

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

APPLIED RESEARCH REVIEW

Περιοδική Επιστημονική Έκδοση
του ΤΕΙ Πειραιά

Journal of the Technological Education
Institute of Piraeus

Έκδοση Διοίκηση και Οικονομία

Business & Economics Edition

VOL. XIII

No 1

2009

ISSN - 1106 - 4110

A. ΝΤΑΝΟΣ: Η θεσμική διάσταση και η διαχρονική εξέλιξη της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα	5
Κ. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ: B2B Marketing Υπηρεσιών από Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις: Μέθοδοι και Δράσεις.....	21
Δ. ΣΜΟΚΟΒΙΤΗΣ: Ο Συνδικαλισμός. Ιστορική και θεσμική προσέγγιση	35
A. ΝΤΑΝΟΣ: Η διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων στην κοινωνία της πληροφορίας	61
A. ΚΑΡΑΔΑΛΙΣ, G. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ: Merges and Acquisitions; a research of abnormal returns of Greek companies	91
E. ΜΑΝΤΖΑΡΙ, I. ΜΑΝΤΖΑΡΙ: Is auditor' independency a public's myth? A critical Evaluation	125
A. ΝΤΑΝΟΣ: Economic and business procedures globalization	139
Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΗΣ, E. ΜΑΝΤΖΑΡΗ: Οι επιπτώσεις μιας πιθανής ενσωμάτωσης των αγρών αγροτικών προϊόντων της Τουρκίας στην ΚΟΑ	167
Γ. ΜΑΓΟΥΛΙΟΣ: Επιχειρησιακά Σχέδια Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης: Η περίπτωση του Δήμου Θεομαϊκού	193
A. ΝΤΑΝΟΣ: Η οργανωτική και διοικητική δομή του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος. Θεωρητική και κριτική διάσταση	223

Copyright© ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ 2009
Π. Ράλλη και Θηβών 250
122 44 Αιγάλεω
Τηλ.: 210.53.81.100

ISSN - 1106 - 4110

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Περιοδική Επιστημονική Έκδοση του ΤΕΙ Πειραιά, Έκδοση Διοίκηση και Οικονομία
Οδός Π. Ράλλη & Θηβών 250, 122 44 Αιγάλεω

Διευθυντής Έκδοσης: Π. Κικίλιας
Αναπληρωτής Διευθυντής: Κ. Κάντζος

Συντακτική Επιτροπή

Κωνσταντίνος Κάντζος	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Γαρυφαλλιά Σερελέα	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Διονύσιος Γιαννακόπουλος	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Δημήτριος Καρδαράς	Οικονομικό Παν/μιο Αθηνών
Ραφαήλ Μάρκελος	Οικονομικό Παν/μιο Αθηνών
Χαράλαμπος Μπότσαρης	Παν/μιο Στερεάς Ελλάδας
Παντελής Παντελίδης	Παν/μιο Πειραιά
Γιάννης Πολλάλης	Παν/μιο Πειραιά
Δημήτριος Ψυγογιός	Παν/μιο Πειραιά

Επιστημονική Επιτροπή

Γ. Βλάχος	Παν/μιο Πειραιά	Β. Πανάγου	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Δ. Γιαννακόπουλος	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Π. Παπαδέας	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Σπ. Γκούμας	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Ι. Παραβάντης	Παν/μιο Πειραιά
Ι. Δημοπούλου	Τ.Ε.Ι. Αθήνας	Σ. Πατσίκας	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Κ. Ζοπουνίδης	Πολυτεχνείο Κρήτης	Ε. Ρογδάκη	Παν/μιο Αιγαίου
Κ. Ζώης	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Μ. Ροδοσθένους	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Π. Καλαντώνης	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Δ. Σταυρουλάκης	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Π. Καλδής	Τ.Ε.Ι. Αθήνας	Δ. Στράνης	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Δ. Καρδαράς	Οικονομικό Παν. Αθηνών	Ν. Συκιανάκης	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Αικ. Κικίλια	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Κ. Συριόπουλος	Παν/μιο Πάτρας
Π. Κυριαζόπουλος	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Μ. Σφακιανάκης	Παν/μιο Πειραιά
Ρ. Μάρκελος	Οικονομικό Παν. Αθηνών	Ε. Ταλιαδούρου	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Θ. Μοσχονά	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Α. Τσαγκλάγκανος	Α.Π.Θ.
Α. Ντάνος	Τ.Ε.Ι. Πειραιά	Μ. Χαλκιάς	Τ.Ε.Ι. Πειραιά
Ι. Πάγγειος	Παν/μιο Πειραιά	Δ. Ψυγογιός	Παν/μιο Πειραιά

APPLIED RESEARCH REVIEW

Journal of the Technological Education Institute of Piraeus, Business & Economics Edition
250, Thivon & P. Ralli str. 122 44 Egaleo, Greece

Editor: P. Kililias

Associate Editor: K. Kantzos

Editorial Committee

Konstantinos Kantzos	T.E.I. of Piraeus
Garyfallia Serelea	T.E.I. of Piraeus
Dionysios Giannakopoulos	T.E.I. of Piraeus
Dimitrios Kardaras	Economic University of Athens
Rafail Markelos	Economic University of Athens
Charalambos Botsaris	University of Central Greece
Pantelis Pantelidis	University of Piraeus
Giannis Pollalis	University of Piraeus
Dimitrios Psychogios	University of Piraeus

Advisory Board

M. Chalkias	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	S. Patsikas	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
J. Dimopoulou	<i>T.E.I. of Athens</i>	D. Psychogios	<i>University of Piraeus</i>
D. Giannakopoulos	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	H. Rogdaki	<i>Univ. of the Aegean</i>
Sp. Goumas	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	M. Rodosthenous	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
P. Kalantonis	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	G. Serelea	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
P. Kaldis	<i>T.E.I. of Athens</i>	M. Sfakianakis	<i>Univ. of Piraeus</i>
D. Kardaras	<i>Economic Univ. of Athens</i>	D. Stavroulakis	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
P. Kyriazopoulos	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	D. Stranis	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
R. Markelos	<i>Economic Univ. of Athens</i>	N. Sykianakis	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
Th. Mosxona	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	C. Syriopoulos	<i>Univ. of Patras</i>
A. Ntanos	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	E. Taliadourou	<i>T.E.I. of Piraeus</i>
J. Paggios	<i>University of Piraeus</i>	A. Tsaglaganos	<i>Univ. of Ar. Thessaloniki</i>
V. Panagou	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	G. Vlahos	<i>Univ. of Piraeus</i>
P. Papadeas	<i>T.E.I. of Piraeus</i>	C. Zopoumidis	<i>Tech. Univ. of Crete</i>
J. Paravantis	<i>University of Piraeus</i>	K. Zois	<i>T.E.I. of Piraeus</i>

Η θεσμική διάσταση και η διαχρονική εξέλιξη της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα

Αναστάσιος Στ. Ντάνος
Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων
Τ.Ε.Ι. Πειραιά

Περίληψη

Η τοπική αυτοδιοίκηση συνδέεται με τη διαχείριση τοπικών υποθέσεων από όργανα τοπικά, που είναι αντιπροσωπευτικά της βούλησης των κατοίκων. Βασικό χαρακτηριστικό της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι η τοπική αυτονομία των μονάδων της, σε σχέση με την κεντρική διοίκηση. Ο ρόλος της είναι η αναβάθμιση και καλύτερευση των όρων διαβίωσης κάθε μονάδας της, ο οποίος υλοποιείται με την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων της. Ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης αντιμετωπίζει διαχρονικά, σημαντικά προβλήματα, τα οποία συνδέονται, κατά κύριο λόγο, με την έλλειψη πιστώσεων (κονδυλίων) και την παραχώρηση αρμοδιοτήτων. Αρκετές θεσμικές και μεταρρυθμιστικές προσπάθειες έχουν λάβει χώρα μέχρι τις ημέρες μας που στόχευαν στην εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης. Σημαντικότερη από αυτές θεωρείται το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας», που αν και επεδίωκε να αντιμετωπίσει τη χρόνια διοικητική καχεξία των μονάδων της τοπικής αυτοδιοίκησης, προκάλεσε πολλές αντιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες.

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να αναδείξει τη θεσμική φυσιογνωμία και την ιστορική πορεία της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Abstract

Local government is connected with the management of local affairs through local bodies that are representative of local residents' will. A basic characteristic of local government is the autonomy of its units with regard to the central administration. Its role is to upgrade and improve conditions of each unit. This role is materialised by practising its corresponding responsibilities. The institution of local government faces long-

standing, essential problems, which are largely connected with lack of finance and with the concession of responsibilities. Several institutional and reforming efforts have taken place up till now which have aimed at local government effective and successful operation. Most noteworthy of all is considered to be the program "Ioannis Kapodistrias". Despite the fact that this program aims at facing lasting administrative weaknesses of local government's units, it has caused great reaction within local societies. The aim of this article is to present the institutional physiognomy and historical course of local government.

Λέξεις Κλειδιά: *Τοπική αυτοδιοίκηση, Κοινότητες, τοπικές υποθέσεις, οικονομικοί πόροι, διοικητική αυτοτέλεια, πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας».*

1. Εννοιολογική προσέγγιση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Με τον όρο «τοπική αυτοδιοίκηση», αναφερόμαστε στη διαχείριση τοπικών υποθέσεων, από όργανα τοπικά, αντιπροσωπευτικά της βούλησης των κατοίκων¹. Η έννοια των τοπικών υποθέσεων χαρακτηρίζεται από την έμφυτη ρευστότητά της και η διευκρίνισή της εναπόκειται στην επιστήμη, το νομοθέτη και το δικαστή. Η έννοια της τοπικής αυτοδιοίκησης εμπεριέχει τα ακόλουθα βασικά στοιχεία:

- (1) συγκεκριμένο χώρο, που υλοποιείται η άσκησή της.
- (2) Διοικητική αυτονομία που πρέπει να απολαμβάνει, με επακόλουθο η κάθε μονάδα της να χαρακτηρίζεται ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου.
- (3) Εκλογή των οργάνων της, που αντιπροσωπεύουν μάλιστα τη βούληση των ψηφοφόρων της συγκεκριμένης τοπικής κοινωνίας.
- (4) Διοίκηση τοπικών υποθέσεων, από τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, πρώτου και δευτέρου βαθμού, υπέρ των οποίων συντρέχει το τεκμήριο αρμοδιότητας για τη διοίκηση των υποθέσεων αυτών².

Ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης αποτελεί βασική διάταξη του ισχύοντος Συντάγματος της χώρας μας. Στην πραγματικότητα όμως, ο θεσμός αυτός, όπως και η σπουδαιότητά του, εξαρτάται από τη στάση και την αντιμετώπιση της κεντρικής διοίκησης, καθώς αυτή ρυθμίζει τις σχέσεις των τοπικών οργανισμών με τις κεντρικές και αποκεντρωμένες κρατικές υπηρεσίες.

Οι αρχές της αυτοδιοίκησης είναι η αυτοτέλεια και ανεξαρτησία. Η αυτοτέλεια είναι το δικαίωμα, που έχουν οι οργανισμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης να αποφασίζουν, με δικά τους αιρετά όργανα και δικά τους οικονομικά μέσα για τη θεραπεία, ικα-

νοποίηση των τοπικών αναγκών. Η ανεξαρτησία απέναντι στο κράτος, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, ότι είναι επακόλουθο της συνύπαρξης διοικητικής και οικονομικής αυτοτέλειας και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε η λειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης να πραγματοποιείται ανεμπόδιστα.

Η διοικητική αυτοτέλεια εκφράζεται από τη διοίκηση των οργανισμών από αιρετά όργανα (παρ.2 άρθρου 102 Συντάγματος) και το είδος του Εκλογικού συστήματος³, που χαρακτηρίζει και την έκταση της διοικητικής αυτοτέλειας. Επίσης, από το είδος του εκλογικού συστήματος εξαρτώνται η εκπροσώπηση του εκλογικού σώματος, ο βαθμός κομματικοποίησης, αλλά και η εκλογή των κατάλληλων, άξιων και ικανών προσώπων. Το πλέον αντιπροσωπευτικό εκλογικό σύστημα θεωρείται το αναλογικό, που προβλέπει την άμεση εκλογή των δημοτικών και κοινοτικών αρχών. Η ύπαρξη της κομματικοποίησης αναιρεί τον αρχικό στόχο της τοπικής αυτοδιοίκησης, που όπως προαναφέραμε είναι η προάσπιση των συμφερόντων και η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων. Είναι ενδεχόμενο, οι υποψήφιοι για τις ανάλογες αιρετές θέσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης να προέρχονται αλλά και να υποστηρίζονται από πολιτικές παρατάξεις, όμως μετά την εκλογή τους, δεν μπορούν να μεταφέρουν την πολιτική γραμμή της παράταξής τους, στους κόλπους της τοπικής αυτοδιοίκησης και να μετατρέπονται οι μονάδες της τοπικής αυτοδιοίκησης σε πεδία διαπάλης και αντιπαράθεσης, με όλα τα αρνητικά επακόλουθα.

Κατά συνέπεια ένα δίκαιο και αντιπροσωπευτικό εκλογικό σύστημα ενθαρρύνει άξια και ικανά πρόσωπα να θέσουν υποψηφιότητα για τις μονάδες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η οικονομική αυτοτέλεια έχει άμεση σχέση με τη διοικητική και αναφέρεται στην οικονομική αυτονομία, που σημαίνει την πραγμάτωση σκοπών με τα οικονομικά μέσα των οικείων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, δηλαδή από τοπικούς πόρους (φόροι, τέλη, κ.λ.π.) και τον κρατικό προϋπολογισμό.

2. Η διαχρονική εξέλιξη της τοπικής αυτοδιοίκησης

Ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι ο αρχαιότερος και δημιουργικότερος πυρήνας της Δημοκρατίας. Από τα πανάρχαια χρόνια στην Ελλάδα λειτούργησαν οι πόλεις-Κράτη, που αποτελούσαν αυτοδιοικούμενες τοπικές μονάδες. Αρχαίους αιώνες αργότερα στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η διατήρηση και η ανάπτυξη της εθνικής ιδέας στηρίχθηκε στην Εκκλησία, αλλά και στις κοινότητες, οι οποίες υπήρξαν ο πυρήνας συσπείρωσης του Ελληνισμού, που κράτησε σφιχτά την εθνική συνοχή με την κοινοτική οργάνωση και διοίκηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινοτικής συνεργασίας και δημιουργικότητας των τοπικών μονάδων είναι η ανάπτυξη των κοινοτήτων των Αμπελακίων Θεσσαλίας. Αντιλαμβανόμαστε ότι η διατήρηση του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι μια πολιτική κληρονομιά για όλους τους Έλληνες.

Η τοπική αυτοδιοίκηση ενδυναμώθηκε ιδιαίτερα με τις αποφάσεις των Εθνοσυνελεύσεων της Επιδαύρου, του Άστρους και της Τροιζήνας. Βασική παρέμβαση στην τοπική αυτοδιοίκηση σημειώθηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια, όταν ως πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας εισήγαγε μέτρα που βασίζονταν στα πιο σύγχρονα για την εποχή μέτρα, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για μια καινοτόμο οργάνωση τόσο της τοπικής αυτοδιοίκησης όσο και ολόκληρης της δημόσιας διοίκησης.

Το μεγαλόπνοο έργο του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια για την τοπική αυτοδιοίκηση, διακόπτεται μετά τη δολοφονία του από γόνους παραδοσιακών προεστών «μπέηδων» και την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας μας από τον Όθωνα και την αντιβασιλεία.

Κατά την περίοδο της αντιβασιλείας έλαβε χώρα η άκριτη μεταφύτευση θεσμών που είχαν ανδρωθεί μέσα σε εντελώς διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές αλλά και γεωγραφικές συνθήκες, με αποτέλεσμα η εδαφική επικράτεια της χώρας μας να διαιρεθεί σε νομούς και επαρχίες, θεσμοθετώντας μέσα στα όρια αυτών τους δήμους, σύμφωνα με το γαλλικό πρότυπο τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι νέοι αυτοί θεσμοί εκφυλίστηκαν πολύ γρήγορα σε μηχανισμούς κλειδιά του πελατειακού συστήματος, που άρχισε να αναπτύσσεται μετά την επάνοδο των κομιμάτων, κατά το 1844. Την περίοδο της Βαυαροκρατίας η εκλογική περιφέρεια στην Ελλάδα ταυτίστηκε λίγο πολύ με την επαρχία, όπου οι δήμαρχοι διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο και ασκούσαν ασφυκτική επιρροή στους τοπικούς βουλευτές, γεγονός που οδήγησε αργότερα σε διαπιστώσεις περί «δημαρχοκρατίας». Έτσι, την περίοδο αυτή επιβάλλεται το συγκεντρωτικό σύστημα των διοικήσεων, που είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της μοναρχίας σε θέματα τοπικών υποθέσεων. Η Βαυαρική αντιβασιλεία κατά συνέπεια έθεσε την αρχή της διαίρεσης της χώρας μας σε δήμους⁴, που περιλάμβαναν ευρείες εδαφικές περιφέρειες, που συχνά διέθεταν ικανοποιητικές οικονομικές δυνατότητες, οι οποίες βασιζόνταν κυρίως στην τοπική φορολογία. Οι «Βαυαρικοί» δήμοι συγκέντρωναν αρκετές και σημαντικές αρμοδιότητες σε τομείς όπως: η εκπαίδευση (δημοτικά σχολεία), η πρόνοια, η δημόσια τάξη κ.ά.

Στην πορεία του χρόνου και συγκεκριμένα το 1863 με το σχέδιο ψηφίσματος της επιτροπής Αινιάν, προτάθηκε μια μορφή «αναβίωσης» των παλαιών κοινοτήτων. Άλλωστε, πρέπει να τονιστεί ότι και στο πλαίσιο των δήμων πολλά χωριά διαχειρίζονταν αυτοτελώς την περιουσία τους. Το εν λόγω σχέδιο προέβλεπε την αναγνώριση των κοινοτήτων ως υποδιαιρέσεων των δήμων και την καθιέρωση ενός συστήματος «δημοτικής αποκέντρωσης». Το σχέδιο Αινιάν δεν εφαρμόστηκε την περίοδο αυτή. Όμως, μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο τότε Ελληνικό κράτος το 1884, οι Κοινότητες αναγνωρίστηκαν ως βαθμίδα εσωτερικής αποκέντρωσης.

Η αναγέννηση των κοινοτήτων λαμβάνει χώρα με την μεταρρύθμιση του Ελευθερίου Βενιζέλου, που ταυτόχρονα αποτέλεσε μοχλό εξυγίανσης του κεντρικού κράτους. Έτσι, οι Κοινότητες μαζί με τους Δήμους συναποτέλεσαν τον πρώτο βαθμό τοπικής αυτοδιοίκησης στη χώρα μας. Η δημιουργία των Κοινοτήτων στη συνείδηση του Ελλη-

νικού λαού υιοθετήθηκε ως πράξη δικαιοσύνης και δημοκρατίας⁵.

Η μεταρρύθμιση του Ελευθερίου Βενιζέλου κατήργησε το θεσμικό και νομικό πλαίσιο της Βαυαρικής αντιβασιλείας, που αφορούσε τη διοίκηση των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης και αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία της τοπικής αυτοδιοίκησης, γιατί εισήγαγε καινοτομίες όπως: η ίδρυση κοινοτήτων, η καθιέρωση δημάρχων, παρόδρων, δημοτικών συμβουλίων και δημορχιακών επιτροπών, η δυνατότητα εκούσιας συνένωσης των κοινοτήτων, η δημιουργία συνδέσμων κοινοτήτων. Χαρακτηριστικό της μεταρρύθμισης αυτής είναι ότι αποτέλεσε τη βάση για όλα τα μεταγενέστερα νομοθετήματα.

Η εγκαθίδρυση των κοινοτήτων δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για τη θεσμοθέτηση των Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης δευτέρου βαθμού, που θα αναλάμβαναν το κύριο βάρος της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Όμως, οι οικονομικές δυσκολίες αλλά και η πολιτική αστάθεια δεν άφησαν περιθώρια για εφαρμογή και υλοποίηση του παραπάνω εγχειρήματος, παρά την πρόβλεψη των Συνταγμάτων 1925 και 1927. Έτσι, απωλέσθηκε η ευκαιρία, μια σειρά από αμοδιότητες να περιέλθουν στην τοπική αυτοδιοίκηση ενώ αντίθετα ενδυναμώθηκε ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους σε τοπικό επίπεδο.

Η περιθωριοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης συνεχίστηκε τόσο κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου όσον και μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και είχε ως αποτέλεσμα χιλιάδες μικρές κοινότητες να ευρίσκονται σε άθλια οικονομική κατάσταση. Η αστυφιλία που επακολούθησε στα επόμενα χρόνια έκανε ακόμη πιο δραματική την κατάσταση. Ο ρόλος των κοινοτήτων αλλά και πολλών δήμων περιορίστηκε στην παροχή στοιχειωδών διοικητικών υπηρεσιών (π.χ. έκδοση πιστοποιητικών). Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας συνεχίζεται η διοικητική και οικονομική καχεξία των μονάδων της τοπικής αυτοδιοίκησης, που έρχονταν άμεσων και αποτελεσματικών λύσεων. Μάλιστα ως κυρίαρχο πρόβλημα θεωρήθηκε ο κατακερματισμός των μονάδων της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης, για το οποίο προτάθηκαν από τις Κυβερνήσεις πρωτοβουλίες για πραγματοποίηση συνενώσεων, με απώτερο σκοπό τη βιωσιμότητα, την ενδυνάμωση και την εύρυθμη λειτουργία των νέων Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Η σημαντικότερη παρέμβαση για την αναδιάρθρωση της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης στη χώρα μας, μετά τη μεταπολίτευση και μέχρι τις μέρες μας θεωρείται το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας», που και αυτή όμως δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

3. Η νομική και θεσμική διάσταση της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα

Η καθιέρωση ενός συστήματος τοπικής αυτοδιοίκησης σύμφωνα με τα πρότυπα της δυτικής Ευρώπης προβλέφθηκε με το νόμο της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1827⁶ που αναφερότα-

νε σε υποχρεωτικές συνενώσεις χωριών σε νέους Οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) Έτσι, με τον παραπάνω νόμο οι οικισμοί και οι κοινότητες που υπήρχαν κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας συνενώθηκαν σε 750 Δήμους⁷. Η νομοθετική αυτή παρέμβαση της Βαυαρικής Αντιβασιλείας ήταν αντίθετη από τα θεσμικά μέτρα που εισήγαγε για την τοπική αυτοδιοίκηση ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας, που θα αποτελούσαν τη βάση για μια σύγχρονη οργάνωση. Οι πρώτοι δήμαρχοι των δήμων της χώρας μας, διορίστηκαν από το Οθωμανικό Καθεστώς, σύμφωνα με το βασιλικό διάταγμα της 24^{ης} Απριλίου (6 Μαΐου) 1834, «περί εκλογής Δημοτικών Αρχών»⁸. Οι «Βαυαρικοί» δήμοι υποβάθμισαν το κοινοβουλευτικό σύστημα και ενδυνάμωσαν υπέρμετρα τις δημαρχιακές αρχές και το πελατειακό σύστημα.

Οι καταστάσεις αυτές οδήγησαν στην αναγκαιότητα επανίδρυσης των παλαιών Κοινοτήτων. Μια τέτοια πρωτοβουλία αναλήφθηκε με το σχέδιο ψηφίσματος της Επιτροπής Αινιάν. Το σχέδιο αυτό αναφερόταν στην ίδρυση κοινοτήτων ως υπομονάδων (υποδιαίρέσεων) των Δήμων και τη δημιουργία ενός συστήματος δημοτικής αποκέντρωσης. Παρ' ότι το παραπάνω σχέδιο δεν εφαρμόστηκε, το 1884 με την προσαρτηση της Θεσσαλίας στο τότε Ελληνικό κράτος, οι Κοινότητες θα αναγνωριστούν ως βαθμίδα εσωτερικής αποκέντρωσης των δήμων.

Στη συνέχεια, νομοθετικές παρεμβάσεις, που αφορούσαν την τοπική αυτοδιοίκηση, με τη μορφή μεταρρυθμίσεων, έλαβαν χώρα από τις Κυβερνήσεις του Μαυροκορδάτου, Κωλλέτη και Τρικούπη. Όμως, η πλέον σημαντική μεταρρύθμιση θεωρείται του Ελευθέριου Βενιζέλου και συνδέεται με την ψήφιση του νόμου ΔΝΖ/1912. Ο νόμος αυτός καταργούσε το νόμο της αντιβασιλείας, που αφορούσε τη σύσταση διοίκησης των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Έτσι, σύμφωνα με το νόμο ΔΝΖ/1912, η χώρα μας διαιρέθηκε σε 6.000 μονάδες Πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης, οι περισσότερες από τις οποίες στην πορεία του χρόνου, αντιμετώπισαν τεράστια προβλήματα, που σε πολλές περιπτώσεις τις οδήγησαν σε περιθωριοποίηση.

Ακολούθως, σημαντική προσπάθεια για την αναβάθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης σημειώθηκε το 1923, με τη ψήφιση του πρωτοπόρου για την εποχή Βασιλικού Διατάγματος της 9^{ης} Μαΐου 1923, που αφορούσε τη διοίκηση των νομών, το οποίο όμως τελικά έμεινε ανεφάρμοστο. Ομοίως το Σύνταγμα του 1925 και του 1927 με το άρθρο 107, προέβλεψε την ίδρυση δεύτερου βαθμού τοπικής αυτοδιοίκησης, ωστόσο δεν εφαρμόστηκε ποτέ αφού δεν εκδόθηκε το σχετικό διάταγμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1925 και εντεύθεν όλα τα Ελληνικά Συντάγματα προέβλεπαν το δυαδικό οργανωτικό σχήμα της Πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης (Δήμοι-Κοινότητες).

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν μέχρι και την μεταπολίτευση η τοπική αυτοδιοίκηση, παρότι υπέστη περιθωριοποίηση και γνώρισε διοικητική και οικονομική καχεξία, δεν έλαβαν χώρα νομοθετικές παρεμβάσεις που θα συντελούσαν στην αναβάθμιση και την αποτελεσματικότητά της. Το Σύνταγμα του 1975, όπως αναθεωρήθηκε το 1986, αναφέρει ότι η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων ανήκει στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης των οποίων την πρώτη βαθμίδα αποτελούν οι δήμοι και οι κοινότητες.

Επιπροσθέτως, προβλέπεται η μέριμνα από την πλευρά του κράτους για την εξασφάλιση πόρων με σκοπό την αποτελεσματική αποστολή των Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Όλες οι κυβερνήσεις μετά την μεταπολίτευση έχουν αναγνωρίσει τα προβλήματα που δημιούργησε ο κατακερματισμός της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης. Η πρώτη νομοθετική παρέμβαση επιχειρείται με την ψήφιση του νόμου 1416/1984 που αναφερόταν στις συνενώσεις των μονάδων της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στη συνέχεια και ενώ ήταν σε εξέλιξη οι διαδικασίες του νόμου 1416/1984, ψηφίστηκε ο νόμος 1622/1986, περί της τοπικής αυτοδιοίκησης, της περιφερειακής ανάπτυξης και του δημοκρατικού προγραμματισμού ο οποίος προέβλεπε την πραγματοποίηση συνενώσεων στα πλαίσια χωρικών ενότητων που έφεραν το όνομα «γεωγραφικές περιοχές». Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νόμος 1622 δεν κατήργησε τις διατάξεις του νόμου 1416 που αφορούσε τις συνενώσεις, με αποτέλεσμα να εφαρμόζονται συχνά και να παραγκωνίζονται οι διατάξεις του νεότερου νόμου. Είχαμε δηλαδή για τις συνενώσεις των μονάδων της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης την εφαρμογή δύο νόμων (1416/1984, 1622/1986), με αποτέλεσμα μέχρι το έτος 1997 να γίνουν 49 συνενώσεις 123 παλαιών Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης σύμφωνα με το νόμο 1416/1984 και 59 συνενώσεις 246 παλαιών Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης σύμφωνα με το νόμο 1622/1986.

Στη συνέχεια το 1993 στα πλαίσια της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης (νομαρχιακής αυτοδιοίκηση) έλαβε χώρα με νομοθετική ρύθμιση η καθιέρωση της άμεσης εκλογής των νομαρχιακών αρχών. Η καινοτομία αυτή είναι πολύ σημαντική, αρκεί να λάβουμε υπόψη ότι οι νομαρχιακές αρχές από την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας μας από τον Ιωάννη Καποδίστρια, τον εμπνευστή της τοπικής αυτοδιοίκησης μέχρι το 1993 διορίζονταν από την εκάστοτε κυβέρνηση. Έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία της τοπικής αυτοδιοίκησης στη χώρα μας ο νόμος απέκτησε αιρετά διοικητικά όργανα. Η νομοθετική αυτή παρέμβαση που αφορούσε την οργάνωση της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης αποτυπώθηκε στους ακόλουθους νόμους:

- 1) Νόμος 2218/1994 με τίτλο «ίδρυση νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, τροποποίηση διατάξεων για την πρωτοβάθμια αυτοδιοίκηση και την περιφέρεια και άλλες διατάξεις»
- 2) Νόμος 2240/1994 με τίτλο «συμπλήρωση διατάξεων για την νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις»

Ακολούθως, το 1997, ηγεσία του Υπουργείου Εσωτερικών προσπάθησε να ανασυγκροτήσει το χάρτη της τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου βαθμού με την συνέλιξη δήμων και κοινοτήτων μέσω του προγράμματος «Ιωάννης Καποδίστριας». Στο κεφάλαιο 1 του παραπάνω προγράμματος γίνεται λόγος για τις μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν θέματα τοπικής αυτοδιοίκησης οι οποίες δεν μπόρεσαν να δώσουν λύσεις στα μακροχρόνια προβλήματα του θεσμού. Η μεταρρύθμιση

που εισάγεται με το πρόγραμμα «Ιωάννη Καποδίστριας» στόχευε εκτός των άλλων στην ενδυνάμωση της περιφέρειας και της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης με την μεταφορά αρμοδιοτήτων σ' αυτές από την κεντρική διοίκηση. Στις βασικές προτεραιότητες του προγράμματος αυτού συγκαταλέγονται ο εκσυγχρονισμός του διοικητικού συστήματος, η τήρηση της νομιμότητας, η ανασυγκρότηση με άμεσο στόχο την οικονομική αυτοδυναμία των Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και η «αναγέννηση» ακόμη και των πιο μικρών από άποψη πληθυσμού χωριών της χώρας μας. Όπως είχε υποστηριχθεί από την αρμόδια πολιτική ηγεσία, το πρόγραμμα αποσκοπούσε σε μια κεντρική διοίκηση ευέλικτη και αποτελεσματική με ικανότητα στρατηγικού σχεδιασμού⁹. Αυτή η μεταρρυθμιστική προσπάθεια, που εισήχθη στη Βουλή ως νομοσχέδιο με τον τίτλο «ανασυγκρότηση της διοίκησης της Περιφέρειας και της τοπικής αυτοδιοίκησης», συνάντησε πολλές αντιδράσεις από την αντιπολίτευση, αφού θεωρήθηκε ότι τελικά προκαλούσε συγκέντρωση υπηρεσιών στο Κράτος¹⁰.

Παράλληλα με τις παραπάνω νομοθετικές παρεμβάσεις η ηγεσία του Υπουργείου Εσωτερικών αποφάσισε να προβεί στην ανασυγκρότηση του χάρτη της τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου βαθμού με υποχρεωτική συνένωση των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Έτσι, ένα χρόνο πριν τις δημοτικές εκλογές του 1998 κατατέθηκε στη Βουλή το νομοσχέδιο «για τη συγκρότηση της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης» που προέβλεπε τη συνένωση των 5.797 Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης σε 1.033¹¹. Πιο συγκεκριμένα, με το νομοσχέδιο προβλέπονται 900 δήμοι και 133 κοινότητες που συνθέτουν το νέο χάρτη της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης και αντικαθιστούν τους 454 δήμους και τις 5.343 κοινότητες. Οι απόψεις που εκφράστηκαν από τις κυβερνητικές αρχές ήταν αισιόδοξες και ενθαρρυντικές και χαρακτήριζαν το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» σταθμό στην ιστορία της αυτοδιοίκησης. Πίστευαν ότι το πρόγραμμα αυτό θα ξαναζωντάνευε την Ελληνική ύπαιθρο και θα αποκαθιστούσε την χαμένη τιμή της τοπικής αυτοδιοίκησης. Μάλιστα, ο τότε Πρόεδρος της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (ΚΕΔΚΕ), Δ. Αβραμόπουλος επισήμανε ότι το σχέδιο για τις συνενώσεις αποτελούσε ώριμο αίτημα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Φυσικά δεν έλειψαν οι αντιδράσεις και οι επικρίσεις για το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» από τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Σημαντικές αντιδράσεις έλαβαν χώρα και από τους κατοίκους των μικρών χωριών, γιατί πίστευαν ότι με το παραπάνω πρόγραμμα θα επήρχετο συρρίκνωση των κοινοτήτων τους από τους νέους δήμους. Τα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης και αυτά με τη σειρά τους εξέφρασαν μέσω της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας κάποιες αμφισβητήσεις και ανησυχίες, που συνδέονταν με την εφαρμογή του προγράμματος «Ιωάννης Καποδίστριας» και αφορούσαν την οικονομική υποστήριξη που θα παρείχε η Κυβέρνηση καθώς επίσης και τα θεσμικά μέτρα για την εξασφάλιση της αρχής της αντιπροσωπευτικότητας.

3.1 Οι καινοτομίες του Προγράμματος «Ιωάννης Καποδίστριας»

Το νομοσχέδιο για τη «ανασυγκρότηση της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης» εισήγαγε ορισμένες καινοτομίες σχετικά με τον τρόπο εκλογής των οργάνων των νέων δήμων, καθώς και της αντιπροσωπευτικότητας τους στους συμμετοχικούς θεσμούς. Συγκεκριμένα:

Το πρώτο μέρος αφορά τα Τοπικά Συμβούλια. Ορίζει ότι θα λειτουργούν στις πρώην κοινότητες και από εδώ και στο εξής θα ονομάζονται Δημοτικά Διαμερίσματα. Αυτά θα εκλέγονται με το σύστημα της απλής αναλογικής. Ωστόσο τα Δημοτικά Συμβούλια θα εξακολουθούν να εκλέγονται με το ισχύον εκλογικό σύστημα.

Το δεύτερο καινοτόμο στοιχείο είναι ότι η πλειοψηφία των Τοπικών Συμβουλίων δεν θα προέρχεται από την πλειοψηφίσαντα συνδυασμό, αλλά από την κατοχύρωση της λαϊκής έκφρασης της συγκεκριμένης κοινότητας. Επίσης, οι πρόεδροι θα προέρχονται, από τον επιτυχόντα συνδυασμό και θα εκπροσωπούν τις πρώτες κοινότητες.

Τα Δημοτικά Διαμερίσματα, όπως προαναφέραμε είναι τα παλιά Τοπικά Συμβούλια και διακρίνονται στις ακόλουθες κατηγορίες.

- 1) Σε αυτά που έχουν περισσότερους από 300 κατοίκους, τα οποία εκλέγουν Τοπικό Συμβούλιο και ο Πρόεδρος τους είναι μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου.
- 2) Σε αυτά που έχουν λιγότερους από 300 κατοίκους, τα οποία όπως και τα προηγούμενα, εκλέγουν Τοπικό Συμβούλιο και εκπροσωπούνται από το δημορχιακό Πρόεδρο.
- 3) Σε αυτά τα Δημοτικά Διαμερίσματα που αποτελούν την έδρα του νέου δήμου και τα οποία δεν εκπροσωπούνται από δικά τους όργανα, αλλά υπάγονται απ' ευθείας στη δημοτική αρχή.

3.2 Οι αρμοδιότητες των οργάνων

3.2.1 Οι αρμοδιότητες του Τοπικού Συμβουλίου

Τα Τοπικά Συμβούλια, σύμφωνα με το σχέδιο «Ιωάννης Καποδίστριας» αναλαμβάνουν μια σειρά από αρμοδιότητες που ασκούσαν οι μικρές κοινότητες (ύδρευση, αποχέτευση κ.α.) Σημαντική είναι η διατήρηση χορτολιβαδικών και δασικών εκτάσεων καθώς και κληροδοτημάτων από τα Τοπικά Συμβούλια. Ακόμη, τα Τοπικά Συμβούλια μπορούν να έχουν ουσιαστικές αρμοδιότητες, ύστερα από σχετικές αποφάσεις των Δημοτικών Συμβουλίων, που λαμβάνονται με απόλυτη πλειοψηφία. Οι αρμοδιότητες αυτές αφορούν τους παρακάτω τομείς: συντήρηση και λειτουργία δικτύων, δρόμων, εγκαταστάσεις σχολικών κτιρίων, κοινόχρηστων χώρων, εφαρμογή πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και αθλητικών προγραμμάτων. Επίσης, τα Τοπικά Συμβούλια έχουν τη δυνατότητα να εκφέρουν γνώμη και να διατυπώνουν προτάσεις προς τα Δημοτικά Συμβούλια για όλα τα θέματα που ενδιαφέρουν και αφορούν το Δημοτικό Διαμέρισμα.

3.2.2 Οι αρμοδιότητες του Προέδρου

Ο Πρόεδρος, σύμφωνα με το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» συμμετέχει στις συνεδριάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου και έχει το δικαίωμα να εκφράσει τη γνώμη του σε οποιοδήποτε θέμα που αφορά το Δημοτικό Διαμέρισμα. Επίσης, διατηρεί το δικαίωμα της ψήφου μόνον για θέματα που αφορούν το Δημοτικό Διαμέρισμα, στο οποίο είναι εκλεγμένος. Ακόμη, έχει το δικαίωμα ψήφου για θέματα που αφορούν την εκμετάλλευση δασικών εκτάσεων, που ανήκαν στον κατηργημένο Οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης. Τέλος, ο Πρόεδρος συμμετέχει στη διοίκηση του κληροδοτήματος στην οποία προβλέπεται η συμμετοχή του Προέδρου ή συμβούλου της καταργούμενης κοινότητας.

3.3 Η χρηματοδότηση των νέων Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης

Η εφαρμογή του προγράμματος «Ιωάννης Καποδίστριας» απαιτεί σημαντικούς οικονομικούς πόρους, καθώς επίσης και ορθολογικότερη και διαφανέστερη διαχείριση και ιεράρχηση προτεραιοτήτων. Για τους λόγους αυτούς το Υπουργείο Εσωτερικών προέβη σε μέτρα που στόχευαν την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη αξιοποίηση των κονδυλίων. Τα πλέον σημαντικά από τα μέτρα αυτά είναι τα ακόλουθα:

- 1) Η κατανομή των κονδυλίων του ειδικού προγράμματος Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ε.Π.Τ.Α.) θα γίνεται, σύμφωνα με τα συγκεκριμένα έργα και όχι ανάλογα με τον πληθυσμό.
- 2) Οι πόροι των Υπουργείων, αυτοτελών υπηρεσιών και Δημοσίων Οργανισμών θα εξακολουθούν να κατευθύνονται στην τοπική αυτοδιοίκηση πρώτου βαθμού, αλλά θα εντάσσονται στο Ειδικό Πρόγραμμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Την ευθύνη θα έχει διυπουργική επιτροπή και θα χρηματοδοτούνται προγράμματα των δήμων που περιλαμβάνονται στους τομείς των αντίστοιχων Υπουργείων. Έτσι, κανένας υπουργός δεν θα μπορεί «αυθαίρετα» να χρηματοδοτεί έναν Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Ακόμη η ολοκλήρωση του Προγράμματος «Ιωάννης Καποδίστριας» προϋποθέτει συνεργασία με άλλα Υπουργεία (ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΠΟ, ΥΠΕΠΘ κ.α.) και τη διάθεση στην Τοπική αυτοδιοίκηση κονδύλια από τους δικούς τους πόρους¹². Επίσης, προβλέπεται χρηματοδότηση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης από το υποπρόγραμμα «οργάνωση και εκσυγχρονισμός υπηρεσιών, ανάπτυξη ανθρωπίνου δυναμικού» του Προγράμματος «ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ»¹³.

4. Συγχρονική προσέγγιση της τοπικής αυτοδιοίκησης

Το σημερινό περιβάλλον δέχεται καθημερινά όλο και περισσότερες αλλαγές και εξελίξεις στο κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον καλείται η τοπική αυτοδιοίκηση να διαφοροποιήσει τη στάση της και να διαδραματίσει ένα ρόλο μεγαλύτερης ευθύνης και πρωτοβουλίας¹⁴. Παρότι ο κοινός νομοθέτης έχει παραχωρήσει στην τοπική αυτοδιοίκηση όχι μόνον αρμοδιότητες κοινωνικού-πολιτικού χαρακτήρα, αλλά και αρμοδιότητες που αναδεικνύουν τον κοινωνικό και αναπτυξιακό της ρόλο¹⁵, σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι δυνατόν να υλοποιηθούν, γιατί ελλείπουν οι ανάλογες πιστώσεις (κονδύλια).

Η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί ένα δυναμικό οργανισμό, ο οποίος πρέπει να διαμορφώσει πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο και πάνω σε αυτό να θεμελιώνεται κάθε προσπάθεια ανύψωσης του επιπέδου διαβίωσης αλλά και προαγωγής του πολιτιστικού επιπέδου των κατοίκων μιας περιοχής. Συγκεκριμένα, η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης πρέπει να αναφέρεται στην εξύψωση των κατοίκων να αφορά την πολιτική, κοινωνική και οικονομική τους αναβάθμιση¹⁶.

Η πολιτική εξύψωση είναι δυνατόν να επιτευχθεί στην περίπτωση που οι κάτοικοι κάθε τόπου συνειδητοποιήσουν τη σημασία της καθολικής συμμετοχής στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, καθώς επίσης και την αποδοχή της δημοκρατικής διαδικασίας για την ανάδειξη των κατάλληλων προσώπων στις βαθμίδες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η κοινωνική πρόοδος, συνδέεται με τον επιτυχημένο και σημαντικό ρόλο που πρέπει να διαδραματίσουν οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης στην επίλυση των διαφορετικών προβλημάτων που έχει η κάθε τοπική κοινωνία. Ειδικότερα, η αξιοποίηση του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού διασφαλίζει τη δυνατότητα να κατανοήσει τα κοινωνικά προβλήματα, να θέσει στόχους και να συμβάλλει στην κοινωνική άνοδο των πολιτών.

Τέλος, για την επίτευξη της οικονομικής εξύψωσης και προόδου οφείλουν οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης να καταρτίζουν προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης που να εξυπηρετούν τη συγκεκριμένη περιοχή και στη συνέχεια να προβαίνουν στην εφαρμογή και υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων, με τη συμβολή της κεντρικής διοίκησης και των περιφερειακών οργάνων. Αξίζει να επισημανθεί ότι η δημοσιονομική αυτοτέλεια αποτελεί βασικό παράγοντα για την οικονομική, ανάπτυξη γιατί τα όργανα της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν τη δυνατότητα της ικανοποίησης των τοπικών αναγκών με ιδίους πόρους.

Στις μέρες μας πολλά είναι τα προβλήματα που μαστίζουν το θεσμό της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα σημαντικότερα είναι τα προβλήματα οικονομικής φύσης και αυτά που σχετίζονται με την κομματικοποίηση του θεσμού. Πρέπει να γίνει παραδεκτό ότι ένα από τα βασικότερα προβλήματα που έχουν αντιμετώπισουν οι Κοινότητες, οι Δήμοι και οι Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις είναι

η εξασφάλιση πόρων. Χωρίς τους απαραίτητους πόρους δεν είναι δυνατή η άσκηση των καθηκόντων των αρμόδιων φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, η πραγμάτωση των σκοπών και ικανοποίηση των τοπικών αναγκών.

Τα οικονομικά μέσα – πόροι που διαθέτουν οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης για την κάλυψη των δαπανών και των επενδύσεων προέρχονται κυρίως από την είσπραξη άμεσων και έμμεσων φόρων, τη χορήγηση από τους εθνικούς φόρους, το δανεισμό από τις κρατικές υπηρεσίες και ιδρύματα, τις κρατικές επιχορηγήσεις, καθώς επίσης τις εισπράξεις από το αντίτιμο υπηρεσιών που προσφέρουν τα ιδρύματα και τις εισφορές από τις δωρεές και κληρονομίες.

Πέρα από τα προαναφερόμενα οικονομικά προβλήματα, η τοπική αυτοδιοίκηση στη χώρα μας αντιμετωπίζει προβλήματα που προέρχονται από την κομματικοποίηση. Τα φαινόμενα της έντονης κομματικοποίησης¹⁷ που εμφανίζονται στην Ελλάδα, δυσχεραίνουν το πεδίο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Δημιουργούνται προβλήματα, όπως αυτό της εναρμόνισης των αποφάσεων των τοπικών συμφερόντων με τα γενικότερα πολιτικά και κομματικά συμφέροντα. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις οι υφιστάμενες δυνάμεις ασκούν επίδραση στις πλειοψηφίες των συμβουλίων της τοπικής αυτοδιοίκησης και παρατηρείται αποπροσανατολισμός της γνώμης των συμβουλίων από την εξυπηρέτηση των τοπικών συμφερόντων, με αποτέλεσμα την αδρανοποίηση των τοπικών αρχών σε θέματα που πολλές φορές μείζονος σημασίας.

Ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα που δημιουργείται από την πλήρη πολιτικοποίηση και κομματικοποίηση είναι το πρόβλημα της επιλογής ικανών και καταρτισμένων πολιτών στη θέση τοπικών αρχόντων. Γίνεται αντιληπτό ότι η εκλογική διαδικασία για την ανάδειξη αυτοδιοικητικών αρχόντων, συναρτάται με τις πολιτικές και κομματικές δυνάμεις οι οποίες και καθορίζουν τα πρόσωπα που θα καταλάβουν τις αιρετές θέσεις της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης, τα οποία ενδεχόμενα να μην είναι τα πλέον ικανά και ενδεδειγμένα. Σε πολλές περιπτώσεις τα χαμηλό κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών, συντελεί και αυτό στη διατήρηση και διαιώνιση του παραπάνω φαινομένου.

Στα προβλήματα που απασχολούν έντονα την τοπική αυτοδιοίκηση θα μπορούσε να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο η διαπαιδαγώγηση του λαού των τοπικών κοινωνιών και η γενικότερη ανύψωση του μορφωτικού του επιπέδου. Με δεδομένο μάλιστα ότι η τοπική αυτοδιοίκηση θεωρείται σχολείο της δημοκρατίας και των πολιτικών θεσμών πρέπει να επιτελέσει επάξια το ρόλο της. Τέλος βασική της αποστολή θα πρέπει να είναι η προαγωγή των τοπικών συμφερόντων και η διαχείριση με τον αποδοτικότερο τρόπο των τοπικών υποθέσεων.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την διαχρονική εξέλιξη και την θεσμική προσέγγιση, αναδείχθηκε ο κεντρικός ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης, αφού αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο και τον πυρήνα της δημοκρατίας. Στην πατρίδα μας η τοπική αυτοδιοίκηση έχει διαδραματίσει έναν σημαντικό ιστορικό ρόλο. Οι Ελληνικές Κοινότητες την περίοδο της Τουρκοκρατίας απετέλεσαν φορέα συσπείρωσης του πληθυσμού και συνέβαλαν αποφασιστικά στον εθνική συνοχή, στη ελευθερία, την ανεξαρτησία και την πνευματική αφύπνιση του γένους. Κατά την μακροχρόνια και πολυκύμαντη πορεία της δέχθηκε πολλές θεσμικές και νομικές παρεμβάσεις, που οι περισσότερες χαρακτηρίστηκαν ως μεταρρυθμίσεις. Όλες οι μεταρρυθμίσεις αναδεικνύουν τον κυρίαρχο ρόλο του κράτους και είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό τον σφικτό εναγκαλισμό της τοπικής αυτοδιοίκησης με την κεντρική διοίκηση. Οι μονάδες της Τοπικής αυτοδιοίκησης απολαμβάνουν διοικητική αυτονομία, γιατί θεωρούνται Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου και έχουν όργανα αιρετά από τους πολίτες των τοπικών κοινωνιών και έχουν διοικητική αυτοτέλεια. Επίσης, η τοπική αυτοδιοίκηση οργανώνεται με δημοκρατικές και αντιπροσωπευτικές διαδικασίες ασκεί δημόσια εξουσία και έχει την ευθύνη για τη διοίκηση των τοπικών υποθέσεων.

Σε όλη την μακρά περίοδο του νεοελληνικού κράτους, δηλαδή από τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Ιωάννη Καποδίστρια μέχρι τις μέρες μας, η τοπική αυτοδιοίκηση υπέστη μια σειρά από νομοθετικές, οργανωτικές και διαρθρωτικές αλλαγές, με σημαντικότερες αυτές που συνδέονται με το νόμο ΔΝΖ/1912, σύμφωνα με τον οποίο ιδρύθηκαν 6.000 Οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης οι περισσότεροι από τους οποίους κατέληξαν να είναι θνησιγενείς και το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» που αφορούσε συνενώσεις Οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, αρχικά με πρωτοβουλίες των ίδιων των ΟΤΑ και στη συνέχεια υποχρεωτικά, με νομικές ρυθμίσεις.

Τέλος πρέπει να επισημαίνουμε τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η τοπική αυτοδιοίκηση στα οποία συγκαταλέγονται κυρίως η παραχώρηση αρμοδιοτήτων από την κεντρική διοίκηση, η έλλειψη οικονομικών πόρων και η έντονη κομματικοποίηση.

Σημειώσεις

- ¹ Κόντης Θ., (2001), Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, Εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα σελ. 237.
- ² Άρθρο 102, Παρ. 1 του Συντάγματος της Ελλάδας του 1975, όπως αναθεωρήθηκε με το ψήφισμα της 6ης Απριλίου 2001 της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων.
- ³ Κλειώσης Π., (1987), Τοπική αυτοδιοίκηση, Αθήνα, σελ. 40-41.
- ⁴ Κόντης Θ., (2001), Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, Εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα σελ. 241.
- ⁵ Μακρουδημήτρης Α., Χλέπας Ν., (1997), «Η προβληματική της συνενώσεως των Ο.Τ.Α. και το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» Π. Διοικητική Ενημέρωση, τ. 9, Σεπτέμβριος 1997, Αθήνα, σελ. 103.
- ⁶ Ο νόμος της 27ης Δεκεμβρίου 1827, δημοσιεύτηκε στις 10 Ιανουαρίου 1834 (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, αριθμ. 3 της 10-3-1834).
- ⁷ Η συστάσεως των δήμων του Ελληνικού Βασιλείου έγινε με το νόμο της 27ης Δεκεμβρίου 1833/8 Ιανουαρίου 1834. Βλ. Χλέπας Ν., (1994), Η πολυβάθμια αυτοδιοίκηση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή σελ. 45.
- ⁸ Το βασιλικό διάταγμα της 24 Απριλίου 1834, τυπώθηκε στον αριθ. 17 (σελ. 131-133) της Εφημερίδας Κυβερνήσεως της 16/28 Μαΐου 1934.
- ⁹ Πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1997, σελ. 9.
- ¹⁰ Γεωργούλης Σ., Τοπική Αυτοδιοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σελ. 41.
- ¹¹ Περιοδικό «Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης» τ. 9-10, 1997, σελ. 4-5 και 77-80.
- ¹² Μακρουδημήτρης Α., Χλέπας Ν., (1997), «Η προβληματική της συνενώσεως των Ο.Τ.Α. και το πρόγραμμα Ιωάννης Καποδίστριας» ό.π. σελ. 110, βλ. επίσης σχετική συνέντευξη του αρμόδιου Υφυπουργού Α. Παπαδήμα, στο περιοδικό « Οικονομικός Ταχυδρόμος» της 3ης Απριλίου 1997, σελ. 42 επ. σύμφωνα με την οποία τα Υπουργεία θα διαθέσουν για την εφαρμογή του προγράμματος «Ιωάννης Καποδίστριας» στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, από τους δικούς τους πόρους 700 δισεκατομμύρια δραχμές.
- ¹³ Κωστάκος Γ., (1997), «Το επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκσυγχρονισμού της Ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ» π. Διοικητική Ενημέρωση, τ. 7, Ιανουάριος 1997, Αθήνα, σελ. 109-125.

- ¹⁴. Ευράφης Α., (2004), «Αυτοδιοίκηση και αποκεντρωμένος κοινωνικός διάλογος με στόχο την περιφερειακή ανάπτυξη», π. Διοικητική Ενημέρωση, τ. 30, Ιούλιος – Αύγουστος – Σεπτέμβριος 2004, Αθήνα, σελ. 7-19.
- ¹⁵. Τριανταφυλλοπούλου Α., (2004), «Η παραχώρηση δημοτικών και κοινοτικών αρμοδιοτήτων. Νομικό πλαίσιο-προβλήματα», π. Διοικητική Ενημέρωση, τ. 29, Απρίλιος – Μάιος – Ιούνιος 2004, Αθήνα σελ. 44-54.
- ¹⁶. Κόντης Θ., (2001), Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, ο.π. σελ. 243.
- ¹⁷. Τα φαινόμενα της έντονης πολιτικοποίησης και της κομματικοποίησης δεν παρατηρούνται δεν παρατηρούνται μόνον στην ελληνική πολιτική σκηνή, αλλά εμφανίζονται σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες.

Βιβλιογραφία

- Ανδρικοπούλου Ε., (1995), Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα
- Κλειώσης Π., (1997), Τοπική αυτοδιοίκηση, Αθήνα
- Κόντης Θ., (2001), Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα
- Κωστάκος Γ., (1997), «Το επιχειρησιακό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της Ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ» π. Διοικητική Ενημέρωση τ. 9, Ιανουάριος 1997, Αθήνα
- Μαΐστρος Π., (2001), Οι αναπτυξιακοί θεσμοί της Αυτοδιοίκησης, Αθήνα
- Μακροδημήτρης Α., (1999), Διοίκηση και Κοινωνία - Η δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα, Αθήνα
- Μακροδημήτρης Α., Χλέπας Ν., (1997), «Η προβληματική της συνενώσεως των Ο.Τ.Α. και το πρόγραμμα Ιωάννης Καποδίστριας» Αθήνα
- Ευράφης Α., (2004), «Αυτοδιοίκηση και αποκεντρωμένος κοινωνικός διάλογος με στόχο την περιφερειακή ανάπτυξη» π. Διοικητική Ενημέρωση, τ. 30, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2004, Αθήνα
- Παπαδημητρίου Γ., (1986), Το εκλογικό Σύστημα των Δημοτικών Λειτουργιών και το Σύνταγμα, Αθήνα-Κομοτηνή
- Παπαθανασίου – Παπαϊωάννου, (1985), Άσκηση Δημόσιας Διοίκησης μέσω Νομικών Προσώπων Ιδιωτικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή
- Σγούρου Κ., (1983), χρονικό δήμου Αυλώνας, 1833 – 1862 στου Όθωνα τα χρόνια, εκδ. Ενωτική περιοχής Αυλωναρίου, Αθήνα
- Σωτηρέλης Γ., (2002), Η μεταρρύθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης, προκλήσεις και προοπτικές μετά την συνταγματική αναθεώρηση, Αθήνα
- Τριανταφυλλοπούλου Α., (2004), «Η παραχώρηση δημοτικών και κοινοτικών αρμοδιοτήτων. Νομικό πλαίσιο – προβλήματα» π. Διοικητική Ενημέρωση, τ. 29, Απρίλιος – Μάιος – Ιούνιος 2004, Αθήνα
- Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης (1995). Δημοτικός και κοινοτικός Κώδικας εκδ. Ελληνική Εταιρία τοπικής Αυτοδιοίκησης και Ανάπτυξης, Αθήνα
- Φλογαΐτης Σ., (1984), Σύγχρονες Όψεις Κρατικού Παρεμβατισμού, Αθήνα – Κομοτηνή
- Χλέπας Ν., (1994), Η πολυβάθμια αυτοδιοίκηση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή

B2B Marketing Υπηρεσιών από Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις: Μέθοδοι και Δράσεις

*Κατσούρης Κωνσταντίνος
Εργαστηριακός Συνεργάτης
Γενικού Τμήματος Μαθηματικών,
Τ.Ε.Ι. Πειραιά*

Περίληψη

Η μικρομεσαία εταιρεία που δραστηριοποιείται σε κλάδους προσφοράς B2B υπηρεσιών έχει συνήθως περιορισμένους διαθέσιμους πόρους για διαφήμιση. Ως αποτέλεσμα, η παραπάνω εταιρεία πρέπει να αναζητήσει το βέλτιστο μείγμα στρατηγικής και τους ενδεδειγμένους τρόπους ώστε να αυξήσει τον κύκλο εργασιών της, με το ελάχιστο δυνατό κόστος. Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξετάσει και να προτείνει μεθοδολογίες και πρακτικές που να αποβλέπουν στην αύξηση των πωλήσεων της μικρομεσαίας, "αντιπροσωπευτικής" επιχείρησης, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις ιδιαιτερότητες του κλάδου προσφοράς υπηρεσιών από επιχείρηση σε επιχείρηση (B2B). Έτσι, προτείνεται η λύση της δημιουργίας μιας διαφημιστικής προσφοράς, που συγκεντρώνει τα απαραίτητα χαρακτηριστικά ώστε να προκαλεί αίσθηση στους υποψήφιους αγοραστές, και αναλύονται οι τρόποι με τους οποίους η επιχείρηση ενδείκνυται να επικοινωνήσει την προσφορά αυτή στους δυνητικούς πελάτες της. Συγκεκριμένα, εξετάζονται τα κανάλια προώθησης του direct mail, της χρησιμοποίησης πωλητών, του "word of mouth" και της διαφήμισης σε εξειδικευμένα περιοδικά, έντυπα, web sites και εφημερίδες.

Λέξεις Κλειδιά: *μικρομεσαία, επιχείρηση, διαφήμιση, προσφορά, κανάλια, επικοινωνία, εμπορικές εκθέσεις, πωλητές, πωλήσεις.*

Abstract

Small and medium sized companies that are active in B2B services sectors usually have limited financial resources available for the marketing process of their services. As

a result, such firms constantly try to balance their strategy between the costs of advertising and the benefits derived from them, in an everlasting pursue for the optimum marketing mix. In this framework, this study tries to analyze and to propose a methodology and a course of action for the small and medium sized company in B2B services sectors, setting as target the maximization of total sells and revenues and by taking into consideration the special characteristics of the B2B markets. In order to achieve that, the study proposes a marketing mix that consists of an impressive marketing offer in terms of price / future benefits. Furthermore, the current paper examines the potential channels that could be used in order to communicate the offer. These marketing channels are the following: direct marketing – direct mail, sales force representatives, word of mouth advertising and advertisements in specialized trade magazines, newspapers and web sites.

Key Words: *small business, medium, marketing, sales, word of mouth, services, B2B, offer, channel, direct marketing, trade, price, benefits, communication.*

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται το φαινόμενο της σταδιακής μετατόπισης του κέντρου βάρους της Ελληνικής οικονομίας από την βιομηχανική παραγωγή και την μεταποίηση προϊόντων προς τον τομέα των υπηρεσιών. Λαμβάνοντας υπόψη τις πρόσφατες τάσεις και την διάθροιση της Ελληνικής οικονομίας, η οποία χαρακτηρίζεται από μεγάλο αριθμό μικρομεσαίων επιχειρήσεων, η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στον κλάδο προσφοράς υπηρεσιών (και όχι αγαθών) από οικονομικές μονάδες μικρομεσαίου μεγέθους με αποδέκτες άλλες επιχειρήσεις (και όχι καταναλωτές). Οι υπό εξέταση υπηρεσίες είναι γνωστές με την ονομασία Business to Business (B2B), δηλαδή "από την επιχείρηση προς άλλες επιχειρήσεις".

Στην παρούσα ανάλυση εξετάζεται μια υποθετική, αντιπροσωπευτική εταιρεία που θεωρείται ότι προσφέρει B2B υπηρεσίες, έχει περιορισμένο μέγεθος και θέλει να διευρύνει το περιορισμένο πελατολόγιο της. Οι εταιρικοί πελάτες που θέλει να προσελκύσει (segmentation) δύναται να ανήκουν τόσο σε μεγάλο εύρος κλάδων οικονομικής δραστηριότητας ή και να πρόκειται για στοχευόμενη αγορά (niche market). Επιπλέον, γίνεται η υπόθεση πως οι παραπάνω πελάτες χαρακτηρίζονται από μικρό έως μεσαίο μέγεθος, από περιστασιακές έως συχνές ανάγκες χρήσης των υπηρεσιών της εταιρείας και από περιορισμένους έως μέτριους διαθέσιμους χρηματικούς πόρους για διαφήμιση. Τέλος, η εταιρεία θέλει να τοποθετηθεί στην αγορά (positioning) ως μια επιχείρηση που προσφέρει υψηλής ποιότητας υπηρεσίες σε ανταγωνιστικές τιμές, με συνέπεια και ενδιαφέρον για το τελικό αποτέλεσμα.

Εκτός από τα παραπάνω, γίνεται η υπόθεση πως η διάρθρωση του κλάδου στον οποίο δραστηριοποιείται η αντιπροσωπευτική μικρομεσαία εταιρεία υπό εξέταση ακολουθεί το πρότυπο του μονοπωλιακού ανταγωνισμού, κατά το οποίο υπάρχουν πληθώρα παικτών στην αγορά οι οποίοι όμως είναι ικανοί να διαφοροποιούν το προϊόν / υπηρεσία στα μάτια των καταναλωτών / εταιρικών πελατών. Η παραπάνω παραδοχή έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς σε αυτούς τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, είναι αρκετά πιθανό να παρατηρείται το φαινόμενο των μειούμενων και συμπερισμένων ποσοστών κέρδους (profit margins), αφού επικρατεί έντονος ανταγωνισμός ο οποίος συνήθως λαμβάνει την μορφή της μείωσης τιμών και των προσφορών εκ μέρους των παικτών της αγοράς. Ταυτόχρονα, η αδυναμία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων να πραγματοποιήσουν τις αναγκαίες επενδύσεις, ενισχύουν το παραπάνω φαινόμενο και μεταθέτουν τον ανταγωνισμό σε επίπεδο τιμών.

Ως αποτέλεσμα, οι πελατειακές σχέσεις βασίζονται όχι μόνο στην παροχή υπηρεσιών υψηλής ποιότητας, αλλά και στη διατήρηση ανταγωνιστικών τιμών και στην ταχύτητα εξυπηρέτησης, ενώ παράλληλα επηρεάζονται άμεσα από την πορεία της ευρύτερης οικονομίας. Έτσι, σύμφωνα με τα παραπάνω η μικρομεσαία εταιρεία δεν είναι δυνατόν να ανταγωνιστεί τους μεγάλους παίκτες του κλάδου και να διεκδικήσει μεγάλους πελάτες, καθώς δεν έχει επιτύχει το κρίσιμο μέγεθος ανάπτυξης, το οποίο ελαχιστοποιεί το κόστος των προσφερόμενων υπηρεσιών, και δεν έχει πετύχει καθετοποίηση (vertical integration), εξέλιξη που αυξάνει το κόστος.

2. Τρόποι Διαφήμισης της Μικρομεσαίας Επιχείρησης

Τα μέσα που είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσει η μικρομεσαία εταιρεία για να διαφημίσει τις υπηρεσίες της πρέπει να είναι επιλεγμένα με τέτοιον τρόπο ώστε να εξυπηρετούνται οι στόχοι της εταιρείας, το μήνυμα που επιθυμεί να μεταφέρει (positioning) και η προσπάθεια ελάττωσης της αβεβαιότητας των αγοραστών. Για την προώθηση των μηνυμάτων που θέλει να περάσει η εταιρεία ώστε να διαφημίσει τις υπηρεσίες της υπάρχουν διαθέσιμα πληθώρα διαφημιστικών μέσων και μεθόδων επικοινωνίας (communication channels). Έτσι, το καθοριστικό ερώτημα που τίθεται είναι ποια από αυτά είναι τα κατάλληλα σε όρους κόστους / αποδοτικότητας και μελλοντικής ωφελιμότητας. Με άλλα λόγια, ποια διαφημιστικά μέσα αρμόζουν στις επιδιώξεις, τους στόχους και την στρατηγική της εταιρείας ώστε να καταφέρει να προσελκύσει το target group που έχει θέσει και να περάσει τα μηνύματα που επιθυμεί.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η χρησιμοποίηση μέσων μαζικής προβολής, όπως π.χ. ραδιόφωνο, τηλεόραση και πολιτικές εφημερίδες ευρείας κυκλοφορίας είναι από μόνη της ασύμφορη και καταδικασμένη να αποτύχει, αφού το διαφημιστικό μήνυμα να μην περνάει σε ένα μεγάλο εύρος αποδεκτών αλλά με τρόπο τυχαίο αφού οι αποδέκτες αυτοί δεν είναι καθόλου βέβαιο πως ενδιαφέρονται για τις εξειδικευμένες B2B υπηρεσίες

που παρέχει η μικρομεσαία επιχείρηση. Έτσι, τα μέσα αυτά ίσως να μπορούσαν να κριθούν ως συμπληρωματικά για την δημιουργία brand awareness, αλλά σίγουρα όχι ως κύριοι τρόποι αρχικής προσέλκυσης πελατών σε ένα B2B περιβάλλον. Σχετικές μελέτες μάλιστα έχουν αποδείξει πως οι επιχειρήσεις B2B υπηρεσιών διεθνώς επενδύουν περίπου το 25% του διαφημιστικού τους budget σε προβολή σε εξειδικευμένα περιοδικά, 16% σε δημιουργία δύναμης πωλήσεων (sales force), 16% σε direct marketing και μόλις από 7% σε διαφημίσεις σε εφημερίδες και μέσα μαζικής προβολής (ραδιόφωνο και τηλεόραση).

Επιπλέον, καθώς ο τομέας των υπηρεσιών χαρακτηρίζεται από αυξημένη αβεβαιότητα, τα μέσα και η στρατηγική προώθησης που θα επιλέξει η μικρομεσαία επιχείρηση πρέπει να στοχεύουν στην ελάττωση της αβεβαιότητας και του κινδύνου από την πλευρά των ενδιαφερομένων. Ως αποτέλεσμα, η μικρομεσαία εταιρεία καλείται να παρέχει απτές αποδείξεις της ποιότητας των υπηρεσιών της για να "πείσει" τους δυνητικούς πελάτες της, αφού οι τελευταίοι δεν μπορούν να αξιολογήσουν την ποιότητα πριν πραγματοποιηθεί η συναλλαγή και για αυτόν τον λόγο αναζητούν αδιάκοπα τεκμήρια και αποδείξεις, αφού οι υπηρεσίες είναι άυλες (intangible).

Η μείωση της αβεβαιότητας των αγοραστών μπορεί να πραγματοποιηθεί με έμμεσες ή άμεσες ενέργειες, όπως π.χ. με την παράθεση αποδείξεων όσον αφορά την έδρα της εταιρείας, τους υπαλλήλους της, τον εξοπλισμό της, του επικοινωνιακού υλικού της, τους πελάτες της και της τιμής των υπηρεσιών της. Με άλλη διατύπωση, η βασική προτεραιότητα της μικρομεσαίας εταιρείας πρέπει να είναι η προσπάθεια πρόσθεσης απτών και συγκεκριμένων στοιχείων σε αφηρημένες έννοιες, όπως είναι η διαφήμιση των B2B υπηρεσιών, έτσι ώστε να δώσει αποδείξεις για το επίπεδο και την ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχει.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η μικρομεσαία επιχείρηση καλείται να κατασκευάσει ένα πρόγραμμα προώθησης, η βασική δομή του οποίου πρέπει να περιστρέφεται γύρω από τέσσερεις κύριες δράσεις: α) τις ενέργειες *direct marketing*, β) τις ενέργειες *personal selling* γ) το "*word of mouth*" και δ) τις λοιπές μεθόδους διαφήμισης.

Direct Marketing

Ως *direct marketing* ("*απευθείας marketing*") θεωρούνται όλες οι προωθητικές ενέργειες που στοχεύουν στην *απευθείας επικοινωνία της εταιρείας με τον καταναλωτή – αγοραστή*, με στόχο την διαφήμιση της υπηρεσίας – προϊόντος και την εκδήλωση ενδιαφέροντος για συνεργασία. Τα κύρια μέσα που ανήκουν στην κατηγορία αυτή είναι α) η απευθείας επικοινωνία με επιστολές ή καταλόγους (*direct mail*), β) η δημιουργία web site και η αποστολή διαφημιστικών emails και τέλος γ) η αποστολή fax στους ενδιαφερόμενους.

Η ανάπτυξη του *direct marketing* τα τελευταία χρόνια είναι εντυπωσιακή: το 2004 ταχυδρομήθηκαν περισσότεροι από 18 δις. κατάλογοι παγκοσμίως, ενώ οι πωλήσεις

που προέρχονται από direct marketing αναμένεται να φτάσουν στο ύψος των €4 τρις. το 2007. Τα έξοδα για καμπάνιες direct mail έφτασαν στο ποσό των \$50 δις. το 2004 στις Η.Π.Α., ενώ οι δαπάνες για email marketing αναμένεται να ξεπεράσουν το ποσό των \$6,5 δις το 2007. Τέλος, στις Η.Π.Α. οι πωλήσεις που προήλθαν από εκστρατείες direct marketing στον κλάδο Business to Business (B2B) καταλαμβάνουν την δεύτερη θέση με ποσοστό 28% επί του συνόλου των πωλήσεων για το 2004, με πρώτη την κατηγορία των καταναλωτικών προϊόντων με 51%.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η μεγάλη βαρύτητα του direct marketing για την προώθηση των B2B πωλήσεων. Ειδικότερα, η μορφή αυτή προώθησης των υπηρεσιών μιας μικρομεσαίας εταιρείας παρουσιάζει πλεονεκτήματα, αφού και οι καταναλωτές μπορούν να πληροφορηθούν ανέξοδα για τυχόν νέες υπηρεσίες που τους ενδιαφέρουν και οι επιχειρήσεις έχουν την δυνατότητα να εστιάσουν σε διάφορα group αγοραστών που τους θεωρούν ως πιθανούς πελάτες. Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα εξατομίκευσης του διαφημιστικού μηνύματος ανάλογα με τις ανάγκες των εκάστοτε εταιρειών, πράγμα που είναι πιθανό να οδηγήσει στην δημιουργία μακροχρόνιων σχέσεων συνεργασίας. Τέλος, το direct marketing παρέχει την δυνατότητα απόκρισης της στρατηγικής της εταιρείας από τον κύριο όγκο των ανταγωνιστών της. Οι ενέργειες που χρειάζεται να λάβουν χώρα για την οργάνωση και εκτέλεση μιας εκστρατείας direct marketing είναι οι ακόλουθες:

• Βήμα 1^ο : Κατασκευή Λίστας Επαφών

Απαραίτητη προϋπόθεση για την χρησιμοποίηση των εργαλείων του direct marketing είναι η ύπαρξη μιας λίστας επαφών, η οποία αποτελείται από τα στοιχεία επικοινωνίας των εταιρειών - στόχων και από τα ονόματα των υπευθύνων που λαμβάνουν τις τελικές αποφάσεις για την συναλλαγή. Η κατάρτιση της λίστας επαφών είναι δυνατόν να επιτευχθεί με διάφορες μεθόδους:

- Επίσκεψη ή συμμετοχή σε εμπορικές εκθέσεις του ενδιαφέροντος της μικρομεσαίας εταιρείας και προσέλκυση πιθανών πελατών με προσωπική επαφή: αρχική παρουσίαση εταιρείας, λήψη στοιχείων επικοινωνίας και παράδοση διαφημιστικού υλικού. Ενδεικτικό της βαρύτητας των εμπορικών εκθέσεων αποτελεί το γεγονός πως οι επιχειρήσεις διαθέτουν έως και το 35% του ετήσιου διαφημιστικού τους budget για προβολή μέσω συμμετοχής στις παραπάνω εκθέσεις. Τέλος, υπάρχει και η λύση της αγοράς του ειδικού βιβλιαρίου με τους εκθέτες της έκθεσης, αλλά θα απαιτηθεί η διενέργεια inquiry calls ώστε να γίνουν γνωστοί οι υπεύθυνοι που εμπλέκονται στην εν λόγω συναλλαγή.
- Αγορά έτοιμων λιστών από ειδικές εταιρείες που έχουν databases με λίστες επιχειρήσεων, όπως π.χ. η ICAP, AC Nielsen. Η λύση αυτή μπορεί να αποβεί ακριβή και ασύμφορη, καθώς συνήθως τέτοιες λίστες περιέχουν ανακριβείς και διπλοεγγραφές.

- Αναζήτηση και συγκέντρωση στοιχείων από το Internet. Πολλά web sites παρέχουν δωρεάν λίστες επιχειρήσεων διαφόρων δραστηριοτήτων (online catalogues).
- Χρησιμοποίηση των δεδομένων που διαχειρίζονται οι επαγγελματικές ενώσεις, τα εμπορικά επιμελητήρια, οι σύνδεσμοι και τα ινστιτούτα εξειδικευμένων μελετών. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι πληροφορίες παρέχονται δωρεάν.
- Χρησιμοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχει το internet με την δημιουργία web site από την μικρομεσαία επιχείρηση, το οποίο πρέπει να λειτουργεί ως πρώτη πύλη γνωριμίας με την εταιρεία. Το site θα πρέπει να είναι απλό, καλαίσθητο, λειτουργικό και να παρουσιάζει στοιχεία που μειώνουν την αβεβαιότητα του αγοραστή. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να είναι ευδιάκριτα και εύκολα προσπελάσιμα τα στοιχεία επικοινωνίας της εταιρείας, καθώς και να παρέχεται η δυνατότητα εγγραφής σε newsletter, όπου ο ενδιαφερόμενος θα συμπληρώνει το mail του, το όνομα του και εφόσον επιθυμεί άλλα στοιχεία του. Αυτός η λύση μπορεί να οδηγήσει σε έναν εύκολο τρόπο δημιουργίας λίστας επαφών μέσω mail (email marketing).

• Βήμα 2^ο : Υλοποίηση Μηνύματος και Αποστολή Εντύπων

Μετά την κατασκευή μιας αρχικής λίστας επιχειρήσεων στόχων, το επόμενο βήμα είναι η υλοποίηση και δημιουργία του διαφημιστικού μηνύματος που η εταιρεία θέλει να περάσει στους αποδέκτες. Το μήνυμα πρέπει να είναι ξεκάθαρο, άμεσο και να εξυπηρετεί την στρατηγική (positioning) της μικρομεσαίας εταιρείας. Έτσι, στην περίπτωση του direct mail, η εταιρεία πρέπει να φτιάξει ένα απλό, καλαίσθητο και πρωτότυπο φάκελο, τον οποίο και θα αποστείλει στην λίστα που προετοίμασε. Μέσα σε αυτόν τον φάκελο θα συμπεριληφθεί η προσφορά που θα κάνει η εταιρεία στους υποψήφιους πελάτες, η οποία πρέπει να εξυπηρετεί τις επιδιώξεις της και να μειώνει την αβεβαιότητα των αγοραστών ως προς την ποιότητα και τις τιμές των υπηρεσιών της.

Ο φάκελος καλό θα είναι να περιέχει και μια επαγγελματική επιστολή όπου ο διευθυντής της εταιρείας ή ο υπεύθυνος marketing θα παρουσιάζει περιληπτικά την επιχείρηση και τις υπηρεσίες της, γνωστοποιώντας παράλληλά την ευχαρίστηση του να απαντήσει σε κάθε ερώτηση ή τυχόν απορία σχετικά με αυτές. Επιπλέον, η επιστολή πρέπει να συνοδεύεται από ένα διαφημιστικό φυλλάδιο όπου θα παραθέτονται ευανάγνωστα οι πελάτες της εταιρείας, οι προηγούμενες συνεργασίες της επιχείρησης και η προσφορά γνωριμίας.

Η προσφορά πρέπει να αποπνέει την αίσθηση της πραγματικής ευκαιρίας στην πλευρά του αγοραστή, κάτι που θα τον εντυπωσιάσει, θα του κεντρίσει την περιέργεια και θα τον οδηγήσει να ρωτήσει περισσότερες λεπτομέρειες. Αυτός άλλωστε είναι και ο αρχικός στόχος, η εκδήλωση ενδιαφέροντος και όχι η συνεργασία. Η αρχική επαφή αποτελεί την βάση μέσα από την οποία θα αρχίσει να ξεδιπλώνεται η δυνατότητα μελλοντικής συνεργασίας και αυτό πρέπει να είναι, σε πρώτη φάση, το ζητούμενο. Γι αυ-

τόν τον λόγο, η προσφορά πρέπει να είναι τέτοιας μορφής ώστε να μην μπορεί να αγνοηθεί, όπως μεγάλη έκπτωση τιμών (ακόμα και παραγωγή στο κόστος) και άλλες μελλοντικές παροχές. Πολύ σημαντικό είναι να γίνεται απόλυτα κατανοητό με ρητή αναφορά στην επαγγελματική επιστολή πως δεν υπάρχει η παραμικρή υποχρέωση για συνεργασία εφόσον κάποιος αποδεκτεί την προσφορά, όπως και ότι δεν υπάρχουν "παγίδες" στην τιμολόγηση μετά την λήξη της προσφοράς γνωριμίας και κρυφές χρεώσεις, π.χ. υπέρμετρη αύξηση των τιμών.

• Βήμα 3^ο : Follow up Ενημέρωση

Τέλος, μια βδομάδα περίπου με δέκα μέρες μετά την αποστολή των φακέλων καλό θα είναι να γίνουν follow up calls, δηλαδή τηλεφωνήματα ώστε να εξακριβωθεί πως το κατάλληλο άτομο παρέλαβε τον φάκελο, να γίνει η πρώτη προσωπική επαφή, να απαντηθούν όποιες απορίες υπάρχουν και να επιχειρηθεί ο προγραμματισμός κάποιας συνάντησης. Αντίστοιχη διαδικασία πρέπει να ακολουθηθεί και στην περίπτωση της ηλεκτρονικής αποστολής μέσω mail και fax.

Personal Selling

To Personal Selling ("προσωπική προώθηση πωλήσεων") ορίζεται ως ένα σύνολο ενεργειών προώθησης οι οποίες στοχεύουν στην αύξηση της ζήτησης για την συγκεκριμένη υπηρεσία ή στο μέγεθος και τον όγκο των σχετικών παραγγελιών κυρίως βραχυχρόνια και σε μικρό χρονικό διάστημα..

Οι ενέργειες προώθησης της κατηγορίας αυτής εστιάζονται γύρω από κάποιο άτομο το οποίο λειτουργεί ως μεσάζοντας και αντιπρόσωπος της επιχείρησης προς τους αγοραστές – στόχους. Το άτομο αυτό ουσιαστικά δρα ως ο συνδεδετικός κρίκος της επιχείρησης με τους πελάτες της και πολλές φορές στην αντίληψη των τελευταίων είναι η ίδια η επιχείρηση. Ως συνέπεια, η επίδραση και η απόδοση του πωλητή της εταιρείας παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της ευρύτερης εικόνας της εταιρείας. Συντοίμως άλλους, είναι ευρέως γνωστό πως η προσωπική επαφή αποφέρει τα καλύτερα αποτελέσματα σε όρους αποδοτικότητας πωλήσεων, καθώς δίνεται η δυνατότητα στον ενδιαφερόμενο να γνωρίσει από πρώτο χέρι τις υπηρεσίες της εταιρείας και να λάβει απαντήσεις σε τυχόν απορίες του.

Η μικρομεσαία επιχείρηση είναι δυνατόν να καταφύγει στην λύση της επιλογής και πρόσληψης κάποιου πωλητή (είτε ως μόνιμου υπαλλήλου είτε ως εξωτερικού συνεργάτη), ο οποίος μετά από εκπαίδευση θα μπορούσε να πλησιάζει αγοραστές – στόχους με σκοπό την εκδήλωση ενδιαφέροντος συνεργασίας. Οι στόχοι μπορούν να είναι οι εταιρείες που συμμετέχουν σε εμπορικές εκθέσεις, καθώς και επιλεγμένες επιχειρήσεις του ευρύτερου ιδιωτικού τομέα, κατόπιν εξέτασης των αναγκών τους στην χρησιμοποίηση διαφημιστικών φυλλαδίων.

Η παραπάνω μέθοδος προώθησης έχει αρκετά κοινά στοιχεία με τις ενέργειες του

direct marketing και κατά κάποιον τρόπο μπορεί να θεωρηθεί ως συμπληρωματικό μέσο, αφού η διαδικασία πριν την αρχική επαφή είναι ουσιαστικά πανομοιότυπη. Για παράδειγμα, ο πωλητής θα μπορούσε να ασχοληθεί με την συγκέντρωση επαγγελματικών επαφών στις εκθέσεις, πράγμα που θα βοηθούσε στην κατασκευή της λίστας με τα στοιχεία επικοινωνίας των δυνητικών στόχων της επιχείρησης. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να αναλάβει το follow up της αποστολής των διαφημιστικών εντύπων και προσφορών μέσω των ενεργειών direct mail.

Τέλος, πρέπει να υπογραμμιστεί πως η σημασία των πωλητών είναι πολύ μεγάλη, καθώς δίνεται η δυνατότητα προσωποποιημένης επαφής κατά την ενημέρωση των αγοραστών, πράγμα που υποκαθιστά τα μειονεκτήματα κάποιας απρόσωπης διαφημιστικής προσφοράς που πάει στον πελάτη μέσω ταχυδρομείου ή email.

Word of Mouth

Η Ενότητα αυτή καλό είναι να ξεκινήσει θέτοντας τις ακόλουθες δυο απλές ερωτήσεις:

- Ποια θεωρείται ως η πιο αποδοτική μορφή διαφήμισης;
- Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να πειστεί ο υποψήφιος αγοραστής να δοκιμάσει την υπηρεσία της εταιρείας;

Η απάντηση και στις δυο ερωτήσεις είναι το λεγόμενο "word of mouth". Το "word of mouth" ουσιαστικά είναι η έμμεση διαφήμιση των υπηρεσιών της εταιρείας στον ενδιαφερόμενο από κάποιον τρίτο, ο οποίος έχει ήδη δοκιμάσει τις προσφερόμενες υπηρεσίες και μπορεί να διαβεβαιώσει για την αξιοπιστία και την ποιότητα τους. Η μέθοδος αυτή προώθησης θεωρείται ως η αποτελεσματικότερη μορφή διαφήμισης. Με απλά λόγια, δεν προσεγγίζει ο πωλητής τον υποψήφιο πελάτη πληροφορώντας τον πως παρέχει μια ποιοτική υπηρεσία σε ανταγωνιστική τιμή, όπως συμβαίνει στο direct marketing και στο personal selling. Αντιθέτως, η πληροφορία παρέχεται δωρεάν μέσω κάποιου τρίτου, ο οποίος έχει ήδη αναπτύξει σχέσεις εμπιστοσύνης με τον υποψήφιο αγοραστή.

Μέσα στην πληθώρα των ερεθισμάτων που δέχονται οι καταναλωτές καθημερινά, είναι ευνόητο πως το διαφημιστικό μήνυμα έχει μεγαλύτερη πιθανότητα να φτάσει στον τελικό αποδέκτη μέσω έμμεσης πληροφόρησης από κάποιον τρίτο, παρά μέσω της κλασσικής μεθόδου ευρείας διαφήμισης. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που φτάσει στον ενδιαφερόμενο, υπάρχει τεράστια διαφορά ανάμεσα σε μια "ανώνυμη – απρόσωπη" προσφορά και σε μια συμβουλή από κάποιο άτομο που έχει γνώση και εμπειρία της κατάστασης. Τις περισσότερες φορές μάλιστα, δεν είναι απαραίτητη ούτε η ύπαρξη γνώσης – εμπειρίας, καθώς οι άνθρωποι έχουν την φυσική τάση να ακολουθούν ευκολότερα προτροπές γνωστών τους.

Δεν υπάρχει κάποιος χρυσός κανόνας που να εγγυείται την δημιουργία "word of

mouth". Εντούτοις, η διεθνής έρευνα στον επιχειρησιακό χώρο έχει αποδείξει πως υπάρχουν ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες αν ακολουθηθούν με επιτυχία είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε απτά αποτελέσματα. Οι τακτικές αυτές καλό είναι να εφαρμόζονται παράλληλα και συνοψίζονται ως εξής:

• Τακτική 1^η: Καταθέσεις Εμπειρίας Πελατών

Η μικρομεσαία επιχείρηση επικοινωνεί με τους πελάτες που ήδη έχουν εκφράσει κάποιο ευνοϊκό σχόλιο για την εταιρεία, τις υπηρεσίες της ή το τελικό αποτέλεσμα της συνεργασίας τους και αναζητεί να αποσπάσει την σύμφωνη γνώμη τους ώστε να χρησιμοποιήσει τα λεγόμενα τους στην διαδικασία διαφήμισης της εταιρείας. Στην συνέχεια ενσωματώνει τα σχόλια αυτά, επώνυμα μαζί με τα στοιχεία του ατόμου που τα έχει πει, στα διαφημιστικά μέσα που θα χρησιμοποιήσει, π.χ. στο διαφημιστικό φυλλάδιο που θα αποστείλει η εταιρεία στους υποψήφιους πελάτες της μέσω direct mail. Κατά την τακτική αυτή είναι σημαντικό η εταιρεία να εξηγήσει επακριβώς στους πελάτες της τους λόγους που θέλει να χρησιμοποιήσει τα σχόλια τους, καθώς και να τα μην παραποιήσει τα τελευταία. Η τακτική αυτή προσφέρει το πλεονέκτημα πως προσθέτει διαφημιστικές εκφράσεις που απευθύνονται από αγοραστές σε άλλους αγοραστές που και είναι σε γλώσσα που οι τελευταίοι καταλαβαίνουν εύκολα και με την οποία μπορούν να ταυτιστούν. Επιπλέον, παραθέτει πραγματικές εμπειρίες υπεύθυνα και επώνυμα, γεγονός που μειώνει την αβεβαιότητα του υποψήφιου αγοραστή.

• Τακτική 2^η: Αξιοποίηση Κύκλου Πελατών για Περαιτέρω Προώθηση

Σε συνέχεια της 1^{ης} τακτικής, η επιχείρηση μπορεί να εντάξει στο πρόγραμμα προώθησης της τους υπάρχοντες πελάτες της, μετατρέποντας τους ουσιαστικά σε επαγγελματικούς συνεργάτες της εταιρείας. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια δεύτερη δύναμη πωλητών, πέρα από τους υπάρχοντες που ανήκουν στο εργατικό δυναμικό της εταιρείας. Εφόσον οι ήδη υπάρχοντες πελάτες εμφανίζονται ικανοποιημένοι από τις υπηρεσίες της εταιρείας, είναι δυνατόν μετατραπούν σε εν δυνάμει πωλητές, εφόσον τους προσφερθεί το κατάλληλο κίνητρο. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσε η εταιρεία να δημιουργήσει ένα πρόγραμμα κινήτρων για τους πελάτες της, παρέχοντας ειδικές προσφορές ή μειωμένες τιμές, ανάλογα με τον αριθμό των νέων πελατών που οι τελευταίοι θα φέρουν στη μικρομεσαία εταιρεία. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η εφαρμογή frequency programs, τα οποία προβλέπουν διακριτική τιμολόγηση και χαμηλότερες τιμές με βάση την συχνότητα των παραγγελιών και το ύψος τους (προσαρμογή στις ιδιαιτερότητες του πελάτη).

• Τακτική 3^η: Δωρεάν Πληροφόρηση

Σύμφωνα με τις τελευταίες έρευνες, η παροχή δωρεάν πληροφοριών από την εταιρεία προς τους πελάτες της και τους δυνητικούς της στόχους έχει ως αποτέλεσμα την

σύσφιξη των δεσμών ανάμεσα στις δυο πλευρές, την δημιουργία εμπιστοσύνης και την διαφήμιση της εταιρείας μέσω μετάδοσης "word of mouth".

Η διαδικασία έχει ως εξής: η εταιρεία διαλέγει κάποιο τομέα γενικότερου επαγγελματικού ενδιαφέροντος και επικεντρώνεται στην παροχή δωρεάν πληροφοριών πάνω σε αυτόν. Η όλη ανάλυση είναι δυνατόν να μην έχει άμεση σχέση με την πρωταρχική δραστηριότητα της εταιρείας και μπορεί να πάρει πολλές μορφές, όπως π.χ. διεξαγωγή σεμιναρίων, συγγραφή μελετών – αναλύσεων και άρθρων, αποστολή βιβλίων, τεχνικές πληροφορίες μέσα από το web site της εταιρείας, με email ή newsletter, διανομή του δωρεάν υλικού μέσω των πωλητών της εταιρείας κτλ.

Ο τομέας είναι αρκετά ευρύς και αυτό που έχει σημασία είναι οι πληροφορίες αυτές να ενδιαφέρουν τον κύριο όγκο των πελατών - στόχων και το κόστος τους να είναι ανεκτό. Τέλος, ας σημειωθεί πως η όλη προσπάθεια πρέπει να γίνει σε μακροχρόνιο ορίζοντα, με βάθος χρόνου, και σε τακτικές επαναλήψεις.

• Τακτική 4^η : Ποιότητα Εξυπηρέτησης και Διαχείριση Κρίσεων

Το "word of mouth" ενισχύεται όχι μόνο από την ποιότητα των υπηρεσιών, αλλά και από την ποιότητα και την ταχύτητα της εξυπηρέτησης. Ειδικότερα, η after sale εξυπηρέτηση και το feedback παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσπάθεια εδραίωσης μιας μακροχρόνιας σχέσης με τον αγοραστή του προϊόντος. Για παράδειγμα, η εταιρεία είναι δυνατό να επικοινωνεί με τους πελάτες της και να συγκεντρώνει πληροφορίες σχετικά με το αν ο πελάτης είναι ικανοποιημένος από την ποιότητα της συνεργασίας, αν έχει εντοπίσει τυχόν προβλήματα ή παραλείψεις και αν έχει κάποια παράπονα ή επισημάνσεις που θέλει να μοιραστεί με την εταιρεία. Με αυτόν τον τρόπο, η εταιρεία δείχνει έμπρακτα το ενδιαφέρον της για την ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχει και της δίνεται η ευκαιρία να συνειδητοποιήσει τυχόν τομείς που υστερεί και να διορθώσει τυχόν ατέλειες.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η έγκαιρη και συνεπής αντιμετώπιση των τυχόν προβλημάτων που είναι δυνατόν να εμφανιστούν κατά καιρούς, καθώς η αρνητική διαφήμιση "word of mouth" που προκύπτει από δυσαρεστημένους πελάτες έχει πολλαπλάσια ένταση και αντίκτυπο από την θετική, καθώς ένας δυσαρεστημένος πελάτης μεταφέρει την εμπειρία του σε πλήθος ατόμων για μεγάλο χρονικό διάστημα (ακόμα και αρκετά χρόνια). Έτσι, η αντίδραση της εταιρείας θα πρέπει να χαρακτηρίζεται πάντα από ταχύτητα, ειλικρίνεια και προθυμία επίλυσης του προβλήματος και όχι από διστακτικότητα για την ανάληψη του πρόσθετου κόστους που προκύπτει.

• Τακτική 5^η : Χαμηλές Τιμές, Προσφορές και Δημιουργική Διαφήμιση

Οι χρέωση χαμηλών, ελκυστικότητας, τιμών και η διαμόρφωση εντυπωσιακών πακέτων προσφορών έχουν αντίκτυπο στους αγοραστές και αυξάνουν την διαφήμιση "στόμα με στόμα". Παρόλα αυτά, στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί πως η διαφημι-

στική εκστρατεία που θα πραγματοποιήσει η επιχείρηση πρέπει να εκδηλωθεί με έντονα δημιουργικό τρόπο, δηλαδή με παραστάσεις, εικόνες, γραφική απεικόνιση και slogan που να προκαλούν εντύπωση, να κινούν την περιέργεια και να αποτυπώνονται στο μυαλό του πιθανού αγοραστή.

• Τακτική 6^η : Συμμετοχή σε Διαγωνισμούς και Βραβεία

Η συμμετοχή σε διαγωνισμούς δεν έχει ως σκοπό κάποιο βραβείο αλλά την δημιουργία θετικών εντυπώσεων και σχολιασμού και την παροχή έμπρακτων αποδείξεων για την ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχονται από την εταιρεία. Έτσι, αυξάνεται η αναγνωρισιμότητα της εταιρείας, γίνεται περισσότερο γνωστή σε έναν κύκλο που την ενδιαφέρει και βελτιώνεται ως εικόνα και παρουσία. Για παράδειγμα, η εταιρεία θα μπορούσε να συμμετέχει σε επαγγελματικούς διαγωνισμούς που σχετίζονται με τις δραστηριότητες της, όπως π.χ. τα διάφορα βραβεία που δίνονται ετησίως.

Λοιπές Μέθοδοι Διαφήμισης

Εκτός από τις παραπάνω μεθόδους προώθησης των πωλήσεων της εταιρείας, υπάρχουν και τα περισσότερο συμβατικά μέσα, όπως οι διαφημίσεις στον έντυπο τύπο και τα εξειδικευμένα περιοδικά. Τα μέσα αυτά προσφέρουν σημαντικά πλεονεκτήματα αφού απευθύνονται σε εξειδικευμένους κύκλους που ενδιαφέρονται για τις υπηρεσίες που παρέχει η μικρομεσαία εταιρεία και οι οποίοι λαμβάνουν τις σχετικές αποφάσεις στις επιχειρήσεις τους. Σε γενικές γραμμές, πρόκειται για εφημερίδες και περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας ή συνδρομητικά, τα οποία έχουν εξειδικευμένο περιεχόμενο και απευθύνονται σε επαγγελματίες, παρέχοντας τους πληροφορίες για τις τελευταίες εξελίξεις της αγοράς. Η έκδοσή τους είναι δυνατόν να γίνεται από κάποια ιδιωτική εταιρεία ή ακόμα και από κάποια επαγγελματική ένωση, οργανισμό ή επιμελητήριο.

Πέρα από την χρησιμοποίηση των παραπάνω έντυπων μέσων, η μικρομεσαία επιχείρηση έχει και άλλες δυνατότητες προώθησης και προβολής. Για παράδειγμα, η εταιρεία μπορεί να λάβει μέρος σε χορηγίες διαφόρων εκδηλώσεων (π.χ. συνέδρια, εκθέσεις, αθλητικά και καλλιτεχνικά γεγονότα) τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και ευρύτερα. Με τον τρόπο αυτόν, η εταιρεία βελτιώνει την αναγνωρισιμότητα και την εικόνα της και προβάλλει έμμεσα τις υπηρεσίες της. Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί πως τέτοιες ενέργειες δεν αποφέρουν συνήθως άμεσα οφέλη σε όρους νέων συνεργασιών. Παρόλα αυτά, εντάσσονται στο γενικότερο σχέδιο προώθησης της εταιρείας, και μέσα σε αυτό θα πρέπει να κρίνεται η αποτελεσματικότητά τους.

Η μικρομεσαία επιχείρηση μπορεί να εφαρμόσει και πρόγραμμα specialty advertising, δηλαδή αποτύπωσης του λογοτύπου της εταιρείας, του διαφημιστικού slogan και των στοιχείων επικοινωνίας πάνω σε διάφορα είδη γενικού ενδιαφέροντος

και χρήσης, π.χ. σπίρτα, αναπτήρες, mouse pad, στυλό κτλ. Τα είδη αυτά που θα φέρουν την επωνυμία της εταιρείας μπορούν να διανεμηθούν δωρεάν τόσο στους υπάρχοντες όσο και στους δυνητικούς πελάτες στόχους μέσω του direct mail και των πωλητών της εταιρείας.

3. Συμπεράσματα Μελέτης

Η μικρομεσαία εταιρεία, η οποία δραστηριοποιείται κυρίως σε κλάδους συμπιεσμένων ποσοστών κέρδους, πρέπει να προσπαθήσει να δημιουργήσει την εικόνα μιας επιχείρησης που, παρόλο το μικρό της μέγεθος, δουλεύει επαγγελματικά, προσφέροντας ποιοτικές υπηρεσίες σε χαμηλές τιμές, με ταχύτητα, ευαισθησία και συνέπεια προς τους πελάτες. Για να το καταφέρει αυτό, η εταιρεία πρέπει να δημιουργήσει μια εντυπωσιακή διαφημιστική προσφορά, η οποία να προκαλεί αίσθηση στους υποψήφιους αγοραστές λόγω των χαμηλών τιμών και των συμπληρωματικών ωφελειών που θα προσφέρει. Για να επικοινωνήσει την προσφορά στους δυνητικούς πελάτες της, η μικρομεσαία επιχείρηση ενδείκνυται να χρησιμοποιήσει τα διαφημιστικά κανάλια του direct mail, της χρησιμοποίησης πωλητών, του "word of mouth" και της διαφήμισης σε εξειδικευμένα περιοδικά, έντυπα, web sites και εφημερίδες. Ειδικά η προσπάθεια της δημιουργίας "word of mouth" θα πρέπει να θεωρείται κομβικό σημείο και να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην όλη προσπάθεια της επιχείρησης.

Ενδεικτικά αναφέρεται πως η εταιρεία πρέπει να συμμετέχει διαρκώς σε εμπορικές εκθέσεις και εκδηλώσεις, είτε ως εκθέτης είτε ως επισκέπτης, προσεγγίζοντας τις επιχειρήσεις που λαμβάνουν μέρος σε αυτές και παρουσιάζοντας τους την εταιρεία, τις υπηρεσίες της και τις προσφορές γνωριμίας. Επιπλέον, καλό είναι να χρησιμοποιήσει τον κύκλο πελατών που ήδη έχει και να τους προσφέρει κίνητρα ώστε οι τελευταίοι να λειτουργούν ως διαφημιστές και πωλητές των υπηρεσιών της ίδιας σε τρίτους. Επίσης, θα μπορούσε να τους προσφέρει frequency discounts, δηλαδή προσφορές τιμών ανάλογα με την συχνότητα των παραγγελιών. Τέλος, η εταιρεία μπορεί να αυξήσει την αναγνωρισιμότητα της συμμετέχοντας σε διαγωνισμούς διαφημιστικής δημιουργίας και αναλαμβάνοντας χορηγίες.

Τα παραπάνω είναι θεωρητικά αλλά δίνουν τον τόνο πως πρέπει να κινηθεί η μικρομεσαία εταιρεία, αφού αυτό που έχει σημασία είναι η ανοικοδόμηση μακροχρόνιων επαγγελματικών σχέσεων και όχι μόνο τα βραχυχρόνια οφέλη. Άλλωστε, η διαδικασία από την προσέλευση μέχρι την συνεργασία με νέους πελάτες περνάει από τα στάδια know (συνειδητοποίηση ύπαρξης της υπηρεσίας), like (αναγνώριση της ποιότητας – customer satisfaction) και trust (δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης ανάμεσα στα συναλλασσόμενα μέρη).

References

- Παπαδάκης Β.**, "Στρατηγική των Επιχειρήσεων: Ελληνική και Διεθνής Εμπειρία", Αθήνα, Εκδόσεις Μπένου, 2002, 4η έκδοση.
- Kotler, P.**, "Marketing Management", International Edition, Prentice Hall, 2003, 11th edition.
- Hill, C. & Jones, G.**, "Strategic Management", International Edition, Houghton Mifflin, 2002.
- Dalgic, T. & Leeuw, M.**, "Niche Marketing Revisited: Concept, Applications and Some European Cases", European Journal of Marketing, Vol. 28 No. 4, 1994, pp. 39-55., Henley Management College
- Alpert, J. & Franklin and Heaney, J.G.**, "The Synergistic Use of Resources for Small Business Expansion: A Case Study of Wyatt Earp Restaurant", Franklin and Marshall College, 1998.
- Reynolds, P.L.**, "The Need for a New Paradigm for Small Business Marketing? –What is Wrong with the Old One?", Journal of Research in Marketing & Entrepreneurship, Volume Four, Issue 3, 2002, 191-205.
- Silverman, J.**, "The Secrets of Word-of-Mouth Marketing: How to Trigger Exponential Sales Through Runaway Word of Mouth", American Management Association, 1st edition, April 2001.

Ο Συνδικαλισμός. Ιστορική και θεσμική προσέγγιση

Δημήτριος Σμοκοβίτης
Δρ. Νομικής Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Οι άνθρωποι από τα πανάρχαια χρόνια κατάλαβαν ότι όταν συνεργάζονταν και ένωσαν τις δυνάμεις τους μπορούσαν να καταφέρουν πολλαπλάσια πράγματα. Με το πέρασμα των αιώνων και τη δημιουργία κοινωνικών τάξεων, αυτή η ένωση μελών ήταν πιο πιεστική για τα πιο αδύναμα οικονομικά μέλη της κοινωνίας. Μέσα από πολλές ζυμώσεις και διεργασίες "γεννήθηκε" ο συνδικαλισμός. Η προστασία της εργασίας ξεκίνησε με αργούς ρυθμούς και τα τελευταία εξήντα χρόνια έχει ενισχυθεί και ενδυναμωθεί τόσο, ώστε να διεκδικεί και να κερδίζει δικαιώματα υπέρ των εργαζομένων. Μέσα από πολλούς αγώνες και αναταραχές οι συνδικαλιστικές οργανώσεις απόκτησαν κύρος και αναγνώριση από το κράτος και τους εργοδότες. Στις μέρες μας, ζητείται η γνώμη των συνδικαλιστικών οργανώσεων για αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο στο εργασιακό περιβάλλον. Η παρούσα μελέτη στοχεύει να αναδείξει την διαχρονική εξέλιξη του συνδικαλισμού και να διερευνήσει το θεσμικό του πλαίσιο στην σύγχρονη εποχή.

Abstract

People from the first years of their presence occupied that when they collaborated and linked their forces they could accomplish several times things. With the passage of centuries and the creation of social classes this union of members was more pressing for the feeblest economic members of society. Through a lot of fermentations and activities "was given birth" the syndicalism. The protection of work began with slow rhythms and the last 60 years has been strengthened and strengthened so much so that it claims and it gains rights in favour the workers. Through a lot of fights and agitations the trade-union

organisations begin to acquire prestige and recognition from the state and the employers. Is asked the opinion of trade-union organisations for changes in the labour relations and is invited in dialogue for regulation of labour relations. This analysis has as a goal to emphasize the evolution of syndicalism and also to search its institutional approach in the recent years.

Λέξεις Κλειδιά: κοινωνικές τάξεις, οικονομία, συνδικαλισμός, προστασία της εργασίας, συνδικαλιστικές οργανώσεις, εργοδότες, εργαζόμενοι.

1. Εισαγωγή

Η ανάπτυξη και η εξέλιξη της ανθρωπότητας οδήγησε τους ανθρώπους στη κατανόηση της δύναμης και της προοπτικής που διαθέτουν, όταν ενεργούν ενωμένοι και συντονισμένοι, στοιχείο που αποτελεί και την κεντρική ιδέα του συνδικαλισμού. Οι εργαζόμενοι όταν είναι ενωμένοι και οργανωμένοι μπορούν να διεκδικήσουν και να κερδίσουν πολλά στον χώρο της εργασίας τους.

Τον 18^ο αιώνα με την βιομηχανική επανάσταση¹, έχουμε και τα πρώτα δείγματα προσπάθειας των εργαζομένων να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας, λιγότερες ώρες δουλειάς, προστασία των αδύναμων εργαζομένων, κυρίως των μικρών παιδιών και των γυναικών. Διεκδικούν ανθρώπινες συνθήκες, εργάζονται για να μπορούν να ζουν και όχι να ζουν για να εργάζονται.

Ο συνδικαλισμός ξεκίνησε μέσα από την ανάγκη των εργαζομένων να πετύχουν καλύτερες συνθήκες εργασίας² και μεγαλύτερα ημερομίσθια. Στην αρχή οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν αναγνωρίζονταν ούτε από το κράτος, ούτε από τους εργοδότες. Δεν υπήρχε σχετική νομοθεσία και αυτό έδινε την ευχέρεια στις κρατικές αρχές να πράττουν κατά το δοκούν, δηλαδή να θεωρούν παράνομη την οργάνωση και να διώκουν τα στελέχη της.

Το συνδικαλιστικό κίνημα, όμως, αντί να αποδυναμώνεται λόγω των διώξεων που υπέστη δυνάμωνε, ενώ τα συνδικαλιστικά στελέχη, παρ' όλο το κνηνητό και τις συλλήψεις, δε σταμάτησαν να αγωνίζονται για την υλοποίηση των αιτημάτων τους. Σταδιακά η πολιτεία άρχισε να θεσπίζει τα πρώτα νομοθετήματα αναφορικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των μελών τους. Οι νόμοι που ψηφίζονταν άλλοτε προσπαθούσαν να περιορίσουν τη δράση τους και άλλοτε την προσπάτευσαν.

Μέσα από το πέρασμα των χρόνων και με τη μεσολάβηση συνταρακτικών γεγονότων, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και σε εθνικό, το συνδικαλιστικό κίνημα άρχισε

να υπολογίζεται από το κράτος κατ' αρχήν και ύστερα από τους εργοδότες. Αναγνωρίστηκε η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα της οργάνωσης και της προάσπισης των δικαιωμάτων τους.

Οι συνδικαλιστές βλέποντας ότι με την τεχνολογία, τη δημιουργία νέων εμπορικών δρόμων και την ανάπτυξη του εμπορίου σε παγκόσμια κλίμακα δημιουργούνται νέα δεδομένα, προσπαθούν, αφού έχουν ήδη οργανωθεί σε εθνικό επίπεδο, να συνεργαστούν και να οργανωθούν σε παγκόσμιο επίπεδο.

Στην Ελλάδα το συνδικαλιστικό κίνημα είναι πολυπληθές και έχει δεκάδες πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες οργανώσεις. Σε εθνικό επίπεδο εκπροσωπείται με δύο τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις την Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.), η οποία ιδρύθηκε το 1918 και την Ανωτάτη Διοικούσα Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων (Α.Δ.Ε.Δ.Υ.) που ιδρύθηκε το 1926. Σε παγκόσμιο επίπεδο, την προσπάθεια για προώθηση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας και την ανάπτυξη των ευκαιριών απασχόλησης έχει αναλάβει η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (Δ.Ο.Ε.). Στη χώρα μας η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα. Έχουν εκδοθεί πολλοί νόμοι, διατάγματα και κυβερνητικές αποφάσεις σχετικά με τον συνδικαλισμό, τα μέλη του και τη δράση τους.

Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20^ο αιώνα έχει να αντιμετωπίσει νέες προκλήσεις, όπως την παγκοσμιοποίηση των αγορών, τον σκληρό ανταγωνισμό και την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Τα συνδικάτα πρέπει να αναπτύξουν τις δικές τους ιδέες για την οικονομική ανάπτυξη και για την ποιοτική αναβάθμιση της σύγχρονης ζωής. Το συνδικαλιστικό κίνημα έχει έναν σημαντικότερο ρόλο να διαδραματίσει στη σταθεροποίηση της οικονομίας και στη βοήθεια να δημιουργηθούν όροι αναπτυξιακής διαδικασίας, σε συνεργασία τόσο με το κράτος όσο και με τον επιχειρηματικό κόσμο³.

2. Ιστορική προσέγγιση

Η αντιμετώπιση της εργασίας μέσα στους αιώνες υπήρξε διαφορετική και συνεχίζει να υπάρχει αυτή η διαφορετικότητα ανάμεσα στα άτομα αλλά και στους λαούς. Όμως μία γενική κατεύθυνση μέσα στους αιώνες μπορούμε να διακρίνουμε και να δούμε μία εικόνα που δείχνει την εξέλιξη των εργασιακών σχέσεων.

Οι εργαζόμενοι από το 18ο αιώνα άρχισαν να συνειδητοποιούν την κοινή κατάστασή τους, αφού η παραγωγή άρχισε να γίνεται μαζικά και έτσι διαμορφώθηκαν συνθήκες εξαθλίωσής τους. Μέσα από αυτά τα κοινά στοιχεία αρχίζει να προβάλλει η ανάγκη για οργάνωση και συλλογική αντιμετώπιση των προβλημάτων τους. Η δημιουργία των συλλογικών φαινομένων στα διάφορα στάδια ανέδειξε το συλλογικό συμφέρον, την κοινή επιδίωξη και τη δύναμη που διαθέτουν, όταν ενεργούν συλλογικά.

Τα πρώτα εργατικά συνδικάτα εμφανίζονται στην Αγγλία το 1824, μετά το 1869 στη Γερμανία και το 1884 στη Γαλλία. Οι πρώτες μεγάλες απεργίες σημειώθηκαν στη Γαλλία το 1831 και το 1833, ενώ στην Αγγλία το 1842.

Σήμερα στο διεθνή χώρο οι σημαντικότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι:

- 1) Η Παγκόσμια Συνδικαλιστική Ομοσπονδία (ΠΣΟ, FSM). Ιδρύθηκε το 1945.
- 2) Η Διεθνής Συνομοσπονδία Ελεύθερων Συνδικάτων (ΔΕΣΕΣ, CISL). Ιδρύθηκε το 1949 μετά από απόσχιση από την ΠΣΟ και μέλη της είναι και τα Αμερικάνικα Συνδικάτα.
- 3) Η Παγκόσμια Συνομοσπονδία Εργασίας (ΠΣΕ, CMT). Ιδρύθηκε το 1969 ως μετεξέλιξη της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Χριστιανικών Συνδικάτων που ιδρύθηκε το 1919.
- 4) Η Συνομοσπονδία Ευρωπαϊκών Συνδικάτων (ETUC). Ιδρύθηκε το 1973 και μέλη της είναι 36 εθνικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, τόσο φιλελεύθερες και χριστιανικές, όσο και μαρξιστικής ιδεολογίας.

Οι εργοδότες εκπροσωπούνται σε διεθνές επίπεδο από τη Διεθνή Οργάνωση Εργοδοτών, σε ευρωπαϊκό επίπεδο από την Ένωση Βιομηχανιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (UNICE), την Ένωση των Βιοτεχνών της Κοινότητας (UACEE), και την Επιτροπή των Εμπορικών Οργανώσεων των χωρών της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (COC- CEE).

Στην Ελλάδα η συνδικαλιστική κίνηση αρχίζει το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Το πρώτο εργατικό σωματείο ιδρύθηκε στη Σύρο το Φεβρουάριο 1879, όταν ξυλουργοί των ναυπηγείων της Σύρου συγκεντρώθηκαν και αποφάσισαν να δημιουργήσουν μια οργάνωση για να προστατευθούν από την εκμετάλλευση. Την ονόμασαν «Αδελφικός Σύλλογος Ξυλουργών του Ναυπηγείου Σύρου». Λίγο μετά την ίδρυση της αδελφότητας στη Σύρο ακολουθούν οι εργάτες των βυρσοδεψιών. Αργότερα ακολουθούν σωματεία στην Αθήνα (1882 των τυπογράφων), στον Πειραιά, στο Λαύριο, την Πάτρα, το Βόλο, τη Λάρισα κ.α. Στο Βόλο το 1905 δημιουργείται το πρώτο εργατικό κέντρο και το δεύτερο στη Λάρισα το 1910. Μέχρι το 1910 τα περισσότερα εργατικά σωματεία ονομάζονταν Αδελφότητες. Το 1883 ιδρύθηκε στην Αθήνα η πρώτη εργοδοτική οργάνωση από βιομηχάνους και ονομάστηκε «Ένωση των Εργοστασιαρχών».

Η πρώτη σημαντική απεργία έγινε στα ναυπηγεία της Σύρου το 1879. Το 1882 ακολούθησε μια απεργία στην Αθήνα και Πειραιά, καθώς και μια μεγάλη απεργία των μεταλλωρύχων στο Λαύριο και σε άλλα μεταλλευτικά κέντρα το 1883. Το 1893 γιορτάζεται για πρώτη φορά στις στύλες του Ολυμπίου Διός η εργατική Πρωτομαγιά.

Στην ουσία οι πρώτες εργατικές οργανώσεις παρέμειναν μέχρι το 1910 φιλανθρωπικές και αλληλοβοηθητικά σωματεία. Στην πλειοψηφία τους ήταν προσκολλημένες στο συντεχνιακό πνεύμα και είχαν περιλάβει εργοδότες όχι μόνο ως μέλη τους αλλά και ως προέδρους και γραμματείς. Δημιουργούσαν κυρίως αλληλοβοηθητικά ταμεία.

Οι πρώτες προσπάθειες για ένα νέο τρόπο σκέψης στα ελληνικά εργατικά σωματεία

εμφανίζεται στις 3/12/1908 και στις 18/2/1909. Οι είκοσι οκτώ εργατικές ενώσεις που υπήρχαν τότε οργάνωσαν μαζικές διαδηλώσεις και διαμαρτυρήθηκαν έξω από τη Βουλή εναντίον στη νέα φορολογία. Το επακόλουθο ήταν η μαζική συμμετοχή των εργαζομένων στα γεγονότα που οδήγησαν στην επανάσταση στο Γουδί, η οποία ανάγκασε σε παραίτηση την κυβέρνηση στις 17/9/1909.

Ο ν. 281/1914 για τα εργατικά σωματεία, ανύψωσε το ηθικό των συνδικαλιστών. Ο συνδικαλισμός σε εθνικό επίπεδο παίρνει σάρκα και οστά το 1918 με την ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (Γ.Σ.Ε.Ε.). Της ιδρύσεως προηγήθηκαν διάφορες ζυμώσεις για μια κεντρική οργάνωση. Αυτές προήλθαν κυρίως από το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, στο οποίο κυριαρχούσε η Έλληνο – εβραϊκή Σοσιαλιστική Ομοσπονδία. Η συνδιάσκεψη άρχισε στην Αθήνα στις 21/10/1918 και τελείωσε στον Πειραιά οκτώ μέρες αργότερα. Η κατάληξη της πρώτης Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης ήταν η δημιουργία ενός εθνικού συνδικαλιστικού κέντρου με την προσχώρηση εργατικών σωματείων, εργατικών κέντρων και Ομοσπονδιών. Το 1945 ιδρύεται το Εργατικό Κέντρο Αθηνών (ΕΚΑ).

Το 1909 θεσπίζονται οι πρώτοι νόμοι που είχαν φιλεργατικό χαρακτήρα. Το 1914 θεσπίζονται οι πρώτες διατάξεις αναφορικά με τα επαγγελματικά σωματεία. Ο θεσμός των συλλογικών συμβάσεων εργασίας εμφανίζεται πρώτη φορά το 1935. Στην περίοδο 1918 – 1940 κυριάρχησε η πολιτική αστάθεια, οι κοινωνικές αντιθέσεις εργοδοτών - εργαζομένων οξύνθηκαν με αποτέλεσμα συχνά να υπάρχουν αιματηρά επεισόδια που οδήγησαν σε πολιτικές διώξεις. Σε αυτή την περίοδο, οι διεκδικήσεις των εργαζομένων για τη βελτίωση των αποδοχών τους παίρνουν μαζικό χαρακτήρα.

Μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο γίνονται προσπάθειες αποκατάστασης των συνδικαλιστικών ελευθεριών με αποτέλεσμα το 1955 να αρχίσει να εφαρμόζεται ένα πρωταρχικό σύστημα συλλογικής ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων. Το 1961 η Ελλάδα επικυρώνει την 87^η διεθνή σύμβαση εργασίας για τη συνδικαλιστική ελευθερία και την προστασία του συνδικαλιστικού δικαιώματος και την 98^η διεθνή σύμβαση εργασίας για το δικαίωμα οργάνωσης και συλλογικής διαπραγμάτευσης. Το 1950 επικυρώνει τη Σύμβαση της Ρώμης για τα δικαιώματα του ανθρώπου, τις θεμελιώδεις ελευθερίες το 1974, τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη⁴ το 1984 και τον Κοινωνικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων το 1989 στο Στρασβούργο. Ο νόμος που αναφέρεται στον συνδικαλισμό είναι ο 1264/82 που τροποποιήθηκε με το νόμο 2224/1994.

2.1. Το συνδικαλιστικό κίνημα των Δημοσίων Υπαλλήλων

Στον δημόσιο τομέα, οι υπάλληλοι αρχίζουν να ιδρύουν με αρκετά γρήγορα ρυθμό συλλόγους, κυρίως από το 1914 και μετά. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω της θεσμοθέτησης της μονιμότητας στο Σύνταγμα του 1911, στο νόμο 281/1914 «περί επαγγελματικών σωματείων». Αυτές οι δύο νομοθετικές προσπάθειες σε συνδυασμό με το πολιτικό και κοινωνικό κλίμα της εποχής όπου υπάρχει ανάπτυξη και διάδοση των προο-

δευτικών και σοσιαλιστικών ιδεών αρχίζουν να ιδρύονται ενώσεις και επαγγελματικά σωματεία και από τους δημοσίους υπαλλήλους. Στην Αθήνα το 1921, ιδρύεται και η Λέσχη Δημοσίων Υπαλλήλων (αφ. έγκρισης του Πρωτοδικείου 1062/1291), με σκοπό "την συμφώνως προς τα κοινωνικά και κρατικά αντιλήψεις, προαγωγή των ηθικών και υλικών συμφερόντων της τάξεώς των". Μέλη της Λέσχης μπορούν να γίνουν "πάντες οι ισόβιοι και μόνιμοι Δημόσιοι Υπάλληλοι και συνταξιούχοι". Στις 2 Μαΐου 1926 πραγματοποιείται στην Αθήνα το ιδρυτικό συνέδριο της Σ.Δ.Υ.Ε. (Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος) και εκλέγεται η προσωρινή Εκτελεστική Επιτροπή (Σκουριώτης, Ασλάνης, Δαμασκόπουλος, Ψευδός, Μπονάνος, Αρχανιώτης) και στις 16 Φεβρουαρίου 1927

με την υπ' αριθμόν 825/1927 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθήνας εγκρίνεται το Καταστατικό της Σ.Δ.Υ.Ε.

Ο Νόμος 4879/8.3.1931 απαγορεύει τη λειτουργία της Σ.Δ.Υ.Ε. και μιας σειράς άλλων δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων. Εκλεγμένοι αντιπρόσωποι από 15 οργανώσεις στις 21 Σεπτεμβρίου 1932 πραγματοποιούν την Πανυπαλληλική Συνδιάσκεψη η οποία εκλέγει 30μελή Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (Κ.Π.Ε.) και κινεί τις διαδικασίες ανασυγκρότησης του δημοσιοϋπαλληλικού κινήματος. Στις 15 Μαρτίου 1936 έχουμε την πραγματοποίηση Πανυπαλληλικού Συνεδρίου με 160 αντιπροσώπους από 27 Οργανώσεις, όπου αποφασίζεται η επανίδρυση της Σ.Δ.Υ.Ε., η οποία όμως πολύ σύντομα θα αντιμετωπίσει και πάλι την αντίθεση της Κυβέρνησης. Τον Ιούλιο 1936 με την Κ' Συντακτική Πράξη καταργούνται όλα τα σωματεία των δημοσίων υπαλλήλων, σφραγίζονται τα γραφεία τους, κατάσχονται τα χρήματα των ταμείων τους και όλη η κινητή και ακίνητη περιουσία τους.

Η απελευθέρωση από τη Γερμανική κατοχή βρίσκει το συνδικαλιστικό κίνημα των Δημοσίων Υπαλλήλων σε χαοτική κατάσταση και διασπαρμένο. Στελέχη της διαλυμένης Σ.Δ.Υ.Ε. συγκροτούν την "Κεντρική Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων" (Απρίλιο του 1945), η οποία αργότερα μετονομάζεται σε "Ανώτατη Διοικούσα Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων" (Α.Δ.Ε.Δ.Υ.) και λειτουργεί (άτυπα και αυτή, δηλαδή χωρίς καταστατικό) παράλληλα με την Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (Κ.Π.Ε.) που εξακολουθεί να δίνει το αγωνιστικό της παρών.

Σε κοινή σύσκεψη της Κ.Π.Ε. και Α.Δ.Ε.Δ.Υ. αποφασίζεται η επανίδρυση της Σ.Δ.Υ.Ε. και με την υπ' αριθμόν 2722/46 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών εγκρίνεται το καταστατικό της. Ωστόσο δεν γίνεται κατορθωτό να συσπειρώσει στις τάξεις της το σύνολο των εύρωστων συνδικαλιστικών οργανώσεων. Για ένα διάστημα συνυπάρχει με την άτυπη ΑΔΕΔΥ και σταδιακά ατονεί μέσα στη δίνη του εμφυλίου, κάτω από τις συνέπειες των διώξεων σε βάρος μελών της Διοίκησής της.

Στις 3 Δεκεμβρίου 1947 με την υπ' αριθμόν 2109/1949 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών εγκρίνεται το πρώτο καταστατικό της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. Έκτοτε το καταστατικό της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. τροποποιήθηκε επανειλημμένως με αποφάσεις των Συνεδρίων της που εγκρίθηκαν με τις παρακάτω αντίστοιχες αποφάσεις του Πρωτοδικείου Αθηνών

3184/1950, 12265/1957, 8987/1960, 25978/1965, 2525/1971, 495/1980, 459/1990.

Ένα σημαντικό βήμα στην οργανωτική ανάπτυξη της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. και κυρίως στην αντιπροσωπευτική της έκφραση αποτέλεσε το 25ο Συνέδριό της (Δεκέμβριος 1983) το πρώτο που έγινε μετά τη διαμόρφωση της συγκεκριμένης οργανωτικής πυραμίδας της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. και την καθιέρωση της απλής αναλογικής με το νόμο 1264/82, που επέτρεψε για πρώτη φορά την εμφάνιση συγκροτημένων συνδικαλιστικών παρατάξεων σε τριτοβάθμιο επίπεδο.

2.2. Η Συνδικαλιστική δραστηριότητα στην Ελληνική Αστυνομία και στις Ένοπλες Δυνάμεις⁵

Με το Ν. 2265/1994 θεσμοθετήθηκε ο Συνδικαλισμός στην ελληνική Αστυνομία. Με το νόμο αυτό ιδρύθηκαν οι Αβάθμιες Οργανώσεις των Αστυνομικών Υπαλλήλων σε όλη την Ελληνική Επικράτεια. Έτσι, σε κάθε νομό της χώρας ιδρύθηκε και μία Αβάθμια συνδικαλιστική Οργάνωση (Ένωση). Οι Πρωτοβάθμιες Οργανώσεις (ενώσεις) αποτέλεσαν την Πανελλήνια Ομοσπονδία Αστυνομικών Υπαλλήλων (Π.Ο.ΑΣ.Υ.). Σύννομη συνδικαλιστική δραστηριότητα έχει αναπτυχθεί στο Λιμενικό Σώμα και στο Πυροσβεστικό Σώμα.

Πρόσφατα παρατηρείται έντονη συνδικαλιστική δράση μεταξύ των εν ενεργεία αξιωματικών Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας, με αναγνώριση του Πρωτοδικείου Αθηνών, πλην όμως αντιδρά σθεναρά το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης (Προσφυγή στο Εφετείο Αθηνών).

Γενικά στους Στρατούς της Ευρώπης παρατηρούνται έντονες διεργασίες για τον Συνδικαλισμό των επαγγελματιών στρατιωτών.⁶ Για το λόγο αυτό πρέπει να γίνουν οι αναγκαίες μελέτες στο μέλλον και στην Ελλάδα.⁷

2.3. Συνδικαλισμός και Ελληνίδες

Μια άλλη πτυχή του συνδικαλισμού αφορά τις Ελληνίδες. Οι Ελληνίδες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου μόλις το 1952. Μέχρι τότε η ιδιότητα του πολίτη όχι μόνο έφερε ανδροκρατικά χαρακτηριστικά, αλλά και ανήκε αποκλειστικά στους άνδρες. Αντίστοιχα τα συνδικάτα εμφανίζονταν απρόθυμα να δεχτούν τις γυναίκες ως μέλη τους, πολύ περισσότερο ως ισότιμα μέλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1924 ιδρύεται Σύλλογος των Εργαζομένων Γυναικών στην Εθνική Τράπεζα, επειδή ο Σύλλογος Υπαλλήλων δεν δέχονταν γυναίκες. Οι γυναίκες, έχουν μπει στην αγορά εργασίας ήδη από την δεκαετία του 1860, αποτελούν το 1/4 περίπου του εργατικού δυναμικού και αμείβονται με το 1/2 ή 1/3 του εργατικού μισθού. Το 1892 πραγματοποιείται η πρώτη αμιγώς γυναικεία απεργία σε εργοστάσιο υφαντουργίας στον Πειραιά. Έκτοτε, με τη συνεχή είσοδο νέων κατηγοριών γυναικών στην εργασία και ενώ ο δημόσιος χώρος είναι κραυγαλέα ανδροκρατικός, αναπτύσσονται σταθερά γυναικείες παρεμβάσεις και δημιουργούνται κι-

νήσεις, που είναι φορείς της προβληματικής του φύλου και διεκδίκησης δικαιωμάτων για τις γυναίκες.

2.4. Ιστορική αναδρομή των συνδικαλιστικών οργανισμών των γεωργών

Πέρα από το εργατικό κίνημα των Ελλήνων εργατών και τις προσπάθειες τους για την δημιουργία συνδικαλιστικών οργανώσεων ξεχωριστή και αξιοσημείωτη ήταν και η προσπάθεια των Ελλήνων αγροτών για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους.

Η πρώτη σημαντική συνδικαλιστική κίνηση από πλευράς γεωργών εκδηλώθηκε στη Θεσσαλία μετά τη λήξη της επανάστασης του 1909. Σκοπός της κίνησης αυτής ήταν η κατάργηση των τσιφλικιών (μεγάλες ιδιοκτησίες) και η διανομή των γαιών στους ακτήμονες καλλιεργητές (κολλήγους). Η Ελληνική Κυβέρνηση μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας κλήθηκε να αντιμετωπίσει στην ευρύτερη περιοχή ένα σοβαρότατο πρόβλημα. Τα 3/4 της Θεσσαλικής γης ανήκαν σε τσιφλικάδες. Μια πρώτη εκτίμηση (1896) αποτύπωσε πως στα 560 χωριά της τα 360 ήταν τσιφλίκια, εντός των οποίων ζούσαν 11.000 οικογένειες κολλήγων⁸. Η Κυβέρνηση Δεληγιάννη έκανε μια πρώτη απόπειρα να ρυθμίσει το πρόβλημα κατά το 1896 καταθέτοντας στη Βουλή 5 νομοσχέδια περί Θεσσαλίας. Όμως οι ιδιοκτήτες αντέδρασαν και τα νομοσχέδια αποσύρθηκαν⁹. Την περίοδο εκείνη πολλοί μπέηδες προέβησαν σε πώληση των κτημάτων τους. Οι νέοι ιδιοκτήτες, στην προσπάθεια εντατικής εκμετάλλευσής τους, απομάκρυναν στους παραδοσιακούς καλλιεργητές. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών ήταν πρόκληση συχνών επεισοδίων. Η κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι κολλήγοι ήταν τόσο απελπιστική, ώστε έφτασαν στο σημείο ν' αναπολούν το προγενέστερο οθωμανικό εθιμικό δίκαιο. Το 1909 το πρόβλημα οξύνθηκε από την επανάσταση που εκδηλώθηκε, η οποία οδήγησε στα αιματηρά γεγονότα της 6ης Μαρτίου 1910, στο χωριό Κιλελέο¹⁰.

Για αγροτικές συνδικαλιστικές ενώσεις αναφορές γίνονται στο άρθρο 19 παρ 1 του ν. 281/14 και στο άρθρο 1 παρ 1 β.δ. 15/20.5.1920 περί επαγγελματικών σωματείων. Στην Πάτρα το 1951 ιδρύθηκε ο πρώτος σύγχρονος αγροτικός σύλλογος (σωματείο) με τίτλο «Αγροτικός Σύλλογος Νομού Αχαΐας». Τα επόμενα χρόνια ιδρύθηκαν και άλλοι αγροτικοί σύλλογοι με αποτέλεσμα το 1957, 33 σύλλογοι να ιδρύσουν τη Γενική Συνομοσπονδία Αγροτικών Συλλόγων.

Οι υφιστάμενοι το 1967 αγροτικοί σύλλογοι διαλύθηκαν με τους ΑΝ 31 και 237, τα δε περιουσιακά τους στοιχεία περιήλθαν στην ΠΑΣΕΓΕΣ. Ο Ν 921/1979 επεδίωξε την έκφραση των επαγγελματικών διεκδικήσεων των γεωργών μέσα από τις συνεταιριστικές οργανώσεις, καθιερώνοντας τη σύσταση από ενώσεις συνεταιρισμών, καθώς και εθνικών ομοσπονδιών ανά προϊόν, με την ΠΑΣΕΓΕΣ στην κορυφή όλων (άρθρο 61). Δεν εφαρμόστηκε αυτό το σύστημα, γιατί 4 χρόνια αργότερα ψηφίστηκε ο ειδικός νόμος 1361 (ΦΕΚ Α 66/25 - 3 - 1983 για τις Αγροτικές Συνδικαλιστικές Οργανώσεις).

Ο Ν 1361/1983 θέσπισε την επιστροφή των αγροτικών συλλόγων, ως τότε ίσχυε γενικά ό,τι και για τα επαγγελματικά σωματεία.

3. Η Νομική διάσταση

Ο συνδικαλισμός στα πρώτα του βήματα αντιμετωπίστηκε σαν ένα είδος εξέγερσης. Η πολιτεία και κυρίως οι εργοδότες στα πρώτα βήματα του συνδικαλισμού τον αντιμετώπισαν σαν μια παράνομη πράξη και προσπάθησαν να την εμποδίσουν με αργετούς τρόπους, μερικές φορές και βιαιώς. Όμως παρ' όλες τις αντιξοότητες το συνδικαλιστικό κίνημα κατάφερε να προχωρήσει και να συνεχίσει την διεκδίκηση των αιτημάτων του. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, τα συνδικάτα κατορθώνουν να ενδυναμώσουν τη θέση τους σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Η πολιτεία ορίζει τη θεσμική θέση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στο εσωτερικό του κράτους.

Έτσι, για να φτάσει στο σημεινικό της νομικό πλαίσιο η οργάνωση του συνδικαλισμού, που αναφέρεται, κατά κύριο λόγο, στα δικαιώματα των συνδικαλιστικών μελών και στην προστασία της συνδικαλιστικής ελευθερίας, αναθεωρήθηκαν και ψηφίστηκαν πολλοί νέοι νόμοι αλλά και ελήφθησαν πάμπολλες αποφάσεις, τόσο κυβερνητικές, όσο και δικαστικές. Οι πρώτες νομοθετικές προσπάθειες ήταν περιορισμένου μέχρι απαγορευτικού κατά κάποιο τρόπο χαρακτήρα.

3.1. Η Συνταγματική κατοχύρωση του Συνδικαλισμού

Στην Ελλάδα, πρώτη Συνταγματική αναφορά έχουμε το 1864, όπου στο Σύνταγμα περιλαμβανόταν διάταξη προστατευτική του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι. Άρθρο 11 «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, τηρούντες τούς νόμους του κράτους, οίτινες όμως ουδέποτε δύναται να υπαγάγωσι το δικαίωμα τουτο εις προηγούμενην της κυβερνήσεως αδειαν». Η αναθεώρηση του 1911 όρισε ότι η ένωση μπορεί να διαλυθεί μόνο με δικαστική απόφαση. Το 1952 είχαμε για πρώτη φορά τη δυνατότητα περιορισμού του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι για τους δημόσιους υπαλλήλους των νομικών προσώπων και οργανισμών δημοσίου δικαίου.

Στο Σύνταγμα του 1975 αναφέρεται για πρώτη φορά ξεκάθαρα ο όρος συνδικαλιστική ελευθερία. Το άρθρο 23 παρ. 1 ορίζει "Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου." Με το άρθρο αυτό, όχι μόνο υπάρχει κατοχύρωση του συνδικαλιστικού δικαιώματος και εξασφάλιση ανοχής από το κράτος, αλλά του ζητείται να κρατήσει θετική στάση και να προχωρήσει ακόμη και στην οργάνωση κατάλληλων θεσμών, που θα βοηθήσουν την άσκηση του και την αποτροπή κινδύνων που μπορεί να παρουσιαστούν και να εμποδίσουν την εκδήλωση πράξεων που το εκφράζουν.

Η έννοια της συνδικαλιστικής ελευθερίας έχει μια ιδιαιτερότητα, διότι δεν είναι δικαίωμα κάθε μέλους μιας κοινωνικής ομάδας αλλά κάθε εργαζόμενου να οργανώνεται με τους συναδέλφους του, ώστε να υπερασπίζονται και να προάγουν τα κοινά τους συμφέροντα. Το δικαίωμα του συνδικαλισμού αποτελεί ατομικό δικαίωμα, όμως, δε

μπορεί να ασκηθεί από ένα άτομο. Αυτό ανήκει στην κατηγορία των δικαιωμάτων της συλλογικής δράσης. Μέλος μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης μπορεί να είναι τόσο ένα ανήλικος όσο και ένας αλλοδαπός, εφόσον εργάζεται νόμιμα στη χώρα μας.

Πυρήνας των συνδικαλιστικών ελευθεριών είναι το δικαίωμα του κοινωνικού σχηματισμού επαγγελματικών οργανώσεων. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι αποτελεί τη νομική βάση για τη συνένωση μισθωτών και εργοδοτών σε αντίστοιχες επαγγελματικές οργανώσεις. Στο 12^ο άρθρο έχουμε κατοχύρωση του δικαιώματος των Ελλήνων να δημιουργούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, χωρίς προηγουμένως να έχουν ζητήσει άδεια από κρατικό όργανο. Με αυτό τον τρόπο η ίδρυση της οργάνωσης και το καταστατικό, που θα τη διέπει, δεν αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια της δημόσιας αρχής. Υπεύθυνη για την ίδρυση σωματείων είναι η δικαστική αρχή, ενώ με δικαστική απόφαση το σωματείο αποκτά νομική προσωπικότητα. Μέσω της δικαστικής οδού υπάρχει μόνο έλεγχος της νομιμότητας του σωματείου, που πρόκειται να ιδρυθεί, οπότε η διαδικασία δεν είναι αντισυνταγματική. Τέλος τα προστατεύει από την διάλυσή τους, αφού αυτή μπορεί να γίνει μόνο με δικαστική απόφαση. Στο άρθρο 11 δίνεται το δικαίωμα οι Έλληνες να συναθροίζονται ελεύθερα σε ανοικτούς και κλειστούς χώρους, ενώ η αστυνομία μπορεί να παρίσταται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συγκεντρώσεις.

Η κατοχύρωση και προστασία του συνδικαλιστικού δικαιώματος απέναντι στον εργοδότη εξασφαλίζεται και με την προστασία του δικαιώματος της εργασίας ως κοινωνικού δικαιώματος, το οποίο συμβαδίζει με το συνδικαλιστικό δικαίωμα, έτσι που να μην έχει αξία η προστασία του τελευταίου χωρίς την προστασία του πρώτου. Το άρθρο 22 του Συντάγματος αναγνωρίζει την εργασία ως δικαίωμα του κάθε ανθρώπου, απαγορεύει την οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ των εργαζομένων και υποχρεώνει το κράτος να προστατεύσει αυτό το δικαίωμα. Η παράγραφος 2 του άρθρου κατοχυρώνει το δικαίωμα των συλλογικών διαπραγματεύσεων και τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων.

3.2. Οι σύγχρονοι νόμοι για τον συνδικαλισμό και την δράση του¹¹

Ο κύριος νόμος που εφαρμόζεται σήμερα για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τα μέλη τους είναι ο νόμος 1264/1982, «Για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών των εργαζομένων». Με τον νόμο αυτόν γίνεται μια προσπάθεια να βελτιωθεί η κατάσταση που επικρατεί στις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Ο νόμος αυτός κατοχυρώνει τα συνδικαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων και ρυθμίζει την ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία και δράση των συνδικαλιστικών οργανώσεών τους. Ο νόμος αρχίζει με τη διατύπωση "Με την επιφύλαξη της ισχύος των Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας που έχουν κυρωθεί..." Ο νομοθέτης θέλει με αυτή την επιφύλαξη να τονίσει, ότι οι διατάξεις διεθνών συμβάσεων υπερισχύουν σε περίπτωση που έρθουν σε σύγκρουση με διατάξεις του ελληνικού νό-

μου. Σύμφωνα με το αρ. 28 παρ. 1 του Συντάγματος, οι διατάξεις διεθνών συμβάσεων έχουν αυξημένη τυπική ισχύ σε σχέση με το νόμο.

Ο νόμος δεν ισχύει για όλες τις κατηγορίες εργαζομένων, ενώ στο αρθ. 1 παρ. 1 αναφέρεται ότι ο νόμος εφαρμόζεται για τις κατηγορίες των εργαζομένων που απασχολούνται με σχέση εξαρτημένης εργασίας ιδιωτικού δικαίου (μισθωτοί), καθώς και για τους εργαζομένους που απασχολούνται στο δημόσιο ή στα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου ή στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Ο νόμος αυτός δεν εφαρμόζεται στις Ναυτεργατικές και δημοσιογραφικές οργανώσεις, καθώς και στις επαγγελματικές οργανώσεις που συνιστώνται με νόμο ως ν.π.δ.δ. Τέτοιες είναι οι φαρμακευτικοί, οδοντιατρικοί, δικηγορικοί, ιατρικοί σύλλογοι, τα εμπορικά, βιομηχανικά και επαγγελματικά επιμελητήρια κ.λ.π., στα οποία η συμμετοχή των εμπόρων είναι υποχρεωτική.

3.3. Σκοπός συνδικαλιστικών οργανώσεων

Ο σκοπός σύστασης των συνδικαλιστικών οργανώσεων δε μπορεί να είναι το κέρδος. Ο νόμος τούς απαγορεύει να ασκούν οποιαδήποτε δραστηριότητα που μπορεί να αποσκοπεί στην ανάπτυξη κερδοφορίας. Ο σκοπός των συνδικαλιστικών σωματείων είναι η διαφύλαξη και προαγωγή των εργασιακών, οικονομικών, ασφαλιστικών, κοινωνικών και συνδικαλιστικών συμφερόντων των εργαζομένων. Με τον όρο εργασιακά συμφέροντα θεωρούνται εκείνα που σχετίζονται με τους κανόνες εργασίας. Ενώ ως οικονομικά συμφέροντα μπορούν να θεωρηθούν όχι μόνο το ύψος των αμοιβών αλλά και οποιαδήποτε παράλειψη ή πράξη που μπορεί να επηρεάσει την οικονομική θέση των εργαζομένων. Τα ασφαλιστικά συμφέροντα αφορούν την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως είναι η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η σύνταξη. Η αναφορά στα συνδικαλιστικά συμφέροντα έχει να κάνει με το συνδικαλιστικό δικαίωμα και την προστασία των εργαζομένων, όσον αφορά τα άτομα αλλά και τις ίδιες τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τη δράση τους. Τέλος τα κοινωνικά συμφέροντα δεν αναφέρονται στα στενά πλαίσια της σχέσης εργασίας, αλλά με τη θέση του εργαζομένου γενικότερα μέσα στο κοινωνικό σύνολο.

Στο άρθρο 4 παρ. 3 ο νομοθέτης ενισχύει τις συνδικαλιστικές οργανώσεις δίνοντάς τους δικαιώματα για να μπορούν να υπερασπίζονται τα δικαιώματα των εργαζομένων. Παρέχεται το δικαίωμα στις συνδικαλιστικές οργανώσεις να αναφέρονται στις διοικητικές και άλλες αρχές για οποιοδήποτε γεγονός, που αφορά τους σκοπούς τους, τα μέλη τους, τις εργασιακές και επαγγελματικές σχέσεις και τα συμφέροντα των μελών τους. Το ίδιο δικαίωμα της έγγραφης αναφοράς στις αρχές δίνεται σε κάθε πρόσωπο νομικό ή φυσικό και από το Σύνταγμα, άρθρο 10. Επίσης μέσα στα πλαίσια προστασίας από παραβιάσεις της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας τούς δίνεται το δικαίωμα να καταγγέλλουν και να εγκαλούν στις δικαστικές και διοικητικές αρχές ο,τιδήποτε μη έννομο αντιληφθούν.

3.4. Η προστασία των συνδικαλιστικών στελεχών

Ειδική προστασία κατά της απόλυσης καθιερώνει ο ν. 1264/82 με το αρ. 14 § 5-8 και 10, για τους συνδικαλιστές εργαζομένους. Η προστασία αυτή παρέχεται μόνο στα μέλη της διοίκησης της συνδικαλιστικής οργάνωσης και στα ιδρυτικά της μέλη. Την ειδική αυτή προστασία έχουν και τα μέλη των δημοσιογραφικών συνδικαλιστικών οργανώσεων (αρ. 1 § 2 εδαφ. α'), όχι όμως τα μέλη της διοίκησης και τα ιδρυτικά μέλη των ναυτεργατικών οργανώσεων και των ενώσεων προσώπων (αρ. 1 § 2 εδαφ. β' και 1 § 3γγ εδάφιο β'). Για το πόσα μέλη της διοίκησης προστατεύονται καθορίζεται ανάλογα με τον αριθμό των μελών της συνδικαλιστικής οργάνωσης. Εάν δεν καθορίζει το καταστατικό ποια μέλη προστατεύονται, τότε η προστασία καθορίζεται σύμφωνα με το αρ. 14 § 7. Η τυχόν ανακατανομή αξιωμάτων μέσα στο δ.σ. με στόχο την αποφυγή απόλυσης ενός μη προστατευόμενου μέλους, είναι καταχρηστική και ενεργοποιείται η ένσταση του αρ. 281 ΑΚ στην τυχόν αγωγή ακύρωσης της απόλυσης του συνδικαλιστικού στελέχους.

Η κατοχύρωση της γνήσιας συνδικαλιστικής ελευθερίας και η σωστή προστασία της εξίσου γνήσιας συνδικαλιστικής δράσης επέβαλαν την καθιέρωση ιδιαίτερων προστατευτικών κανόνων υπέρ των συνδικαλιστών-εργαζομένων από την εκδικητικότητα και την κακοβουλία του εργοδότη, ο οποίος δεν είναι ευχαριστημένος από την ανάπτυξη συνδικαλιστικής δράσης στην επιχείρησή του.

Οι κανόνες προστασίας των συνδικαλιστικών μελών όμως δεν πρέπει να φτάνουν στο σημείο να παρέχουν ιδιαίτερα προνόμια υπέρ της κατηγορίας αυτής εργαζομένων και σε βάρος των λοιπών εργαζομένων και της λειτουργίας της επιχείρησης. Οι κανόνες αυτοί πρέπει να αποσκοπούν στην κατοχύρωση του συνδικαλιστή από την αυθαιρεσία του εργοδότη και όχι στην προστασία της συνδικαλιστικής ασυδοσίας.

Τα συνδικαλιστικά στελέχη πέρα από την απόλυση προστατεύονται και από την μετάθεση που μπορεί να αφορά μετακίνηση σε άλλη πόλη, μετακίνηση μέσα στην ίδια πόλη, ακόμη και αλλαγή τμήματος. Η απαγόρευση της μετάθεσης ισχύει ακόμη και προβλέπεται από την σύμβαση εργασίας ή τον υπάρχοντα κανονισμό εργασίας. Η απαγόρευση της καταγγελίας ισχύει κατά τη διάρκεια της θητείας, καθώς και ένα χρόνο μετά τη λήξη της. Η προστασία των συνδικαλιστικών στελεχών παρέχεται ως εξής:

- α) Εάν η οργάνωση έχει ως 200 μέλη προστατεύονται επτά μέλη της διοίκησης.
- β) Εάν η οργάνωση έχει ως 1000 μέλη προστατεύονται εννέα μέλη και
- γ) Εάν η οργάνωση έχει περισσότερα από 1000 μέλη προστατεύονται ένδεκα.

Επίσης δεν προστατεύονται τα μέλη της διοίκησης συνδικαλιστικών οργανώσεων εργαζομένων στο δημόσιο τομέα, το Ελεγκτικό Συνέδριο και το Νομικό Συμβούλιο του κράτους, όταν πρόκειται για μετάθεση που επιβάλλεται σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 11 του Ν. 1256/82. Επίσης η Διοίκηση αποδεδεσμεύεται από την απαγόρευση μετάθεσης εργαζομένου με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου συνδικαλιστή, που

επιβάλλεται σύμφωνα με τα αναδιοργανωτικά μέτρα, όπως προβλέπονται από το άρθρο 11 του 1232/82, ή στην περίπτωση που δεν υπάρχει ομοίβαθμη θέση στην οποία να μπορεί να συνεχίσει να εργάζεται το μέλος της συνδικαλιστικής οργάνωσης.

Ο Ν. 2224/1994 με το άρθρο 4, έρχεται να συμπληρώσει το Ν.1264 τονίζοντας ότι οι εργαζόμενοι που απολύθηκαν για συνδικαλιστικούς λόγους έχουν δικαίωμα να ζητήσουν την επαναπρόσληψή τους καταθέτοντας σχετική αίτηση και υποβάλλοντας τα σχετικά δικαιολογητικά και να αποζημιωθούν για το διάστημα που απείχαν από την εργασία τους. Σε περίπτωση που ο εργοδότης την αρνηθεί, τότε έχει τις συνέπειες της μονομερούς και αδικαιολόγητης καταγγελίας σύμβασης εργασίας. Εάν ο εργαζόμενος που απολυθεί είναι μέλος διοίκησης πρωτοβάθμιων, δευτεροβάθμιων και τριτοβάθμιων οργανώσεων, δεν ακολουθείται καμία διαδικασία και επανέρχεται στη θέση του αυτοδικαίως.

Ο νόμος επίσης προστατεύει και καλύπτει τον χρόνο των συνδικαλιστικών στελεχών που απουσιάζουν από την εργασία για συνδικαλιστικούς λόγους. Ο χρόνος απουσίας των εργαζομένων που συμμετέχουν σε συνδικαλιστικά όργανα προσμετράται ως πραγματικός χρόνος εργασίας για όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από την εργασιακή και ασφαλιστική σχέση, εκτός από το δικαίωμα λήψης αποδοχών για τον αντίστοιχο χρόνο. Οι ασφαλιστικές εισφορές των συνδικαλιστικών μελών καταβάλλονται από την οργάνωση τους για όλο το διάστημα της συνδικαλιστικής τους αδειάς. Το ίδιο ισχύει και όσον αφορά τις αποδοχές των ημερών αδειάς εάν δεν καλύπτονται από άλλη πηγή.

3.5. Η Συνδικαλιστική δράση και η προστασία της

Η συνδικαλιστική δράση είναι η συλλογική ή η ατομική δραστηριότητα που αναπτύσσει ο εργαζόμενος για την επιδίωξη σκοπών που εμπίπτουν στους σκοπούς των συνδικαλιστικών οργανώσεων και εξυπηρετούν μαζί με το ατομικό και συλλογικό συμφέρον¹². Ο νόμος απαγορεύει την πολλαπλή συμμετοχή σε επαγγελματικά σωματεία.

Ο ν. 1264/82 αρ. 14 § 1 υποχρεώνει τα όργανα του κράτους να εφαρμόζουν τα απαραίτητα μέτρα για τη διασφάλιση της ανεμπόδιστης ασκήσεως του δικαιώματος για την ίδρυση και αυτόνομη λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Επίσης με τις παραγράφους 2 και 3 απαγορεύει στους εργοδότες αλλά και τρίτους κάθε πράξη ή παράλειψη που θα μπορούσε να προκαλέσει παρακώλυση της άσκησης των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των μισθωτών. Συγκεκριμένα, τους απαγορεύει να ασκούν επιρροή για την ίδρυση ή μη ίδρυση συνδικαλιστικής οργάνωσης, να παρεμποδίζουν με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο την συμμετοχή σε ορισμένη συνδικαλιστική οργάνωση, την απαίτηση δήλωσης προσχώρησης ή μη, καθώς και την απαίτηση αποχώρησης από συνδικαλιστική οργάνωση. Τέλος απαγορεύει την ενίσχυση με οικονομικά ή άλλα μέσα ορισμένης συνδικαλιστικής οργάνωσης και επέμβασης της στα εσωτερικά της. Δεν επι-

τρέπεται η εργοδοσία να έχει ευμενή ή δυσμενή μεταχείριση ανάλογα με τη συμμετοχή των εργαζομένων σε συνδικαλιστική οργάνωση. Στην παράγραφο 4 ορίζεται ότι «Είναι άκυρη η καταγγελία της σχέσης εργασίας για νόμιμη συνδικαλιστική δράση»¹³. Με αυτή τη διάταξη καθιερώνεται η γενική προστασία όλων των εργαζομένων, πέρα και ανεξάρτητα από τη συνδικαλιστική τους ιδιότητα, κατά της απόλυσης που οφείλεται σε νόμιμη συνδικαλιστική δράση και κηρύσσει άκυρη την καταγγελία της εργασιακής σχέσης, που γίνεται για την αιτία αυτή.

Νόμιμη συνδικαλιστική δράση θεωρείται η δραστηριότητα εκείνη που ασκείται από τον εργαζόμενο μέσα στα όρια των νόμων και τείνει στην προαγωγή, βελτίωση και προάσπιση των εργασιακών, οικονομικών, ασφαλιστικών και κοινωνικών συνδικαλιστικών συμφερόντων των εργαζομένων.

Η δυνατότητα για την άσκηση των συνδικαλιστικών δραστηριοτήτων μέσα στην επιχείρηση υλοποιείται με την αναγνώριση στα μέλη των συνδικαλιστικών οργανώσεων να δραστηριοποιούνται μέσα σε αυτή. Τέτοιες δραστηριότητές είναι το δικαίωμα εισόδου των συνδικαλιστικών εκπροσώπων στην επιχείρηση για ενημέρωση των μελών της συνδικαλιστικής οργάνωσης, το δικαίωμα για διανομή έντυπου υλικού και για τοιχοκολλησεις ανακοινώσεων συνδικαλιστικού περιεχομένου, το δικαίωμα για οργάνωση συγκεντρώσεων του προσωπικού για τη συζήτηση θεμάτων που τους αφορούν, το δικαίωμα για είσπραξη των συνδικαλιστικών εισφορών και το δικαίωμα στρατολόγησης νέων μελών. Τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται με αρ. 16 § 1 ν. 1264/82 όπου προστατεύεται η άσκηση συνδικαλιστικού δικαιώματος στον τόπο εργασίας. Υπάρχει όμως περίπτωση η συνδικαλιστική δράση στον χώρο εργασίας να προσκρούει σε συνταγματικά δικαιώματα του εργοδότη, π.χ. το άσυλο της επιχείρησης. Σύμφωνα με τον νόμο, οι οργανώσεις δικαιούνται να έχουν πίνακες ανακοινώσεων για σχετική ενημέρωση των εργαζομένων στον τόπο εργασίας, σε χώρο που συμφωνούν ο εργοδότης και τα μέλη της διοίκησης της οργάνωσης. Οι ανακοινώσεις μπορούν να έχουν περιεχόμενο μόνο σχετικό με τους νόμιμους σκοπούς της οργάνωσης και δεν μπορούν να αναρτηθούν κάπου αλλού πέρα των πινάκων. Ανακοινώσεις πάντως έχουν δικαίωμα να διανέμουν συνδικαλιστικές οργανώσεις κάθε βαθμού εκτός χρόνου απασχόλησης.

Πέραν από την εθνική νομοθεσία, ο συνδικαλισμός και η συνδικαλιστική ελευθερία απαντώνται και σε διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα. Η ελευθερία του συνέρχεσθαι και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι προβλέπονται και στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, το οποίο βρίσκεται σε διαδικασία ψήφισης από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στη χώρα μας ψηφίστηκε τον περασμένο Απρίλιο. Συγκεκριμένα, στο άρθρο II-72 δηλώνεται η ελευθερία που έχει κάθε άνθρωπος να συνέρχεται ειρηνικώς, να ιδρύει συνδικαλιστικές οργανώσεις και να γίνεται μέλος αυτών, με σκοπό να υπερασπιστεί τα εργασιακά του δικαιώματα¹⁴.

Η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της συλλογικής διαπραγμάτευσης αναφέρεται και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων. Τα σχετικά άρθρα είναι τα 11 έως 14.

4. Ο σύγχρονος ρόλος του συνδικαλισμού

Τον παραδοσιακό τόπο ανάπτυξης των συνδικαλιστικών αιτημάτων αποτελούσε το εθνικό κράτος. Έχοντας κατακτήσει ιστορικά το εργατικό κίνημα σημαντική επιρροή στα πλαίσια των εθνικών κρατών και έχοντας αναπτύξει συγκεκριμένους τρόπους διεκδικήσεις αιτημάτων, κινδυνεύει να απολέσει την δύναμη του με την αποδυνάμωση του εθνικού κράτους. Η ανάδυση νέων κέντρων εξουσίας επιβάλλει στο εργατικό κίνημα την ανάγκη για μετασχηματισμό των εσωτερικών του δομών.

Στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, το συνδικαλιστικό κίνημα βρίσκεται μπροστά σε νέες προκλήσεις. Αυτές είναι η βαθμιαία τάση μετατροπής του διεθνούς οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού, από αθροιστικό σε αμέριστο, η αποδυνάμωση των εθνικών κρατικών παρεμβάσεων στη σφαίρα της παραγωγής, του εμπορίου και της κατανομής του πλούτου, η ενίσχυση των φορέων της διεθνοποίησης, δηλ. των πολυεθνικών επιχειρήσεων, η αλλαγή του χαρακτήρα της νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία, αφού οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις δεν αποτελούν απλές μετεξελίξεις αλλά ριζικούς γνωσιολογικούς και παραγωγικούς μετασχηματισμούς που στοιχειοθετούν την δημιουργία νέων αλλά αντιθετικών προοπτικών στις οικονομικές και κοινωνικές πτυχές του διεθνούς συστήματος. Όλες οι παραπάνω προκλήσεις καθιστούν αναγκαία την εφαρμογή ηθικών κανόνων στο εργασιακό περιβάλλον¹⁵.

Ο κόσμος μας συνεχώς μεταβάλλεται. Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας αλλάζει τον παγκόσμιο χάρτη της κοινωνίας σε όλους τους τομείς, οι ανακατατάξεις που λαμβάνουν χώρα είναι ταχύτερες και κάποιες από αυτές απρόβλεπτες. Πολλές λειτουργίες – δραστηριότητες του ανθρώπου υποκαθιστούνται από την τεχνολογία και έτσι επαναπροσδιορίζεται ο ρόλος της εργασίας μέσα στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Η πίστη και οι αξίες στον άνθρωπο υποχωρούν από τη στιγμή που οι τεχνοκράτες εμπιστεύονται περισσότερο την εξουσία της επιστήμης – τεχνολογίας παρά την εξουσία του ανθρώπου¹⁶, ενώ ταυτόχρονα ο ρόλος του εργαζόμενου συνεχώς περιορίζεται, με αποτέλεσμα να υφίστανται πίεση και οι εργασιακές του σχέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περίπτωση αυτή αποτελεί η Ιαπωνία όπου, λόγω της μεγάλης αυτοματοποίησης, πολλοί εργαζόμενοι ευρίσκονται χωρίς αντικείμενο εργασίας, αφού αντικαθιστώνται από τα ρομπότ. Έτσι, αντί να χάσουν την εργασία τους, με τις πολιτικές που εφαρμόζονται, οι οποίες αναφέρονται στην συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση, αποκτούν τις κατάλληλες γνώσεις και καταλαμβάνουν νέες θέσεις εργασίας.

Το συνδικαλιστικό κίνημα καλείται να δώσει τις δικές του προτάσεις τόσο για την οικονομική ανάπτυξη όσο και για ποιοτική αναβάθμιση της σύγχρονης ζωής. Έχει έναν σημαντικότερο ρόλο να παίξει με τις παρεμβάσεις του, τόσο στον επιχειρηματικό κόσμο όσο και στο κράτος, για να βοηθήσει στην σταθεροποίηση της οικονομίας και στη δημιουργία νέων όρων αναπτυξιακής διαδικασίας. Δεν μπορεί να αρνηθεί τον ανταγωνισμό, αλλά πρέπει να προτείνει λύσεις για την υιοθέτησή του σε μια διαφορετική μορφή, που δε θα καταστρέφει το περιβάλλον, δε θα απορρυθμίζει την αγορά ερ-

γασίας, δε θα συμπίεζει τις αμοιβές και δε θα αποδιοργανώνει την κοινωνική προστασία.

Σήμερα το συνδικαλιστικό κίνημα, έχοντας πια καθιερωθεί ως ένας παράγοντας της κοινωνικής ζωής που επηρεάζει τις εξελίξεις, πρέπει να φιλοδοξεί να παίζει πιο αποφασιστικό ρόλο στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής με τις τοποθετήσεις και τις προτάσεις του στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Η μέχρι σήμερα εμπειρία δείχνει ότι το συνδικαλιστικό κίνημα, παρόλο που συμμετέχει σε φορείς που λαμβάνουν αποφάσεις, έχει περιορισμένα περιθώρια αποτελεσματικής παρέμβασης εξαιτίας των αδυναμιών του, αλλά και του κρατικού παρεμβατισμού.

Εάν προσθέσουμε και την τάση για αποκέντρωση των εργασιακών σχέσεων με την ταυτόχρονη ενσωμάτωση των εργαζομένων στους στόχους της επιχείρησης, όχι πλέον ως εργαζομένους άλλα ως ανθρώπινους πόρους η διαχείριση των οποίων αποτελεί κεντρικό στοιχείο στο management της επιχείρησης, γίνεται πλέον εμφανές το νέο περιβάλλον των εργασιακών σχέσεων στο οποίο καλούνται να δραστηριοποιηθούν τα εργατικά συνδικάτα.

Η μεγάλη πρόκληση που έχει να αντιμετωπίσει το συνδικαλιστικό κίνημα σήμερα είναι η αμφισβήτηση που δέχεται για την μαζικότητα του που συνδέεται με την αποδυνάμωση του βιομηχανικού τομέα, την ενδυνάμωση του τομέα υπηρεσιών και την υπερεκπροσώπηση των μελών εργαζομένων στο δημόσιο. Η ύπαρξη πολλών μικρών μεσαίων επιχειρήσεων, δεν συμβάλλει στην συσπείρωση και στην συλλογικότητα, με συνέπεια να καθίσταται αντικειμενικά δύσκολη η συνδικαλιστική δραστηριότητα. Επιπλέον, το πρόβλημα της συνδικαλιστικής πυκνότητας στις μικρές επιχειρήσεις εκτείνεται και από την μεγάλη διασπορά αυτών των επιχειρήσεων που δυσκολεύει τα συνδικάτα να τις προσεγγίσουν. Τα παραπάνω γεγονότα οδηγούν στην αποδυνάμωση της εκπροσώπησης των συμφερόντων ως καθολικών, άρα μειώνονται και οι πιθανότητες ικανοποίησής τους.

Το συνδικαλιστικό κίνημα, στην σύγχρονη εποχή, έχει να αντιμετωπίσει και την αρνητική γνώμη που έχουν σχηματίζει οι εργαζόμενοι για τη λειτουργία του, εξαιτίας της παραταξιοποίησης, της κομματικοποίησης και της αδιαφορίας των συνδικάτων στα γενικότερα κοινωνικά προβλήματα των εργαζομένων, όπως το περιβάλλον, το στεγαστικό, το συγκοινωνιακό, τα ναρκωτικά κτλ. Τα ζητήματα που απορρέουν από την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής, έχουν σταθεροποιηθεί στις πρώτες θέσεις των προβλημάτων των μισθωτών, γεγονός το οποίο θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη στη χάραξη της στρατηγικής των συνδικαλιστικών οργανώσεων, επειδή η πλειοψηφία των μισθωτών πιστεύει ότι η συνδικαλιστική ηγεσία δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες. Υπάρχει μια κρίση εμπιστοσύνης μεταξύ εργαζομένων και συνδικάτων, καθώς επίσης η δυσπιστία ή η επιφυλακτικότητα που δείχνουν απέναντι στη συνδικαλιστική ηγεσία και στον συνδικαλιστικό τους εκπρόσωπο προέρχεται από τους μη συνδικαλισμένους μισθωτούς και ειδικότερα από την εργαζόμενη νεολαία¹⁷.

Οι νέες προοπτικές που ανοίγονται στο χώρο της εργασίας οδηγούν αναπόφευκτα

στην αναθεώρηση των διεκδικήσεων των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η αυξημένη παραγωγικότητα, που αποτελούσε κάποτε τη βάση για να διεκδικήσουν οι εργαζόμενοι τη βελτίωση της θέσης τους, σήμερα οδηγεί στα αντίθετα αποτελέσματα. Συνέπεια αυτών είναι οι προτεραιότητες των εργαζομένων να έχουν εν μέρει αλλάξει, να επικεντρώνονται περισσότερο στην συνέχιση της εργασίας παρά στη βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης. Δίνεται βαρύτητα στην επανεκπαίδευση και ως απάντηση στον αυτοματισμό και στην εξειδίκευση, για την κάλυψη μιας θέσης εργασίας¹⁸. Γιατί οι νέες τεχνολογίες και ο αυτοματισμός περιόρισαν την πίεση που μπορούσαν να ασκήσουν τα συνδικάτα στα εργοστάσια εξουδετερώνοντάς τους το σημαντικότερο όπλο που είχαν, την απεργία.

4.1. Αποκέντρωση των επιχειρήσεων και συνεργασίες με εξωτερικούς συνεργάτες

Ένα άλλο φαινόμενο που αξίζει να εξεταστεί ξεχωριστά είναι οι τάση που εμφανίζεται με την μετατόπιση των δραστηριοτήτων της επιχείρησης σε εξωτερικούς συνεργάτες - υπηρεσίες. Οι νέες τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας καθιστούν δυνατή τη μετάθεση δραστηριοτήτων εκτός της επιχείρησης, με τις οποίες οι επιχειρήσεις επιδιώκουν δύο στόχους. Ο πρώτος στόχος έχει σκοπό να επιτευχθούν οικονομίες στο κόστος ανέργειας και λειτουργίας μεγάλων κτιρίων, καθώς και στις δαπάνες προσωπικού με την μείωση πολλαπλών καταχωρήσεων στην επεξεργασία στοιχείων και κειμένων ή απλούστατα με εξοικονόμηση κοινωνικών δαπανών, απασχολώντας σε, εκτός της επιχείρησης, θέσεις ελεύθερους επαγγελματίες αντί μισθωτών μέσα στην επιχείρηση. Ο δεύτερος στόχος είναι η αύξηση της ποιοτικής αλλά και ποσοτικής εξυπηρέτηση όλων των τομέων της αγοράς με πλούτο πελατείας προς εξασφάλιση ή επαύξηση σοβαρών μερίδων αγοράς και καταναλωτών, που επιτυγχάνεται με την εφαρμογή νέων τεχνολογιών.

Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις πιστεύουν ότι οι ευνοϊκές για τις επιχειρήσεις μορφές αποκέντρωσης καταλήγουν σε διάλυση του κοινωνικού τόπου επιχείρησης. Διότι η σύνδεση εξωτερικών υπηρεσιών, μέσω νέων τεχνολογιών, προάγει τη δημιουργία μικρών επιχειρησιακών μονάδων, απομακρυσμένων η μία από την άλλη, που είναι εξοπλισμένες με σύγχρονη τεχνική, αλλά μπορούν να λειτουργήσουν με λίγο προσωπικό και χωρίς επιχειρησιακό συμβούλιο.

Ο εξοπλισμός κινητού εργατικού δυναμικού με τεχνική πληροφοριών, με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, παρέχει τη δυνατότητα μετατόπισης όλο και περισσότερων δραστηριοτήτων σε εξωτερικές υπηρεσίες. Το προσωπικό που ανήκει στο παραπάνω εργατικό δυναμικό δύσκολα έρχεται σε επαφή με τα συνδικάτα, με αποτέλεσμα να υπάρχει η αποξένωση μεταξύ αυτών των δύο. Τέλος με την τηλε-απασχόληση κατ' οίκον το εργατικό δυναμικό απαλλάσσεται από τους δεδομένους στην επιχείρηση και ελέγξιμους όρους εργασίας και δικαιώματα προστασίας και τους αποστερεί από την

επιχειρησιακή εκπροσώπηση συμφερόντων. Μάλιστα πέρα από μια ορισμένη έκταση τηλε-απασχόλησης κατ' οίκον, μπορεί να παραλύσει ολόκληρο το έργο του επιχειρησιακού συμβουλίου και του συμβουλίου προσωπικού. Επίσης η αποκέντρωση δραστηριοτήτων και η ανάθεση εργασιών σε αυτοτελείς επιχειρήσεις, οίκους προμήθειας λογισμικού ή συμβούλους επιχειρήσεων, οδηγούν στη δημιουργία πολλών μικρών επιχειρήσεων που το μέγεθος τους δεν φτάνει στο όριο που ο νόμος επιβάλλει την ύπαρξη εκπροσώπησης των μισθωτών. Επίσης, η μετατόπιση δραστηριοτήτων προς τον πελάτη, ειδικά στον τομέα παροχής υπηρεσιών με τη βοήθεια ηλεκτρονικής αυτοεξυπηρέτησης μέσω videotex, καθιστά όλο και περισσότερο περιττή την ύπαρξη προσωπικού παροχής υπηρεσιών.

5. Ο συνδικαλισμός στο κατώφλι της παγκοσμιοποίησης

5.1. Συνδικαλισμός και παγκοσμιοποίηση

Η παγκοσμιοποίηση¹⁹ δεν αποτελεί φαινόμενο μόνο του οικονομικού τομέα, διότι εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με οικονομικά, κυρίως, μέσα και μέσω της οικονομικής πολιτικής. Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα πολύμορφο φαινόμενο της κοινωνίας γενικότερα και απαιτεί συνολικότερες αποφάσεις.

Ουσιαστικά, απαιτείται μια στρατηγική υπέρβασης των συνθηκών που προκαλούν τη συγκεκριμένη παγκοσμιοποίηση και να τεθούν σε μια δημοκρατική κατεύθυνση οι αντιφάσεις που διαπερνούν τη σύγχρονη κοινωνία συνολικά. Ο Beck U. διαχωρίζει την παγκοσμιοποίηση σε πέντε κατηγορίες: την οικονομική, την πολιτισμική, την οικολογική, την πληροφορίας και της συνεργασίας στο επίπεδο της εργασίας, συγκεκριμένα της παραγωγής²⁰. Ο όρος παγκοσμιοποίηση, ανεξάρτητα από τον παραπάνω διαχωρισμό, χρησιμοποιείται ως μια κατάσταση αναγκαστική που επιβάλλεται από εξωτερικούς παράγοντες και τα κράτη αδυνατούν να προβάλουν αντίσταση και το μόνο που μπορούν να επιλέξουν είναι να προσαρμοστούν. Επιπλέον χρησιμοποιείται από πολλούς παράγοντες ως δικαιολογία για να εισάγουν μια σειρά αλλαγών στην οικονομία και στην αγορά εργασίας. Ο έμμεσος εξαναγκασμός και η αναγκαιότητα για προσαρμογή διαλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος των προτάσεων για την θεμελίωση της έννοιας της παγκοσμιοποίησης. Έτσι για παράδειγμα ο περιορισμός των αναδιανεμητικών λειτουργιών του κράτους και άρα και των κοινωνικών του παροχών και η καταστρεπτική χρήση της τεχνολογίας που αναφέρεται στο περιβάλλον και κατ' επέκταση στην υγεία των εργαζομένων θεωρούνται ως δεδομένα και αναστέλλουν οποιαδήποτε προσπάθεια απόδοσης ευθυνών, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται η παγκοσμιοποίηση ως αναπόφευκτη παρέμβαση, ακόμα και αν αυτή ευρίσκεται σε αναντιστοιχία με κάθε πολιτική βούληση²¹.

5.2. Οι νέες προκλήσεις που έχουν να αντιμετωπίσουν τα κράτη και τα συνδικάτα

Με το τέλος της οικονομικής άνθησης, της μεταπολεμικής περιόδου, που συνέβη στα μέσα της δεκαετίας του 1970, τα συνδικάτα είχαν να αντιμετωπίσουν τρεις προκλήσεις: τη μεταρρύθμιση των συστημάτων παραγωγής, την επιτάχυνση της διεθνοποίησης της οικονομίας και την εφαρμογή νέων οικονομικών πολιτικών που χαρακτηρίζονται από νεοφιλελευθερισμό. Έχουμε μια αυξημένη διεθνοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας, εστιασμένη ιδιαίτερα στον τριπλό άξονα της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής – Ιαπωνίας, όπου παρατηρείται μεγάλη οικονομική αλληλεξάρτηση, με έμφαση στην οικονομική ανταγωνιστικότητα. Την τελευταία διετία παρατηρείται και η Κίνα να ακολουθεί αυτόν τον άξονα, με γοργούς ρυθμούς.

Τα Κράτη - Έθνη, σ' αυτήν τη νέα προοπτική, φαίνεται να έχουν μετατραπεί σε τοπικές αρχές του παγκόσμιου συστήματος. Δεν μπορούν, πλέον, ανεξάρτητα να επηρεάζουν το επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας ή της απασχόλησης στα όρια της περιφέρειάς τους. Αντίθετα, αυτές οι επιλογές ουσιαστικά κυριαρχούνται από τις επιλογές του διεθνώς μετακινούμενου κεφαλαίου. Η λειτουργία των εθνικών κρατών μοιάζει με αυτή των δήμων που λειτουργούν μέσα στα πλαίσια των εθνικών σχηματισμών και σκοπεύει στην προσφορά της υποδομής και των δημόσιων αγαθών, τα οποία οι επιχειρήσεις έχουν ανάγκη στο όσο το δυνατό χαμηλότερο κόστος²². Η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δημιούργησε μία διευρυμένη βάση διεθνικών κανόνων. Σύμφωνα με την γνώμη ορισμένων συγγραφέων, αυτή η εξέλιξη οριοθετεί την αποδυνάμωση του κράτους-έθνους. Το εθνικό κράτος χάνει, μέσω της αρμονικά σχεδιασμένης εκχώρησης αρμοδιοτήτων στα πλαίσια της κοινής ευρωπαϊκής αγοράς, την ανεξαρτησία και την υλική του υπόσταση και μάλιστα σε όλα τα επίπεδα: οικονομικοί πόροι, έλεγχος πολιτικών και οικονομικών δομών, πληροφορική και πολιτισμός, καθημερινή ζωή των πολιτών. Τα συνδικάτα έχουν παραδοσιακά κατακτήσει σημαντική επιρροή στο εσωτερικό του Κράτους - Έθνους και η αποδυνάμωση του τελευταίου, θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την θέση τους. Η διεθνοποίηση φέρνει άλλο ένα εμπόδιο που πρέπει να αντιμετωπίσουν τα συνδικάτα, που είναι η αύξηση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες παρακάμπτουν με πλάγιους τρόπους τις εθνικές ρυθμίσεις για τα εργασιακά. Βέβαια δεν πρέπει να φτάνουμε στο άλλο άκρο, όσον αφορά τον ρυθμό και την έκταση αυτών των εξωτερικών μεταβολών. Η προοπτική της εξαφάνισης του έθνους κράτους ως ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας είναι ακόμη αρκετά μακριά από την πραγματικότητα. Παραμένει όμως γεγονός ότι η δύναμή του και οι αρμοδιότητές του έχουν περιοριστεί από τις τάσεις που δημιουργούν τόσο η παγκοσμιοποίηση όσο και η περιφερειοποίηση. Παρόλο τον περιορισμό, το Κράτος - Έθνος συνεχίζει να ασκεί σημαντική επιρροή. Τα συστήματα μαζικής παραγωγής παραμένουν σε εφαρμογή και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν έχουν ακόμη εγκαταλείψει την χώρα προέλευ-

σής τους, ως βάση των δραστηριοτήτων τους.

Τα συνδικάτα για να μπορέσουν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες αναγκάστηκαν να ξεκινήσουν μια ευρεία σειρά μεταρρυθμίσεων. Υπάρχει η ανάγκη από ένα διεθνές πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων με συνοχή, που θα τα βοηθήσει να διατηρήσουν την επιρροή τους εκτός του Κράτους – Έθνους, διότι η επιρροή σε εθνικό επίπεδο μόνο δεν είναι βιώσιμη επιλογή. Οι μεταρρυθμίσεις όμως, όπως προκύπτει, δεν ακολουθούν το ίδιο πρότυπο σε όλες τις χώρες. Οι ιστορικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα συνδικάτα σε ότι αφορά τη λειτουργία, τη θρησκεία και την πολιτική ένταξη, οι διαφορές στην έκταση του οργανωτικού συγκεντρωτισμού των συνδικάτων και της εξουσίας των συνδικαλιστικών συνομοσπονδιών και οι αντιθέσεις ανάμεσα στις διάφορες εθνικές παραδόσεις σε ότι αφορά την άρθρωση των συμφερόντων και την οικοδόμηση πολιτικών συμμαχιών, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια ότι θα ακολουθηθεί ένα ομοιογενές πρότυπο οργανωτικής μεταρρύθμισης, αλλά θα υπάρχει διαφοροποίηση.

5.3. Οι νέες πολιτικές απασχόλησης που υιοθετούνται από τις επιχειρήσεις

Η προσαρμογή στις μεταβολές και τα νέα δεδομένα της οικονομικής και εμπορικής πραγματικότητας, καθώς και η έκθεση των επιχειρήσεων στον διεθνή ανταγωνισμό, τις αναγκάζει να αναζητήσουν ευέλικτα σχήματα, τα οποία θα τις βοηθήσουν αφενός με την ενσωμάτωση των τεχνολογικών και παραγωγικών καινοτομιών, αφετέρου με την μείωση του κόστους παραγωγής, να υιοθετήσουν την καλύτερη μέθοδο ανάπτυξης της ανταγωνιστικότητας τους και την κερδοφορία τους.

Οι πολιτικές απασχόλησης, που υιοθετούνται σήμερα μέσα στις συνθήκες όξυνσης που έχει δημιουργήσει ο ανταγωνισμός και η διεθνοποίηση των οικονομιών, εμφορούνται από το τρίπτυχο «παγκοσμιοποίηση – ανταγωνιστικότητα – κόστος εργασίας». Έχουμε εφαρμογή του μοντέλου των εργασιακών σχέσεων που συναντάται στις Η.Π.Α. και στις χώρες της Ανατολικής Ασίας. Αποτέλεσμα αυτού είναι η απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων, η δημιουργία νέων ευέλικτων μορφών απασχόλησης, η ημιαπασχόληση, η ανεργία και η υποβάθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Ιδιαίτερη συμβολή σε αυτές τις εξελίξεις έχει η ανάπτυξη ζωνών ελεύθερου εμπορίου που εμπεριέχουν περιορισμούς στον συνδικαλισμό και στα εργασιακά δεδομένα. Αυτή η δημιουργία διακρατικών αγορών εργασίας δεν συνεπιφέρει και την ανάπτυξη διακρατικών συνδικαλιστικών κινήματων. Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου δεν εμφανίζεται, ως αντίβαρο, η ανάπτυξη ενός "παγκόσμιου συνδικαλιστικού κινήματος". Ο προσανατολισμός των συνδικάτων σε εθνική βάση αποτελεί ένα παραδοσιακό τύπο οργάνωσης. Παράλληλα, η ικανότητα της μετακίνησης των πολυεθνικών επιχειρήσεων εντείνει την μείωση των συνδικαλιστικών διεκδικήσεων και υπονομεύει τις συνθήκες ανάπτυξης κοινωνικής διαπραγματεύσης.

Η αύξηση του διεθνούς ανταγωνισμού²³ προκάλεσε στους εργοδότες την επιθυμία για αύξηση της ευελιξίας στο χώρο εργασίας. Στον δημόσιο τομέα, οι ιδιωτικοποιή-

σεις, η γενίκευση του φαινομένου των συμβασιούχων υπαλλήλων και οι περιορισμοί που απορρέουν από τα μέτρα μείωσης των δημόσιων δαπανών, επηρέασαν το πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων. Με την γενίκευση των ιδιωτικοποιήσεων, προκαλείται τροποποίηση των συνθηκών εργασίας σημαντικού αριθμού συνδικαλισμένων εργαζομένων. Από την άλλη πλευρά, σε πολλές χώρες, το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα αποδέσμευσης του κράτους προέβλεπε τον περιορισμό της συμμετοχής και της εμπλοκής των συνδικάτων στην διαμόρφωση της μακροοικονομικής πολιτικής. Με τις αλλαγές των συστημάτων ρύθμισης σε εθνικό επίπεδο, η πολιτική θέση των συνδικάτων περιήλθε σε δυσμενέστερη θέση. Η νέα χιλιετία εμφανίζει ένα αναπτυσσόμενο κόσμο με πάμπολλες ανασφάλειες²⁴ που επηρεάζουν άμεσα το επιχειρηματικό τοπίο και κατ' επέκταση το συνδικαλιστικό κίνημα.

6. Συμπεράσματα - Επίλογος

Οι εξελίξεις και οι αλλαγές, οι οποίες δρομολογούνται στο χώρο των εργασιακών σχέσεων, δεν μπορεί παρά να ασκούν σοβαρές επιδράσεις και, σε αρκετές περιπτώσεις, να συμβάλουν με το δικό τους τρόπο στην κρίση που βιώνουν σήμερα οι συλλογικοί φορείς εκπροσώπησης των εργαζομένων: τα συνδικάτα. Η κρίση η οποία επικεντρώνεται, κυρίως, στην αδυναμία τους να απαντήσουν στις προκλήσεις που τίθενται από τις αλλαγές που συντελούνται στην αγορά εργασίας, καθώς και στην αδυναμία τους να εκπροσωπήσουν τον "τύπο" του εργαζόμενου που απασχολείται "ευέλικτα". Η μη ύπαρξη σταθερής εργασίας, η αποκέντρωση της παραγωγής, η εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων και η συμπίεση των αμοιβών, έχουν ως αποτέλεσμα την ένταση της ανασφάλειας για τους εργαζόμενους, η οποία σε συνδυασμό με την αύξηση της ανταγωνιστικότητας μεταξύ τους, καθιστά πιο δύσκολη τη διάθεση για συλλογική δράση.

Οι απαντήσεις των συνδικάτων στις αλλαγές των ρυθμιστικών – νομοθετικών πλαισίων αξιολογούνται ανά χώρα. Σε ενδοσυνδικαλιστικό επίπεδο, οι προσπάθειες πρέπει να επικεντρωθούν στην επέκταση της προσέλευσης μελών στα συνδικάτα, στον αναπτυσσόμενο τομέα των ιδιωτικών υπηρεσιών και στην προσαρμογή των οργανωτικών συνδικαλιστικών δομών στις αλλαγές της αγοράς εργασίας. Παρά το γεγονός, ότι η ενδυνάμωση της παρουσίας των συνδικάτων στον τομέα των ιδιωτικών υπηρεσιών, θα βελτιώσει τα οικονομικά τους, εντούτοις πρωταρχικός στόχος πρέπει να είναι η ενδυνάμωση τους με την ενθάρρυνση μίας μεγαλύτερης συμμετοχής και εμπλοκής ομάδων που τώρα είναι εκτός συνδικαλιστικού κινήματος. Ο σύγχρονος συνδικαλισμός για να προσελκύσει τις σύγχρονες κατηγορίες των εργαζομένων θα πρέπει να εφεύρει νέους τρόπους προσέγγισης. Αυτό που παρατηρούμε στους νέους κλάδους των υπηρεσιών και ευρύτερα του τριτογενούς τομέα είναι ότι οι εργαζόμενοι δεν ταυτίζονται πάντα και δεν αποκτούν τη συλλογική τους ταυτότητα στο επίπεδο του κλάδου, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, αλλά σε σχέση με την ειδικότητά τους. Επομένως,

ο συνδικαλισμός δεν θα μπορέσει να επιβιώσει, εάν δεν κατορθώσει να αναδείξει επαγγελματικές ταυτότητες. Σε πολλές χώρες, θα πρέπει ωστόσο να αλλάξουν οι μέθοδοι προσέλκυσης μελών και τα συστήματα εκπροσώπησης, ώστε αυτές να προσαρμοστούν στις ιδιομορφίες των επιχειρήσεων του τομέα των ιδιωτικών υπηρεσιών, προκειμένου να ενθαρρυνθεί μία αυξημένη συμμετοχή των μελών που εργάζονται σ' αυτές. Παρά το γεγονός ότι έχουν καταγραφεί σημαντικές πρόοδοι, εντούτοις δεν είναι αρκετές για να αναστρέψουν το φαινόμενο μείωσης των μελών.

Οι εκπρόσωποι κλάδων και τομέων με παραδοσιακή οργανωτική δύναμη συνεχίζουν να καταλαμβάνουν τις θέσεις – κλειδιά σε ότι αφορά την επιρροή στο εσωτερικό των συνδικάτων και στα εθνικά συνδικαλιστικά κινήματα. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, τα μέλη του κλάδου των ιδιωτικών υπηρεσιών είναι λίγα σε αριθμό, ώστε να μπορέσουν να επηρεάσουν την παραδοσιακή οργανωτική διάρθρωση. Έτσι οι όποιες μεταρρυθμίσεις στις συνδικαλιστικές οργανώσεις γίνονται με αργούς ρυθμούς.

Η εργατική τάξη στο σύνολό της αποτελείται από εργάτες και υπαλλήλους με διαφορετικές πολιτικές τοποθετήσεις και ιδεολογικούς προσανατολισμούς. Εκείνο που πρέπει να τους ενώνει είναι τα κοινά και ταξικά προβλήματά τους και η υπεράσπιση των συνδικαλιστικών και δημοκρατικών δικαιωμάτων τους. Από την συνεργασία και την ενότητα στη δράση, κανένας δεν πρέπει να επιδιώκει για λογαριασμό των δυνάμεων που εκπροσωπεί, παραταξιακά και συνδικαλιστικά κέρδη.

Το συνδικαλιστικό κίνημα για να ενισχύσει τις δυνάμεις του, θα πρέπει να αναδείξει μια συγκροτημένη πρωτοποριακή και δημιουργική πορεία, κινητοποιώντας τις δυνάμεις για την διαμόρφωση ενός μεγάλου κινήματος κοινωνικής και οικονομικής διεκδίκησης με αναπτυξιακή προοπτική, περιβαλλοντολογική προστασία και κοινωνική αλληλεγγύη. Οι κοινωνικοί συνομιλητές, καλούνται να παίξουν σημαντικό ρόλο όχι μόνο μέσα από τις κλασικές μορφές συνδικαλιστικής διεκδίκησης, αλλά και μέσω της προσαρμογής σε νέες μορφές δράσης, νέες τακτικές και νέους τρόπους πίεσης έτσι ώστε να εξοικειωθούν με το συνδικαλισμό της διαχείρισης των αλλαγών, κάτι που προϋποθέτει ικανότητα και γνώση, με συνέπεια την προσαρμογή στις απαιτήσεις εργαζομένων και ανέργων.

Σημειώσεις

- ¹ Μαντάς Ν., Ντάνος Α., Κακούνης Π., (1992), Διοικητική Δεοντολογία και Πρακτική, Εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα, σ. 90.
- ² Μαντάς Ν., Ντάνος Α., Κακούνης Π., ό.π. σ. 35.
- ³ Ντάνος Α., (2004), Σημειώσεις Επιχειρηματικής ηθικής και κουλτούρας, Αθήνα, σ. 2.
- ⁴ Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961.
- ⁵ Δ. Σμοκοβίτης, «Κοινωνιολογία της Αστυνομίας», π. Αστυνομική Επιθεώρηση, Απρίλιος 1991.
- ⁶ Δ. Σμοκοβίτης, Μια ιδιότυπος Κοινωνική Ομάς: Οι Ένοπλοι Δυνάμεις, Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1974.
- ⁷ Δ. Σμοκοβίτης, «Στρατιωτική Κοινωνιολογία στην Ελλάδα», άρθρο Σύμμεικτα εις μνήμην Ιάσονα Χατζηδίνου. Εκδ. Πανεπιστημίου Πειραιώς 1989, σ. 114 - 120.
- ⁸ Τριανταφυλλίδης Σοφ. (1974), "Οι κολλήγοι της Θεσσαλίας" Αθήνα.
- ⁹ Στην Ελλάδα υπήρχε διεθνές συμβατικό κώλυμα, που επέβαλε να μη θιγούν οι Οθωμανοί μπάηδες της Θεσσαλίας (όρος της συνθήκης ανεξαρτησίας του 1881).
- ¹⁰ Περίπου 500 χωρικοί επεδίωξαν να εισέλθουν στο τραίνο για να μεταβούν σε συλλαλητήριο στη Λάρισα και προξένησαν ζημιές, με αποτέλεσμα την επέμβαση του στρατού. Από τους πυροβολισμούς σκοτώθηκαν 5 και τραυματίστηκαν 15 γεωργοί. Έτσι γεννήθηκε το σύμβολο του σύγχρονου συνδικαλισμού των γεωργών.
- ¹¹ Ντάνος Α., (2004), Σημειώσεις Εργασιακών Σχέσεων, Αθήνα, σ. 6 - 7.
- ¹² Ντάνος Α., ό.π. σ. 37 - 38.
- ¹³ Άρθρο 1 της Διεθνούς Σύμβασης 98.
- ¹⁴ Άρθρο II-72, Άρθρο III-210.
- ¹⁵ Ντάνος Α., (2002), «Οι αντιρροήσεις για την προσφορά της αρχαίας ελληνικής σκέψης στην Οικονομία», π. Επιστημονική Επετηρίδα Εφαρμοσμένης Έρευνας τ. 1, σ. 272.
- ¹⁶ Rifkin J. (1995), "Το Τέλος της εργασίας και το μέλλον της", Εκδ. Λιβάνη, σ. 137.
- ¹⁷ Έρευνα που έγινε για λογαριασμό της ΓΣΕΕ (ΔΗΜΕΛ, 1989-1990 και PRC, 1995).
- ¹⁸ Ντάνος Α., (2003), «Η εννοιολογική προσέγγιση – οριοθέτηση της Οργανωτικής δομής στους σχολικούς Οργανισμούς», π. Επιστημονική Επετηρίδα Εφαρμοσμένης Έρευνας τ. 1, σ. 159 - 160.

19. Ντάνος Α., Σαμαντά – Ρούντη Ε., (2005), «Η εφαρμογή στρατηγικών ανταγωνισμού σε μία παγκοσμιοποιημένη Οικονομία: Η περίπτωση των συμμαχιών στις ελληνικές μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις», π. Επιστημονική Επετηρίδα Εφαρμοσμένης Έρευνας τ. 1, σ. 125.
20. Beck U., (1999), Τι είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, σ. 86-88.
21. Γραμματικός, Κατσορίδας και Κολλιάς, (2000), "Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στον κόσμο της εργασίας", π. Ενημέρωση, ΙΝΕ / ΓΣΕΕ, σ. 33-34.
22. Hirst P. & Thompson G., (1995), Globalization and the future of the nation state, in Economy & Society, Vol. 24, N. 3, p. 414.
23. Ντάνος Α., Σαμαντά – Ρούντη Ε., ό.π. σ. 129.
24. Ντάνος Α., Σαμαντά – Ρούντη Ε., ό.π. σ. 130.

Βιβλιογραφία

- Beck U., (1999), Τι είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.
- Βλαστός Σ., (1991), Σωματειακή και συνδικαλιστική νομοθεσία και νομολογία, Αθήνα.
- Γραμματικός, Κατσορίδας και Κολλιός, (2000), "Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στον κόσμο της εργασίας", π. Ενημέρωση, ΙΝΕ / ΓΣΕΕ, Αύγουστος 2000, Αθήνα.
- Hirst P. & Thompson G., 1995, Globalization and the future of the nation state, in *Economy & Society*, Vol. 24, N. 3. (1995, 414).
- Κασμάτη Κ., Τουτζιαράκης Γ., Σιάνου Φ., Σπυρόπουλος Γ., Αναλυτής Ν., Κουκουλές Γ. και Κουζής Γ., (1997), Το Ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20ου αι., Αθήνα.
- Κατσανέβας Θ., (1996), Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, Αθήνα.
- Κλωνάρης Ν., (1973), Το εργατικό κίνημα και ο συνδικαλισμός στην ιστορική του εξέλιξη, Αθήνα.
- Λυμπεράκη Α. και Μουρίκη Α., (1996), Η αθόρυβη επανάσταση: νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας, Αθήνα.
- Παπαβασιλείου Χ., (1999), άρθρο στο ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, *Regions in Europe: Regional Policy & Sub-National Government. Evidence from Greece. "Towards a Third Level of Governance?"*, Cardiff University, Department of City & Regional Planning, Δημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία.
- Ραυτόπουλος Γ., (1999), Αύριο, Μια αλληλέγγυα κοινωνία, Αθήνα.
- Schroder K., (1989), Τα συνδικάτα μέσα σε μια μεταμορφούμενη κοινωνία: Προβλήματα και προκλήσεις: ειδικό θέμα, Αθήνα.
- Τζεκίνης Χ., (1987), 1870 – 1987: Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, Αθήνα.
- Waddington J. and Hoffmann R., (2000), *Trade Unions in Europe, Facing challenges and searching for solutions.*
- Χατζηβασιλείου Ο., (1987), *Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση, (1947 – 1987)*, Αθήνα.

Διαδικτυακοί τόποι

<http://europe4me.gr/>

<http://www.askiweb.gr/index.htm>

<http://www.civilengin.com/>

<http://www.gsee.gr/default.php>

<http://www.ilo.org/>

<http://www.inegsee.gr/>

http://www.kepea.gr/kepea_hp.htm

<http://www.parliament.gr/politeuma/default.asp>

<http://www.ypakp.gr>

Η διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων στην κοινωνία της πληροφορίας

*Αναστάσιος Σταμ. Ντάνος
Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων
Τ.Ε.Ι. Πειραιά*

Περίληψη

Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στα πλαίσια λειτουργίας του ηλεκτρονικού εμπορίου αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την επιτυχημένη εκπλήρωση των στόχων του στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Οι κίνδυνοι προσβολής της προσωπικότητας μπορούν να προστατευθούν με την εφαρμογή των κατάλληλων μέτρων προστασίας κάθε εμπλεκόμενου φορέα σε μια ηλεκτρονική συναλλαγή. Μέτρα μπορούν να εφαρμοστούν σε επίπεδο χρήστη, παροχέα υπηρεσιών διαδικτύου, παροχέα τελικών υπηρεσιών, εμπιστων τρίτων οντοτήτων και άλλων ενδιάμεσων. Τεχνικές που στοχεύουν στην ανωνυμοποίηση των καναλιών επικοινωνίας, η κρυπτογράφηση, οι υπηρεσίες εμπιστων τρίτων οντοτήτων λειτουργούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Τεχνολογίες ασφάλειας των πληροφοριών και προστασίας της ιδιωτικότητας τείνουν να είναι άμεσα συνδεδεμένες με ένα επιτυχημένο περιβάλλον ηλεκτρονικού εμπορίου. Τόσο οι πηγές όσο και οι αποδέκτες των υπηρεσιών του ηλεκτρονικού εμπορίου πρέπει να εφαρμόζουν τα αντίστοιχα τεχνικά και διαδικαστικά μέτρα για την εξασφάλιση του απορρήτου μιας ηλεκτρονικής συναλλαγής. Στα πλαίσια της συνεχούς εξέλιξης των τεχνολογιών λειτουργίας του ηλεκτρονικού εμπορίου, όλα τα εμπλεκόμενα μέρη οφείλουν να ενημερώνονται συνεχώς σε θέματα προστασίας της ιδιωτικότητας τόσο σε τεχνικό όσο και σε νομικό επίπεδο. Τότε και οι λειτουργίες του ηλεκτρονικού εμπορίου θα δώσουν ώθηση προς μια σωστή κατεύθυνση της ανάπτυξης των ηλεκτρονικών συναλλαγών που θα σέβεται τον πολίτη στην ψηφιακή εποχή. Η διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων περιλαμβάνει συστήματα ασφαλείας τα οποία χρησιμοποιούνται για τη σίγουρη και ασφαλή μετάδοση πληροφοριών μέσω διαδικτύου. Τα συστήματα αυτά βασίζονται στην κρυπτογράφηση και αποκρυπτογράφηση των πληροφοριών μέσω βοηθητικών αλγορίθμων. Η εξάπλωση της χρήσης του διαδικτύου και η ανάγκη για

προστασία δεδομένων είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της αρχής προστασίας προσωπικών δεδομένων.

Abstract

The protection of personal information, in electronic commerce context, consists one of the most crucial factors for the achievement of the goals of the society of information. The exposition of personal data at several risks may be limited when participated parties in an electronic transaction are protected by certain rules. Such rules refer to users, suppliers of internet network and suppliers of final services, confidential third agents and other intermediaries. There are a number of procedures towards that direction, which refer to the anonymity of communication networks, the cryptography, and services of confidential third agents. The success of e-commerce is closely related to technologies which secure information and protect personal data. Users and suppliers of services of e-commerce should employ technical and descriptive procedures for the security of an electronic transaction. The development of technologies of e-commerce requires that every participated party should be informed about all aspects of privacy, both technical and legal. As a result, e-commerce services will provide the correct direction for the development of electronic transactions by securing personal data in digital age. The guarantee of personal information includes several security systems which are often used for the certain and safe transmission of information through internet. These systems are based on encryption and decryption. The increased amount of internet users along with the need of protection of personal information has resulted to the creation of an authority specified in ensuring personal information.

Λέξεις Κλειδιά: Κρυπτογράφηση, προστασία, ασφάλεια, πληροφορίες, εμπιστευτικότητα, κρυπτογραφία, ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, διαδίκτυο, συστήματα ασφαλείας, απόρρητο εμπορικών δεδομένων

1. Εισαγωγή

Καινοτόμο χαρακτηριστικό του διαδικτύου είναι η δυνατότητα εμβληματικής επέκτασης της επικοινωνίας σε ασύλληπτα μέχρι τώρα γεωγραφικά χωρικά διαστήματα. Για την ακρίβεια έχει επιτευχθεί η πλανητική εξακτίνοση επικοινωνιακής δράσης και συναλλαγής για ένα τεράστιο αριθμό δράσεων, υπηρεσιών και ανταλλαγών. Το διαδι-

κτύο κομίζει έτσι μια τηλεπικοινωνιακή δύναμη επαυξημένη κατά πολλές τάξεις μεγέθους.¹

Στα πλαίσια της ανάπτυξης του διαδικτύου, το ηλεκτρονικό εμπόριο φαίνεται να κερδίζει έδαφος στο χώρο των οικονομικών συναλλαγών. Στατιστικά στοιχεία δηλώνουν τις ανοδικές τάσεις χρήσης του διαδικτύου ως μέσου αγοράς υπηρεσιών και καταναλωτικών αγαθών. Ο βασικός του άξονας, η «Κοινωνία της Πληροφορίας», η ευρεία χρήση και ανάπτυξη των τεχνολογιών δικτύων δεδομένων και του παγκόσμιου ιστού, συμβάλλουν σημαντικά στην ανάπτυξη του δυναμικού του περιβάλλοντος, των εικονικών αγορών και του ηλεκτρονικού εμπορίου.

Δυστυχώς, όμως, το διαδίκτυο δεν είναι ασφαλές. Η ασφάλεια της επικοινωνίας μεταξύ δύο ή περισσότερων επικοινωνούντων μερών μπορεί να διακυβευτεί με ποικίλους τρόπους. Ασφαλής επικοινωνία μεταξύ δύο μερών νοείται κάθε μορφής επικοινωνία που γίνεται με χρήση ψηφιακής τεχνολογίας και εξασφαλίζει την ακεραιότητα, εμπιστευτικότητα και διαθεσιμότητα των πληροφοριών που διακινούνται μέσω ενός τηλεπικοινωνιακού δικτύου.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει ένας λεπτός διαχωρισμός μεταξύ δύο όρων που συχνά συγχέονται στην διεθνή βιβλιογραφία: οι όροι αυτοί είναι η εμπιστευτικότητα και η ιδιωτικότητα. Μια πληροφορία είναι εμπιστευτική, όταν προφυλάσσεται το αντικείμενο (περιεχόμενο) της, ενώ είναι ιδιωτική, όταν προφυλάσσεται το υποκείμενο (ιδιοκτήτης) της. Είναι γεγονός βέβαια ότι, πολλές τεχνολογίες προστασίας της εμπιστευτικότητας (π.χ. η χρήση της κρυπτογραφίας) χρησιμοποιούνται ευρέως για την προστασία της ιδιωτικότητας. Η έμφαση, στα πλαίσια αυτού του κειμένου, δίνεται στην προστασία της ιδιωτικότητας των πληροφοριών που διακινεί ένας χρήστης του διαδικτύου.

Ο όρος κοινωνία της πληροφορίας αναφέρεται σε μια μορφή κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης όπου η απόκτηση, αποθήκευση, επεξεργασία, αποτίμηση, μεταβίβαση και διάχυση πληροφοριών οδηγούν στην δημιουργία γνώσης και την ικανοποίηση αναγκών ατόμων και επιχειρήσεων διαδραματίζοντας έτσι κεντρικό ρόλο στην οικονομική δραστηριότητα, την παραγωγή πλούτου και τη διαμόρφωση της ποιότητας της ζωής των πολιτών. Ορισμένα επικοινωνιακά και αυτοποιητικά χαρακτηριστικά των σημερινών δικτύων της Τεχνολογίας της Πληροφορίας φαίνεται ότι προϋπήρχαν και σε ορισμένα παραδοσιακά δίκτυα. Αυτά τα στοιχεία μας βοηθούν να καταλάβουμε καλύτερα τα σύγχρονα δίκτυα.²

Μέχρι πριν μερικά χρόνια την αποκλειστική χρήση υπηρεσιών μέσω δορυφόρου και υπηρεσίες μέσω δορυφόρου είχαν μόνο οι κρατικοί φορείς. Η οδηγία 94/46/ΕΟΚ της 13/10/1994 υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να καταργήσουν αποκλειστικά δικαιώματα που καλύπτουν την προσφορά τεματιικού εξοπλισμού, υπηρεσιών μέσω δορυφόρου και δορυφορικές υπηρεσίες δικτύου³.

Το διαδίκτυο είναι ένας τρόπος επικοινωνίας, συναλλαγής με το κράτος και επιχειρηματικότητας του κοντινού μέλλοντος. Οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών για

γρήγορη και άμεση πρόσβαση σε υπηρεσίες και προϊόντα, μπορούν να αποβούν σωτήριες.

Ο τηλεπικοινωνιακός τομέας είναι ένας άλλος τρόπος επικοινωνίας. Το δημόσιο τηλεπικοινωνιακό δίκτυο, τα συστήματα μετάδοσης, ο εξοπλισμός μεταγωγής και τα λοιπά μέσα που επιτρέπουν τη μεταφορά σημάτων μεταξύ συγκεκριμένων τεμαχικών σημείων με τη χρήση καλωδίου, ραδιοκυμάτων, οπτικών ή άλλων ηλεκτρομαγνητικών μέσων, χρησιμοποιούνται εν μέρει ή εν όλω για την παροχή διαθέσιμων τηλεπικοινωνιών υπηρεσιών.

Το διαδίκτυο και ο τηλεπικοινωνιακός τομέας, όμως, όσο χρήσιμα και να είναι για την ιδιωτική αλλά και επιχειρησιακή ζωή, δεν παρέχουν την ασφάλεια που ζητάμε στις συναλλαγές μας. Δυστυχώς, οποιαδήποτε δραστηριότητά μας στο internet καταγράφεται. Ο σεβασμός και η προστασία της αξιοπρέπειας, της ιδιωτικής ζωής και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αποτελούν πρωταρχική επιδίωξη κάθε δημοκρατικής κοινωνίας.

Στην Ελλάδα, για τον σκοπό αυτό ιδρύθηκε με τον Νόμο 2472/97 ως ανεξάρτητος διοικητικός φορέας η "ΑΡΧΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ" που λειτουργεί από τον Νοέμβριο του 1997. Η αρχή έχει σαν αποστολή την εποπτεία της εφαρμογής του νόμου 2472/97 και άλλων ρυθμίσεων που αφορούν στην προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα καθώς και στην ενάσκηση των αρμοδιοτήτων που της ανατίθενται κάθε φορά και αποβλέπει πρωτίστως:

- Στον σεβασμό και στην προστασία των δικαιωμάτων του ατόμου και του δημοκρατικού πολιτεύματος
- Στην αναβάθμιση της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ως αξίας καθ' εαυτής στο πλαίσιο του κράτους δικαίου
- Στην προαγωγή της αμοιβαίας συνεργασίας του ατόμου με τη διοίκηση και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις
- Στη συνεχή, προληπτική, κατασταλτική και διορθωτική δράση για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Εκτός των αρμοδιοτήτων που της έχουν ανατεθεί από το νόμο 2472/97 και άλλες ρυθμίσεις που αφορούν στην προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, με τις διατάξεις του 2774/99 η αρχή:

- Καταγγέλλει τις παραβάσεις των διατάξεων του νόμου 2774/99 στις αρμόδιες διοικητικές αρχές και
- Εκδίδει κανονιστικές πράξεις για τη ρύθμιση ειδικών τεχνικών και λεπτομερειών θεμάτων στα οποία αναφέρεται ο παρόν νόμος.

2. Η εννοιολογική προσέγγιση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

2.1. Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα

Είναι κάθε πληροφορία που αναφέρεται και περιγράφει ένα άτομο, όπως: στοιχεία αναγνώρισης (ονοματεπώνυμο, ηλικία, κατοικία, επάγγελμα, οικογενειακή κατάσταση κλπ.), φυσικά χαρακτηριστικά, εκπαίδευση, εργασία (προϋπηρεσία, εργασιακή συμπεριφορά κλπ), οικονομική κατάσταση (έσοδα, περιουσιακά στοιχεία, οικονομική συμπεριφορά), ενδιαφέροντα, δραστηριότητες συνήθειες.

2.2. Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα

Είναι κάθε πληροφορία που αναφέρεται στη φυλετική ή εθνική προέλευση, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε ενώσεις/σωματεία, τη συνδικαλιστική δράση, την υγεία, την κοινωνική πρόνοια, την ερωτική ζωή, τις ποινικές διώξεις και καταδίκες.

2.3. Υποκείμενο των δεδομένων

Είναι το ίδιο άτομο που αφορούν τα προσωπικά δεδομένα.

2.4. Υπεύθυνος επεξεργασίας

Είναι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα που τηρεί και επεξεργάζεται αρχεία (αυτοματοποιημένα ή χειρόγραφα) με προσωπικά δεδομένα.

2.5. Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων

Είναι κάθε εργασία που πραγματοποιείται σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, όπως: συλλογή, καταχώριση, οργάνωση, διατήρηση, τροποποίηση, εξαγωγή, χρήση, διαβίβαση, διάδοση, συσχέτιση, διασύνδεση, διαγραφή, καταστροφή.

3. Το Επιχειρησιακό Σχέδιο της Αρχής στην κοινωνία των πληροφοριών

Το Επιχειρησιακό Σχέδιο της Αρχής, το οποίο καταρτίστηκε στη βάση της σχετικής στρατηγικής της Αρχής και με επιδιωκόμενους στόχους της δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, την παροχή υπηρεσιών

υψηλής ποιότητας προς τον πολίτη και τους υπεύθυνους επεξεργασίας και τη θετική συνδρομή της Αρχής στη ανάπτυξη της Κοινωνίας της Πληροφορίας, ολοκληρώθηκε στο τέλος του 2002. Κατά τη διάρκεια του 2003, η Αρχή υπέβαλε στη Διαχειριστική Αρχή του Ε.Π. «Κοινωνία της Πληροφορίας» το σχετικό τεχνικό δελτίο του έργου Ηλεκτρονικό Κέντρο Εξυπηρέτησης του Πολίτη για την Προστασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, το οποίο εγκρίθηκε στις 24-12-2003, με προϋπολογισμό 1,64 εκ. Ευρώ.

Το έργο αυτό έχει ως βασικό στόχο την καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών σε θέματα προστασίας προσωπικών δεδομένων, αλλά και την υποστήριξη των υπευθύνων επεξεργασίας για αποτελεσματική ανταπόκριση στις υποχρεώσεις τους. Στο έργο αυτό, το οποίο προσανατολίζεται στην αξιοποίηση του Διαδικτύου ως βασικού τεχνολογικού μέσου, περιλαμβάνεται η βελτίωση των υπηρεσιών πληροφόρησης και επικοινωνίας από τον ιστοχώρο της Αρχής, η ανάπτυξη υπηρεσιών ηλεκτρονικής υποβολής γνωστοποιήσεων και αιτήσεων και η βελτίωση της τηλεφωνικής εξυπηρέτησης των πολιτών μέσω της εγκατάστασης συστήματος ψηφιακού τηλεφωνικού κέντρου. Επίσης, η δημιουργία εκπαιδευτικού και πληροφοριακού υλικού σε ηλεκτρονική μορφή, η δημιουργία ηλεκτρονικού κέντρου διαχείρισης εσωτερικής πληροφορίας της Αρχής και η εκπαίδευση του προσωπικού της Αρχής.

Η Αρχή εκτιμά ως ιδιαίτερα σημαντικά για την προώθηση της αποστολής της και τα ακόλουθα έργα, τα οποία περιλαμβάνονται στο επιχειρησιακό της σχέδιο:

1. Ανάπτυξη και παροχή υπηρεσιών εργαστηριακής αξιολόγησης των υπολογιστικών επικοινωνιακών υποδομών των υπευθύνων επεξεργασίας.

Το έργο αυτό έχει ως πρωταρχικό στόχο να καταστήσει την Αρχή αποτελεσματική κατά την εκτέλεση της βασικής αποστολής, δηλαδή του ελέγχου τήρησης του νομικού πλαισίου που διέπει την προστασία της ιδιωτικότητας (ελεγκτική αρμοδιότητα). Έτσι, η Αρχή μπορεί να συμβάλει στη διασφάλιση της πληροφοριακής και επικοινωνιακής υποδομής τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου τομέα, παράλληλα με την ενίσχυση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων. Στο έργο αυτό προβλέπεται η δημιουργία υποδομής στην Αρχή αποτελούμενης από ειδικό λογισμικό και υλικό για την υποστήριξη των ελέγχων, με δυνατότητες τηλεεργασίας των ελεγκτών. Επίσης, η κατάρτιση σχημάτων, μεθοδολογιών και κριτηρίων αξιολόγησης της ασφάλειας των υποδομών των υπευθύνων επεξεργασίας Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών, καθώς και η κατάρτιση διαδικασίας πιστοποίησης του βαθμού προστασίας των προσωπικών δεδομένων σύμφωνα με τα ισχύοντα πρότυπα (ISO). Ακόμα, δημιουργία βάσης δεδομένων για τις αδυναμίες και τα αναγκαία μέτρα συστημάτων λογισμικού και υλικού, τα οποία χρησιμοποιούνται από υπεύθυνους επεξεργασίας, η ανάλυση, τεκμηρίωση και διάδοση βέλτιστων πρακτικών για την ασφάλεια και την προστασία προσωπικών δεδομένων και ενδεχομένως η ανάπτυξη ειδικής υποδομής για την αξιολόγηση τεχνολογιών φιλικών προς την προστασία των προσωπικών δεδομένων και στοι-

χείων ασφαλείας, όπως κρυπτογραφικών αλγορίθμων, έτσι ώστε να είναι δυνατή η διατύπωση σχετικών συστάσεων χρήσης.

2. Εκπαίδευση – Κατάρτιση

Το έργο αυτό αναφέρεται τόσο στην εκπαίδευση και κατάρτιση του προσωπικού της Αρχής στις νέες τεχνολογίες και ιδιαίτερα σε τεχνολογίες ασφαλείας, όσο και των υπευθύνων και των εκτελούντων την επεξεργασία σε θέματα προστασίας προσωπικών δεδομένων και ασφαλείας πληροφορικών και επικοινωνιακών υποδομών.

3. Υποστήριξη της Κοινωνίας της Πληροφορίας στο Πεδίο της Προστασίας των Προσωπικών Δεδομένων.

Πρόκειται για μελέτες εξειδίκευσης του ρυθμιστικού πλαισίου σε διάφορους τομείς εφαρμογής, της δημόσιας διοίκησης, των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, του χρηματοοικονομικού τομέα και του ηλεκτρονικού εμπορίου. Επίσης, για μια μελέτη η οποία αναφέρεται στην πιστοποίηση διαχειριστικών συστημάτων, σύμφωνα με κάποιο πρότυπο, ως προς την ασφάλεια και προστασία προσωπικών δεδομένων.

4. Ηλεκτρονικό Εμπόριο και Προσωπικά Δεδομένα

Οι έμποροι προκειμένου να μετρήσουν τις καταναλωτικές προτιμήσεις του κοινού με σκοπό να προσαρμόσουν στην βάση ζήτησης τις γραμμές παραγωγής τους και να προωθήσουν τις πωλήσεις τους μέσω του διαδικτύου, δημιουργούν νέους τρόπους συλλογής, επεξεργασίας και διασύνδεσης των προσωπικών δεδομένων. Τα προσωπικά δεδομένα συνήθως συλλέγονται κατά την αρχική φάση σύνδεσης του πελάτη με το δικτυακό χώρο του πωλητή και στην συνέχεια χρησιμοποιούνται σύγχρονες τεχνικές εξόρυξης δεδομένων (data mining) για την περαιτέρω ανάλυση τους. Αποτέλεσμα της παραπάνω διαδικασίας είναι η δημιουργία βάσεων καταναλωτικών προφίλ των πελατών. (Προφίλ ενός ατόμου νοείται ως μια συλλογή δεδομένων που μπορεί μοναδικά να προσδιορίσει την ταυτότητα του ατόμου αυτού).

Οι οντότητες, οι οποίες τυπικά εμπλέκονται στην εγκατάσταση μια ηλεκτρονικής σύνδεσης, με έμφαση την πραγματοποίηση ηλεκτρονικών συναλλαγών και οι οποίες είναι ταυτόχρονα η πηγή και ο αποδέκτης των προσωπικών δεδομένων των χρηστών είναι οι εξής:

1. Χρήστης: Ο ενδιαφερόμενος για την απόκτηση μιας υπηρεσίας του διαδικτύου, την απόκτηση ενός προϊόντος με χρήση τεχνολογιών που βοηθούν στην ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου κ.λ.π.
2. Παροχέας Υπηρεσιών Διαδικτύου: Η οντότητα που παρέχει, τυπικά σε χρήστες, το υλικό (hardware) και πιθανώς το λογισμικό (software), για την απόκτηση πρόσβασης στις βασικές υπηρεσίες του διαδικτύου.

3. Παροχές Φυσικού Μέσου επικοινωνίας: Η οντότητα που παρέχει το φυσικό τεχνολογικό μέσο μετάδοσης και επικοινωνίας δεδομένων π.χ. αναλογικές ή/και ψηφιακές γραμμές, εξοπλισμός αναμετάδοσης σημάτων με χρήση ψηφιακών κέντρων, δορυφόρων κ.λ.π. Οι οντότητες αυτές τυπικά αντιπροσωπεύονται από μεγάλους τηλεπικοινωνιακούς οργανισμούς π.χ. ΟΤΕ .
4. Παροχές Τελικής Υπηρεσίας, ΠΤΥ: Η οντότητα που παρέχει με χρήση κάποιου πρωτοκόλλου επικοινωνίας, την ζητούμενη από τον χρήστη υπηρεσία π.χ. αναζήτηση πληροφοριών με χρήση μηχανών αναζήτησης (search machines), αγορά προϊόντων με χρήση τεχνολογιών ανάπτυξης ηλεκτρονικού εμπορίου κ.λ.π.

Δύο επιπλέον οντότητες που παίζουν σημαντικό ρόλο στην διεκπεραίωση των ηλεκτρονικών συναλλαγών αλλά δεν εμπλέκονται, συνήθως , άμεσα σε αυτές είναι:

1. Έμπιστες Τρίτες Οντότητες (ΕΤΟ): αυτές είναι έμπιστες οντότητες οι οποίες δεν εμπλέκονται άμεσα στην συναλλαγή αλλά μπορούν να καταφύγουν οι εμπλεκόμενοι μιας συναλλαγής σε περιπτώσεις διενέξεων, για την επαλήθευση των στοιχείων της συναλλαγής. Τυπικό έργο των οντοτήτων αυτών είναι η έκδοση και διαχείριση ψηφιακών πιστοποιητικών (digital certificates). Οι ΕΤΟ συναντούνται στην βιβλιογραφία και με τον όρο Αρχές Πιστοποίησης (ΑΠ).
2. Λοιποί ενδιάμεσοι: αυτές είναι τυπικά οι Τράπεζες που εμπλέκονται στην εκκαθάριση των πληρωμών είτε αυτές πραγματοποιούνται με τεχνολογίες ψηφιακού χρήματος είτε με χρήση πιστωτικών καρτών.

Στην Ελλάδα, το βασικό νομικό πλαίσιο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων καθορίζεται από τους νόμους 2472/97 (Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα) και 2774/99 (Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τηλεπικοινωνιακό τομέα) με τον οποίο η Αρχή Προστασία Δεδομένων και η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων έχουν αντίστοιχες αρμοδιότητες όπως ο νόμος αυτός ορίζει. Κάθε συλλογή και επεξεργασία στοιχείων των χρηστών του διαδικτύου (π.χ. ηλεκτρονική διεύθυνση αλληλογραφίας, διεύθυνση διαδικτύου κ.λ.π.) εμπίπτουν στις διατάξεις των παραπάνω νόμων. Οποιαδήποτε χρήση των τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών όπως ορίζονται στο νόμο 2774/99 προστατεύεται από τις ρυθμίσεις για το απόρρητο των επικοινωνιών. Η άρση του απόρρητου σε δημόσιες αρχές είναι επιτρεπτή μόνο για τους λόγους και υπό τους όρους και τις διαδικασίες που ορίζει ο Ν. 2225/94 όπως ισχύει.

Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη Ανεξάρτητη Διοικητική Αρχή και έχει ως αποστολή της την εποπτεία της εφαρμογής του Ν. 2472/1997 και άλλων ρυθμίσεων που αφορούν στην προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, καθώς και την ενάσκηση των αρμοδιοτήτων που της ανατίθενται κάθε φορά.

4.1. Οι κίνδυνοι του ηλεκτρονικού εμπορίου

Ο χώρος του ηλεκτρονικού εμπορίου κρύβει πολλούς κινδύνους για τον ανυποψίαστο χρήστη. Πολλά συστήματα ασφαλείας⁴ αποδείχτηκαν ανίσχυρα γι' αυτά τα πρόσωπα τα οποία έχουν πολλές ικανότητες να «διαρρηγνύουν» τα συστήματα ασφαλείας και τους κωδικούς προστασίας. Οι περιπτώσεις όπου διακριτά καταγράφονται προσωπικά δεδομένα διακρίνονται στις παρακάτω κατηγορίες.

1. Όταν με την συγκατάθεση του ο χρήστης δίνει τα προσωπικά του στοιχεία, προΐόν/υπηρεσία ή να κατεβάσει (download) κάποιο πρόγραμμα στον προσωπικό του υπολογιστή ή και να εγγραφεί σε κάποια υπηρεσία του διαδικτύου. Προσωπικά δεδομένα, όπως στοιχεία ταυτότητας, στοιχεία επαγγελματικά, στοιχεία εκπαίδευσης ή και ακόμα οικονομικά στοιχεία όπως είναι ο αριθμός της πιστωτικής κάρτας.
2. Όταν χωρίς την συγκατάθεσή του χρήστη, συλλέγονται προσωπικά στοιχεία μέσω των λεγόμενων προγραμμάτων cookies τα οποία καταγράφουν και επεξεργάζονται τη συμπεριφορά του χρήστη κατά την πλοήγησή του στο διαδίκτυο (π.χ. προτιμήσεις).
3. Όταν στα πλαίσια του παροχέα υπηρεσιών πρόσβασης στο Internet τηρείται αρχείο με τα προσωπικά στοιχεία του χρήστη και κατ' επέκταση στοιχεία των ηλεκτρονικών διευθύνσεων (ιστοσελίδες) τις οποίες επισκέπτεται, τον ακριβή χρόνο και τη διάρκεια της επίσκεψης.

Είναι γεγονός ότι σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, η συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση της ιδιωτικής και προσωπικής ζωής του χρήστη, όταν αυτή δεν εφαρμόζεται σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις. Αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων έχουν δείξει ότι η έλλειψη προστασίας της ιδιωτικότητας στις επικοινωνίες είναι ο κύριος λόγος αποχής των δυνητικών χρηστών από την χρήση των υπηρεσιών του διαδικτύου. Οι χρήστες θεωρούν ότι η έλλειψη ιδιωτικότητας στις επικοινωνίες είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που εμποδίζει την ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου και τη θεωρούν σημαντικότερη από άλλους παράγοντες όπως το κόστος πραγματοποίησης ηλεκτρονικών συναλλαγών, οι δυσκολίες χρήσης του τεχνολογικού εξοπλισμού και η παραλαβή ανεπιθύμητων ηλεκτρονικών διαφημιστικών μηνυμάτων.

5. Μέτρα προφύλαξης

Το αντίδοτο στη παραβίαση της προσωπικής ζωής είναι η δημιουργία καναλιών επικοινωνίας που δεν αποκαλύπτουν την ταυτότητα των επικοινωνούντων μερών. Για το λόγο αυτό οι πολίτες της χώρας χρειάζονται τεχνολογίες που θα προστατεύουν την

ασφάλεια των επικοινωνιών τους ενώ παράλληλα θα εξασφαλίζουν τα πρωταρχικά του δικαιώματα σε σχέση με την ελευθερία έκφρασης και την ιδιωτικότητα των πληροφοριών που σχετίζονται με την προσωπική του ζωή και γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας από διάφορους φορείς (τρίτοι). Η διασφάλιση επομένως των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα θα πρέπει να βασίζεται στις αρχές προστασίας της ιδιωτικής ζωής και της εμπιστευτικότητας των ηλεκτρονικών πληροφοριών.⁵ Η εξέλιξη στις τεχνολογίες πληροφορικής, σήμερα, δίνει τη δυνατότητα σε οργανισμούς να επεξεργάζονται απλά ή/και ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, έτσι όπως αυτά νοούνται στο Ν. 2472/97 με μεγάλη ταχύτητα.

Δεδομένου ότι οι ηλεκτρονικές συναλλαγές με τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς πραγματοποιούνται κυρίως μέσω διαδικτύου το οποίο είναι ένα πλήρες «ανοικτό» ευρέως προσβάσιμο και εκφύσεως μη ασφαλές δίκτυο που δεν εξασφαλίζει την ικανοποίηση των παραπάνω απαιτήσεων, είναι απαραίτητη η χρήση κατάλληλη τεχνολογιών για την ικανοποίηση των απαιτήσεων αυτών. Οι τεχνολογίες αυτές βασίζονται στη Συμμετρική, Ασύμμετρη Κρυπτογράφηση, στην ψηφιακή υπογραφή και ψηφιακά πιστοποιητικά.⁶

5.1. Μέτρα προφύλαξης του χρήστη

Οι χρήστες που χρησιμοποιούν υπηρεσίες ηλεκτρονικού εμπορίου θα πρέπει να έχουν γνώση και να ενημερώνονται σχετικά με τις εξελίξεις τόσο στις τεχνολογίες ασφάλειας πληροφοριών όσο και στις τεχνολογίες αύξησης ιδιωτικότητας. Η πιθανότητα «επίθεσης» από hackers στα συστήματα μιας εταιρείας με ολοένα και πιο εξελιγμένους τρόπους είναι υπαρκτός κίνδυνος. Σήμερα λοιπόν, περισσότερο παρά ποτέ, υπάρχει ανάγκη για ασφάλεια των συστημάτων και των δικτύων. Αυτό ισχύει για όλες τις επιχειρήσεις, ακόμη και για αυτές που χρησιμοποιούν μόνο e-mail και έχουν μια απλή σύνδεση με το Διαδίκτυο.

Για τους παραπάνω λόγους θα πρέπει να:

1. Χρησιμοποιούν όλα τα διαθέσιμα μέσα για να προστατεύουν τα δεδομένα που τους αφορούν και τις επικοινωνίες, όπως τα νόμιμα διαθέσιμα τεχνολογικά εργαλεία κρυπτογράφησης δεδομένων, ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κωδικών πρόσβασης κ.λ.π.
2. Είναι προσεκτικοί σε σχέση με τις πληροφορίες που μεταβιβάζουν σε κάθε επίσκεψη τους στις ιστοσελίδες ενός δικτυακού τόπου, κατά την πραγματοποίηση μιας ηλεκτρονικής σύνδεσης και γενικότερα μιας επικοινωνίας με χρήση του διαδικτύου. Οι προσωπικές πληροφορίες που μεταβιβάζονται ποικίλουν και αφορούν σε:

Πληροφορίες που μεταβιβάζονται και που είναι γνωστές στο χρήστη π.χ. ονοματεπώνυμο, ταχυδρομική διεύθυνση κ.λ.π.

Πληροφορίες που μεταβιβάζονται εν αγνοία του χρήστη π.χ. IP διεύθυνση, το όνομα του υπολογιστή κ.λ.π. Τις περισσότερες φορές η μεταβίβαση αυτών των πληροφοριών είναι αναγκαία για λόγους επίτευξης της επικοινωνίας και επιβάλλεται από την φύση της σχεδίασης των επικοινωνιακών πρωτοκόλλων.

3. Αναζητά και να του παρέχονται, στο βέλτιστο βαθμό, τεχνολογίες που του εξασφαλίζουν την ανωνυμία στο βαθμό εκείνο που δε τίγονται άλλοι νόμοι και αρχές που θεωρούνται ανώτερες από την προσωπική ζωή π.χ. δημόσιο συμφέρον κ.λ.π. Ο καλύτερος τρόπος διασφάλισης της ιδιωτικότητας είναι η ανώνυμη πρόσβαση και χρήση επικοινωνιών καθώς επίσης και οι τεχνολογίες πραγματοποίησης ανώνυμων πληρωμών.
4. Επιδιώκει τη χρήση ψευδωνύμων, σε περιπτώσεις που είναι νομικά αδύνατη η παροχή παντελούς ανωνυμίας έτσι ώστε η πραγματική ταυτότητα να είναι αποκαλύψιμη μόνο όταν στον φορέα εκείνο που διατηρεί την αντιστοίχιση μεταξύ ψευδωνύμου και ταυτότητας φυσικού προσώπου.
5. Αποκαλύπτει μόνο τα δεδομένα εκείνα που είναι απαραίτητα για την επίτευξη των σκοπών που επιδιώκονται μέσω της συγκεκριμένης επικοινωνίας ή συναλλαγής. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στη περίπτωση αποκάλυψης αριθμών πιστωτικών καρτών, στοιχείων τραπεζικών λογαριασμών, ευαίσθητων δεδομένων κ.λ.π. Σε αυτές τις περιπτώσεις συστήνεται η χρήση τεχνολογιών διασφάλισης εμπιστευτικότητας πληροφοριών. Μια τέτοια τεχνολογία είναι η χρήση του πρωτοκόλλου επικοινωνίας Secure Socket Layer, SSL. Το πρωτόκολλο αυτό χρησιμοποιείται συχνά σε συνδυασμό με το πρωτόκολλο HTTP για την περιοχή ασφαλών διμερών επικοινωνιών με χρήση υπηρεσιών WWW. Τυπικά ο χρήστης μπορεί να αναγνωρίσει την ενεργοποίηση αυτού του πρωτοκόλλου αναζητώντας τα αρχικά <https://> στην τοποθεσία της ηλεκτρονικής σελίδας με την οποία έχει συνδεθεί.
6. Πραγματοποιεί προσεκτική μεταβίβαση της ηλεκτρονικής διεύθυνσης αλληλογραφίας. Η ηλεκτρονική διεύθυνση αλληλογραφίας αποτελεί προσωπικό στοιχείο και προστατεύεται όπως και τα λοιπά προσωπικά στοιχεία. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να αποφεύγεται η συμμετοχή σε λίστες με ηλεκτρονικές ταχυδρομικές διευθύνσεις που δεν κάνουν γνωστό τον σκοπό για τον οποίο συλλέγονται, την διάρκεια της επεξεργασίας, τους πιθανούς αποδέκτες των στοιχείων και επίσης δεν παρέχουν έναν ρητό τρόπο διαγραφής τους από αυτές.
7. Δίνει ιδιαίτερη προσοχή στα προγράμματα τα οποία «κατεβαίνουν» από το δίκτυο διότι μπορεί να επεξεργάζονται προσωπικά δεδομένα και να τα αποστέλλουν σε δικτυακούς τόπους τους οποίους δεν γνωρίζει ο χρήστης. Τεχνολογικά εργαλεία ενεργού περιεχομένου π.χ. Java, ActiveX, JavaScript, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την, εν αγνοία του χρήστη, συλλογή και επεξεργασία προσωπικών στοιχείων.

8. Αποφεύγει την εγκατάσταση cookies στον υπολογιστή του. Τα cookies είναι αρχεία τα οποία αποστέλλονται από την πλευρά του δικτυακού τόπου που συνδέεται ο χρήστης και εγκαθίστανται στον υπολογιστή του χρήστη. Τα αρχεία αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αποθήκευση προσωπικών στοιχείων, στοιχείων συμπεριφοράς πλοήγησης κατά την διάρκεια παραμονής στο δικτυακό τόπο κ.λ.π. έτσι ώστε την επόμενη φορά που ο χρήστης θα συνδεθεί με το δικτυακό τόπο του δικτυακού τόπου να παρέχει στον χρήστη εξυπηρέτηση προσωποποιημένη στις καταναλωτικές του ανάγκες. Η εγκατάσταση των αρχείων cookies θα πρέπει να αποφεύγεται, γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται καταναλωτικά προφίλ χρηστών. Ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να απαγορεύσει την εγκατάσταση των cookies στον υπολογιστή του από τις ρυθμίσεις ασφαλείας του προγράμματος πλοήγησης (web browser).
9. Ζητά από τους Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου (ΠΥΔ) και τους Παροχείς Τελικών Υπηρεσιών (ΠΤΥ) το κείμενο της ενημέρωσης του κοινού για την τήρηση αρχείου προσωπικών ή/και ευαίσθητων δεδομένων έτσι όπως αυτό απορρέει από τις υποχρεώσεις των υπευθύνων επεξεργασίας έναντι της Πολιτείας βάσει του Ν. 2472/97. Τα στοιχεία που κατ' ελάχιστον θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στο κείμενο 11 του Ν. 2472/99 και τον κανονισμό 1/1999 (ΦΕΚ 555/6.5.1999) της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. Επίσης μπορεί να ζητήσει από τους Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου και τους Παροχείς Τελικών Υπηρεσιών τον αριθμό του πρωτοκόλλου της γνωστοποίησης ή/και αδειάς τήρησης αρχείου ευαίσθητων δεδομένων προς την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα.
10. Ενημερώνεται σχετικά με τις εξελίξεις και τις αλλαγές στην Ελληνική νομοθεσία που σχετίζεται με θέματα προστασίας της προσωπικής ζωής και των επικοινωνιών (Ν. 2472/97 , Ν. 2774/99). Επίσης μπορεί να λαμβάνει σχετικές πληροφορίες για τις αποφάσεις και οδηγίες της Αρχής Προστασίας Δεδομένων από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.dpa.gr>.

5.2. Μέτρα προστασίας Παροχών Υπηρεσιών Διαδικτύου

Οι Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου θα πρέπει:

1. να χρησιμοποιούν λογισμικό ή/και υλικό το οποίο έχει πιστοποιηθεί σχετικά με την ποιότητα του, και εξασφαλίζει την ασφάλεια των μεταδιδόμενων πληροφοριών. Οι Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου θα πρέπει να ενημερώνουν και να διευκολύνουν, αν είναι δυνατόν, τους χρήστες στην απόκτηση τέτοιου είδους λογισμικού. Για παράδειγμα οι Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου θα μπορούσαν να εγκαταστήσουν έναν Secure Shell Server (SSH) και να διευκολύνουν τους συνδρομητές τους στην απόκτησή του ssh client. Το πρόγραμμα αυτό στηρίζεται

στην χρήση κρυπτογραφίας δημοσίου κλειδιού για τη διασφάλιση της ιδιωτικότητας των μεταδιδόμενων πληροφοριών. Με την χρήση του προγράμματος αυτού ο χρήστης μπορεί να εγκαταστήσει ασφαλείς συνδέσεις με χρήση διαφόρων πρωτοκόλλων π.χ. telnet, File Transfer Protocol (FTP), Simple Mail Transfer Protocol (SMTP).

2. να εκπονούν μελέτη ασφάλειας επικινδυνότητας και στην συνέχεια να αναπτύσσουν και να καταγραφούν την πολιτική ασφάλειας του οργανισμού. Η πολιτική ασφάλειας θα πρέπει να τηρείται στο μέγιστο βαθμό από ολόκληρο τον οργανισμό. Με τον τρόπο αυτό θα εξασφαλίζεται η φυσική και λογική ασφάλεια του επικοινωνιακού εξοπλισμού που χρησιμοποιούν οι Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου σύμφωνα με το άρθρο 10 του Ν. 2472/97 .
3. να συντάσσουν έναν κώδικα δεοντολογίας για την προστασία των προσωπικών δεδομένων ο οποίος θα στηρίζεται στις διατάξεις και στο πνεύμα του Ν. 2472/97 και που θα κοινοποιούν στην διεύθυνση και σε όλο το προσωπικό.
4. να ενημερώνουν τους χρήστες και διευκολύνουν την πρόσβασή τους σε πόρους σχετικά με την ασφάλεια πληροφοριών και την προστασία της ιδιωτικής τους ζωής. Για παράδειγμα θα πρέπει σε όλα τα έντυπα που μοιράζουν στους συνδρομητές τους να τους ενημερώνουν σχετικά με το δικαίωμα αντίρρησης τους στην συλλογή προσωπικών ή/και ευαίσθητων δεδομένων που τους αφορούν , με τους αποδέκτες των δεδομένων που έχουν εις γνώσει των υποκειμένων συλλέξει , τους κινδύνους που απορρέουν από την δημιουργία καταναλωτικών προφίλ κ.λ.π.
5. να ανακοινώνουν μέσω των ηλεκτρονικών σελίδων τους, σε εμφανή σημεία (στην πρώτη σελίδα), πολιτικές διασφάλισης της ιδιωτικότητας, που απορρέουν από τον Ν. 2472/97 και τον κανονισμό 1/1999 (ΦΕΚ 555/6.5.1999) της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα.
6. να συλλέγουν τα στοιχεία των συνδρομητών με διαφανή τρόπο. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι θα πρέπει να αποφεύγεται η χρήση των cookies και των τεχνολογιών ενεργού περιεχομένου. Η μέθοδος που συνιστάται είναι η χρήση ηλεκτρονικών φορμών. Τα στοιχεία που συλλέγονται θα πρέπει να είναι ακριβώς εκείνα που απαιτούνται για την κατάρτιση της σύμβασης μεταξύ συνδρομητή και Παροχέων Υπηρεσιών Διαδικτύου. Ο Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου μπορεί να επιθυμούν να συλλέξουν επιπρόσθετα στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά θα πρέπει με κάποιο τρόπο (π.χ. την ύπαρξη ενός αστερίσκου ή την αλλαγή στο χρώμα εμφάνισης της γραμματοσειράς στο όνομα του πεδίου) να σημειώνονται ως μη υποχρεωτικά προς συμπλήρωση και να υπάρχει ρητή ένδειξη για τον σκοπό της συλλογής τους.
7. να μην υποβιβάζουν την λειτουργικότητα που προσφέρεται σε έναν χρήστη σε περίπτωση που ο τελευταίος απέφυγε την παροχή προσωπικών δεδομένων που

δεν είναι απαραίτητα για την εκπλήρωση της σύμβασης μεταξύ συνδρομητή και Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου. Για παράδειγμα δεν θα πρέπει να περιορίζεται το υλικό που εμφανίζεται στις HTML σελίδες του φυλλομετρητή ενός χρήστη επειδή αρνήθηκε την εγκατάσταση ενός cookie στον δίσκο του υπολογιστή του. Επιπλέον δεν θα πρέπει να μειώνονται οι επιλογές πρόσβασης σε περίπτωση που ο χρήστης απέφυγε να συμπληρώσει τα πεδία με προσωπικά δεδομένα τα οποία έχουν μαρκαριστεί ως προαιρετικά στην περίπτωση που τα στοιχεία για την κατάρτιση της σύμβασης υποβάλλονται με χρήση ηλεκτρονικών φορμών.

8. Σε σχέση με την παραπάνω παράγραφο, τονίζεται ότι δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να περιοδοτούν με οποιονδήποτε τρόπο (αύξηση παροχών, διαφημιστικά δώρα κ.λ.π.) τη συγκατάθεση του χρήστη στην συλλογή στοιχείων που δεν είναι απαραίτητα για την κατάρτιση της σύμβασης μεταξύ συνδρομητή και Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου.
9. Παρέχουν εξασφάλιση της ιδιωτικότητας των προσωπικών δεδομένων που απαιτούνται για την κατάρτιση της σύμβασης όταν αυτά υποβάλλονται ηλεκτρονικά. Στις περιπτώσεις αυτές συνιστάται η χρήση ΤΑΠ που εκμεταλλεύονται τα πλεονεκτήματα της κρυπτογραφίας δημοσίου κλειδιού. Μια τέτοια πρόσφορη τεχνολογία είναι τα ψηφιακά πιστοποιητικά. Ευρεία χρήση των ψηφιακών πιστοποιητικών γίνεται σε συνδυασμό με την χρήση του πρωτοκόλλου SSL. Προτείνεται στους Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου, η απόκτηση ενός ή περισσότερων ψηφιακών πιστοποιητικών και η εγκατάσταση τους στους εξυπηρετητές που διατηρούν. Κατ' αυτόν τον τρόπο προτείνεται να εξασφαλίζεται η σύνδεση των χρηστών, τουλάχιστον, στις σελίδες όπου φιλοξενούνται οι φόρμες συλλογής προσωπικών δεδομένων που απαιτούνται για την κατάρτιση της σύμβασης μεταξύ των χρηστών και των Παροχέων Υπηρεσιών Διαδικτύου.
10. Αποφεύγουν τη μεταβίβαση των προσωπικών ή/και ευαίσθητων σε χώρες εκτός ΕΕ ή τρίτες χώρες που δεν παρέχουν επίπεδο ασφάλειας ανάλογο με αυτό που παρέχεται από Ευρωπαϊκές χώρες. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να αποφεύγεται η απόκτηση ψηφιακών πιστοποιητικών από χώρα που δεν παρέχει ικανοποιητικό επίπεδο ασφάλειας εκτός αν:
Δεν απαιτείται η αυθεντικοποίηση του χρήστη με χρήση ψηφιακών πιστοποιητικών στις υπηρεσίες που παρέχει ο Παροχέας Υπηρεσιών Διαδικτύου ή εάν η εκδούσα αρχή του πιστοποιητικού έχει συμπεριλάβει στην αλυσίδα πιστοποίησης της κάποια εκδούσα αρχή που λειτουργεί σε χώρα εκτός ΕΕ ή σε χώρα, όπου παρέχει ικανοποιητικό επίπεδο ασφάλειας για τα προσωπικά δεδομένα η οποία δεσμεύεται για τη μη μεταβίβαση των προσωπικών δεδομένων σε χώρες εκτός ΕΕ.
11. Ενθαρρύνουν και παρέχουν τα κατάλληλα τεχνολογικά μέσα που απαιτούνται για την επίτευξη ανωνύμων επικοινωνιών. Για παράδειγμα συστήνεται η διατή-

ρηση από κάθε Παροχέα Υπηρεσιών Διαδικτύου ενός ανωνύμου εξυπηρετητή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Σε περιπτώσεις όπου είναι νομικά αδύνατη η πλήρης ανωνυμία, ο Παροχέας Υπηρεσιών Διαδικτύου θα πρέπει να διατηρεί ένα αρχείο ψευδωνύμων. Το αρχείο αυτό τυπικά θα πρέπει να παρέχει την αντιστοίχιση φυσικών προσώπων και ψευδωνύμων.

12. Αποφεύγεται η παρακολούθηση και καταγραφή των επικοινωνιών των χρηστών παρά μόνο σε περιπτώσεις όπου αυτό είναι απαραίτητο για την τιμολόγησή τους. Σε περιπτώσεις όπου η τιμολόγηση δεν εξαρτάται από τους πόρους που χρησιμοποιεί ο χρήστης, θα πρέπει να αποφεύγεται η καταγραφή των συνδέσεων του χρήστη με χρήση των στοιχείων που παρέχουν τα πρωτόκολλα βάσει των οποίων υλοποιούνται οι υπηρεσίες του διαδικτύου. Για παράδειγμα, δεν πρέπει να καταγράφονται οι IP διευθύνσεις των χρηστών σε συνδυασμό με τα ονόματα των χρηστών που επικοινωνούν με τον Παροχέα Υπηρεσιών Διαδικτύου.
13. Σε περιπτώσεις όπου η καταγραφή των επικοινωνιών είναι απαραίτητη για την εξυπηρέτηση του χρήστη π.χ. χρήση τεχνολογίας proxy για την μείωση του κόστους σύνδεσης με δικτυακούς τόπους όπου ο χρήστης επισκέπτεται συχνά, θα πρέπει να γίνονται γνωστοί στον χρήστη οι κίνδυνοι όπου απορρέουν από μία τέτοια υπηρεσία και να ζητείται η ρητή συγκατάθεσή του για την συμμετοχή του σε τέτοιου είδους υπηρεσίες.
14. Είναι υπεύθυνοι για τα διαφημιστικά λογότυπα που φιλοξενούνται από τις σελίδες τους και για τις προσωπικές πληροφορίες που μπορούν να υποκλαπούν σε περίπτωση ενεργοποίησης ενός τέτοιου λογότυπου όταν ο χρήστης πιέσει το ποντίκι του υπολογιστή του πάνω σε αυτό.

5.3. Μέτρα προστασίας Παροχέων Τελικών Υπηρεσιών

Οι Παροχείς Τελικών Υπηρεσιών εκτός των παραγράφων 1 έως 10, 12, και 14 που ισχύουν για τους Παροχείς Υπηρεσιών Διαδικτύου πρέπει:

1. Κατά την διάρκεια του προσυμβατικού σταδίου θα πρέπει να εξασφαλίζουν την συμφωνία του χρήστη σχετικά με την συναλλαγή που πρόκειται να εκτελεσθεί. Στην περίπτωση της επί γραμμής (on line) συμφωνίας χρήστη θα πρέπει να ισχύουν τα παρακάτω:
  - Να είναι ευκρινής
  - Να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο κατανοητή από τον χρήστη
  - Να μην είναι μακροσκελής
  - Να μην δίνεται η δυνατότητα πραγματοποίησης της συναλλαγής αν δεν αποσπάται η ρητή αποδοχή της από τον χρήστη
  - Να δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη να αποσυρθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της, ακόμα και αν έχει συμφωνήσει σε προηγούμενα στάδια

Τέλος, θα πρέπει να δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη να προμηθευθεί την συμφωνία, να την διαβάσει και στην συνέχεια να την υποβάλει στον Παροχέα Υπηρεσιών Διαδικτύου έτσι ώστε να συνεχισθεί η εκτέλεση της συναλλαγής.

2. να υπάρχει η ρητή συγκατάθεση του χρήστη για την εγγραφή του στις ηλεκτρονικές λίστες που διατηρούνται από τον Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών και αποσκοπούν στην προώθηση των προϊόντων του με χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή που διατηρούνται από συνεργάτες ή άλλους συναλλασσόμενους με τον Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών.
3. να υπάρχει μια σαφής και ευκολόχρηστη διαδικασία διαγραφής του χρήστη (opt – out) από μια ηλεκτρονική ταχυδρομική λίστα. Η διαδικασία αυτή θα πρέπει να είναι πάντα στην διάθεση του χρήστη. Η αρχική αποστολή ενός ηλεκτρονικού ταχυδρομικού μηνύματος προς τον χρήστη από την πλευρά του Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών που περιλαμβάνει οδηγίες διαγραφής από την ηλεκτρονική ταχυδρομική λίστα που διατηρεί ο Παροχέας Τελικών Υπηρεσιών δεν θα πρέπει να είναι ο μοναδικός τρόπος διαγραφής του χρήστη, διότι το μήνυμα αυτό μπορεί να χαθεί. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να διατηρείται με κάποια μορφή, π.χ. υπέρ – συνδέσμου, σε ευκρινές σημείο, στις κεντρικές σελίδες του Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών η διαδικασία διαγραφής από την ηλεκτρονική ταχυδρομική λίστα που διατηρεί ο Παροχέας Τελικών Υπηρεσιών.
4. Σε περίπτωση όπου ο Παροχέας Τελικών Υπηρεσιών έχει αποστείλει την ηλεκτρονική ταχυδρομική διεύθυνση του χρήστη για εγγραφή σε συνεργάτες ή άλλους συναλλασσόμενους με τον Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών, αποτελεί ευθύνη του Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών για την διαγραφή του από όλες τις λίστες που έχει εγγραφεί ο χρήστης και έχουν ως πηγή τις ταχυδρομικές ηλεκτρονικές διευθύνσεις του χρήστη τον Παροχέα Τελικών Υπηρεσιών.

5.4. Μέτρα προστασίας Έμπιστων Τρίτων Οντοτήτων (ΕΤΟ)

Οι Έμπιστες Τρίτες Οντότητες θα πρέπει:

1. να συμπεριλαμβάνουν την πολιτική ιδιωτικότητας που ακολουθούν εντός του κειμένου Δήλωσης Πρακτικών Πιστοποίησης που ανακοινώνουν στους χρήστες.
2. να διατηρούν λογισμικό ή/και υλικό το οποίο να δίνει την δυνατότητα στον συνδρομητή τους σχετικά με το υπολογιστικό σύστημα το οποίο θα δημιουργήσει το ιδιωτικό κλειδί που θα χρησιμοποιείται για την κρυπτογράφηση και της ψηφιακή υπογραφή των μηνυμάτων. Οι παρούσες τεχνολογίες παρέχουν δύο δυνατότητες:
  - α. Δημιουργία του ιδιωτικού κλειδιού του συνδρομητή από το λογισμικό που είναι εγκατεστημένο στο υπολογιστικό σύστημα του συνδρομητή. Σε αυτή την περίπτωση ή ΕΤΟ απλά πιστοποιεί το δημόσιο κλειδί του συνδρομητή.

β. Δημιουργία του ιδιωτικού κλειδιού του συνδρομητή από το λογισμικό που είναι εγκατεστημένο σε υπολογιστικό σύστημα που διατηρεί η ΕΤΟ. Σε αυτή την περίπτωση η ΕΤΟ παραδίδει το πιστοποιητικό μαζί με το ιδιωτικό κλειδί στον συνδρομητή σε ένα μεταφέσιμο αποθηκευτικό μέσο. Η αποθήκευση του ιδιωτικού κλειδιού στην ΕΤΟ, για λόγους συντήρησης ενός αντιγράφου ασφαλείας, θα πρέπει να αποτελεί μια επιπρόσθετη από την ΕΤΟ υπηρεσία που θα αφήνεται στην διακριτική ευχέρεια του συνδρομητή.

3. Είναι σε θέση να εκδίδουν ανώνυμα πιστοποιητικά για την διενέργεια ανωνύμων συναλλαγών. Στις περιπτώσεις αυτές οι ΕΤΟ είναι υπεύθυνες για την διατήρηση της μυστικότητας της μονοσήμαντης αντιστοίχισης μεταξύ συνδρομητή και ψευδωνύμου που αυτός χρησιμοποιεί. Οι πρακτικές που η ΕΤΟ ακολουθεί για την διατήρηση αυτής της μυστικότητας θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στην πολιτική προστασίας της ιδιωτικότητας.

Η υποδομή ασφαλείας των τραπεζικών συναλλαγών μέσω του Internet, δηλαδή του e-banking, τόσο στην Ελλάδα όσο και παγκοσμίως, ακολουθεί συγκεκριμένα πρότυπα ασφαλείας. Αυτό επισημαίνει ο κ. Σ. Συρμακέζης, διευθυντής Ηλεκτρονικής Τραπεζικής και Καρτών της Τράπεζας Πειραιώς.

6. Συστήματα ασφαλείας

Οι βασικές υπηρεσίες της ασφάλειας είναι η ακεραιότητα των δεδομένων, η απόρρητη συναλλαγή, η πιστοποίηση ταυτότητας και η εγκεκριμένη πρόσβαση. Υπάρχουν δύο εργαλεία για την παροχή αυτών των υπηρεσιών της ασφάλειας: η κρυπτογραφία (Η σύγχρονη κρυπτογραφία γεννήθηκε πριν από δύο δεκαετίες στο πανεπιστήμιο Stanford με την εφεύρεση της λεγόμενης «δημόσιας κρυπτογράφησης» (public key encryption) από τους Whitfield Diffie και Martin Hellman. Στην κλασική κρυπτογραφία τα κλειδιά παρέμεναν μυστικά.) και η στενογραφία.

Η κρυπτογραφία αναφέρεται στην υλοποίηση μεθόδων τροποποίησης των μεταδιδόμενων πληροφοριών, έτσι ώστε να γίνονται κατανοητά μόνο από τον προβλεπόμενο παραλήπτη. Το γεγονός ότι ο χρήστης δεν αναμειγνύεται καθόλου στις διαδικασίες της κρυπτογραφίας αυξάνει την αποτελεσματικότητα του εργαλείου στην παρεχόμενη ασφάλεια. Παρόλα αυτά δεν έχει καθιερωθεί η κρυπτογραφία σε hardware λόγω του υψηλού κόστους της, που απαγορεύει την αγορά και διατήρηση των ειδικών μηχανημάτων που χρειάζονται για την εφαρμογή της.

Η λογισμική κρυπτογραφία είναι φτηνότερη, πράγμα που την κάνει ευρέως αποδεκτή και εύκολα πραγματοποιήσιμη. Βέβαια δεν είναι το ίδιο γρήγορη με την εκτέλεσή της σε hardware, αλλά η ολοένα αυξανόμενη ανάγκη για διασφάλιση των επικοινωνιών εδραίωσε την χρήση της.

Στενογραφία είναι η τεχνική της απόκρυψης της ίδιας της ύπαρξης της πληροφορίας. Όπως για την κρυπτογραφία, έτσι και για την στενογραφία υπάρχουν δύο τρόποι υλοποίησης της: σε hardware και σε software. Η hardware εκτέλεσή της είναι γρήγορη, αλλά πάρα πολύ ακριβή. Η εκτέλεσή της σε software είναι πιο φτηνή και οι τεχνολογίες που απαιτούνται είναι σαφώς πιο εμπορικές.

Κρυπτογραφία (cryptography) είναι η μελέτη τεχνικών που βασίζονται σε μαθηματικά προβλήματα που είναι δύσκολα να λυθούν. Κρυπτανάλυση είναι η επίλυση αυτών των προβλημάτων και κρυπτολογία είναι ο συνδυασμός της κρυπτογραφίας και κρυπτολογίας σε ένα ενιαίο επιστημονικό κλάδο.

Η κρυπτογράφηση και η αποκρυπτογράφηση απαιτούν τη χρήση κάποιας μυστικής πληροφορίας, το κλειδί. Για μερικούς μηχανισμούς χρησιμοποιείται το ίδιο κλειδί και για την κρυπτογράφηση και για την αποκρυπτογράφηση, για άλλους όμως τα κλειδιά που χρησιμοποιούνται διαφέρουν. Το αρχικό μήνυμα ονομάζεται απλό κείμενο, ενώ το ακατάληπτο μήνυμα που προκύπτει από την κρυπτογράφηση του απλού κειμένου ονομάζεται κρυπτογράφημα.

Στις μέρες μας κρυπτογραφία δεν είναι μόνο κρυπτογράφηση και αποκρυπτογράφηση. Εκτός από την διασφάλιση του απόρρητου, η πιστοποίηση ταυτότητας είναι άλλη μία έννοια που έχει γίνει μέρος της ζωής μας. Πιστοποιούμε την ταυτότητα μας καθημερινά και ανεπαίσθητα, για παράδειγμα όταν υπογράφουμε ένα έγγραφο, όταν δείχνουμε την ταυτότητα μας. Καθώς ο κόσμος εξελίσσεται σε ένα περιβάλλον που όλες οι αποφάσεις και οι συναλλαγές θα γίνονται ηλεκτρονικά, χρειαζόμαστε ηλεκτρονικές τεχνικές που θα επιτελούν την πιστοποίηση της ταυτότητας μας. Η κρυπτογραφία παρέχει μηχανισμούς για τέτοιες διαδικασίες. Η ψηφιακή υπογραφή συνδέει ένα έγγραφο με τον κάτοχο ενός κλειδιού έτσι ώστε όλοι όσοι είναι σε θέση να το αναγνώσουν να είναι σίγουρη για το ποιος το έχει γράψει. Επίσης, μία ψηφιακή χρονοσφραγίδα συνδέει ένα έγγραφο με την ώρα της δημιουργίας του. Τέτοιοι μηχανισμοί μπορούν να χρησιμοποιηθούν για έλεγχο πρόσβασης σε ένα σκληρό δίσκο, για ασφαλείς συναλλαγές μέσω του Διαδικτύου ή ακόμα και για σύνδεση με καλωδιακή τηλεόραση.

Τεχνολογίες και πρακτικές που υπάρχουν στη διάθεση των οργανισμών, ώστε να επιτυγχάνονται η ασφάλεια πληροφοριακών δεδομένων είναι οι ακόλουθες:

- Μέθοδοι κρυπτογράφησης: Secret και Public Key
- Secure Socket Layer (SSL)
- RSA
- Πρότυπο Ψηφιακής Κρυπτογράφησης (DES)
- Διεθνής Αλγόριθμος Κρυπτογράφησης Δεδομένων (IDEA)
- Digital Signature Algorithm (DSS)

6.1. Είδη Κρυπτογραφίας

6.1.1. Ασύμμετρη Κρυπτογραφία

Η ασύμμετρη κρυπτογραφία χρησιμοποιεί δύο διαφορετικά κλειδιά για την κρυπτογράφηση και αποκρυπτογράφηση. Κάθε χρήστης έχει στην κατοχή του ένα ζεύγος κλειδιών, το ένα καλείται δημόσια κλείδα και το άλλο καλείται ιδιωτική κλείδα. Η δημόσια κλείδα δημοσιοποιείται, ενώ η ιδιωτική κλείδα κρατείται μυστική. Η ιδιωτική κλείδα δεν μεταδίδεται ποτέ στο δίκτυο και όλες οι επικοινωνίες βασίζονται στην δημόσια κλείδα. Η ανάγκη ο αποστολέας και ο παραλήπτης να μοιράζονται το ίδιο κλειδί εξαφανίζεται και μαζί και πολλά προβλήματα. Η μόνη απαίτηση της ασύμμετρης κρυπτογραφίας είναι η εμπιστεύσιμη και επιβεβαιωμένη συσχέτιση των δημόσιων κλειδών με τους κατόχους τους ώστε να μην είναι δυνατή η σκόπιμη ή μη πλαστοπροσωπία. Η ασύμμετρη κρυπτογράφηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για κρυπτογράφηση, αλλά και για παραγωγή ψηφιακών υπογραφών. Η ιδιωτική κλείδα είναι μαθηματικά συνδεδεμένη με την δημόσια κλείδα. Τυπικά, λοιπόν, είναι δυνατόν να νικηθεί ένα τέτοιο κρυπτοσύστημα ανακτώντας την ιδιωτική κλείδα από την δημόσια. Η επίλυση αυτού του προβλήματος είναι πολύ δύσκολη και συνήθως απαιτεί την παραγοντοποίηση ενός μεγάλου αριθμού.

Η κρυπτογράφηση με χρήση της ασύμμετρης κρυπτογραφίας γίνεται ως εξής: όταν ο χρήστης Α θέλει να στείλει ένα μυστικό μήνυμα στον χρήστη Β, χρησιμοποιεί την δημόσια κλείδα του Β για να κρυπτογραφήσει το μήνυμα και έπειτα το στέλνει στον Β. Ο χρήστης Β, αφού παραλάβει το μήνυμα, κάνει χρήση της ιδιωτικής του κλειδας για να το αποκρυπτογραφήσει. Κανένας που "ακούει" την σύνδεση δεν μπορεί να αποκρυπτογραφήσει το μήνυμα. Οποιοσδήποτε έχει την δημόσια κλείδα του Β μπορεί να του στείλει μήνυμα και μόνο αυτός μπορεί να το διαβάσει γιατί είναι ο μόνο που γνωρίζει την ιδιωτική κλείδα.

Όταν ο Α θέλει να χρησιμοποιήσει την ασύμμετρη κρυπτογραφία για να υπογράψει ένα μήνυμα, τότε πραγματοποιεί ένα υπολογισμό που απαιτεί την ιδιωτική του κλείδα και το ίδιο το μήνυμα. Το αποτέλεσμα του υπολογισμού καλείται ψηφιακή υπογραφή και μεταδίδεται μαζί με το μήνυμα. Για να επαληθεύσει την υπογραφή ο Β πραγματοποιεί ανάλογο υπολογισμό χρησιμοποιώντας την δημόσια κλείδα του Α, το μήνυμα και την υπογραφή. Εάν το αποτέλεσμα είναι θετικό, τότε η υπογραφή είναι αυθεντική. Διαφορετικά η υπογραφή είναι πλαστή ή το μήνυμα έχει τροποποιηθεί.

6.1.2. Συμμετρική Κρυπτογραφία

Στην συνηθισμένη κρυπτογραφία, ο αποστολέας και ο παραλήπτης ενός μηνύματος γνωρίζουν και χρησιμοποιούν το ίδιο μυστικό κλειδί. Ο αποστολέας χρησιμοποιεί το μυστικό κλειδί για να κρυπτογραφήσει το μήνυμα και ο παραλήπτης χρησιμοποιεί το ίδιο κλειδί για να αποκρυπτογραφήσει το μήνυμα. Αυτή η μέθοδος καλείται συμμετρι-

κή κρυπτογραφία ή κρυπτογραφία μυστικού κλειδιού. Η συμμετρική κρυπτογραφία χρησιμοποιείται όχι μόνο για κρυπτογράφηση, αλλά και για πιστοποίηση ταυτότητας. Μία τέτοια τεχνική είναι η Message Authentication Code (MAC).

Το κύριο πρόβλημα της συμμετρικής κρυπτογραφίας είναι η συνεννόηση του αποστολέα και του παραλήπτη στο κοινό μυστικό κλειδί που θα κρυπτογραφεί και αποκρυπτογραφεί όλη την διακινούμενη πληροφορία, χωρίς κάποιον άλλο να λάβει γνώση αυτού. Τα σχήματα αυτά παρουσιάζουν το μειονέκτημα ότι δεν είναι εύκολο να επεκταθούν για την εξυπηρέτηση μεγάλων πληθυσμών και απαιτούν επίσης πρόσθετες διαδικασίες ασφάλειας, όπως την αποθήκευση των κλειδιών σε ένα κεντρικό ασφαλή εξυπηρετητή.⁷ Πλεονέκτημα της είναι ότι είναι ταχύτερη από την ασύμμετρη κρυπτογραφία.

6.2. Αλγόριθμοι Κρυπτογραφίας

6.2.1. Αλγόριθμοι Ασύμμετρης Κρυπτογραφίας

RSA

Το σύστημα RSA είναι ένα σύστημα ασύμμετρης κρυπτογραφίας που προσφέρει Τεχνικές κρυπτογράφησης και ψηφιακές υπογραφές. Αναπτύχθηκε το 1977 από τους Ron Rivest, Adi Shamir και Leonard Adleman. Από τα αρχικά των επιθέτων τους προέρχεται το ακρωνύμιο RSA.

Το RSA λειτουργεί ως εξής: παίρνουμε δύο μεγάλους πρώτους αριθμούς p, q και υπολογίζουμε το γινόμενο τους $n = pq$. Το n καλείται modulus. Διαλέγουμε ένα αριθμό e μικρότερο του n και τέτοιο, ώστε e και $(p-1)(q-1)$ να μην έχουν κοινούς διαιρέτες εκτός του 1. Βρίσκουμε έναν άλλο αριθμό d , ώστε $(ed-1)$ να διαιρείται από το $(p-1)(q-1)$. Τα ζευγάρια (n, e) και (n, d) καλούνται δημόσια κλειδα και ιδιωτική κλειδα, αντίστοιχα.

Με το RSA η κρυπτογράφηση και η πιστοποίηση ταυτότητας πραγματοποιούνται χωρίς των κοινή χρήση ιδιωτικών κλειδών. Ο καθένας χρησιμοποιεί μόνο την δικιά του ιδιωτική κλειδα ή την δημόσια κλειδα οποιουδήποτε άλλου. Όλοι μπορούν να στείλουν ένα κρυπτογραφημένο μήνυμα ή να επαληθεύσουν μια υπογραφή, αλλά μόνο ο κάτοχος της σωστής ιδιωτικής κλειδας μπορεί να αποκρυπτογραφήσει ή να υπογράψει ένα μήνυμα.

6.2.2. Αλγόριθμοι Συμμετρικής Κρυπτογραφίας

6.2.2.1. SSL(Secure Socket Layer)

Κατασκευάζεται από την Netscape navigator. Αποτελεί πρωτόκολλο το οποίο τοποθετείται στο επίπεδο δικτύου και εξασφαλίζει τη δημιουργία ενός ασφαλούς διαύλου επικοινωνίας. Όλες οι εφαρμογές που τρέχουν στα προαναφερόμενα επίπεδα θα μπο-

ρούν να εκμεταλλευτούν το ασφαλές αυτό κανάλι επικοινωνίας. Μέσα από το κανάλι αυτό μπορεί να μεταδίδεται πληροφορία από τους Web servers και clients (HTTP) αλλά και κάθε άλλης μορφής (π.χ. e-mail, news).

Το κανάλι εγγυάται ότι τα δεδομένα θα μεταφερθούν ακέραια, ότι το περιεχόμενο τους δεν πρόκειται να αλλάξει κατά τη διάρκεια της μεταφοράς και πιστοποιεί τον Web server, δηλαδή ο Web browser επιβεβαιώνει ότι ο server είναι αυτός που δηλώνει ότι είναι.

Η πληροφορία πρώτα κρυπτογραφείται και έπειτα μεταδίδεται (ταυτόχρονα συμπίεζεται) για να αποκρυπτογραφηθεί από τον Web browser. Αποτελεί αδιαφανή για τον χρήστη διαδικασία ο οποίος δεν αντιλαμβάνεται τίποτα από όλα αυτά παρά μόνο τα σημάδια στον browser του: Το "" έχει μετατραπεί σε https:// και υπάρχει ένα σύμβολο κλειστής κλειδαριάς στο κάτω μέρος της οθόνης. Όταν σε μία σύνδεση χρησιμοποιείται το SSL, οτιδήποτε μεταφέρεται ανάμεσα στον χρήστη και τον Web server είναι κρυπτογραφημένο όπως το URL (Uniform Resource Locator) και το περιεχόμενο του κειμένου που μεταδίδεται, τα περιεχόμενα που αποστέλλονται από τον χρήστη μέσω φορμών (άρτα και τα στοιχεία του πελάτη και ο αριθμός της πιστωτικής κάρτας του). Δεν θα περιγράψουμε αναλυτικά με ποιο τρόπο δουλεύει το πρωτόκολλο δηλαδή πως εγκαθιδρύεται ο ασφαλής διάυλος επικοινωνίας με τον server. Αναφέρουμε ωστόσο ότι χρησιμοποιούνται δύο είδη κρυπτογράφησης: δημόσιου κλειδιού και συμμετρική. Με την πρώτη επιτυγχάνεται πιστοποίηση των δύο μερών που θέλουν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Με τη δεύτερη μεταφέρονται κρυπτογραφημένα τα δεδομένα ανάμεσα στα δύο μέρη, βάση όμως μόνο ενός κλειδιού που δημιουργήθηκε στη φάση της πιστοποίησης με το οποίο κρυπτογραφούνται και αποκρυπτογραφούνται τα δεδομένα που μεταφέρονται.

Το SSL εγγυάται ότι οι πληροφορίες που εισάγουμε σε μία φόρμα θα φτάσουν στον προορισμό τους αναλλοίωτες. Για να πετύχει αυτό, χρησιμοποιεί συμμετρική κρυπτογράφηση. Οι πληροφορίες που μεταδίδονται κρυπτογραφούνται με βάση ένα μυστικό κλειδί που έχει δημιουργηθεί για την περίπτωση το οποίο γνωρίζουν οι browser του χρήστη και ο server. Επίσης, εγγυάται ότι οι πληροφορίες στέλνονται στον σωστό άνθρωπο και όχι σε τρίτους. Για να το πετύχει αυτό πιστοποιούνται τα δύο συναλλασσόμενα μέρη από κάποιον τρίτο, ο οποίος τυγχάνει να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης και των δύο μερών. Υπάρχουν εταιρίες οι οποίες πραγματοποιούν αυτό ακριβώς (όπως η VeriSign, η GTE και άλλες).

Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποια μειονεκτήματα που χαρακτηρίζουν το SSL, κυρίως σε ότι αφορά τη χρήση του ως πρωτόκολλο ηλεκτρονικών συναλλαγών. Παρά το ότι διασφαλίζει την ασφαλή μεταφορά των προσωπικών στοιχείων και των αριθμών των πιστωτικών καρτών, δε βοηθά στο υπόλοιπο μέρος της συναλλαγής. Έτσι, δεν κάνει ελέγχους για την εγκυρότητα του αριθμού που αποστέλλεται, για το αν ο πελάτης είναι εξουσιοδοτημένος να χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη κάρτα, δεν αναφέρεται στην τύχη των αριθμών των πιστωτικών καρτών μετά την άφιξη τους στον server του πω-

λητή κ.α. Μπορεί να έφτασε, για παράδειγμα, ο αριθμός χωρίς να τον έχουν δει τρίτοι κατά τη διάρκεια της συναλλαγής, αλλά ο πωλητής μπορεί να μη το αποθηκεύσει σε ασφαλές μέρος, με αποτέλεσμα να υπάρχει πιθανότητα κλοπής.

6.2.2.2. DES (Πρότυπο Ψηφιακής Κρυπτογράφησης)

Το DES είναι το ακρωνύμιο των λέξεων Data Encryption Standard. Αντιπροσωπεύει την τυποποίηση Federal Information Processing Standard (FIPS) 46-1 που επίσης περιγράφει τον Data Encryption Algorithm (DEA). Αρχικά αναπτύχθηκε από την IBM, ενώ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του έπαιξε η NSA και το National Institute of Standards and Technology (NIST). Είναι ο πιο γνωστός και παγκόσμια χρησιμοποιούμενος συμμετρικός αλγόριθμος.

Το DES είναι block cipher, πιο συγκεκριμένα Feistel cipher, με μέγεθος block 64 bit. Χρησιμοποιεί κλειδί 64 bits από τα οποία τα 8 αποτελούν bits ισοτιμίας. Όταν χρησιμοποιείται για την επικοινωνία, αποστολέας και παραλήπτης μοιράζονται το ίδιο κλειδί. Το DES, εκτός από κρυπτογράφηση, μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή MACs (σε CBC mode). Επίσης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για κρυπτογράφηση αρχείων αποθηκευμένα σε σκληρό δίσκο σε περιβάλλοντα ενός χρήστη. Για την διανομή των κλειδιών σε περιβάλλον πολλών χρηστών, συνδυάζεται με ασύμμετρο κρυπτοσύστημα.

6.2.2.3. IDEA (Διεθνής Αλγόριθμος Κρυπτογράφησης Δεδομένων)

Χρησιμοποιεί block μεγέθους 64 bits και κλειδιά 128 bits. Η διαδικασία της κρυπτογράφησης απαιτεί 8 σύνθετες επαναλήψεις. Παρ' όλο που δεν έχει την κατασκευή ενός Feistel cipher, η αποκρυπτογράφηση γίνεται με τον ίδιο τρόπο που γίνεται και η κρυπτογράφηση. Έχει σχεδιαστεί για να εύκολα εφαρμόσιμος τόσο hardware σε όσο και σε software. Μερικές, όμως, αριθμητικές διεργασίες που χρησιμοποιεί ο IDEA καθιστούν τις λογισμικές εφαρμογές αργές, παρόμοιες σε ταχύτητα με τον DES. Ο IDEA αποτελεί ένα πολύ δυνατό αλγόριθμο που είναι απρόσβλητος από τα περισσότερα είδη επιθέσεων.

6.2.2.4. DSS (Digital Signature Algorithm)

Το National Institute of Standards and Technology (NIST) δημοσιοποίησε το Digital Signature Algorithm (DSS), που είναι μέρος του Capstone Project της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών, τον Μάιο του 1994. Έχει καθιερωθεί σαν το επίσημο αλγόριθμο παραγωγής ψηφιακών υπογραφών της κυβέρνησης των Η.Π.Α.

Βασίζεται στο πρόβλημα του διακριτού λογαρίθμου και χρησιμοποιείται μόνο για παραγωγή ψηφιακών υπογραφών. Η διαφορά από τις υπογραφές του RSA είναι ότι ενώ στο DSA η παραγωγή των υπογραφών είναι πιο γρήγορη από την επιβεβαίωση τους, στο RSA συμβαίνει το αντίθετο: η επιβεβαίωση είναι ταχύτερη από την υπογραφή. Παρ' όλο που μπορεί να υποστηριχθεί ότι η γρήγορη παραγωγή υπογραφών αποτελεί πλεονέκτημα, επειδή ένα μήνυμα υπογράφεται μία φορά αλλά η υπογραφή του

μπορεί να επαληθευτεί πολλές φορές, κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Το DSS έχει ολοκληρωθεί σε πολλά συστήματα ασφαλείας, αν και έχει λάβει πολλές άσχημες κριτικές. Τα κυριότερα θέματα κριτικής είναι η έλλειψη ευελιξίας, η αργή επαλήθευση των υπογραφών, η αδυναμία συνεργασίας με άλλο πρωτόκολλο πιστοποίησης ταυτότητας και τέλος ότι ο αλγόριθμος δεν είχε αποκαλυφθεί.

6.3. Απλές Εφαρμογές της Κρυπτογραφίας

6.3.1. Διαφύλαξη του Απορρήτου και Κρυπτογράφηση

Η πιο φανερή εφαρμογή της κρυπτογραφίας είναι η εξασφάλιση του απορρήτου (privacy) μέσω της κρυπτογράφησης. Οι ευαίσθητες πληροφορίες κρυπτογραφούνται με κατάλληλο αλγόριθμο που εξαρτάται από τις ανάγκες της επικοινωνίας. Για να μπορέσει κάποιος να επαναφέρει τα κρυπτογραφημένα δεδομένα στην αρχική τους μορφή πρέπει να κατέχει το κλειδί που χρησιμοποιήθηκε για την κρυπτογράφηση τους, εάν μιλάμε για συμμετρική κρυπτογράφηση ή την ιδιωτική κλειδα που αντιστοιχεί στην δημόσια κλειδα που το κρυπτογράφησε, εάν μιλάμε για ασύμμετρη κρυπτογράφηση.

Έτσι, για παράδειγμα, σε ένα τυπικό περιβάλλον πολλών χρηστών, κανένας δεν πρέπει να έχει γνώση του αρχείου που περιέχει τους κωδικούς όλων των χρηστών. Συχνά, λοιπόν, αποθηκεύονται οι hash values των πληροφοριών (στην προηγούμενη περίπτωση θα ήταν οι κωδικοί) αντί για τις ίδιες τις πληροφορίες. Έτσι, οι χρήστες είναι σίγουροι για το απόρρητο των κωδικών τους, ενώ μπορούν ακόμα να αποδεικνύουν την ταυτότητα τους με την παροχή του κωδικού τους. Ο υπολογιστής που έχει αποθηκευμένες τις hash values των κωδικών, σε κάθε εισαγωγή κωδικού υπολογίζει το hash του και το συγκρίνει με το αποθηκευμένο που αντιστοιχεί στο χρήστη που προσπαθεί να πιστοποιήσει τον εαυτό του.

6.3.2. Πιστοποίηση Ταυτότητας και Ψηφιακές Υπογραφές

Η ψηφιακή υπογραφή είναι ένα εργαλείο που παρέχει πιστοποίηση ταυτότητας. Η έννοια πιστοποίηση ταυτότητας περιλαμβάνει όλες εκείνες τις διαδικασίες που είναι απαραίτητες για την επαλήθευση συγκεκριμένων ευαίσθητων πληροφοριών, όπως την ταυτότητα του αποστολέα ενός μηνύματος, την αυθεντικότητα ενός εγγράφου, την ακεραιότητα δεδομένων και την ταυτότητα ενός υπολογιστή. Η ασύμμετρη κρυπτογραφία παρέχει τη δυνατότητα πιστοποίησης της αυθεντικότητας ενός μηνύματος, με την παραγωγή μιας μοναδικής ψηφιακής υπογραφής (digital signature). Η ψηφιακή υπογραφή είναι μία ακολουθία χαρακτήρων άμεσα συσχετισμένη με το περιεχόμενο του μηνύματος και την ταυτότητα αυτού που το υπογράφει.⁸ Οι ψηφιακές υπογραφές επιτυγχάνουν την πιστοποίηση ταυτότητας, παράγοντας ένα σύνολο πληροφοριών που βασίζε-

ται στο έγγραφο και σε ιδιωτικά στοιχεία του αποστολέα. Το σύνολο αυτό δημιουργείται μέσω μιας hash function και της ιδιωτικής κλειδας του αποστολέα.

Ας δούμε πώς λειτουργεί μία ψηφιακή υπογραφή. Έστω δύο χρήστες, ο Α και ο Β. Όταν ο Α θέλει να στείλει ένα υπογεγραμμένο έγγραφο στον Β. Το πρώτο βήμα είναι η παραγωγή του message digest του μηνύματος. Το message digest είναι κατά κανόνα μικρότερο σε μέγεθος από το αρχικό μήνυμα. Στο δεύτερο βήμα, ο Α κρυπτογραφεί το message digest με την ιδιωτική του κλειδα. Τέλος, στέλνει το κρυπτογραφημένο message digest στον Β μαζί με το έγγραφο. Για να μπορέσει ο Β να επαληθεύσει την υπογραφή πρέπει να γνωρίζει την δημόσια κλειδα του Α και τον hash function που χρησιμοποίησε ο Α. Πρώτα θα αποκρυπτογραφήσει το message digest με την δημόσια κλειδα του Α και θα πάρει το message digest που παρήγαγε ο Α. Έπειτα θα υπολογίσει το message digest του εγγράφου ξανά και θα το συγκρίνει με το παραληφθέν. Εάν τα δύο είναι ταυτόσημα, τότε η υπογραφή επαληθεύτηκε επιτυχώς. Εάν δεν ταιριάζουν, τότε ή κάποιος προσποιείται ότι είναι ο Α ή το μήνυμα τροποποιήθηκε κατά την μεταφορά του ή προέκυψε λάθος κατά την μετάδοση. Οποιοσδήποτε που γνωρίζει την δημόσια κλειδα του Α, την hash function και τον αλγόριθμο κρυπτογράφησης που χρησιμοποιήθηκε, μπορεί να επιβεβαιώσει το γεγονός ότι το μήνυμα προέρχεται από τον Α και ότι δεν αλλοιώθηκε μετά την υπογραφή του.

Στη διαδικασία της δημιουργίας και επαλήθευσης της υπογραφής εμπλέκεται και η έννοια της συνάρτησης κατακερματισμού (ή κατατεμαχισμού -one way hash). Με την εφαρμογή της συνάρτησης κατακερματισμού, από ένα μήνυμα ανεξαρτήτου του μεγέθους του, παράγεται η «σύννοσή του», η οποία είναι μία σειρά από bits συγκεκριμένου μεγέθους (π.χ. 128 ή 160 bits). Η σύνοψη του μηνύματος (fingerprint ή message digest) είναι μία ψηφιακή αναπαράσταση του μηνύματος, είναι μοναδική για το μήνυμα και το αντιπροσωπεύει.⁹

Για να έχει αποτέλεσμα η παραπάνω μέθοδος, πρέπει να τηρούνται δύο προϋποθέσεις: (α) η hash function πρέπει να είναι όσο το δυνατόν περισσότερη μη αντιστρέψιμη και (β) τα ζεύγη δημόσιας - ιδιωτικής κλειδας να είναι συσχετισμένα με τους νόμιμους κατόχους τους. Για την εξασφάλιση της δεύτερης προϋπόθεσης υπάρχουν ψηφιακά έγγραφα που καλούνται πιστοποιητικά και συνδέουν ένα άτομο με μία συγκεκριμένη δημόσια κλειδα.

Η ΕΕΤΤ με την υπ. αρ. 248/71 Απόφασή της «Κανονισμός Παροχής Υπηρεσιών Πιστοποίησης Ηλεκτρονικής Υπογραφής» (ΦΕΚ 603/Β' /16-5-2002) ρυθμίζει ζητήματα των αναγνωρισμένων πιστοποιητικών και θέτει το θεσμικό πλαίσιο για την εποπτεία και τον έλεγχο των εγκατεστημένων στην Ελλάδα Παροχών Υπηρεσιών Πιστοποίησης.¹⁰

6.4. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της συμμετρικής και ασύμμετρης κρυπτογραφίας

Το μεγαλύτερο πρόβλημα της συμμετρικής κρυπτογραφίας, όπως αναφέραμε περι-

ληπτικά προηγουμένως, είναι η συνεννόηση και ανταλλαγή του κλειδιού, χωρίς κάποιος τρίτος να μάθει γι' αυτό. Η μετάδοση μέσα από το Διαδίκτυο δεν είναι ασφαλής, γιατί οποιοσδήποτε γνωρίζει για τη συναλλαγή και έχει τα κατάλληλα μέσα μπορεί να καταγράψει όλη την επικοινωνία μεταξύ αποστολέα και παραλήπτη και να αποκτήσει το κλειδί. Έπειτα, μπορεί να διαβάσει, να τροποποιήσει και να πλαστογραφήσει όλα τα μηνύματα που ανταλλάσσουν οι δύο ανυποψίαστοι χρήστες. Βέβαια, μπορούν να βασισθούν σε άλλο μέσο επικοινωνίας για την μετάδοση του κλειδιού (π.χ. τηλεφωνία), αλλά ακόμα και έτσι δεν μπορεί να εξασφαλιστεί ότι κανείς δεν παρεμβάλλεται μεταξύ της γραμμής επικοινωνίας των χρηστών. Η ασύμμετρη κρυπτογραφία δίνει λύση σε αυτό το πρόβλημα, αφού σε καμία περίπτωση δεν "ταξιδεύουν" στο δίκτυο οι εν λόγω ευαίσθητες πληροφορίες.

Η πιστοποίηση ταυτότητας μέσω συμμετρικής κρυπτογράφησης απαιτεί την κοινή χρήση του ίδιου κλειδιού και πολλές φορές τα κλειδιά αποθηκεύονται σε υπολογιστές που κινδυνεύουν από εξωτερικές επιθέσεις. Σαν αποτέλεσμα, ο αποστολέας μπορεί να αποκηρύξει ένα πρωτότερα υπογεγραμμένο μήνυμα, υποστηρίζοντας ότι το μυστικό κλειδί είχε κατά κάποιον τρόπο αποκαλυφθεί. Στην ασύμμετρη κρυπτογραφία δεν επιτρέπεται κάτι τέτοιο αφού κάθε χρήστης έχει αποκλειστική γνώση της ιδιωτικής του κλειδας και είναι δικιά του ευθύνη η φύλαξη του.

Μειονέκτημα της ασύμμετρης κρυπτογραφίας είναι η ταχύτητα. Κατά κανόνα, οι διαδικασίες κρυπτογράφησης και πιστοποίησης ταυτότητας με συμμετρικό κλειδί είναι σημαντικά ταχύτερη από την κρυπτογράφηση και ψηφιακή υπογραφή με ζεύγος ασύμμετρων κλειδιών. Επίσης, τεράστιο μειονέκτημα της ασύμμετρης κρυπτογραφίας είναι η ανάγκη για πιστοποίηση και επαλήθευση των δημόσιων κλειδών από οργανισμούς, ώστε να διασφαλίζεται η κατοχή τους νόμιμους χρήστες. Όταν για παράδειγμα κάποιος που διαπράττει απάτη κατορθώσει και ξεγελάσει τον οργανισμό, μπορεί να συνδέσει το όνομα του με την δημόσια κλειδα ενός νόμιμου χρήστη και να προσποιείται την ταυτότητα αυτού του νόμιμου χρήστη.

Σε μερικές περιπτώσεις η ασύμμετρη κρυπτογραφία δεν είναι απαραίτητη και η συμμετρική κρυπτογραφία από μόνη της είναι αρκετή. Έτσι, ένας υπολογιστής μπορεί να κρατά τα μυστικά κλειδιά των χρηστών που επιθυμούν να εξυπηρετηθούν από αυτόν, μια και δεν υπάρχει ο φόβος για κατάληψη της μηχανής από εξωτερικούς παράγοντες. Επίσης, στις περιπτώσεις που οι χρήστες μπορούν να συναντηθούν και να ανταλλάξουν τα κλειδιά ή όταν η κρυπτογράφηση χρησιμοποιείται για τοπική αποθήκευση κάποιων αρχείων, η ασύμμετρη κρυπτογραφία δεν είναι απαραίτητη. Τα δύο κρυπτοσυστήματα μπορούν να εφαρμοστούν μαζί, συνδυάζοντας τα καλά τους χαρακτηριστικά και εξαλείφοντας τα μειονεκτήματά τους. Ένα παράδειγμα τέτοιου συνδυασμού είναι οι ψηφιακοί φάκελοι.

7. Προστασία του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής στο Internet

Σε κοινωνικό επίπεδο τίθεται ζήτημα προστασίας των απορρήτων της αλληλογραφίας (e-mail), των συναλλαγών (αριθμός πιστωτικής κάρτας, τραπεζικό απόρρητο), του ιατρικού απορρήτου και γενικότερα το ζήτημα της προστασίας προσωπικών στοιχείων και δεδομένων του κάθε χρήστη – πολίτη, που με διάφορους τρόπους μπορούν να συλλεχθούν μέσω του internet από τρίτους και να χρησιμοποιηθούν για οποιοδήποτε σκοπό χωρίς τη συγκατάθεσή του. Σε οικονομικό επίπεδο τίθεται θέμα για την ασφάλεια και την προστασία των εμπορικών δεδομένων, όπως η εξασφάλιση της εγκυρότητας των συναλλαγών μέσω της αποδοχής μιας ηλεκτρονικής υπογραφής, χωρίς τη λύση των οποίων το internet δε θα μπορούσε ποτέ να εξελιχθεί στην ψηφιακή παγκόσμια αγορά που όλοι ονειρευόμαστε.

7.1. Το απαραβίαστο της προσωπικής ζωής και το απόρρητο των εμπορικών δεδομένων

Με τα σημερινά δεδομένα, μια απλή βόλτα που μπορεί να κάνει κανείς στον κυβερνοχώρο δεν είναι τόσο απλή, ούτε τόσο μοναχική όσο αρχικά φαίνεται. Κατά την περιπλάνηση στις σελίδες του World Wide Web, ο χρήστης αφήνει, συνήθως εν αγνοία του, κάποια σκόρπια στοιχεία που αφορούν την ταυτότητά του, τις προτιμήσεις του και την προσωπικότητά του, από τον αριθμό της πιστωτικής του κάρτας, μέχρι το επόμενο ταξίδι που σχεδιάζει να κάνει. Πώς μπορεί να συμβεί αυτό; Με τα περίφημα cookies, αυτά τα πολύ μικρά κομμάτια κώδικα που εγκαθιστούν τα απομακρυσμένα web sites στο σκληρό μας δίσκο και τα οποία λειτουργούν σαν κατάσκοποι, συλλέγοντας και στέλνοντας στο συγκεκριμένο site πληροφορίες για μας. Όλα αυτά φαίνονται ενδεχομένως ακίνδυνα και βολικά αλλά δεν είναι πάντοτε έτσι. Κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει πώς διαχειρίζονται οι υπεύθυνοι του κάθε site τα στοιχεία που σας αφορούν. Και συνήθως, τα στοιχεία αυτά είναι ακίνδυνα μέχρι να συνδυαστούν με άλλα. Από τα μικρά κομματάκια της προσωπικότητάς του που αφήνει ο κάθε χρήστης στο διάφορα web sites, μπορεί σχετικά εύκολα να χτιστεί μια πελώρια βάση δεδομένων, ένας φάκελος για κάθε χρήστη. Ο φάκελος αυτός θα μπορεί πλέον να διακινείται ελεύθερα και αδιαφανώς, και θα έχουν πρόσβαση σε αυτόν κυβερνήσεις, υπηρεσίες ασφαλείας, οργανισμοί, διαφημιστές κ.τ.λ.

Τα προβλήματα όμως δεν σταματούν εκεί. Η ηλεκτρονική αλληλογραφία, το γνωστό e-mail, μπορεί να είναι ένας εντυπωσιακά γρήγορος και σχετικά αξιόπιστος τρόπος επικοινωνίας, δεν παρέχει όμως μεγαλύτερη προστασία του απορρήτου της αλληλογραφίας από μια καρτ ποσταλ. Το e-mail μπορεί να διαβαστεί από παροχείς υπηρεσιών internet, προϊσταμένους και γενικότερα οποιονδήποτε διαθέτει κάποιες τεχνικές γνώσεις, εξουσία ή επαφές με αναξιόπιστους διαχειριστές συστημάτων. Αλλά και σε

επίπεδο μεγάλων επιχειρήσεων τα πράγματα δεν είναι καλύτερα. Σε εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια ανήλθαν για το 1997, οι ζημιές επιχειρήσεων, τραπεζών και δημοσίου εξαιτίας του ηλεκτρονικού εγκλήματος. Απλούστατα, τα στοιχεία αυτά δεν θα γίνουν ποτέ συγκεκριμένα, γιατί καμιά εταιρία δεν θα ήθελε να γίνει γνωστό πως το σύστημα εμπορικών συναλλαγών που έχει εγκαταστήσει στο internet δεν είναι αξιόπιστο και ασφαλές.

7.2. Ασφάλεια στον τηλεπικοινωνιακό τομέα

Οποιαδήποτε χρήση των τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών προστατεύεται από τις ρυθμίσεις για το απόρρητο των επικοινωνιών. Ο φορέας παροχής διαθέσιμων στο κοινό τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών οφείλει να λαμβάνει τα ενδεδειγμένα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα προκειμένου να προστατεύεται η ασφάλεια των υπηρεσιών του και να φροντίζει από κοινού με το φορέα παροχής του δημόσιου δικτύου τηλεπικοινωνιών για την ασφάλεια του δημόσιου τηλεπικοινωνιακού δικτύου. Πρέπει να λαμβάνει άμεσα μέτρα όταν ανακοινώνονται κενά ασφαλείας που υπάρχουν στον κώδικα των πρωτοκόλλων επικοινωνίας, ιδίως όταν αυτά είναι πολύ σοβαρά όπως τον Απρίλιο του 2004 που ανακοινώθηκε ύπαρξη ενός «σοβαρού προγραμματιστικού λάθους» στο πρωτόκολλο επικοινωνίας TCP.

Σε περίπτωση που υπάρχει ιδιαίτερος κίνδυνος παραβίασης της ασφάλειας του δημόσιου τηλεπικοινωνιακού δικτύου, ο φορέας που παρέχει διαθέσιμη στο κοινό τηλεπικοινωνιακή υπηρεσία οφείλει να ενημερώσει τους συνδρομητές για τον κίνδυνο αυτό και για όλες τις τυχόν δυνατότητες αποτροπής του κινδύνου.

Τα κράτη μέλη κατοχυρώνουν, με εθνικούς κανόνες, το απόρρητο των επικοινωνιών που διενεργούνται μέσω του δημόσιου τηλεπικοινωνιακού δικτύου και των διαθέσιμων στο κοινό τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών. Ειδικότερα, απαγορεύουν την ακρόαση, υποκλοπή, αποθήρευση ή άλλο είδος παρακολούθησης των επικοινωνιών από πρόσωπα πλην των χρηστών χωρίς τη συγκατάθεση των χρηστών στους οποίους αναφέρονται, εκτός αν υπάρχει σχετική νόμιμη άδεια, σύμφωνα με το άρθρο 14 παράγραφο 1. Η παράγραφος 1 δεν επηρεάζει οποιαδήποτε επιτρεπόμενη από το νόμο μαγνητοφώνηση συνδιαλέξεων κατά τη διάρκεια νόμιμης επαγγελματικής πρακτικής με σκοπό την παροχή αποδεικτικών στοιχείων μιας εμπορικής συναλλαγής ή οποιασδήποτε άλλης συνδιαλέξεως στο πλαίσιο εμπορικών συναλλαγών.

8. Συμπεράσματα - επίλογος

Ο σεβασμός και η προστασία της αξιοπρέπειας, της ιδιωτικής ζωής και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αποτελούν πρωταρχική επιδίωξη κάθε δημοκρατικής κοινωνίας.

Η τεράστια πρόοδος της πληροφορικής, η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών, οι νέες μορφές διαφήμισης και ηλεκτρονικών συναλλαγών και η ανάγκη της ηλεκτρονικής οργάνωσης του κράτους έχουν σαν συνέπεια την αυξημένη ζήτηση προσωπικών πληροφοριών από τον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα. Η ανεξέλεγκτη καταχώριση και επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων σε ηλεκτρονικά και χειρόγραφα αρχεία υπηρεσιών, εταιρειών και οργανισμών, μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στην ιδιωτική ζωή του πολίτη.

Οι κίνδυνοι αυτοί αυξάνονται με τις νέες δυνατότητες ταχύτατης μεταφοράς πληροφοριών παγκοσμίως μέσω του Internet. Για την προστασία του ατόμου στην κοινωνία της πληροφορίας δεν αρκούν οι παραδοσιακές θεσμικές εγγυήσεις και ρυθμίσεις, αλλά χρειάζεται ειδική αντιμετώπιση.

Η πολιτική της κοινωνίας της πληροφορίας στοχεύει στην ισότιμη συμμετοχή όλων στη ψηφιακή εποχή, στη δυνατότητα πρόσβασης της κάθε περιοχής στο «παγκόσμιο χωριό», στην εξάλειψη διακρίσεων ανάμεσα σε όσους έχουν ψηφιακή πρόσβαση και σε όσους δεν έχουν.

Στην κοινωνία της πληροφορίας με τη χρήση των νέων τεχνολογιών υπάρχει αναβάθμιση των συνθηκών οικονομικής ανάπτυξης και βελτίωση της ποιότητας ζωής. Αν υπάρξει και ο απαιτούμενος σεβασμός προς τον άνθρωπο, τότε μόνον ωφελημένοι μπορούμε να βγούμε από αυτήν την νέα τάξη πραγμάτων.

Σημειώσεις

- ¹ Καϊτατζή, Η επικράτεια των πληροφοριών, Αθήνα 2003, σελ 182
- ² Χτούρης Σωτήρης, Μεταβιοβηχανική κοινωνία και η κοινωνία της πληροφορίας, Αθήνα 1997, Σελ 138.
- ³ Αναστασιάδης Παναγιώτης, Η κοινωνία της πληροφορίας: Κοινωνιολογική και ψυχολογική προσέγγιση, 1998, σελ. 191.
- ⁴ Montanna P. J. Charnov B.H., Management 3rd Edition Barron's education series, inc 2000. p. 567
- ⁵ Άρθρο της Χριστίνα Παπανικολάου (το 1999 ήταν Γενική Γραμματέας Καταναλωτή), «Καταναλωτές on-line» στην εφημερίδα Το ΒΗΜΑ, 31/10/1999
- ⁶ Αποστολάκης Ι. Λουκής Ε. Χάλαρης Ι., «Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση», 2004, σελ. 16
- ⁷ Κάτος.Α.Β, Στεφανίδης Γ.Χ., 2003 Τεχνικές Κρυπτογραφίας & Κρυπτανάλυσης, σελ 285 κεφ. 5
- ⁸ Κάτος.Α.Β, Στεφανίδης Γ.Χ., 2003 Τεχνικές Κρυπτογραφίας & Κρυπτανάλυσης, σελ 215 κεφ. 5
- ⁹ Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων, Ηλεκτρονικές Υπογραφές, http://www.eett.gr/gr_pages/index2n.htm
- ¹⁰ Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων, Κανονισμός Παροχής Υπηρεσιών Πιστοποίησης Ηλεκτρονικής Υπογραφής, http://www.eett.gr/gr_pages/telec/kanonistika_keimena/APOF2002/APOF248-71FEK.pdf

Βιβλιογραφία

- Acquisti A., at all (2003), On the economics of anonymity, In *Financial Cryptography - FC '03*, pages 84–102, Springer Verlag, LNCS 2742.
- Anderson R., Why Information Security is Hard, An Economic Perspective.
- Ετήσια έκθεση 2003, Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων.
- Εθνική στατιστική υπηρεσία, Έρευνα για την κοινωνία της Πληροφορίας.
- Καγιαμπάκης Μ., Γεωργίου Μ., (1999), «Ασφάλεια και ηλεκτρονικό εμπόριο», π. Ο κόσμος του internet, τχ 41, Ιανουάριος 99, σελ 58-76.
- Noam M., (1996), Privacy and self-regulation: Markets for electronic privacy, In *Privacy and Self-Regulation in the Information Age*, National Telecommunications and Information Administration.
- Παπαδόπουλος Β., (1999), «Η Ελλάδα στην κοινωνία της πληροφορίας», π. Ο κόσμος του internet, τχ 42, Φεβρουάριος 99, σελ. 44-46.
- Πραστάκος Γ.(2003), Η διοικητική επιστήμη στην κοινωνία της πληροφορίας, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα.
- Samuelson P., (2000), Privacy as intellectual property. *Stanford Law Review*, 52(1125).
- Schwartz P., (1999), Privacy and Democracy in Cyberspace, 52 *Vand. L. Rev.* 1609, 1638.
- Stigler G., (1980), An introduction to privacy in economics and politics, *Journal of Legal Studies*, 9:623–644.
- Varian H., (2000), Managing Online Security Risks," *Economic Science Column*, The New York Times, June 1, 2000.

Merges and Acquisitions; a research of abnormal returns of Greek companies

Msc Athanasios Karadalis
Οικονομολόγος

Dr. Georgios Zafeiropoulos
ATEI Patras

Abstract

This essay examines 1434 cases of M&As in Greece since 1990 till June 2007. These 1434 cases have been filtered and identified the enterprises that are listed in ASE and have involved in M&A in that period. The result is 309 target companies and 528 bidding companies. The main aim of this paper is to identify the abnormal returns that are created for target and bidding Greek companies. Also, identifies if the investors distinguish large bidding companies and small bidding companies, large bidding companies that have acquire other Greek companies from the same sector or different sector creating different abnormal returns. Furthermore identifies the abnormal returns and differences between large target Greek companies and small target Greek companies as well as small and large target companies that acquired by domestic companies or foreign companies.

The research shows that the last two "waves" of M&As in Greece with different characteristics in legal cover and investors attitudes cause to Greek Bidding companies different mathematical sign for CAAR from Greek Target companies. Moreover this mathematical signs differ even when the two waves of M&As are peaking. Also another apocalyptic conclusion is that Greek bidding companies during the last wave of M&As and specifically the last 3 years, occurred positive AR instead of negative AR and positive AR for Greek target companies in contrast to other European countries. Greek market has similar AR with those AR of southeast Europe as well as with developing markets of east Europe.

Περίληψη

Αυτό το άρθρο εξετάζει 1.434 περιπτώσεις εξαγορών και συγχωνεύσεων στην Ελλάδα από το 1990 μέχρι τον Ιούνιο του 2007. Αυτές οι 1.434 περιπτώσεις έχουν επιλεγεί με βάση τις επιχειρήσεις που είναι εισηγμένες στο Χ.Α.Α. και αποτελούν εξαγορές και συγχωνεύσεις την εν λόγω περίοδο. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, 309 εταιρείες αποτελούσαν στόχους εξαγοράς και 528 εταιρείες υπέβαλλαν προσφορά για εξαγορά κάποιας άλλης. Ο κύριος σκοπός αυτού του άρθρου είναι να εντοπιστούν οι μη φυσιολογικές αποδόσεις (AR) που δημιουργούνται στην χρηματιστηριακή αξία των επιχειρήσεων που υπόκεινται σε αυτή τη διαδικασία. Επιπλέον, γίνεται ένας επιμερισμός και έρευνα της συμπεριφοράς της τρέχουσας αξίας των μεγάλων επιχειρήσεων που εξαγοράζουν μικρότερες, των εταιρειών ίσου μεγέθους που συγχωνεύονται και των μεγάλων εγχώριων εταιρειών που αποτέλεσαν στόχους εξαγοράς ή συγχώνευσης από αντίστοιχες αλλοδαπές εταιρείες.

Η έρευνα δείχνει ότι στα τελευταία δύο «κύματα» των εξαγορών και συγχωνεύσεων στην Ελλάδα οι ελληνικές εταιρείες που έχουν στόχο να εξαγοράσουν άλλες ελληνικές εταιρείες εμφανίζουν διαφορετικό πρόσημο CAAR σε σχέση με τις ελληνικές εταιρείες που πρόκειται να συγχωνευθούν ή εξαγοραστούν. Πολύ περισσότερο οι μαθηματικές τιμές διαφέρουν σε ένταση κατά την κορύφωση των «κυμάτων». Επίσης, ένα άλλο αποκαλυπτικό συμπέρασμα είναι ότι οι ελληνικές εταιρείες που υποβάλλουν προσφορά κατά τη διάρκεια του τελευταίου κύματος των συγχωνεύσεων και εξαγορών και ειδικά τα τελευταία 3 χρόνια εμφανίζουν θετικό πρόσημο στις μη φυσιολογικές αποδόσεις (AR) σε αντίθεση με τις αντίστοιχες περιπτώσεις των αλλοδαπών εταιρειών που εμφανίζουν AR με αρνητικό πρόσημο. Ως εκ τούτου, η ελληνική αγορά εμφανίζει παρόμοιες συμπεριφορές με τις αντίστοιχες περιπτώσεις των εταιρειών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης καθώς και με τις αντίστοιχες αναπτυσσόμενες αγορές.

Key Words: *Cumulative Abnormal Returns, Market efficiency, Expected Return, Target Company, Bidding Company*

1. Introduction

The aim of this assignment is the research and the analysis, of the grade of investor's respond to the publication of the news about Merges and acquisitions activity of their companies. This assignment is an event study, based on secondary data of the Greek

market from the year 1990 to 2007. The process, which is used, is quantitative, as the dissertation analysing the abnormal returns that are occurred in stock prices of Greek companies, after the announcement of the merger or acquisition.

More specifically, the objective of this research is to identify if abnormal returns are formed in stock prices of Greek companies few days before and few days after the announcement of a merge or acquisition. Moreover, to uncover answers about how is possible to measure this behavior of investors, mirroring into the market by causing daily abnormal fluctuations to the stock prices few days before and few days after the announcement. How much is the daily values of these abnormal return in Greek companies. Why it exists the phenomenon of companies that involve in M&A, as a bidder and as target companies, to have different returns instead of having the same trend in returns. What are these values for Greek acquirers and target firms and if they are differ through the years what cause these differences (Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheism, John Neter, William Li, 2005).

Also, how much is abnormal returns when in merges or acquisitions are involved mega-overseas companies like American, German or French companies. Furthermore, how much is the abnormal return when the bidding company and the takeovers have a Greek origin and if finally there are differences, why these differences exist. Another research question is to examine if the Greek market is efficient and regulated market by having zero or very close to zero, abnormal returns few days before the publication of announcement or not (Arnold, 2005).

Besides, according to the results above, to identify what are the changes through the years in the Greek market and how these changes relays in investor's behavior, measured by abnormal returns. As well as what factors cause this anomalies of abnormal returns.

2. Literature Review

The aim of literature review is to examine the findings of previous researches in merges and acquisitions so, the results to become a benchmark and guidance to the current research in M&As in Greece. Moreover, to briefly mention the theoretical parts of M&As, market efficiency hypothesis theory as well as mathematical models in order to understand better the findings of current research for the Greek market.

Chapter two is allocated in five parts; regulations for M&As in Greece; Historical background of M&As in Greece; The aims and the motives of takeovers; efficient market hypothesis; evidence of abnormal returns in other countries.

The regulation of merges and acquisition in Greece and furthermore, the legislation system in Greece for M&As through the time is very important to analyse. The perpurpose of this analysis is to observe the correlation of the development of Greek law system in M&A with the development and the increase of the volume of merges and acquisitions as

well as the market efficiency (Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, 2007). The Historical background of M&As in Greece is linked part with the previous, because hypothetically presents the volume of M&As through the years as waves. The size of the waves might be related with the changes in law or stock markets uptrend movement. Furthermore, in conclusion, in chapter five, it is going to be examined if this progress of the law is relevant or irrelevant with the M&As in Greece (Vasilis Papadakis, 2002).

Then is going to be given a quite general and very briefly overview of the motives of M&As (Eiteman, Stonehill, Moffett, 2007). In addition, it will be try to give a possible explanation why an offshore company decides to invest in Greek market by acquiring or merging a Greek company (Vasilis G. Makrakis, 2005). Then there is a briefly explanation of the theory of efficiency market hypothesis, as well as an illustration of a real example of this theory from one Greek company after the publication of one important announcement (Eddie McLaney, 2003).

Finally the last part of chapter two is the evidence of abnormal returns in other countries, such as, UK, Mexico, Europe, and USA.

2.1 Regulation for M&As in Greece

The historical background on the legislation level in Greece moves back in 1920 with the law 2190/1920 (Greek Government Gazette, FEK (A-37), Law 2190/1920). The Law 2190/1920 was the first written law which describes the legal formation of the companies, especial the Public Limited Companies, the rights and the liabilities of the shareholders. During that time the law was relatively basic but was very satisfactory for the needs in Greece of that time.

The first law which supports activities in Merging and Acquisition is the law 3190/1955 article 54-55 (Greek Government Gazette, FEK (A-91), Law 3190/1955). The economy of Greece during that period was very poor and there was a lack of money market liquidity to support M&As. M&As were occurring between family-owned companies or between public limited companies which the main shareholders were only one or two physical persons (Vasilis Papadakis, 2002). The law 1297/1972 stopped the M&As activities between some specific and vital sectors in Greek economical life. The law 1297/1972 was fully harmonised with ideological political part in Greece of that time completely different with other western countries (Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, 2007).

The year 1981 is a mile stone year for Greece. Greece has applied in 1979 to join European Community and managed to become the 10th member state in 1981. It is important year because since then the entire culture of Greece in the way of doing and organise things, has fully changed according to the rules of Luxembourg. As a result, a new important law for M&As has been voted. The new law was given the motivation to individuals for the formation of larger companies in Greece; it was the law 2166/1993

(Greek Government Gazette, FEK (A-137), Law 2166/1993). Since then many changes have happened to the Greek economy, as an answer to the threats of the new age. Especially, after the communism collapse, in order Greece to modernise and to become wealthier and stabilise economy in the Balkan area (Vasilis Papadakis, 2002).

The first large in size and domestic in origin, merge had taken place in the banking sector. So the law 2515/1997 comes in force to assist and to specify the legal process for the banking merges. Furthermore, the law 2992/2002 provided new motives for the investment abroad and Greek companies to become international (Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, 2007).

All these changes had come with the assistance of Hellenic Republic Capital Commission (HCMC), entity of public law which provided the information to the law maker about what the companies' need in order to become competitive and wealthier. HCMC, under the law 3371/2005, which was harmonised with the Directives of the European Union, managed to become powerful organisation by the assistance of Greek parliament and took the basic role of Greek Stock Market supervisor (Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, 2007). The main goal of HCMC is the legislation enforcement in order to protect the rights of investor and the market to become more efficient. As a result, according to regulatory decision 19 of the Board of Directors of the Hellenic Republic Capital Commission (approved on January 15, 1999) for the companies that are listed in Athens Stock Exchange (ASE) are obliged to obey some rules when they willing to merge or acquire other companies (Regulatory Decision 19 of the Board of Directors of the ASE, 1999).

Especially, when a company which is listed in ASE and willing to be merged or be acquired with unlisted company then the listed company should proceed to capital increase while publishing a statement and delivering it to Hellenic Republic Capital Commission (Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, 2007).

The law 3371/2005 was formed to secure shareholders rights and to put in order the chaotic situation of the Greek market till 1999. Also, the law 3340/2005 made to protect the capital market from abuse of privileged information and market manipulation which was made the market inefficient. Recently, in 2006 the EU directive about M&As, EC Directive 2004/25, transported and become Greek law under the law 3461/2006 (Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, 2007).

2.2 Historical Background of M&As in Greece

The trend of the volume of Merges and Acquisitions that took place through the years are known as waves of M&As. While, USA and the rest of European countries were realising the 7th or 8th wave of M&As, Greece was just approaching the 3rd wave (Vasilis Papadakis, 2002).

The first wave in Greece was at the end of 1980s begging of 1990s. As it is already

known, Greece has join EU that means a revolutionary change in every kind of sector, such as economical sector and legislation system.

The general idea of European Union was the complete harmonisation between the countries members, more or less in every economical aspect and of course in respect in differences in cultures. So, Greece should adopt the new European direction about M&As through the domestic legislation system. As a result, the law 2166/1993 of 1993 was giving the motivation and the legal directions for the companies to expand their businesses choosing the strategic movement of a merge or acquisition (Zarotiadis, G and Pazarskis, M 2003).

Consequently, the first wave, started to waken in the middle of 1990s, till the end of the same decade a new wave bigger than before started to taken place, until few years after the Stock Market crisis in Athens. Few years later, since 2004 third wave is happening having the same powerful as the second (Vasilis Papadakis, 2002).

According to Subhash & Mathur (1989) the volume of M&As is increasing during uptrend momentum in Stock Markets. The reason that could be given is that companies taking the chance of this uptrend momentum and the enthusiasm of investors to withdraw the needed capital from the market to finance their strategic idea. During downtrend of Stock market, very few investors becoming brave to invest their money. Most of them are tend to follow more conservative investments, away from the already full of risks stock market. As a result companies during that period are facing difficulties to raise the necessary funds from the market in order to be come reality their plans of expanding their business through M&A. So, M&A is postponed till the next euphoria in the market. As a consequence, these waves are peaking when stock markets index peaks (Subhash & Mathur, 1989).

2.3 The aims – motives of takeovers

The general goal of managers is to maximise the company's shareholders wealth. Shareholders akin to maximise their profits in a short – mid term period and for them it is unacceptable if the managers do not fulfill these tasks. They dislike their investment to perform and to become profitable after long period because this means that they capture their funds in a bear company while there are alternative investments more profitable.

Consequently, managers choose the path of merges or acquisitions for the firm for variety of reasons. Actually there are so many reasons that it is necessarily to segment them in groups, to become more understandable. The most important are segmented to synergy, managerial motives and third party motives (Arnold, 2005).

Synergy is when two firms come together via M&A. Then value is created and shareholder's wealth is maximising. As a result, synergy is expressed by the following equation

$$PV_{AB} = PV_A + PV_B + \text{gains}$$

PV_{AB} = discounted cash flows of company AB

PV_B = discounted cash flows of company B

PV_A = discounted cash flows of company A

A merge or acquisition is characterised as successful when gain is created and shareholder's wealth is growing. To create a gain the bidding company should pay lower amount of money of the actual value of the target firm. Sometimes stock market, through the law of demand and supply of stocks, could undervalue a company so that company easily could be a target company. The next step for the bidding company is to pay reasonably higher price from the current market value of the target firm to the shareholders. But this price to be lower price of estimated fair value of the company. With synergy, the new formed company succeeds to minimise the cost through economies of scale and as a result the profit is maximised too (Arnold, 2005).

The motive for a company to adopt the idea of a merge or acquisition with the other company is to enter in a new market which before was impossible. The result from this act is the new formed company to have bigger market stake, to become leader in the market. So the firm easily could control the selling price of producing product or service and set them according to their needs (Arnold, 2005). Many companies based their strategy to diversification as a way to minimise the risk. As an effect, they have chosen companies from different sectors, so incase of weakness in profitability of one sector could not effect the consolidate profitability of the new merged company. More to the point, firms could look for different enterprises in different countries so the risk will be diversified respectively (Suk H. Kim and Seung H.Kim, 2006).

Nonetheless, there are pragmatic managerial motives in a potential merger or acquisition. Managers, in bigger scale from the simple employer, are judged daily for their performance in the firm. It looks like a daily fight in business arena and only one is the survivor. The worst scenario is their firm to be acquired form other bigger company, so consequently, in indirect or direct way finally they are sucked out from the leadership of the firm. As an effect, in order to protect their position, they realise that the best defense is the attack. Many managers have the strong willing to find out undervalue firms to acquire them. Choosing this method of expansion and bringing to the company leverage growing boost, succeeded to become managers in a bigger organisation. This has the result to require bigger salaries and bonus as the company is bigger and the responsibilities are respectively bigger too (Eugene F. Brigham, Louis C. Gapenski, Michael C. Ehrhardt, 1999).

This sustain egoism of managers is approaching the Hubris hypothesis. Hubris is a Greek origin word and explaining this tremendous egoism of managers to succeed even better from what the company as well as, the society in total, is able to do (Eiteman, Stonehill, Moffett, 2007).

All these general motives that have been mention above are generally issued for every company in every country. Focusing more in Greek market, it could be deployed many other motives. Geographically, Greece is located in South – East Europe. It is economically the most developed country in Balkan Peninsula and has stabilised economy as it has become the 10th EU member. Furthermore, Greece managed to enter in eurozone as 12th member on January 1st, 2001.

All these factors make Greece attractive for investors and companies. Offshore, big international companies with large global market share, find the Greek companies attractive to enter the southeast European market, especially in banking sector. Greek banks from the last decade managed to become leader banks in the area via acquiring foreign banks. The leading Greek banks such as, National Bank of Greece, Alpha Bank, Emporiki Bank, managed to have in their control a respectable amount of brunches in Bulgaria, Rumania, Turkey, Albania, Serbia, Fyrom and to expand their cliental horizon (Zarotiadis, G and Pazarskis, M, 2003).

2.4 Efficient Market Hypothesis

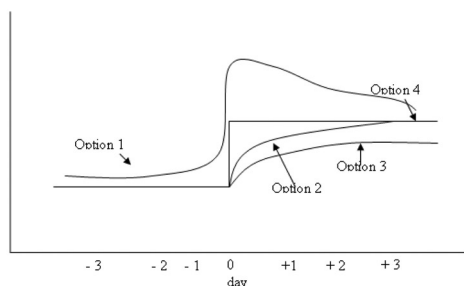
The efficiency market hypothesis is a theory which is applied for global stock markets. Market hypothesis with simple words, describes the react of stock prices when information is released to the public. The theory is also related to the constructional substratum of stock market and some of them are; the valid legislation system which protects the investors, the frequency of the published information, but also the elimination of the barriers of accessing the information (Arnold, 2005).

According to the theory of efficiency market hypothesis, when information is released to the public, such as a possible merge, a technological upgrade, net profit duplication, there is an effect to the stock price of the firm. Taken out from the share price fluctuation the benchmark market return, then abnormal returns are occurred (Arnold, 2005).

The abnormal returns that are created in stock market when this new information is released could have four possible options according to the graph 1. The option 1 has the form which is illustrated on the graph 1, because there is a possibility of a leakage of the new information to the press with the form of rumor. The investors are taking the risk and starting to invest slowly to the company. The day zero "0", when the announcement is formally published by the firm, an over-reaction is noticed to the firm's share price. None sells that day and the investors that are willing to buy in any cost are giving "market" orders, in order to buy the share. For few days the stock reacts like a bubble, as the price is overstate according to the fair value of the firm. When the dust of the announcement is sitting down the price of the stock under devalues slowly (Arnold, 2005).

In the second option, abnormal returns are emerging exactly the day that the information becomes publicly available. Option 3, illustrates an inefficiency market. In the day zero abnormal returns are created but the price of the stock doesn't reflect the

fair value of the company that it should have had after the release of information. Finally option four, describes an efficient market when seconds after the publicity of information, the stock price goes directly to the fair price of the stock. This is possible in the totally efficient market because none investor would like to sell lower than the real value of the stock after the information released.

Graph 1: *Efficient Market Hypothesis*

2.5 Evidence of abnormal returns from other countries

Previous researches have shown that the stock prices of bidding company may not realise any gains few days after the publication of the information of M&A. As a result, bidding companies are not materialising any abnormal return from their stocks. Actually, evidence proved that in some cases the abnormal return was zero while most of the bidding companies had even negative abnormal return. More precisely, Gerardo Dubcovsky and Benjamin Garcia, in their reports for the years 1993 to 1994, had four variances. The Mexican firms that they were acquirers, the US firms that acquired Mexican companies, the target Mexican companies and finally the target US companies (Gerardo Dubcovsky and Benjamin Garcia, 1996).

Table 1: *Mexican acquirers Firms, US acquirers Firms*

	Mexican acquirers Firms	US acquirers Firms
DAY	ABNORMAL RETURNS	ABNORMAL RETURNS
-2	2.79%	-0.16%
-1	-0.25%	0.28%
0	-0.63%	0.65%
1	1.45%	0.16%
2	3.75	-0.45%

Surprisingly, according to the table 1, great abnormal returns for the Mexican acquire

companies, are noticed in the second day before the announcement and the second day after the announcement. During the announcement day the abnormal returns are negative to -0.63%. On the other side, the US firms during the announcement day is noticed +0.65% abnormal returns. The second day before the announcement -0.16% and the second day after -0.45%, which implies to the theory that acquire companies are realising negative returns (Gerardo Dubcovsky and Benjamin Garcia, 1996).

Table 2: Mexican target Firms, US target Firms

	Mexican target Firms	US target Firms
DAY	ABNORMAL RETURNS	ABNORMAL RETURNS
0	2.24%	-4.62%
1	0.14%	-2.1%

In the same research of Gerardo Dubcovsky and Benjamin Garcia, the abnormal returns in the day of announcement for the target Mexican companies were +2.24% and respectively, +0.14% the day after. For the US target firms, the abnormal return the first day of announcement was +4.62% higher than Mexican firms but in the second day they have been appeared negative abnormal returns, -2.1%. According to Gerardo Dubcovsky and Benjamin Garcia, this results from the American stock price movements of that period (Gerardo Dubcovsky and Benjamin Garcia, 1996).

Marina Martynova and Luc Renneboog, made a survey, in 2006, for abnormal returns in 28 European countries. They calculated cumulative abnormal returns in five ways. 40 days before the release to the public for the information of merges and acquisition, the zero day which the information has been published. They wanted to see if the efficiency market hypothesis theory works in the zero day, the result should be zero. They calculated the cumulated abnormal returns one day before and one day after, as well as five days before, five days after. Also, they wanted to see in depth the cumulated abnormal returns, sixty days before and sixty days after.

They conclude in general that the bidders tend to have a very close to zero cumulative average abnormal return, in compare to target companies which the cumulative abnormal return is much greater. More specifically, exactly in the zero day, the publication of announcement of M&A affect on average +0.90% the bidding companies and +9% the target. They search more days after the publication and the found that for the bidders the affect was finally on average 0.9% and for the target companies 21% (Marina Martynova and Luc Renneboog, 2006).

Table 3: All European countries

CAAR [-60, +60]	All European countries	
	Target Firms	Bidding Firms
	18.01%	-2.94%

As it is illustrated in the table 3 it is proven the theory that abnormal returns for bidding companies are zero or even negatives and target firms realising great abnormal returns. In the sample of Marina Martynova and Luc Renneboog cumulative abnormal returns for target firms is 18.01% and for the bidding firms -2.94%. In the table they have in their appendix it is demonstrated that in some countries cumulative abnormal return was not zero or even negative but it was positive. For example, in Spain, the Spanish bidding companies realised CAAR 10.13% in 121 days, starting from sixty days before and ending sixty days after the announcement of M&A. As it is concern the target companies, all the European target companies were realising positive cumulative abnormal return with greater number in UK, 35.52% and lower in Belgium, 2.58% (Marina Martynova and Luc Renneboog, 2006).

Agrawal et al, in his report in 1992, analysing a sample of 937 companies of the USA, conclude that acquiring companies had cumulative abnormal return -1.53% (Agrawal. A, Jaffe. J.F, Mandelker G.N, 1992). Parkinson and Dobbins in their report for UK examine a sample of 190 in UK from the year 1975 till the year 1984. The cumulative abnormal return for the target company was 7.91% (Parkinson. C, Dobbins. R, 1993).

3. Methodology

The research is an event study based on secondary data. The selection of data includes the years from 1990 to 2007. The reason that it has been chosen these years were that includes almost two waves in different chronicle with different external circumstances.

3.1 Data collection

The announcements of merges and acquisitions will be collected from Thomson Data Stream. The sample includes companies that have been involved in M&As during that period (1990-2007) and are listed in Athens Stock Exchange (ASE).

According to Thomson Data Stream there are 1434 cases of M&As in Greece through 17 years. Obviously, these 1434 cases are a Bidding companies which acquired one target company in a specific time. The first problem which occurs for the analysis of data is that many companies are not listed in Athens Stock Exchange. Unlisted companies make the computation of abnormal returns more difficult as those companies do not have daily

stock market prices as they do not trade in ASE. So, the next step after the collection of the data is to be allocated to listed and unlisted companies. Then, these companies will be allocated in bidding companies and target companies in each year. The result of this procedure is, 309 Greek listed target companies have been occurred and 528 Greek listed Bidding companies for the period 1990-2007. Table 4 and 5 presents in more details these results.

Table 4: Greek Listed Target Companies

Greek Listed Target Companies										
Year	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Number of Companies	1	2	1	2	0	13	4	7	22	45

Table 5: Greek Listed Target Companies

Greek Listed Target Companies								
Year	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Number of Companies	43	51	27	24	10	19	24	14

Table 6: Greek Listed bidding Companies

Greek Listed Bidding Companies										
Year	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Number of Companies	0	0	0	2	1	9	7	8	19	112

Table 7: Greek Listed bidding Companies

Greek Listed Target Companies								
Year	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Number of Companies	104	131	53	33	4	19	18	8

After that the companies should be allocated according to their size; to large bidding companies and small bidding companies. As well as, large target companies and small target companies. Greek target companies should separated to target companies which their acquirer was a Greek company or foreign company. Large target or bidding companies are the companies which the total market value is more than 1 billion Dollars.

On the other hand small companies are the companies that their market value is less than a billion Dollars. If the amount of small companies which their market value is less than 1 billion Dollars allocated farther in half a billion Dollars then the sample will not be enough for the comparativeness between the years. So, it is more preferable not to be any farther allocation.

3.2 Event window

The event window will be 60 days before the announcement day and 60 days after the announcement day. For the calculation of beta " β ", which is going to analytically explained later on, the event study stretches to 240 trading days before the announcement day ($t=0$).

There is a reason that is chosen as event window to be 60 days before and 60 days after. According to researches, the period of 60 days (2 months) before is unaffected by any leaks to the press for any potential merger or acquisition (Marina Martynova and Luc Renneboog, 2006).

3.4 Calculation of Abnormal Return

In efficient market, the zero day or otherwise the day of announcement to the public of a merge or acquisition, the share price of the company which is involved in it, stays constant, giving abnormal return equal to zero. But actually what is abnormal return? Abnormal return is defined as the differences between the real stock return of the company and the expected return of the same company. This definition could be illustrated by the assistance of the following formula (Marina Martynova and Luc Renneboog, 2006);

$$AR_{i,t} = R_{i,t} - E(R_{i,t}) \quad (\text{Equation 1})$$

According to mathematical formula, Equation 1, abnormal return (AR) of a stock "I" in a time "t" is equal with the difference of the return of the stock "i" in the time "t" and the expected Return " $R_{i,t}$ " of the stock "I" in the time "t". (Gurvinder Brar, Daniel Giamouridis, Manolis Liodakis, November 2006).

The equation above is divided in two parts the real or actual return of the stock and the expected return of the stock. The actual return of the stock is the result of the difference of the ending stock price and the beginning stock price plus the distributed dividend and all this result divided with the beginning stock price. Mathematically is illustrated as follows (Richard Pike and Bill Neale, 2003);

$$R_{i,t} = \frac{(P_{i,t} - P_{i,t-1}) + D_{i,t}}{P_{i,t-1}} \quad (\text{Equation 2})$$

The second part of the equation 1 is known as expected return of the stock or adjusted market risk.. The expected return is adopted from the Capital Asset Pricing Model theory (CAPM) which illustrates the linear relation of the risk and the return (Arnold, 2005).

The expected return is equal with the risk free rate plus beta times the average risk premium for the share. The average risk premium is the expected return "Rm" minus the risk free rate (Arnold, 2005). In other words, the expected return is equal to the return required by the market for a risk less investment plus a risk premium (James C. Van Horne and John M. Wachowicz, JR, 2005).

$$\text{Expected Return} = \text{Risk-free rate} + \beta \times \text{Average risk Premium} \quad (\text{Equation 3})$$

As risk free rate "Rf" it could be use any kind of investment which is risk-less. Therefore, the risk free rate for Greece could be the Greek Bond from the years 1990 to 2007. As beta "β" is the slope of the linear (security market line) which illustrates the relation of the return for each risk which the investor is willing to take. It is chosen for "Y" the range of daily returns of the shares for one year, 240 active trading days excluding weekends and days off. It is chosen for "X" the range of daily returns of the ATHEX for one year, 240 trading days (Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheim, John Neter, William Li 2005).

The mathematical formula for the calculation of "beta" is illustrated in the equation 4 above (Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheim, John Neter, William Li 2005);

$$\beta = \frac{n \sum xy - \left(\sum x \right) \left(\sum y \right)}{n \sum x^2 - \left(\sum x \right)^2} \quad (\text{Equation 4})$$

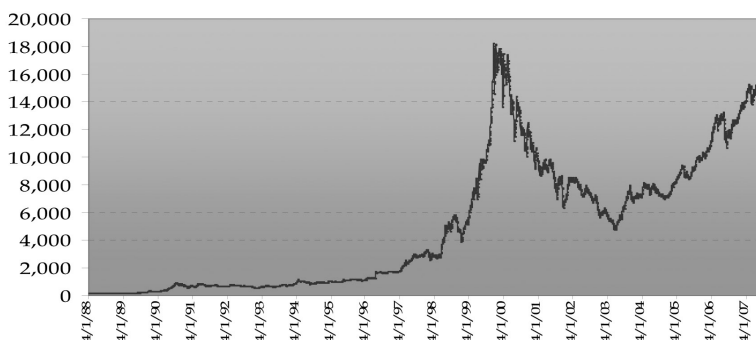
Equation 4 says that beta is equal with the ratio of range of the sample "n" times the sum of "xy" minus the multiplication of the sum of x with the sum of y. The nominator is divided with the range of the sample "n" multiplied with the sum of squared x minus the squared sum of y.

The average risk premium is equal with the return of the market "Rm" minus the risk free. During the procedure of calculation another problem is occurred. The problem is which index should be used for the calculation of market return. Each firm that is involved in M&As is belonging in one or more indexes of the stock market according to the total market value of the company. As a result it will be mistaken if it is considered for calculation of beta or "Rm" different indexes and then these results to compare to each other. The reason is most of the Indexes are insignificant to each other as they are containing big companies (FTSE20), medium capitalisation companies (FTSE40) or small companies such as FTSE80. Furthermore, there are even indexes for each industry, such as telecommunication or banking industry. The most representative index which exists is ASE is the Index of ATHEX (General Index of Athens Stock Exchange).

Eventhough, it is been used ATHEX Index for the estimation of "Rm" and beta again it is not 100% accurate. The reason is that ATHEX is using 60 companies and not all listed companies of ASE which is around 330. So it would be proper the construction of an index which could contain all the Greek listed companies. The methodology and the calculations will be easy by the use of Microsoft office Excel. As it is known all market values of all listed firms from 1990 till 2007 then it is easy to follow the above mathematical formula for the construction of the Index (equation 5).

$$MV1W1 + MV2W2 + \dots + MVnWn \quad (\text{equation 5})$$

Where MV is Market value and W is the Weight of each stock. Then for the daily return it is jugged as necessary the use of the equation 6. The results could be expressed in 100 bases, starting with a 100 units, the first trading day of the year 1990. The graph of this Index will be as follows; graph 3

Graph 3: Index of all Greek Stocks

The Rm is calculated with the same method as the actual return of the stock. In this case, instead of stocks is the General Index of Athens Stock Exchange. So, reforming the equation 2, it is generated the following equation (equation 6)

$$R_{m,t} = \frac{P_{m,t} - P_{m,t-1}}{P_{m,t-1}} \quad (\text{Equation 6})$$

According to equation 6 market return Rm is the result of the difference of the ending price of the index (Pm, t) the beginning price of the Index (Pm, t-1) dividend and all this result divided with the beginning price of the Index (Pm, t-1). Equation 3 could be reformed as follows (Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheism, John Neter, William Li 2005);

$$E(R) = R_f + \beta \times (R_m - R_f) \quad (\text{Equation 7})$$

Calculating the expected return according to equation 7, another mathematical

problem is occurred which could drive the research to wrong results and finally to wrong conclusion. Very correctly, in equation 7, risk free has been adjusted instead of alpha "α". It has been already mentioned that equation 7 is linear. Also, alpha – Risk Free, is the yield of 10 years Greek Bond. So, all these 10 years Bond yield should be applied to all stocks till the Bond yield should change. Mathematically this is mistaken. The reason is that mathematical alpha "α" is different for each stock so using the same "α" for all stocks the result is false. Mathematically the formula which calculates alpha is illustrated below in equation 8 (Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheim, John Neter, William Li 2005).

$$\alpha = \bar{Y} - \beta\bar{X} \quad (\text{Equation 8})$$

This formula says that alpha is the difference between the expected value of "Y" and the multiplication of beta and expected value of "X". It is chosen for "Y" the range of daily returns of the shares for one year, 240 active trading days. It is chosen for "X" the range of daily returns of the ATHEX (more details in the following page) for one year, 240 trading days. For the needs of this research and to reach the right conclusion equation 9 is essential tool for the calculation of alpha. Besides, many researchers are using the same technique and avoid using instead of alpha the ten years Bond yield (Martynova, Marina and Renneboog, Luc, January 2006). As a result for expected return should be used equation 8 which is as follows (Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheim, John Neter, William Li 2005);

$$E(R)_{i,t} = \alpha_i + \beta_i R_{m,t} \quad (\text{Equation 9})$$

Table 9 represents the difference in the results of using equation 9 and using equation 7.

Table 9: Differences

	$E(R)_{i,t} = \alpha_i + \beta_i R_{m,t}$		$E(R) = R_f + \beta \times (R_m - R_f)$	
	Target Companies for the year 2007	Bidding Companies for the year 2007	Target Companies for the year 2007	Bidding Companies for the year 2007
-1	+3.62%	+9.22%	-0.12%	+5.20%
0	-0.06%	+2.34%	-3.08%	-1.68%
+1	+0.85%	+2.12%	-2.89%	-1.90%

One more problem which is created during the current method of estimation of Abnormal Returns is that the usage formula does not include any actual change of the stock, like stock split or even reverse split. Moreover, it does not include the dividends and interim dividends that are distributed to the investors. Consequently, the results could be again misleading. A formula which is able to solve this problem is called Return Index (RI), which adjusts the daily share prices and the distributed dividends. The formula is illustrated above in equation 10.

$$RI_t = RI_{t-1} \cdot \frac{PI_t}{PI_{t-1}} \cdot \left(1 + \frac{DY_t}{100} \cdot \frac{1}{N} \right) \quad (\text{Equation 10})$$

Where:

- RI_t = return index on day t
- RI_{t-1} = return index on previous day
- PI_t = price index on day t
- PI_{t-1} = price index on previous day
- DY_t = dividend yield % on day t
- N = number of working days in the year

3.5 Cumulative Average Abnormal Return

Calculating the abnormal returns for each company is created the need to concentrate together all the results of each year in order to give valuable information. As a result the formula which could be needed is the equation 11

$$CAAR = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^{t=t2} AR_{i,t} \quad (\text{equation 11})$$

3.6 Hypothesis test

After the results have been found it is essential to test them if those results are reliable or not and what is the statistical error. There are many statistical programs which could provide to researcher the suitable assistance. Some of those programs are S-Plus 2000 and SPSS. The statistical program which covers the needs of current research is SPSS (Vasilis G. Makrakis, 2005).

4. Results

This chapter demonstrates the results of the analysis and combines them with the theory of Market efficiency as well as compares them with the results of abnormal returns from other researchers.

4.1 The last "waves" of M&As in Greece

According to Thompson Data Stream, the value of the companies in Greece that they have been merged or acquired have two peaks. Table 10 illustrates the results from Thomson data stream:

Table 10: Volume of M&As in Greece

Years	in Million \$	Years	in Million \$
1990	60.30	2000	5,980.23
1991	2.84	2001	3,733.45
1992	164.78	2002	2,521.83
1993	95.32	2003	3,439.82
1994	346.59	2004	3,892.97
1995	131.53	2005	2,032.89
1996	39.23	2006	14,115.04
1997	523.44	2007	1,083.40
1998	3,108.30		
1999	12,216.22		

It is obvious that before 1997 the value of M&As in Greece were very small comparing with the years that are going to follow. In addition, the changes in laws about M&As and in parallel the great euphoria which flourished in ASE helped the enterprises in Greece to expand through M&As. Therefore, in 1999 ATHEX achieved a historical high peaking around 6400 carrying along the total volume of M&A in Greece with the value 12,216.22 million Dollars.

The following years 2000 – 2005 the value of M&As declined. The reason was the general global economical situation which follows the stock markets into crisis and minimise the share prices of companies, especial those in high technology sector.

The value of M&As in Greece in 2006 reached to a new peak at \$14,115.04 million, following the new euphoria of the Greek Stock Market. Graph 4 presents the values of M&As in Greece from 1990 till June 2007.

4.2 Target Companies

The sample of listed Greek companies which have been acquired by foreign and domestic origin companies are in total 309. For some firms it has been occurred the problem of lack of data as a result it was unfeasible the evaluation of abnormal return. The number of those firms with missing data or not enough data was 38. As a result these companies were not included in the sample. Consequently, the sample minimised to 271 companies.

The event window of the current research is 121 trading days, 60 days before the announcement of M&A and 60 days after the announcement.

On table 11 is illustrated the cumulative average abnormal returns (CAAR) of all target companies for all years for the periods of -1 to +1 days, -60 to -2 days, +2 to 0 days, -5 to +5 days, -60 to +60 and finally the event day.

According to the theory, an efficient market is not occurred any abnormal returns, as

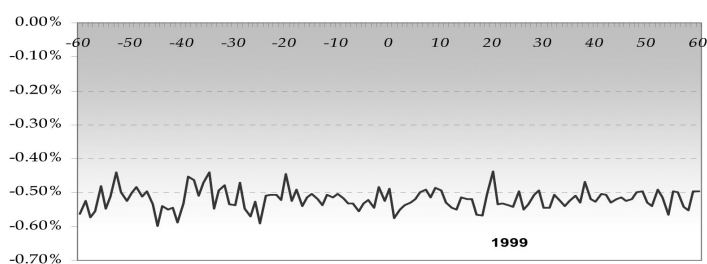
all the investors are having the same information in the same time and the investors are reacting immediately according to the kind of the announcement. But this theory could be a utopia as a perfect market does not exist all over the world. The only think that exists is less efficient markets and more efficient markets and not the absolute (Arnold, 2005).

According to the findings on table 11 Greek target companies have negative to zero abnormal returns for the period of one day before and one day after the announcement day. The only exceptions are the years 2005, 2006 and 2007. According to the findings the results seems to be completely comparing with the other finding of other researchers. Only the last three years Cumulative abnormal returns are positive for the period of -1 day and +1 day. On the first sight the results seems to be problematic as they do not represent the general positive trend for target companies.

Searching more carefully to other researches and more specifically in the research of Marina Martynova and Luc Renneboog, in 2006, have found abnormal return equal to +12.28% for the European target companies for the same period and only countries from eastern Europe (Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Cyprus, Estonia, Hungary, Romania) are having low abnormal returns very close to zero, 0.33%.

So, the results of Greek target companies now seems not to be unrelated, as Greece in located in South east Europe and the market is smaller than the market of Germany or France or Italy. But, why the abnormal returns the last three years started to become positive? What have changed in the Greek Market?

In 2005 new laws came in force (law, 3371/2005), that fully change the field of M&As in Greece. Law 3371/2005 managed to simplify the procedure, reducing the bureaucracy and giving motives to the Greek companies to expand through Merger or Acquisition. As a result, this Law might have an effect to abnormal returns of Greek companies.

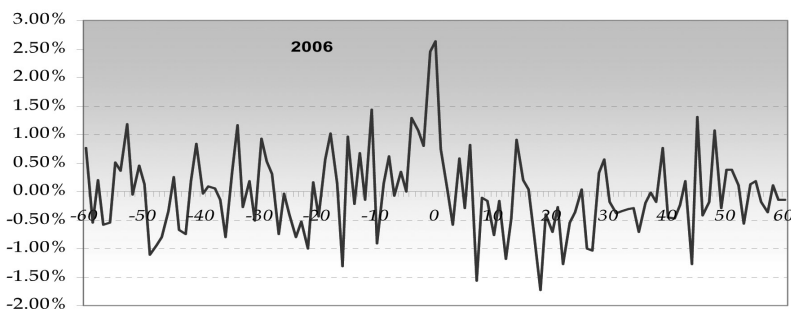

Graph 6: cumulative abnormal returns 1999

Another option that could be defined is that 1995 to 2007 contains two stock market cycles with two uptrend and one downtrend momentums. Each uptrend momentum has different forces and market characteristics. Specifically, in 1999 Greek stock market were less protected by legislation and the euphoria for easy money was common to everybody.

Consequently, the daily return of ATHEX in 1997-1999 was bigger than the daily returns in 2005-2007 showing a bigger force in 1997-1999. During downtrend movement few investors continuing to daily trade till in 2003 the daily volume of ASE completely minimized. Then ATHEX started to increasing again but the active investor accounts continued to be less showing that only few people willing to invest in ASE and only to few companies with very good fundamentals. So, target Greek companies in 2005–2007 are realising more returns than the ATHEX which generates the abnormal returns that is valuable for the years 2006 +1.95% and 2007 +1.45% for the period -1 to +1. Also the T=0 the abnormal returns in 2005 is +1.11% and in 2006 +2.64%.

Graph 6 and graph 7 illustrate the cumulative abnormal returns for the years 1999 and 2006 respectively for the event period 60 days before and 60 days after the announcement. In the year 2006 the zero day abnormal return is equal to +2.64% much greater than the other days of event window.

It is noticed the same phenomena for the periods -5 to +5 for the years 2006 and 2007 where the abnormal returns are +0.79% and +0.89% respectively. It is more clear the creation of abnormal returns the three days after the announcement, period 0 day to +2 days. In 2006 AR is +1.13% and 2007 +1.16%.

For all years, for the period of 60 days to 2 days before the announcement (-60 to -2), AR tends to be equal to zero which could prove that there were any linkage to the press of the event and the stock price of the firm followed the trend of the General Index.

4.3 Target small and large Companies acquired by foreign origin firms

As it has already been mentioned, the sample of target Greek companies is 271 from the period, 1995 till June 2007. This sample could be farther allocated to companies that have been acquired by foreign origin companies and were listed in other stock markets and by domestic companies listed in ASE. A problem that arises is that in some cases there is no data for the origin of acquirer. So the sample shrinks to 241 firms which 55

have been acquired by foreign companies and 186 by domestic companies.

It is noticed from the sample that during the wave of M&As in 1999 in Greece, Greek companies were the major acquirers on the Greek target companies.

One explanation that could excuse this action is that Greek managers possible have realise the potential "threat" coming from abroad and wanted to enlarge their market share and to minimise their producing cost by choosing the way of expansion through a merge or acquisition. As it is illustrated on chapter 2 before 1999 Greek companies had the idiom to be family-own-companies and basically fully belonging to rich, active in business, families.

Table 12 presents the sample of Greek target companies that they have been acquired by Domestic or Foreign origin companies.

Table 12: Target companies acquired by Domestic or Foreign companies

Foreigne Companies = 55		Dmestic Companies = 186	
Large	Small	Large	Small
19	36	35	151

So, from 55 Greek target companies which have been acquired by foreign companies, 19 are large companies and 36 are small companies. Domestic origin acquirers preferred 35 large listed companies and 151 small listed companies.

Table 13, presents the Cumulative Average Abnormal Returns (CAAR) of large target Greek companies, listed in ASE, which have been acquired by foreign companies. According to the table 13, large target companies are realising negative CAAR the $t = 0$ day in 1998 equals with -1.04%. Almost the same returns are having two days after the announcement -0.99% as well as the last two months before the announcement -1%.

A possible reason that could be able to excuse these negative abnormal returns is the characteristics of the Greek market during that days as well as the abnormal euphoria which was stated in ASE. General Index of ASE from the level of 800 units in 1997 managed to peak in historical high two and a half years later in 6400 units. Investors show a "special" interest to small companies as they were realising extremely positive daily returns, casing domino positive effect to the General Index.

An example of this could be the stock price of small size Greek company called Multirama (MOYAT). Multirama, in 1998 started with the price of 5€ and 9 months later peaked at €190. Today the same stock is around 7€.

Large stocks with big daily trading volume were more conservative in stock returns and in the second long term rally which has started in 2003 lasting till today, managed to fully recover and in some cases, like Greek Banks, to exceed the historical highs of 1999. Stocks of small companies never recovered since then. As a result these negative cumulative abnormal returns for the large target companies could be translated as less

interesting of the investors for the stocks of that time.

The other years, except 2002 which there was not any information of M&A for a large target Greek company, till 2004 the CAAR are very close to zero. In 2005 the zero day CAAR is +0.34% and 2006 +0.75%. It is noticeable that in a period of one day before and one day after the announcement day, in 2005 CAAR is +0.66% and in 2006 +1.19.

The T-test analysis compares large Greek target companies and small Greek target companies which both have been acquired by foreign companies with significance 5% showing the following T-stat over the selected periods. For the period -1 day to +1 the T-stat is -0.143, for the period -60 day to -2 days the T-stat is -1.432, for the period +2 days to 0 day T-stat is -0.070, for the period -5 days to +5 days the T-stat is -0.496, for the period -60 days to +60 days the t-stat is -1.57, finally the day of announcement the T-stat is -0.407%.

Table 14 presents the small target companies that they have been bought or merged by foreign companies. According to the data in 1995 the $t = 0$ day of announcement of M&A, abnormal returns are -1.54%. The result is very low and unexpected as the evidence from other countries presents positive abnormal returns for target companies and more positive for the small companies as the bidders in order to acquire the company are able to offer a large amount of money. At first sight the result seems to be very apocalyptic.

Examining carefully the Greek market during that time, it is concluded that ASE was indifferent for the majority. The attitude of Greek investors was completely different from the attitude that is going to follow in the next years.

Also, the total value of M&As was in lower level and the market was unregulated. So, this negative abnormal return could be very apocalyptic, indeed, illustrating the situation of that period. A powerful evidence of this option could be the CAAR of the previous days of announcement. More specifically, in the period -60 days to -2 days, according to efficient market hypothesis theory it should not be any leak to the press. As a result, someone could expect to see zero abnormal returns. In fact, the Cumulative average abnormal return for this specific period is positive. So, considering the above factor, it is conclude that in case of unregulated market there was a possible leak to the press of the M&A and abnormal returns have been created before the announcement day. Investors possibly sell off the zero day in order to realise their profits from the previous days.

Another reason that could be given is that possibly the bidding firms were paying lower price than the fair value of the target firm, as the market was lacking monitoring. The following years this situation remains, with abnormal returns very close to zero or even negative especially the $t = 0$ day in 1999 which CAAR is -0.99% and 2000 which CAAR is -0.58%

Positive abnormal returns in $t = 0$ day exist in 2005 (the year of the issuance of the law) where it is +4.59% and 2006 is +1.23%. Additionally, the same period for large companies abnormal returns where +0.34% and +0.75% respectively. A possible reason

for this result is that small size companies have started to become more attractive the last years of the market "rally" which started in 2003. The small size companies were indifferent for the stock traders. This reason could be proven from the record trading volume of the stocks.

4.4 Target small and large Companies acquired by Greek firms

From 186 companies that they have been acquired by Greek-domestic companies 35 of them are large and 151 are small companies. Table 15 illustrates the data from Cumulative Average Abnormal Return.

The results of table 15 are similar with the results of table13. More specifically in 1998 the day of announcement of M&A (T=0) the CAAR is -0.81% and in the same period for the same year for the large companies that have been acquired by foreign companies the result is -1.04%.

The difference is only 0.23%, slightly higher for the domestic buyers. As a result the sample illustrates that investors are indifferent for the announcement of the identity of the origin of the acquirer.

The only major difference is in the year 2005, also the year of the issuance of the law bringing changes to the legislation for M&As. In 2005 the day T = 0 the CAAR is negative to -1.28%. This is paradox, as for the same year the same T = 0 day for the foreign origin acquirer the CAAR is +0.34%. A difference of 1.62% exists. Also, 2 days after the announcement of M&As in 2005 the CAAR is -0.80%.

Examining two days before to the announcement to realise if it was any leak to the press, the result is +0.18%, very close to zero which means there is not any evidence of leakage to the press.

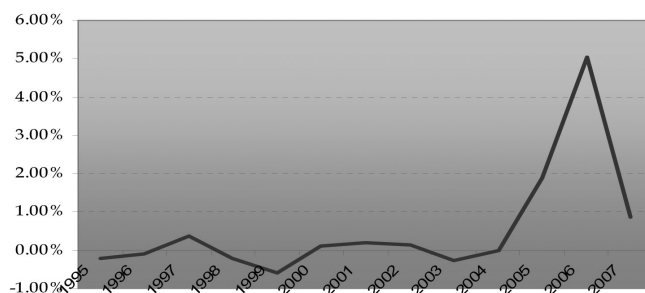
The large target companies acquired by Greek companies for the year 2006 and the half year of 2007 shows that the T = 0 day the CAAR is +1.19% and +1.02% respectively. Examine again for the leakage to the press of the information for M&A it is obvious that there was not any leakage to the press 2 days before the announcement till 60 days before, as the CAAR are -0.13% and -0.02% very close to zero.

Two days after the M&A for the years 2006 and 2007, CAAR are +0.61% and -0.01% respectively. It presents that for the year 2006 abnormal returns continue to exist for target companies acquired by Greek companies but for the next year, 2007 abnormal returns tend to disappear. In this point it could be essential to mention that when abnormal returns are zero this does not mean compulsory that the return of the stock is zero.

According to the equation 1 on chapter 3, this means that the stock expected return is equal to the return of the Index. So, in the year 2007 when the CAAR is -0.01% it might be because the expected return of the stocks follows the same return of the ATHEX as a result CAAR tends to be zero.

Table 16 shows the small Greek companies that they have been acquired by Greek companies. In this sample there are 151 small companies and data exist for the years 1995 till 2007.

According to the data on table 16 as well as the graph 8 below which shows the annually evolution of $t = 0$ day, the day of announcement from the years 1995 till 2007, it is obvious once again that Greek small companies start having abnormal returns in years 2005, 2006 and 2007.

Graph 8: annually evolution of CAAR at $t = 0$, 1995-2007 of small companies

In those years the abnormal returns for the $t = 0$ are +1.89%, +5.03% and +0.87% respectively. Surprisingly, in 2006 the result of abnormal return for the target small companies is 5.03%. As the matter of fact, small target companies are concentrating the larger abnormal return from the other cases for the same period ($t = 0$). Small target companies that have been acquired by foreign companies managed to have +1.23%.

Very characteristic is that in 2006, two days before the announcement of M&A for the period -60 days to -2 days, CAAR is very close to zero, specifically +0.14%. Also, two days after the announcement for the period 0 days to +2 days, CAAR still remains positive to +1.94%.

4.5 Bidding Companies

In Greece from 1990 till June 2007, 1434 cases of merges and acquisition have been announced. From this sample there were 528 Greek acquirers listed in ASE that they are interested in expanding their businesses by acquiring other Greek companies.

There was an allocation in the sample between Greek bidding companies that they were large in size or small in size bidding companies. It could not be further allocation as small companies are impossible to acquire large companies. It is obvious that small companies if they wanted to expand further more then it would be possible for them to acquire small size companies. Bidding companies according to their size are divided into acquiring companies in the same sector or in different sector

Table 17 illustrates the Cumulative Average Abnormal Returns of 528 companies for each year. It examines the existence of CAAR in the whole event window which contains 121 trading days (60 days before and 60 days after the announcement). Moreover, examines the existence of cumulative average abnormal returns (CAAR) for all bidding companies including all years for the periods: -1 to +1 days, -60 to -2 days, +2 to 0 days, -5 to +5 days, and finally the event day.

It is very characteristic that Greek bidding companies in general have different abnormal returns for each year. More specifically in 1997 and 1998 CAAR the day $t = 0$ is -2.41% and -3.74% respectively. Results from other researches for bidding companies present them having negative abnormal returns.

More specifically, Marina Martynova and Luc Renneboog in their survey in 2006 have computed that CAAR for all European bidding companies is -2.94% for the period -60 days before the announcement and +60 days after the announcement with significance 5% and T-stat 2.42. According to the current research for the same period (-60, +60), the CAAR for Greek Bidders was -0.48% in 1997 and -4.44% in 1998.

For the Mexican acquirer firms in the day $t = 0$, Gerando Dubcovsky and Benjamin Garcia calculated CAAR to be -0.65%. Agrawal et al, in his report in 1992 for the USA firms concluded that acquiring companies had CAAR -1.53%. All these results tend to have a similar negative abnormal return for all bidding companies in every country.

But this is not the rule; Marina Martynova and Luc Renneboog have found that southern European acquirers firms had positive CAAR abnormal returns. Especially, Spain for the period -60 to 60 day the CAAR is +10.13%, in Portugal +22.23%, in Italy +5.04%. In the present survey for Greek bidding companies, CAAR for the years 2005 is +0.68%, in 2006 +2.02% and 2007 +2.34% at the day of announcement. Abnormal returns may differ from other external reasons such as the degree of market regulation, the size (trading volume) of the examined stock market, the introduction of Euro for European markets and many more.

4.6 Bidding versus Target abnormal returns

Comparing the results from the table 11 which presents the CAAR of Target Greek companies with the results on table 17 which presents the CAAR of bidding companies, apparently, with significance 5% and T-stat 0.097, the day of announcement of M&As bidding and target CAAR have opposite signs. When bidding companies have positive sign, target companies have negative and the opposite. The only year which is different is the year 2006, where bidding companies abnormal return is +2.02% and target companies abnormal return is +2.64%. In contrast, the year 1997 bidding companies had -2.41% and the target companies had +0.27%.

In both cases CAAR, for the period -60 days to -2 days before the announcement, does not seem to have any leakage to the press of M&A. Consequently, acquirers and target

firms' CAAR tend both to be zero per cent, with significance 5% and T-stat 1.104. The only exception is in 1998 where it seems that there is a leakage, as CAAR for bidding companies at this period is -4.39%. In contrast, for the target firms the CAAR is -0.33%.

4.7 Large bidding firms acquired firms from different and same sector

From 528 Greek bidding companies, 69 companies had no data of the daily closing stock prices. As a result, the sample is 459 companies. The 25.27% of the total sample or 116 companies are large size companies with more than 1\$ billion market value.

Afterwards, there is an allocation to large bidding companies that have acquire other Greek companies from different sector and large companies that have acquire Greek companies from the same sector. The allocation is 44 and 72, respectively.

Table 18 illustrates the results of CAAR after the allocation of Greek companies which have bought other Greek companies from the different sector.

These results do not differ so much in compare with the results of all bidding companies on table 17. Dissimilarity, according to the table 18, is the CAAR for the period of announcement day $t = 0$ in 1998 which is -3.74%. At the same year and the same period, the CAAR for acquirer Greek companies that bought companies from different sector is positive to +1.60%.

Moreover in 2003 for large bidding companies in the day $t = 0$ CAAR is -2.07%. For the period -60 days to -2 days before, does not seem to be any leakage to the press as CAAR is close to zero, at -0.18%. At the same period in 2003 for all bidding companies, in $t = 0$ day, the CAAR is +0.69% which is much different with the allocated result for large Greek companies from different sector.

Large difference exists at the last year of research, 2007, where the CAAR for the day of announcement is +10.04% in contrast to the CAAR of all bidding Greek companies which is +2.34%. For the period -60 days to -2 days before the announcement day, does not seem to be any leakage to the press as CAAR for this period is close to zero, -0.29%. Two days after the announcement, the CAAR is +5.27%. So, it seems to be a small leak to the press with the form of rumor only one day before, as for the period -1 to +1 days the CAAR is +16.37%.

As it is known previously and recorded to the survey of Marina Martynova and Luc Renneboog, south European bidding Companies are appearing to have large CAAR. Table 19 presents the CAAR for large Greek bidding companies that have acquired companies from the same sector.

More or less the results for Greek acquirers of Greek companies from the same sector have the same trend. The only difference is in the year 1999, where the CAAR is +2.29% comparing with the CAAR of Greek acquirers of Greek companies from different sector which is +0.19%. The significance is 1% and the T-stat is 1.42. Another difference is in the

year 2004 with the CAAR for large acquirers to the same sector, being at -2.21%, in contrast with CAAR from different sector which is +0.26%.

For large acquirers of the same sector, with significance 1% and T-stat -1.632, in the period -60 days to -2 days the CAAR is +0.10% .

4.8 Small bidding firms acquired firms from different and same sector

As it is already known, from 528 Greek bidding companies 69 companies had no data for the daily closing stock prices. As a result, the sample is 459 companies. A number of 343 companies are small size companies with less than 1\$ billion market value. The allocation to small bidding firms which have acquired Greek companies from different sector is 124 and the rest, 219 are small Greek acquirers from the same sector.

The number of M&As of small bidding companies that bought other Greek companies from the same sector is not surprisingly large. The reason is the management strategy and risk evaluation. There is already risk for small companies to expand through M&As, but the risk becomes even bigger when managers decide to acquire firms from different sectors than the sector that they are specialized and they have more experience. But there are always some other managers that are accepting the risk and the challenge as bigger risk is synonymous with bigger profit and decide to acquire firms from different sectors.

Table 20 presents the CAAR for small Greek bidding companies that have acquired Greek companies from different sector and table 21 shows from the same sector.

From the table 20 it is very characteristic that during the previous waves of M&As in the period of 1997 - 2000 and before the issuance of the law for M&As of 2005 it seems to be a leakage to the press for this event. More specifically, in the $t = 0$ period for the years 1997, 1998 and 1999 there are some negative and positive CAAR, as it is -5.68%, +2.24%, +0.13%, respectively. Looking 60 days to 2 days before the announcement

(-60, -2) of M&A, CAAR are appearing to be greater instead of tending to be zero. In 1997 CAAR is -2.44%, in 1998 CAAR is +0.68% and 1999 CAAR is +1.01%.

An excuse that could explain these results for this period could be the nature of small companies in Greece. Most of the companies, especially in that period seem to be family owned business.

So, the spread of the news for the M&A between family members and close friends, seem to be easy.

During the last wave of M&As in the period of 2003 – 2007, and especially after the issuance of the new law in 2005, things seem to change once again and the system seems to be more reliable. In 2003 for the $t = 0$ period CAAR is +3.35%, in 2005 CAAR is +4.95% and 2006 CAAR is +0.12%. Looking 60 days to 2 days before the announcement of M&A, CAAR tends to be zero which guarantees the faction of the law. In 2003 for the period -60 to -2 days CAAR is +0.05%, in 2005 CAAR is +0.04% and in 2006 CAAR is -0.29%.

Somehow the same thing seems to be an issue for the Greek companies that have bought other Greek companies, active in the same sector. The significance is 5% and the T-stat for the period $t=0$ is 0.715 and for T-stat for the period -60 to -2 is 1.292. In 1996 in $t = 0$ period the CAAR -26.35%, a big loss for the small bidding companies for the first day of announcement. The same is in 1998 where the loss is -15.63%. Looking -60 days to -2 days before, the leakage to the press seems to be reality as the CAAR in 1996 is -26.45% and in 1998 CAAR is -19.57%. The losses appear to be extended even two days after the announcement (0, +2), as for the year 1996 CAAR is -27.13% and in 1998 CAAR is -18.00%.

During the last wave of M&As of the period 2003 – 2007 before the announcement day of M&As abnormal returns tend to be zero as in 2003 CAAR is +0.42%, 2005 CAAR is +0.21%, in 2006 CAAR is +0.10% and 2007 CAAR is +0.04% for the period of -60 to -2 days.

5. Conclusion

This chapter provides a complete overview of abnormal returns of Greek bidding and target companies for the years 1990 – 2007. These years contain the last two "waves" of M&As in Greece. The total volume of M&As in Greece is narrowing related by the current trend of the Greek Stock Market. When there is uptrend momentum investors are willing to invest in a higher risk and the firms easily could raise funds from the market. As a result the volume of M&As is rising too. The opposite is happening when a downtrend momentum exist in ASE. Investors are not willing to invest in the stock market as they find the current stock prices riskier and expensive. Enterprises find difficulty in raising funds and the volume of M&As is declining (Subhash & Mathur, 1989).

It is concluded that is impossible to combine 17 years of data for producing a common result of CAAR of Greek bidding and Greek target companies. Each year has special characteristics. First of all, two waves of M&As are involved having different characteristics. The last-current wave, Greek Market could be characterised as more mature market. ASE is more regulated and monitored from HCMC, in order to protect the investor from the speculators as it has the experience of previous mistakes of the previous uptrend movement in 1997-1999. As a result all these changes had effect the AR producing different results for each period. Combining all these results and produce a common for all target and for all bidding companies, it could cause the elimination of those characteristics giving a wrong conclusion.

So, for target companies abnormal returns that occurs in the $t = 0$ day seems to be similar for all years. From 1995 to 2004 the minimum is in 1999 at -0.49% and the maximum is in 1997 at +0.27%. All these results are moving close to zero prices. Previous researches have commonly concluded that target companies usually are having large

positive abnormal returns on the day of announcement. This current research has abnormal returns very close to zero. This could be enigmatic if the results are significant. The answer of the accuracy of the results could be crossed by the results of Marina Martynova and Luc Renneboog, in 2006, where they have concluded that developing markets such as markets of Cyprus, Bulgaria, Romania, Czech Republic were occurring similar abnormal returns for target companies equal with +0.33%.

The only change in returns of Greek target companies came after the enforcement of the new law, (3371/2005), where abnormal returns at the $t = 0$ day in 2005 is +1.11% and in 2006 +2.64%. These large positive abnormal returns for the first time started to occur and moved close to the general abnormal returns of target companies of developed European and American markets.

The next research question was if there are changes of abnormal returns of Greek target companies in case of those that have been acquired by Greek origin bidding company or foreign origin bidding company. Further more, there was an allocation to small and large target companies.

The conclusion of this, is that large Greek companies which have been bought by foreign companies in 1998 occurred CAAR equal with -1.04%. At the same year small target companies that bought by foreign origin companies occurred to have CAAR equal with +0.11%.

One reason of this existed difference is the peculiarity of Greek market in the years 1997-1999. The share prices in small companies were lower and easier for speculation than in larger companies. Another reason could be the mathematical calculation of abnormal return. Daily returns of the index were greater in the period 1997-1999 than the daily returns of the current uptrend momentum.

Speculation was a daily phenomenon in ASE as from the level of 800 units in 1997 moved to 6400 in 1999. Considering, the preference of investors in small companies rather than large companies, the returns of large companies were smaller than the returns of small companies. The return of index was affected by small companies which mathematically lead to smaller AR for large companies.

The years 1999 till 2004 AR for both, large and small target companies that have been acquired by foreign origin companies were stayed smaller, very close to zero. For example in 2001 CAAR in $t = 0$ day for large companies are +0.08% and for small companies at the same period is +0.22%. The difference rises again in 2005. In 2005 CAAR for small companies at $t = 0$ day is +4.59% and for the large companies is +0.34%, in 2006 the $t = 0$ day for small companies the CAAR is +1.23% and for large companies is +0.75%.

The aim of the law 3371/2005 was the investors' protection from speculators and the efficiency of the market. The only possible leakage to the press for the M&A and the usage of this information for speculation could be easily done in small companies, as most of the small Greek companies are family owned companies. The dynamism of this law

could be illustrated from the findings, as in the period of -60 day to -2 days before the announcement small target companies had CAAR equal to -0.83% in 1999 and -0.49% in 2000 in contrast with CAAR of 2005 for the small companies for the same year equal to +0.06%, in 2006 +0.14% and in 2007 +0.27%.

It is noticed that the results of the Greek target companies that have been acquired by Greek companies are presenting similar results or similar trends with Greek target companies that have been bought by foreign companies. Consequently, abnormal returns show that investors can not distinguish the origin of acquirers of the Greek target companies. What they differentiate is the size of the target company; if it is a small or a large size target company.

According to other researches bidding companies are expecting to have zero or negative abnormal returns. The reason is that investors doubt and feel unsecured about the expected return of company's investment through a possible merge or acquisition of other company. Consequently, it will be expected to find similar abnormal returns from the Greek bidding companies.

For the same reason as it is issue for the target companies, the estimation of CAAR should not be one result of the total for 1990-2007. The CAAR is estimated individually for each year from 1995 to 2007.

From the current findings, it is concluded that when the two waves of M&As are peaking, they cause dissimilar results of CAAR rather than the same, for Greek bidding companies. Some external factors that are causing these anomalies in the prices of CAAR could be the new legislations in 2005. Also, it could be the Olympic Games that took place in Athens in 2004 which consequently have caused many positive changes to Greek companies and have stated new facts in Greek economy, while Greek economy has a great chance to continue developing.

Moreover, it might be the introduction of Greece in 2001 in EuroZone, and the adoption of Euro as a national currency. Euro is a strong currency which is acceptable and tradable currency all over the world, comparing with the old Drachma.

Specifically, it has been found that CAAR at $t = 0$ day is -2.41% in 1997 and -3.74% in 1998. In 2005, 2006 and 2007 for $t = 0$ day, CAAR is +0.68%, +2.02% and 2.34%, respectively.

Also the effort of the state to develop the Greek market and to make it more efficient by issue new laws appears to have results according to the findings. As it is already proven in target Greek companies the same is issue for Greek bidding companies. In the period of -60 day to -2 days before the announcement of M&A in 1998 CAAR is -4.39% and in 2000 is -1.32%. Obviously there is a leakage to the press of M&A few days before the publication.

The years 2005 till 2007 Greek market is found to be more efficient and more mature whilst it does not seem to be any leakage to the press for M&A. in the years 2005, 2006 and 2007 the CAAR for the period -60 to -2 is estimated at +0.10%, -0.06% and -0.07%,

respectively. Very close to zero AR returns.

Giving answer to another research question about the effect of Greek bidding companies which acquire companies from the same sector or not as well as the size of the bidding company, it is concluded that there is a great difference between large bidding Greek companies from the same sector and small bidding companies from the same sector.

More specifically the difference occurs for small bidding companies as in 1996, in $t = 0$ period the CAAR is at -26.35%, as well as, in 1998 where the loss is -15.63%. Comparing the large bidding companies for the same sector and for the same period, in 1996 CAAR is -0.01% and in 1998 CAAR is -0.86%. Also for the small bidding companies seems to be a leakage to the press as they occurring great negative abnormal returns comparing to the large bidding companies at the same sector where CAAR are very close to zero. The reasons that could be found for the leakage of small bidding companies are the unregulated market as well as the family owned Greek companies listed in ASE.

Also another difference is between small bidding companies and large bidding companies where small bidding companies during the last wave of M&As occurred greater CAAR at $t = 0$ than large bidding companies.

Generally, it has been found that CAAR of Greek Bidding companies have different mathematical sign from CAAR of Greek Target companies. Moreover this mathematical signs differ when the two waves of M&As are peaking. Also another apocalyptic conclusion is that Greek bidding companies during the last wave of M&As occurring positive AR instead of negative AR in contrast to other European countries and positive AR for Greek target companies. But these results according to Marina Martynova and Luc Renneboog, in their essay in 2006 seem to be characteristic results for south-east European stock markets.

Referencing and Bibliography

- Agorastos, K. and Pazarskis, M. (2003), "Merges and Acquisition in Greece, an empirical study", 3rd International conference "New Horizons in Industry and Education", August 28 – 29, 2003, Santorini, Greece, Conference Proceedings, pp.601 - 612.
- Agrawal. A, Jaffe. J.F, Mandelker. G.N (1992), "The post-Merger Performance of Acquiring Firms; A Re-examination of an Anomaly", *The Journal of Finance*, Vol. 52, No 4.
- Alan C. Shapiro, (2006), "Multinational Financial Management", eighth edition, John Wiley & Sons INC..
- Arnold, (2005) 'Corporate Financial Management' Third Edition, Financial Times Prentice Hall.
- Brealey, Myers, Marcus, (2004), 'Fundamentals of Corporate Finance' Fourth Edition, New York, McGraw – Hill international edition.
- Copeland, Weston, Shastri, (2005), "Financial Theory and Corporate Policy", Fourth Edition, International Edition, Pearson, Addison Wesley.
- Denzil Watson and Antony Head, (2004), "Corporate Finance Principles & Practice", Third Edition, Prentice Hall Financial Times.
- Dubcoosky, Gerardo and Garcia, Benjamin, "Mergers, Acquisition and Joint Venture Between U.S.-Mexican Firms 1993-1994" *Investment and Finance*, Vol 4, No. 1, pp.35-49, 1996, retrieved May 5th, 2007, from Social Science Research Network at <http://ssrn.com/abstract=792964>.
- Eiteman, Stonehill, Moffett, (2007), 'Multinational Business Finance' eleventh edition, Pearson International Edition.
- Euro2day, calculation of beta by University of Piraeus, retrieved September 2nd, 2007 From: www.euro2day.gr/articles/134157.
- Eugene F. Brigham, Louis C. Gapenski, (1994), "Financial Management Theory and Practice", Seventh Edition – international edition, The Dryden Press.
- Eugene F. Brigham, Louis C. Gapenski, Michael C. Ehrhardt, (1999), "Financial Management theory and practice", ninth edition, The Dryden Press Harcourt Brace College Publishers.
- George K. Christou, (2005), "Introduction to econometric" volume 1, second edition, Greek literature, Athens, Gutenberg.

- Greek Government Gazette, FEK (A-37), Law 2190/1920, retrieved July 23rd, 2007, from; [Http://www.et.gr](http://www.et.gr).
- Greek Government Gazette, FEK (A-91), Law 3190/1955, retrieved July 23rd, 2007, from; [Http://www.et.gr](http://www.et.gr).
- Greek Government Gazette, FEK (A-137), Law 2166/1993, retrieved July 23rd, 2007, from; [Http://www.et.gr](http://www.et.gr)
- Gurvinder Brar, Daniel Giamouridis, Manolis Liodakis, "Predicting European takeovers targets, (November 2006), Cass Business School Research Paper, retrieved May 5th, 2007, from Social Science Research Network at <http://ssrn.com/abstract=947449>.
- Haim Levy & Marshall Sarnat, (1994), "Capital Investment & financial Decisions", Fifth Edition, Prentice Hall.
- Hellenic Republic Capital Commission, legal framework/legislation/Directives of the European Union, retrieved May 5th, from: <http://www.hcmc.gr/pages/category.asp?catID=32>.
- International Research Journals of Finance and Economics 2006, retrieved June 25th, 2007, from: <http://www.eurojournals.com/irjfe%206%20michalis.pdf>.
- James C. Van Horne and John M. Wachowicz, JR.,(2005) 'Fundamentals of Financial Management' twelfth edition, Prentice Hall Financial Times.
- Jean Tirole, (2006), "The theory of Corporate Finance", Princeton University Press..
- Joel M. Stern and Donald H. Chew JR, (2003), "The Revolution in Corporate Finance" Forth edition, Blackwell Publishing.
- Kyriakides Georgopoulos & Daniolos Issaias, (2007), International Comparative Legal Guide Series, "The international comparative legal guide to Merges and Acquisitions" [WWW]. Retrieved June 25th, 2007, from: <http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/1103.pdf>.
- Martynova, Marina and Renneboog, Luc, "Mergers and Acquisitions in Europe" (January 2006). ECGI - Finance Working Paper No. 114/2006 Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=880379>
- Michael H. Kutner, Christopher J. Nachtsheim, John Neter, William Li (2005), "Applied Linear Statistical Models", Fifth edition, Singapore, McGraw-Hill.
- Regulatory Decision 46 of the Board of Directors of the ASE, "Obligations of Listed companies in Cases of Merges, Takeovers, Changes of Principal/ Main Activity, or Spin-off of sector", retrieved May 5th, 2007, from: www.ase.gr.
- Subhash. C, Marthur. I, Marthur. S (1989), "Do stock Market Price Affect Mergers?", *Managerial Finance*, Vol. 15, No. 4.
- Thomson Banker Analytics accessed, May 5th, 2007, – <http://banker.thomsonib.com>
- Vasilis G. Makrakis, (2005), "Data analysis for scientific research by using SPSS from the theory to practice", third edition, Greek edition, Athens, Gutenberg.
- Vasilis Papadakis, (2002), "Merges and Acquisitions empirical overview of Greece and

overseas" Greek version, Athens, Athens University of Economics and Business.
Zarotiadis, G and Pazarskis, M, (2003), "International Merges and Acquisitions of Greek Business in South-Eastern European Countries, An Empirical Study", 2003 ASECU Conference, November 6-9, 2003, Beograd, Serbia and Montenegro, Conference Proceedings, pp.203-220.

Is auditor' independency a public's myth? A critical Evaluation.

*Elizabeth Mantzari
Bsc., MSc. Accounting, University
of Essex and Phd Candidate
Portsmouth Business School*

*Ioannis Mantzaris Dr.rer.pol.
Professor of TEI Serres*

Abstract

Auditors' independence is one of the fundamental assumptions of auditing. However, the basic organisational arrangements of the auditing profession and other related circumstances pose problems in the area of independence and do not create conditions that support auditors' independence. Self-regulatory efforts of the profession in UK and USA occur in response to accounting- and audit-related crises and thus, financial scandals, such as Enron and WorldCom, are not prevented, while leading audit firms are still being accused for violating ethics rules. This paper by adopting an agency theory approach attempts to provide an organisational framework to help understand 'independence' based on an economic, as well as, legal interpretation of the accountability relationship between shareholders and managers. Although many solutions of improving independence have been suggested and promulgated by the profession and the State, under the current regulations govern auditing and the structure of the auditing relationship, independence is virtually impossible. The paper also argues that only through a radical reorganisation of the industry and examination of the values governing accountancy firms will the term "auditor independence" accurately describe auditors' work. And despite the fact that there are cognitive and political barriers to solving the problems created by conflicts of interest and that it is unlikely that society will ever entirely eliminate them, deeper understanding of the main source of auditor bias may limit their worst excesses.

Keywords: *audit, independency, agency theory, financial scandals.*

Περίληψη

Η ανεξαρτησία των οικονομικών ελεγκτών είναι μια από τις θεμελιώδεις υποθέσεις της ελεγκτικής. Παρ' όλα αυτά, οι βασικοί οργανωσιακοί κανονισμοί λειτουργίας του ελεγκτικού επαγγέλματος, καθώς και άλλες σχετικές συγκυρίες δημιουργούν προβλήματα στο ζήτημα της ανεξαρτησίας του, κάτι που δεν βοηθά στην αύξηση και ενίσχυση της ανεξαρτησία των ελεγκτών. Τίθενται σε δράση κάποιες αυτο-ρυθμιστικές προσπάθειες από την πλευρά των επαγγελματιών Ενώσεων στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Η.Π.Α., ως αντίδραση στις λογιστικές κρίσεις που σχετίζονται με την ελεγκτική. Δεν έχουν όμως ουσιαστικά αποτελέσματα αφού οικονομικά σκάνδαλα, όπως αυτά της Enron και της WorldCom, δεν προλαμβάνονται, καθώς ηγετικές ελεγκτικές εταιρίες συνεχίζουν να κατηγορούνται για παραβίαση ηθικών κανόνων. Με το παρόν άρθρο επιχειρούμε να παρουσιάσουμε ένα οργανωσιακό θεωρητικό υπόβαθρο, ώστε να γίνει κατανοητός ο όρος «ανεξαρτησία», βασισμένοι σε μια οικονομική, αλλά και νομική ερμηνεία της σχέσης ευθύνης μεταξύ μετόχων και διευθυντών. Αν και έχουν προταθεί και δημοσιευτεί πολλές εναλλακτικές λύσεις για την διασφάλιση της ανεξαρτησίας από το επάγγελμα και το κράτος, με τους παρόντες κανονισμούς που ισχύουν για την ελεγκτική, καθώς και τη δομή των ελεγκτικών σχέσεων, η επίτευξη πλήρους ανεξαρτησίας είναι πρακτικά αδύνατη. Το άρθρο επίσης τονίζει, ότι μόνο μέσω της ριζικής αναδιοργάνωσης του επαγγέλματος και την εξέταση των αξιών που κυριαρχούν στις ελεγκτικές εταιρίες θα μπορέσει ο όρος «ανεξαρτησία των ελεγκτών» να περιγράψει με ακρίβεια το έργο τους. Παρά το γεγονός, ότι υπάρχουν οικονομικά και πολιτικά εμπόδια για την επίλυση των προβλημάτων που δημιουργούνται από συμφέροντα (είναι ζήτημα αν η κοινωνία θα καταφέρει κάποτε να τα εξαλείψει), η βαθύτερη κατανόηση των βασικών πηγών μεροληψίας των ελεγκτών, μπορεί να περιορίσει χειρότερες καταστάσεις.

Λέξεις Κλειδιά: *ελεγκτική, ανεξαρτησία, θεωρία πρακτόρευσης, οικονομικά σκάνδαλα*

1. Εισαγωγή

One of the most important and fundamental assumptions of auditing, is that the auditor is independent, both mentally and physically (Sherer & Kent, 1983). It is primarily

on the basis of its independence that the audit derives its authority and its acceptance (Carey, 1970; Flint, 1988)¹; 'if it were not for the claim of independence, there would be no reason for outside auditors to exist, since their function would be redundant with that of a firm's inside auditors' (Moore et al., 2006:3). Since auditor independence is the central ethical issue of accounting, its nature and determinants has been the subject of investigation and pronouncements by policy-makers and the accountancy profession for several decades².

However, independence is not a simple concept and has proved to be difficult to define. Over the decades, the definition has evolved with the accounting profession itself (Chandler & Edwards, 1996), and many interpretations exist in the literature (DeAngelo, 1981; Knapp, 1985). Independence is asserted to be a mental "attitude of mind" (Carey, 1946:7; Lee, 1986: 89; Flint, 1988:59), which does not allow the viewpoints and audit judgements of the auditor to become reliant on the influences and pressures of conflicting interests. The auditor must be aware of these financial or sentimental influences and pressures, in order to maintain his objectiveness and impartiality in all aspects of his work. However, third parties are unable to observe directly independence because of its intangible qualities and hence, it is supported that the auditor is important to be also *seen* to be independent, or at least to be in a position in which it is possible to exercise independence (Lee, 1986). The appearance of independence assumes prime importance and is recognised explicitly in most current professional conduct codes and in the EC Green Paper³ (Beattie *et al.*, 1999). Moreover, Mautz & Sharaf (1983) in their research identify a strand of independence the 'profession independence', which is related to the image of the profession of public accounting as a whole, and the extend to which that image assures the users of audit information, of the existence of desired standards of integrity and objectivity.

The accounting profession is sensitive to the potential for bias in audits, since the fact and appearance of independence is the auditor's most fundamental distinguishing professional characteristic. However independence in fact is difficult to observe and evaluate and auditors give the appearance of having a close involvement with and being dependent on their clients, and in addition, they belong to a commercially oriented profession in which the real power apparently rests with a comparative small number of large firms (Mautz & Sharaf, 1983). Thus, independence is an elusive quality, difficult to achieve and with many of the recent scandals being brought to light⁴ the biggest being Enron, the idea of auditor independence has been under great debate. Is independent audit a myth? This paper intends to critically evaluate this assertion. The first part will provide an overview of the theoretical perspective adopted in this paper, the second part will illustrate evidence concerning the threats to independence and the response of the State and the accounting profession and, finally, in the third part conclusions are discussed.

2. Theoretical Framework

A basic feature of any modern organisation is that is managed by persons who are specifically employed for that purpose. The owner (or principal) delegates decision-making authority to the manager (agent) who then performs services on behalf of the beneficial owners, who may be the shareholders, the state, the ratepayers or the donors. Agency theory provides an organisational framework to help understand 'independence' issues (Reinstein, 2002). The major reason to have an auditing function stems from the separation of ownership from control (Jensen & Meckling, 1976). Thus, if both parties are utility maximisers, this results in a struggle of conflicting claims, since managers are often forced to choose between the shareholders' welfare and their own. Given that a corporation's statutory accounts are prepared by management it is reasonable to assume, that the information contained therein, may be subject to bias, which may be intentional or accidental (Sherer & Kent, 1983, McGrath et al, 2001), and may be motivated to present financial information that is overly optimistic, misleading, or false (Dunn, 1996). In order to maintain this equilibrium between shareholders and managers, both parties tacitly undertake to bear costs (agency costs). Shareholders engage in costly monitoring in order to protect their interests while managers restrain their demands at a level below the point at which shareholders would lose their tolerance and replace them, and thus suffer a bonding cost (Jensen & Meckling, 1976). Credible auditors are used to reduce the principal agent conflict (Jensen & Meckling 1976; Watts & Zimmerman, 1983) and are supposed to provide an independent, external opinion that can certify the truthfulness of a firm's financial reports, secure or enforce accountability and immunise financial information from potential bias (Sherer & Kent, 1983; McGrath et al, 2001; Hollman, 2002).

One of the major conclusions by applying agency theory to the corporation is that not only is it beneficial for shareholders to require the public disclosure of information and to have that information certified by an independent auditor, but also, that there are economic incentives for managers themselves to require certification of their financial disclosure and verification of their actions, in order to minimize their bonding costs (Kleinman & Palmon, 2001). 'Therefore, agency theory, based on an economic as well as legal interpretation of the accountability relationship between shareholders and managers, provide a further justification for the existence of statutory audit' (Sherer & Kent, 1983:3).

An audit will be successful in changing expectations and hence reducing the opportunistic behaviour costs (agency costs) borne by the manager, only if it is expected that the auditor will report some discovered breaches of contract and act in an independent way (Watts & Zimmerman, 1983). As a result, the auditing profession is organised around a central ethical conflict. Although the auditor examines a company's financial statement on behalf of the shareholders (principals) and is supposed to conduct

the audit in an independent fashion, adhering to the profession's "covenant with society" (Briloff, 1990) to audit in the interests of the public, the management of the company that prepared and issued the statement under examination hires and pays the auditor. The "public watchdog" function demands that the auditor conduct his/her work as an independent professional and serve the shareholders, but at the same time the individuals that manage that company under audit may hire and fire the auditor at will. Economic incentives may bias the auditor's judgement in favour of the management and because of the relationship that is developed between auditors and management it is argued that it is difficult if not impossible for him/her to make truly independent judgements. Thus, the crux of the auditor independence question is: to the extent that the public's interest differs from those of the client can users of audited financial statements assume that the auditor is indeed independent? Can the auditor who is paid and subject to dismissal by its client manage to report honestly to third parties about the honesty of his/her client? (Kleinman & Palmon, 2001).

3. Threats to Independence: Evidence and the Response of the State and the Accounting Profession.

Accounting is generally considered a self-regulated profession and as such, the idea of maintaining independence is very important. The American Institute of Certified Public Accountants (AICPA)⁵ acknowledges the significance of the auditor's integrity and objectivity and contends that auditors can achieve a level of independence such that users can rely on audited financial statements as unbiased assessments of the reporting companies' positions (Bazerman et al., 1997).

However, the fundamental organisational arrangements of the auditing profession and other related circumstances pose problems in the area of independence and do not create conditions that support auditors' independence. While the auditor is technically appointed by the shareholders and compensated by the company, in reality management is responsible for both of these tasks (Sherer & Kent, 1893). Managers who have the freedom to choose their auditors, have many reasons to select an auditing firm based on the likelihood the auditor will deliver an affirmative audit opinion (Moore et al., 2006). Auditors are fee dependent by the management and thus, the latter can exercise pressure on them or create economic incentives to bias their judgement. For example, management determination of the fee may put the auditor into the position of feeling that there will be a loss if he/she clashes with the management. Similarly, an opposition of management to increase audit fees may constrain the auditor to restrict the scope of his/her examination (Sherer & Kent, 1983). Moreover, auditors instead of acting as 'watchdogs', they have become an extension of their clients' finance and personnel departments since there is a rotation of personnel between the two (Sikka, 2004).

Apparently, independence is compromised when an auditor hopes to develop job opportunities with the audited firm, which was the case in Andersen's relationship with Enron and HIH Insurance in Australia, and as it is with other accounting firms and their clients (Moore et al., 2006).

Generally, auditors' independence from their clients is compromised by any relationship that builds a common identity between the two. In some cases the same firm has been auditing a company for many years, as is the case with Ernst and Young which audited "*Equitable Life Assurance Society*" for over 100 years. It is argued that even the most superficial relationship with a partisan leads people to interpret ambiguous information in ways that are consistent with the partisan's interests (Thompson, 1995). In addition, Beck et al. (1988) and Mautz & Sharaf, (1961) claim in their studies that auditor independence and the quality of auditing decisions deteriorate over time as the auditor-client relationship becomes longer. For example, in the case of *Phar-Mor, Inc.* the auditors have been held accountable for certifying faulty financial statements and as critics claim, they may have become too close to client management to maintain the professional scepticism necessary to conduct an independent judgement.

One of the features of the organisation of the modern accounting profession which exacerbates the fee dependency is the fact that auditors provide non-audit services, like consultancy, for their clients. Non-audit services proved to be an important growth area for accounting firms while auditing is becoming less important to the overall profitability of accounting firms. Auditor's appearance of independence may be compromised when an auditor provides both audit and non-audit services to the same company (Islam et al., 2005). Evidence that confirms that notion supports that knowledge of a consulting relationship creates a perceived lack of auditor independence (Knapp, 1985; Shockley, 1981; Turpen, 1995). Supplying both audit and consultancy services can create a conflict of interest and the audit firm may be motivated not to report consulting deficiencies observed during the audit thereby, avoiding erosion of its "consulting" reputation (Simunik, 1984). Moreover, it is difficult for an auditor whose firm has been providing consulting services to a company to submit a qualified report, since an unfavourable opinion may risks not only the audit but the consulting relationship as well (Hussey & Lan, 2001). Some evidence has also suggested that auditors' judgement has been biased by high consulting fees (Frankel et al., 2002; Kinney et al., 2004) however, these conclusion are controversial (Chung & Kallapur, 2003; Craswel, et al., 2002). Such conflict between consulting and auditing services had also contributed to the Enron and BCCI debacles (Reinstein et al., 2002).

Audit firms are profit- making organisations and in common with their competitors their purpose is to increase their revenues, profits and market share (Sikka, 2004). One practice that auditing firms use to signal their willingness to acquiesce to client's wishes is "low-balling" (Lee & Gu, 1998; Beeler & Hunton, 2003). Low-balling means that audit firms accept drastically discounted or even unprofitable audit fees in the initial year or

two, in order to "buy" the business and retain the client for several years. There were also allegations that accounting firms were "low-balling" audit fees in order to gain opportunities for non-audit service fees (Coffee, 2001). Although it is argue that in some cases low-balling can enhance auditor independence (Chi-Wen & Zhaoyang, 1998), its negative effects have been widely recognised. In 1994, the AICPA Special Committee on Financial Reporting (Jenkins Committee) found that financial statement users were concerned that "auditors may accept audit engagements at marginal profits to obtain more profitable consulting engagements". Such arrangements can motivate auditors to reduce the amount of their audit work and investigation and they may also be reluctant to irritate management to protect the consulting relationship (Freier, 2004). Moreover, audit firms, as a result of intensified competition and their pursuit of higher profits, impose time budgets on audit staff since audit fees are a function of time spent by staff. Contemporary auditing firms expect partners to generate significant revenue, and failure to meet these expectations frequently leads to "retirement." It is possible for staff to reduce time taken for tasks by taking on approved short cuts, such as testing fewer items than reported or by ignoring errors (Willet & Page, 1996). Thus, the phenomenon of companies issuing earnings restatements as a result of inaccuracies in published financial reports is not limited to *Enron and WorldCom*, since many companies (e.g. *AOL Time Warner, Tyco, Xerox*, etc.) come under scrutiny for potentially corrupt management and a clear lack of independent financial monitoring.

One way that the profession attempts to respond and ensure that its members behave with integrity is by enforcing a code of ethics. Ethical guides are basic principles of correct action for the members of the profession and are designed to protect the institutional reputation of professionalism and to eliminate certain undesirable situations⁶. However, the Guide to Professional Ethics has been extensively criticised for being exhortatory rather mandatory and are based not on empirical evidence but on perceptions of that which would make the audit function more credible.

In addition, in order to strengthen the public confidence in the independence of the auditing profession, a number of rules and guidelines of behaviour have been laid down by the State and by the profession itself. These rules are designed to reduce the size of the auditor's independence and reduce the likelihood of losing an audit client. So, as a way of bolstering independence the professional bodies tried to regulate (e.g. Companies Act 1985) the appointment, resignation, remuneration, rights and powers of auditors. In addition, under the Companies Act 1989 a person is eligible for appointment as a company auditor only if he/she is a member of a recognised supervisory body and it is eligible for the audit appointment under the rules of that body (Moizer, 1997).

Joint supply of audit and non-audit services has also been a strongly debated issue and one that was of considerable interest to some corporate regulators, who suggested its prohibition. Hence, it was widely reported in the media and the financial press. Although the prohibition of a firm to perform a company's audit from simultaneously providing

other or any related services for that client would reduce potential financial pressure on the auditor (Houghton & Ikin, 2001) major accounting firms lobbied hard against the proposed limitations on their consulting work and dramatically increased their political contributions to the major political parties (Mayer, 2002).

It is a fact that much of the self-regulatory efforts of the profession occur in response to, or within the context of, government and/or public concern over some aspect of the profession and as a response to accounting- and audit-related crises. Policy changes focus on the increase of penalties for corruption and not on preventing these crises from occurring. Hence, professional rules and ethical codes did not prevent the financial scandals at Enron and WorldCom and the response of the Congress in order to reduce public outrage by passing the Sarbanes-Oxley Act of 2002. The act attempts to address auditor issues by first, federalising the regulation and governance of auditing firms through the creation of the Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB), and by including a number of stipulations designed to increase mainly the appearance of auditor independence. For example, the Act generally prohibits auditors from providing non-audit services and it stipulates that personnel must be changed every five years. Moreover, the Act prohibits employees of audited firms, who have served as CEO, CFO at the client firm, from being hired by their auditors but it only limits them from auditing their former employers for one year. However, the Act only requires the rotation of the lead audit partner and not the audit firm it self and concerning the provision of non-audit is concerned, the ban omits services such as tax services and allows the new PCAOB to "exempt any person, issuer, public accounting firm, or transaction from the prohibitions on the provision of services..." on a case-by-case basis (Moore et al., 2006). Furthermore, the act does not limit the hiring of auditors by client firms, which is far more common than the reverse.

All the remaining leading audit firms are still being accused for violating ethics rules, such as in the case of PricewaterhouseCoopers who was forced to settle charges of fraud in connection with its audit of Tyco, a firm that has suffered a long string of accounting scandals. And there are many other cases in which the major auditing firms paid to settle lawsuits or lost cases in the courts, partially as a result of failures of auditor independence (Bazerman et al., 1997; Moore et al., 2002). Recurring audit failures are managed by "a ritualistic tweaking of the regulatory apparatuses, accounting or auditing standards, ethical guidelines and disciplinary arrangements for dealing with errant accountants" (Sikka, 2004) and the profession's response to these crises has focused on cosmetic changes that improve the appearance of independence (Moore et al., 2006). The result is ambiguous accounting rules that give rise to major conflicts of interest and thus, jeopardize the credibility of auditor's work (Likierman, 1989). Solutions that could have improved independence in fact, such as the setting of more tangible standards, the threat of disciplinary action, and the development of new audit procedures, were not pursued (Fogarty et al., 1991; Reiter & Williams, 2000). In other words, while the profession's and

the state appear to address important issues surrounding auditor independence, it is insufficient to create true auditor independence.

3. Discussion- Conclusion

Auditors' independence is one of the fundamental assumptions of auditing. Auditors are appointed to reduce the conflict of interest between management and shareholders certifying the truthfulness of a firm's financial reports. They are required to have the right personal and professional qualities and be absolutely without bias, as well as, to have no personal interest in the outcome and susceptibility to influence or pressure. Yet, auditors are fee dependent of the management of the organisation since it is in charge of hiring and remunerating them, have close relationship with the management by providing non-audit services and by taking positions with clients. Is it possible for auditors to reduce the conflict between shareholders and company and provide an independent external opinion of the truthfulness of a firm's, when he/she is fee dependent of the firm's management?

Many solutions of improving independence have been suggested and promulgated by the profession and the State. These include the prohibition of certain employment and financial relationships between the firms and clients, periodical rotation of the audit firm or the audit partner and disclosure audit fees for both audit and non-audit work in the company's financial statements. Another suggestion is to have external (perhaps governmental such as DTI department of trade and industry) bodies or committees appoint auditors (Bazerman et al., 1997). That will give the auditor security of employment and will leave him free to give a totally objective opinion on the accounting information in the company's financial statements. Other suggestions are to have at least a company revalue the audit on a regular basis (Hollman, 2002) and that auditors should make a set of independent assessments, rather than simply ratify the accounting of the client firm (Moore et al., 2006). Ronen (2002) has also proposed the elimination of the legal requirement that publicly traded firms submit to regular audits of their financial reports. Instead, firms would be required to buy financial statement insurance to insure against the possibility of being sued for issuing inaccurate financial reports.

However, under the current regulations governing auditing and the structure of the auditing relationship, independence is virtually impossible. Auditors give the appearance of having a close involvement with and being fee dependent on the firms they audit, since they are hired by them, provide non-audit services take jobs with clients. Additionally, auditors belong to a commercially oriented profession in which the real power apparently rests with a comparative small number of large firms. The fierce competition between the accounting firms caused the profit margins derived from the standard auditing function to be reduced to a very low level. In fact, most accountants refer now to auditing as a "commodity". Firms now focus on the higher profit margin non-auditing services.

Accordingly, more and more firms are presenting themselves as business partners and experts in providing solutions to a wide array of business solutions. The resulting increase in the nature and scope of the relationship between the auditor and the client can only increase the complexity of the independence issues and cannot be ignored (Kleinman & Palmon, 2001).

The agency model offers an understanding of the issues of independence however, it suffers from limitations. It neglects that independence, which is socially constructed, is impossible because auditors are influenced by the enormously complex world in which they exist, and because of the difficulties in arriving at a measurable definition of the term itself. Assuming that there is absolute independence is unrealistic since no human being can free himself/herself from all outside influence from his/her environment. As Carey (1946:9) states: "[i]f an auditor were to avoid all relationships which might conceivably induce a bias in his subconscious mind, he would have to work in a social vacuum". Moreover, even if one assumes that auditors have clear positions on all accounting issues and are perfectly capable of identifying and resisting all pressures, does it mean that what an auditor truly believes to be an independent position actually is an independent position? (Kleinman & Palmon, 2001). Agency theory also neglects that there are business interest in approaches to auditor independence. Audit firms as profit-seeking enterprises and can lobby and resist rules that have a negative effect on their interests. According to Moore et al., (2006) a corrupting system has been institutionalised across levels in one domain of conflict of interest- from the mind of the auditor to the structures that govern the industry, and from legislation to the political process that creates it. This evidence suggests that intentional corruption is probably the exception, and that unconscious bias is far more pervasive.

Auditor independence is an easy concept to grasp, yet it is difficult to implement. Only through a radical reorganisation of the industry and examination of the values governing accountancy firms will the term "auditor independence" accurately describe auditors' work (ibid.). Given the cognitive and political barriers to solving the problems created by conflicts of interest, it is unlikely that society will ever entirely eliminate them. However, a deeper understanding of the main source of auditor bias may limit their worst excesses.

Notes

- ¹ According to the Council of the American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), "Independence, both historically and philosophically, is the foundation of the public accounting profession and upon its maintenance depends the profession's strength and its stature" (Carey, 1970: 182).
- ² For example: U.S. Senate (1976 and 1985, the Metcalf and Dingall committees); AICPA (1978 and 1987, the Cohen and Treadway commissions); and Public Oversight Board (1986) in the U.S.; Canadian Institute of Chartered Accountants (1978); Statement of Auditing Practice AUP 32 (AARF 1992) in Australia; and the Auditing Practices Board (APB 1992; 1994) in the U.K. (Bazerman, et al., 1997). (for example, in the U.S., the Kirk Report (POB 1994), Jenkins Committee (AICPA 1994), and GAO (1996); and, in the U.K., Statement of Professional Conduct 'Integrity, Objectivity and Independence' (ICAS 1996) in the U.K.) (Beattie et al. 1999).
- ³ Recently, the SEC released an appearance-based standard governing auditor independence, stating that "an auditor is not independent if a reasonable investor, with knowledge of all relevant facts and circumstances, would conclude that the auditor is not capable of exercising objective and impartial judgment" (SEC, 2000 cited in Moore et al., 2006).
- ⁴ e.g., the S&L crisis in the U.S., and BCCI, Polly Peck, and the Mirror Group in the U.K.
- ⁵ AICPA states in its Code of Professional Ethics: "In the performance of any professional service, a member shall maintain integrity, shall be free of conflicts of interest, and shall not knowingly misrepresent facts or subordinate his or her judgment to others" (Bazerman et al., 1997).
- ⁶ For example, two fundamental principles in the Guide to Professional Ethics of the Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW, 2001, p.225) are: "A member should behave with integrity in all professional and business relationships. Integrity implies not merely honesty but fair dealing and truthfulness. A member's advise and work must be uncorrupted by self-interest" and that: "A member should strive for objectivity in all professional and business judgements. Objectivity is the state of mind which has regard to all considerations relevant to the task in hand but no other".

Bibliography

- Bazerman, M.H. Morgan, K.P. & Loewenstein G.F. (1997) 'The impossibility of auditor Independence' *Sloan Management Review*, 38 (4):89-94.
- Beattie, V., Brandt, R. & Fearnley, S. (1999) 'Perceptions of auditor independence: U.K. evidence' *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 8 (1):67-107.
- Beck, P., Frecka, T. & Solomon, I. (1988) An empirical analysis of the relationship between MAS involvement and auditor tenure: Implications for auditor independence *Journal of Accounting Literature*, 7: 65–84.
- Briloff, A.J. (1990) "Accountancy and society: A covenant desecrated" *Critical Perspectives on Accounting*, March: 5-30.
- Carey, J.L. (1946) 'Professional Ethics of Public Accounting' New York: American Institute of Certified Public Accountants.
- Carey, J.L. (1970) 'The rise of the accounting profession: To responsibility and authority, 1937-1969' New York: American Institute of Certified Public Accountants.
- Chandler, R. & Edwards, J.R. (1996) 'Recurring issues in auditing: back to the future?' *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 9 (2):4-29.
- Chi-Wen Jevons Lee & Zhaoyang Gu (1998) 'Low Balling, Legal Liability and Auditor Independence' *The Accounting Review*, 73 (4):533-555.
- Chung, H. & Kallapur, S. (2003) 'Client importance, non-audit fees, and abnormal accruals' *Accounting Review*, 78:931–955.
- Coffee J.C. (2001) 'The Acquiescent Gatekeeper: Reputational Intermediaries, Auditor Independence and the Governance of Accounting' Columbia Law and Economics Working Paper No. 191. On-line. Available at: <http://ssrn.com/abstract=270944> (Accessed 15th April 2007).
- Craswell, A., Stokes, D.J. & Laughton, J. (2002) 'Auditor independence and fee dependence' *Journal of Accounting and Economics*, 33:253–275.
- DeAngelo, L.E. (1981) 'Auditor Size and Audit Quality' *Journal of Accounting and Economics*, 3:183-199.
- Dunn, J. (1996) 'Auditing: theory and practice' London: Prentice Hall.
- Flint, D. (1988) 'Philosophy and principles of auditing: an introduction' Basingstoke : Macmillan Education.
- Fogarty, T.J., Heian, J.B., & Owen, D. (1991) 'The rationality of doing "nothing": Auditors' responses to legal liability in an institutionalized environment' *Critical*

- Perspectives on Accounting*, 2: 201–226.
- Frankel, R.M., Johnson, M. F. & Nelson, K.K. (2002) 'The relation between auditors' fees for non-audit services and earnings management' *Accounting Review*, 77: 71–105.
- Freier, D. (2004) 'Compromised Work in the Public Accounting Profession: The Issue of Independence' *Project Report Series, No. 35*. On-line. Available at: <http://pzweb.harvard.edu/eBookstore/PDFs/GoodWork35.pdf> (Accessed 10th April 2007).
- Hollman, K. (2002) 'Auditor Independence' On-line. Available at: <http://peteharalamos.com/essays/audit.pdf> (Accessed 6th April 2007).
- Houghton, K.A. & Ikin, C.C. (2001) 'Auditor Provided Non-Audit Services: Modelling Fees and Willingness to Buy'. On-line. Available at: <http://ecocomm.anu.edu.au/people/info/ikinchriss/34-APNAS.pdf> (Accessed 8th April 2007).
- Hussey, R & Lan, G. (2001) 'An Examination of Auditor Independence Issues From the Perspective of U.K. Finance Directors' *Journal of Business Ethics* 32 (2):169-178.
- Institute of Chartered Accountant in England and Wales (ICAEW) (2001) 'Guide to Professional Ethics'. On line. Available at: <http://www.icaew.com/index.cfm?route=143807> (Accessed 9th April, 2007).
- Islam, A., Karim, W., Khaled, M. & van Zijl, T. (2005) 'Provision of NAS and Auditor Independence: An Analysis using Informativeness of Earnings' Working Paper no. 26. On-line. Available at: <http://www.vuw.ac.nz/sacl/CAGTR/workingpapers/WP26.pdf> (Accessed 10th April 2007).
- Jensen M.C & Meckling, W.H. (1976) 'Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure' *Journal of Financial Economics*, 3 (4):305-360.
- Kinney, W.R., Palmrose, Z. & Scholz, S. (2004) 'Auditor Independence, Non-Audit Services, and Restatements: Was the U.S. Government Right?' *Journal of Accounting Research*. 42 (3):561-588.
- Kleinman, G. & Palmon, D. (2001) *Understanding auditor-client relationships: a multi-faceted Princeton, NJ* : Markus Wiener.
- Knapp, M.C. (1985) 'Audit Conflict: An Empirical Study of the Perceived Ability of Auditors to Resist Management Pressure' *The Accounting Review*, 60 (2):202-211.
- Likierman, A. (1989) 'Ethical dilemmas for accountants: a United Kingdom perspective' *Journal of Business Ethics* 8:617-629.
- Mautz, R.K. & Sharaf, H.A. (1961) 'The philosophy of auditing' Madison: American Accounting Association.
- Mayer, J. (2002) 'The accountants' war' *New Yorker*, April 22:64–72.
- McGrath, S. Siegel, A., Dunfee, T.W., Glazer, A.S. & Jaenicke, H.R. (2001) 'A Framework for Auditor Independence' *Journal of Accountancy* 191 (1):32-42.

- Moore, A.D., Tetlock, P.E. & Bazerman, M.H. (2006) 'Conflicts of Interest and the Case of Auditor Independence: Moral Seduction and Strategic Issue Cycling' *Academy of Management Review*, 31 (1):10-29.
- Lee, T.A. (1986) '*Company Auditing*' 3rd edition Wokingham : Van Nostrand Reinhold.
- Moizer, P. (1997) 'Independence', Chapter 3, pp. 55-69, in Sherer, M. & Turley, S. (eds), *Current Issues in Auditing*, 3rd edition London:Paul Chapman Publishing Ltd.
- Parkash, M. & Venable, C.F. (1993) 'Auditee Incentives for Auditor Independence: The Case of Non-Audit Services' *The Accounting Review*, 68 (1):113-131.
- Reinstein, A., Lander, G.H. & Jennings, J.P. (2002) Auditor Independence and Public Responsibility: an Examination using an Agency Theory Framework. On-line. Available at: <http://visar.csustan.edu/aaba/Reinsteinpaper.pdf> (Accessed 5th April 2007)
- Reiter, S.A. & Williams, P.F. (2000) 'The History and Rhetoric of Auditor Independence Concepts'. On line. Available at: <http://les.man.ac.uk/ipa/papers/44.pdf> (Accessed 10th April 2007).
- Ronen, J. (2002) 'Post-Enron Reform: Financial Statement Insurance, and GAAP Revisited' *Stanford Journal of Law, Business and Finance*, 8 (1):1-30.
- Shockley, R.A. (1981) 'Perceptions of auditors' independence: An empirical analysis' *Accounting Review*, 55:785-800.
- Sikka, P. (2004) 'Some Questions about the Governance of Auditing Firms' *International Journal of Disclosure and Governance*, 1 (2):186-200.
- Simunik, D.A. (1984) 'Auditing, Consulting, and Auditor Independence' *Journal Of Accounting Research*, 22 (2):679-702.
- Turpen, R. A. (1995) 'Audit fees: What research tells us' *CPA Journal*, 65: 54-56.
- Watts, R.L. & Zimmerman J.L. (1983) 'Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence' *Journal of Law and Economics*, 26 (3):613-633.
- Willet, C. & Page, M. (1996) 'A Survey of Time Budget Pressure and Irregular Auditing Practices among Newly Qualified UK Chartered Accountants' *British Accounting Review*, 28 (2):101-120.

Economic and business procedures globalization

*Anastasios Stam. Ntanos
Department of business
Administration
T.E.I. of Piraeus*

Abstract

Visionaries posit that we are heading towards a new form of social organization, a "borderless world" in which we will live as citizens in a "global village". Increasingly, this borderless world we live in is marked by expanded migrations and communications among the Earth's inhabitants in the pursuit of work or better quality of life. Essentially, globalization is both a phenomenon and a process for integrating worldwide cultures, markets, organizations, and people. It has created a need for global organizations with leaders able to facilitate planned change toward a new work culture. It calls for the utilization not just of new technologies, but the practice of innovation, entrepreneurship, and synergy with and among personnel, customers, suppliers, and sometimes even with competitors. It requires global strategies that globalize management, operations, marketing, as well as the use of both natural and human resources. In the twenty-first century more business organizations will have to go global in scope and operations. Increasing globalization is forcing such a transformation of corporations, associations, and agencies.

Περίληψη

Οι οραματιστές υποστηρίζουν ότι είμαστε μπροστά σε μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης, ένα «χωρίς σύνορα κόσμο» στον οποίο θα ζούμε σαν πολίτες ενός «παγκόσμιου χωριού». Όλο και περισσότερο, αυτός ο χωρίς σύνορα κόσμος που ζούμε χαρακτηρίζεται από την αύξηση των μεταναστεύσεων και των επικοινωνιών μεταξύ των γήινων κατοίκων του για την αναζήτηση εργασίας ή τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Ουσιαστικά η παγκοσμιοποίηση είναι ταυτόχρονα ένα φαινόμενο και μία διαδικασία για τη διάδοση των παγκόσμιων πολιτισμών, των αγορών, των οργανισμών και

των ανθρώπων. Έχει δημιουργηθεί η ανάγκη στους παγκόσμιους οργανισμούς για ηγέτες ικανούς να διευκολύνουν την προγραμματισμένη αλλαγή προς μια νέα εργασιακή κουλτούρα. Απαιτείται η χρησιμοποίηση όχι μόνο των νέων τεχνολογιών, αλλά και η πρακτική εφαρμογή καινοτομιών, το επιχειρηματικό πνεύμα, και η συνεργασία μεταξύ του προσωπικού, των πελατών, των προμηθευτών, και μερικές φορές ακόμη και των ανταγωνιστών. Απαιτούνται παγκόσμιες στρατηγικές που διεθνοποιούν τη διοίκηση, τις διαδικασίες, το μάρκετινγκ, καθώς επίσης και τη χρήση του φυσικού και ανθρώπινου δυναμικού. Στον εικοστό πρώτο αιώνα οι περισσότερες επιχειρήσεις θα πρέπει να έχουν παγκόσμιο σκοπό και διαδικασίες. Η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση αναγκάζει σ' έναν τέτοιο μετασχηματισμό τις εταιρίες, τις ενώσεις, και τους αντιπροσώπους.

Key Words: *globalization, global strategy, borderless world, global management, corporations, human resources, worldwide organizations*

1. Introduction

As the twenty-first century unfolds before us, all systems and institutions are in the process of transition. The shift is away from the old ways of operating in the past decades of the industrial age to the new approaches of the post-industrial or information age. Thus, a profound transformation is under way not only in societies worldwide, but also in the cultures of corporations, associations, and agencies. The process of globalization is already forcing regional cooperation and will cause many national corporations on the continent to go global in their structures and operations. Organizational leaders are in the process of creating a new work culture. Executives and managers, especially those with human resource responsibilities, are challenged to provide leadership in these changes that will transform their organizations. This implies not only reframing or altering the organization's culture, but developing new awareness and mindsets, innovative procedures and products, and synergistic relationships with personnel, customers, suppliers, public officials and industry allies.

The phenomenon of globalization has been described as the movement of business, industrial, and professional activities into a global marketplace. The primary means for this development are the spectacular advances in information technology (IT) and mass transportation. Some of these breakthroughs are direct spin-offs of rapid progress made in the fields of space, defence, and bio-technology.

The origins of globalization began eons ago, as part of human evolution. It started with the mass migration of our species across planet Earth. It was aided and abetted by

military and political leaders who sought to form empires beyond the confines of their city-state or homeland. Over several recent centuries, for example, the British Empire spread across the world, bringing with it a common English language and western values. The prototypes of today's global organization can be seen, in a sense, in the great trading corporations of the past.

In the twentieth century, more and more corporations began to move beyond national business activities by going international, often establishing special divisions for this purpose. Among the forerunners in this movement were the petroleum (i.e. Shell Oil) and the soft drink (i.e. Coca-Cola) industries. This was followed by the development of the multinational corporation. With the establishment of subsidiaries in many countries, or by acquisitions, these enterprises became transcultural in operations and workforce. The world corporation is marked by these features:

- is truly multinational in scope and personnel, whose multicultural managers of many nationalities possess viewpoints that know no boundaries, while seeking to serve the needs and wants of the human race everywhere;
- recognizes no distinction because of colour, race, sex, or religion while seeking and promoting talent wherever it may be found;
- maintains a pragmatic planetary perspective, opposed to partitioning of the world and furthering poverty that constricts profitable markets;
- pursues a mission as an agent of change to raise living standards within a world economy;
- promotes freer economies and work environments that encourage exchange of ideas and means of production, so the world's peoples may one day enjoy the fruits of a truly global economy.

As a result of these historical developments, the twenty-first century is witnessing the formation of organizations in both the private and public sector that are really global enterprises in every way. The term globalization has been defined in different ways:

Globalization is the process of universalizing politics and markets while making borders porous; it relies on the greater interdependence of economies, of political systems, of culture, and of societies.

Globalisation is the freeing up of labour and capital flows, advancing both regional and global integration, which promotes worldwide managerial operations. It occurs because of the interaction of modern technology and consumerism.

Globalization is revolutionizing our world. It has provided the globe with the possibility of greater prosperity and greater social justice. However, like all revolutions, the process of globalization will take a long time to work themselves out .

Globalization is the engine that is currently pushing many industries and organizations to go global so as to achieve competitive advantage. One indicator of this trend is that the United Nations has established a Centre on Transnational Corporations (UNCTC) which

issues regular reports on such progress. Their findings have found global corporations to be a positive influence on international integration and a stimulant for economic development. But in the process of going global, organizations are transformed in terms of their strategies, operations, management, and marketing, as well as their human and material resources and services.

Global planning necessitates an awareness that decisions designed by managers, firms, industries, nations, and regions are done in a cross-cultural environment. Even if a company intends only to market its products and services domestically, its strategic planning must take into consideration the nature of its industry or association worldwide, the policies of national governments on international issues, and the influence of global trade and finances.

2. Globalization of a firm

Globalization of a firm is a process that can be defined as an already highly internationalized firm increasing the integration of its activities and its resources between different geographical markets¹. Thus a firm globalizes when it has already extended its activities to cover many markets and it has already penetrated several markets to the extent that it is no longer a marginal actor in those markets. However, this antecedent process can be quick as in the case of so called "born globals". It is important that the notion of globalization of a firm should not stop at its legal, ownership boundaries. A firm might globalize through contractual cooperation with other firms. In fact, many observers argue that this is currently the dominating mode of globalization. Since globalization is a process, we need to take a dynamic approach to understand it. A global market is complex and rich in connectivity. It is continuously created and recreated, by the actors. We need to consider both exogenous, institutional influences (e.g. change in public policies, general technical change, cultural norms) and endogenous market processes due to strategic actions by interdependent firms that cooperate and/or compete with each other. Globalization is thus an effect of interaction between both exogenous and endogenous processes. It is important to consider the extent to which a globalizing firm already has a global reach through prior strategic actions by local subsidiaries. This is obviously a very common characteristic² that has an effect on globalization, causing both problems and opportunities for central management, especially in cases of globalization through mergers and acquisitions and alliance modes. The process is not a one-directional one, towards higher and higher levels of global reach and coordination. There are many barriers in a firm's globalization process. It is also important to note that globalization does not, by definition, imply homogenization.

Globalization of a market is defined as increasing interdependencies between the activities in that market on activities and outcomes in several other, spatially dispersed

national markets³. The network approach stresses the role of endogenous processes in "overlapping" networks. Thus, globalization of markets interacts with globalization of firms who act as buyers and sellers of goods and services. We have also to consider the dynamics of the institutional setting including culture. We assume that strategic actions to globalize are based on management's ideas about how to reach its objectives, i.e. actors apply their "network theories". The objective could be, for example, to increase effectiveness by cooperation across markets; to pre-empt competitor moves by a rapid international merger; or to increase market shares internationally by joining an alliance of distribution specialists. Thus, globalization is not an unavoidable process, driven by some deterministic outside force, but an interactive strategic process driven by goal-oriented actors.

2.1 The new global order of business

A number of developments have contributed to the globalization of business. Advances in computer-assisted design and manufacturing and robotics have reduced the dependency on labour, increased production efficiency and increased market flexibility by reducing economic order quantity. Advancements in transportation have shrunk the distances between resources, processing and markets. Rapid technological developments have led to the emergence of new products and services and thereby new businesses and new industries. The technology-driven competitive edge is coming to be more and more temporary as new technological breakthroughs are reaching the markets sooner than ever before.

The new world order is also reflected in the trend of ever increasing investments across national boundaries. Foreign investment has become a sign of international confidence in the local economy. New boundary crossing technologies have made for rapid internationalization of service industries. And with the increasing number of international joint ventures, licensing agreements, project based collaboration and franchises, organizations are becoming fused into strategic constellations with the result that the boundaries of the firm are becoming unclear. The basis of competition has thus shifted from the traditional firm level to that of the alliance network. Electronic mail, facsimile transmission, tele- and video- conferencing has made it possible for people within and across organizations, spread over vast geographical distances, to share information instantly. Goods and services are routinely ordered through home shopping networks and banking is done from remote locations. The new world order has also created an unprecedented demand for knowledge workers. Employers are reaching across national borders to find the skills they need because of a growing geographic gap between the world's supplies of labour and the demands for it. This has resulted in a loosening of protectionist immigration policies, massive relocations of people, and a beginning in standardization of labour practices among industrialized countries⁴. Downsizing, doing

more with less, and employee empowerment have become everyday words in business circles. Business has developed an obsession with quality, with customers and clients and with technology. In becoming more efficient and in pursuit of larger markets, companies are merging their unique resources with former competitors and going into joint ventures for mutual benefit. From a global village of a few years ago, the world is now a global fishbowl where even the smallest waves reverberate around and around.

Firms in the developed countries have begun to realize the potentials and possibilities of this new order of globalized business. They have become eager to reach the sizeable and growing markets of the developing countries. The middle class in these countries is indeed sizeable, and growing in purchasing power. This market holds much promise for durables, consumer products and of course agricultural and food products⁵. Consequently, much of the current management literature concerning globalization of business is written from developed country perspectives and deals with issues of increasing the scope of western business in the emerging new markets of the whirled world.

2.2 Globalization, the changes that occur in business organizations and the difficulties those appear

It has been stated in many forums that globalization is one of the phenomena which have most influenced and changed the life of all people in the world in the 1990s. The positive vision of globalization has relied on the image of the global village, in which individual people and different groups can and like to live in peace, and in which modern technology and economy provides them with material well-being and on-line communication systems. Hence, different cultural features are valued, although there exist cultural exchange and integration.

On the contrary, it has also been argued, especially in the field of cultural studies, that complete cultural harmony and integration is an unrealistic mission. Globalization has produced a situation in which identities and cultural stuff is inevitably an object of political struggle. People have to cope with the politics of difference and live in the many kinds of margins. Classifications based on "race", ethnicity, nation, gender, age, etc., are the sources of the politics of difference and marginalization.

For corporations and business world, globalization has meant more specified issues and demands. The most important areas which have gone through changes, are the organization (including multi-ethnic and multi-national personnel, worldwide knowledge management), marketing (diverse worldwide markets, differences in cultural symbols and codes), and alliances and mergers (reorganizing organization cultures, communications between the business units and worldwide information technology). In all of these areas, corporations meet the situation in which they have to cope with diverse and politicized ethnic and/or national identities and cultural difference.

In a global world, business organizations do not any longer operate in the national

base. National borders, which were quite strong some decades ago, have been diluted more and more during the last three decades. Capital, information, goods, and workforce crosses the old borders relatively easily today. From the organizational point of view, the recruitment and other personnel issues are an important field. Although the national workforce has been traditionally appreciated, globalization has raised the point that corporations should recruit internationally to get the best workforce. Especially the highly skilled information technology experts are the object of global competition at this moment.

From the global recruitment follows also the questions how to cope with the multi-ethnic personnel and how keep them in the company once they have been recruited. Companies can suffer from several economic damages if they do not take multi-cultural and diversity issues seriously. Incorrect and incompetent leadership and discriminatory practices in the organization, be they obvious and overt or hidden, reduces the efficiency of the personnel, because evaluation systems of working efficiency, performance, and rewards are biased and unfair. Hence, this leads to low level commitment to the goals of the company. Also the multiple competences and the innovative resources of culturally-diverse personnel are not used in full strength. Thus the corporations should necessarily understand the value of anti-racist and indiscriminative organization culture and commit to the idea of managing and valuing diversity.

In the field of marketing, globalization has increased and differentiated the supply and selection of cultural codes. The codes which mediate meanings and thus make sense to our world and lives are not familiar and predictable any more in a globalized post-modern world. Similarly, the effects and outcomes of the symbols used in marketing have become quite unknown: symbols can be simultaneously understood: insulting for some customer groups and harmlessly comical to others. There exist no single, exact, permanent and consistent manners to produce and mediate cultural meanings.

Because an insulting advertisement does not sell the product, such ones should be avoided. But, this is not an easy mission, for two reasons. First, there exists so huge numbers of diverse cultural symbols and codes that knowing them all is impossible. Second, faultless and complete interpreting and understanding the symbols and codes is extremely difficult, because their meanings are multiple and relatively unfixed. To interpret and understand a symbol, man should not only know its overt meaning, but also know its contexts and how it is used in those contexts. It is the context and an act of reading which ultimately defines and completes the meanings of the symbols.

Thus the risk to use insulting symbols in global markets is obvious although it is not even a matter of racist intention. The best way to avoid unintentional racism in marketing is to know how racism actually works. What matters in racism first is the symbolic and representational level. Thus understanding how people produce and construct meanings by using cultural symbols and codes gives us means to identify racist ideas from the meaning construction processes. This competence enables the leaders to do intercultural

and international marketing successfully because they are able to deconstruct the most of racist symbols and meanings away from the advertisements and other marketing instruments.

In many cases, the alliances and mergers of corporations give a competitive edge in global markets. But then they meet the question how to integrate different organization cultures so that they can work together. Sometimes these cultures can differ very much because of long geographical distances, different local economic conditions, etc. Thus the integrating of two or more organization cultures is a field in which racism and ethnic conflicts can jeopardise the benefits of mergers. Integration of two or more organization cultures will not be successful if there exists racism or other discriminative ideas in the cultures. A situation in which the other part is an object of defame of the other part is unsatisfactory.

2.3 Stages of the globalization of a business

Globalization of a given business seems to be a multi-stage process. Many phases are gone through before a firm can be called a truly global company. The stages may be designated as domestic, export, international/multinational, and global.

When an export company establishes its manufacturing or distribution facilities abroad it becomes international. It achieves cost advantages and all significant decisions will continue to be made at home. When a company creates miniatures of itself in other countries, staffed largely by nationals and gives it a wide degree of autonomy it can be called multinational. The truly global organization goes further. It relocates some functions on a global scale to places other than headquarters. A multicentred organization emerges that can serve all parts of the firm anywhere in the world. For example Phillips moved its long-range technology development centre from the US to the Far East to take advantage of longer term thinking and reward patterns. IBM and DEC moved their research and development facilities to Italy known for its intuitive and innovative behaviour patterns. Thus in the global organization, the strategy and structure is without national boundaries. The heart of the global organization is its culture, its vision, mission, policies, procedures, systems and practices. As is evident from the above, becoming a true and fully-fledged globalized company is preceded by intermediate stages or phases. Studies have noted that company structure and strategy differs according to these phases or stages⁶.

2.4 The globalization of business activities

The globalization of business activities and the term global strategy emerged in the early 1980s. Levitt⁷ is often considered as the first to recognize the trend towards globalization and states that:

Companies must learn to operate as if the world were one large market - ignoring superficial regional and national differences.

In addition, he argues that the companies that do not adapt to the new global realities will become victims of those that do. However, McCloughry and James used the term global strategy in the 1950s in their book titled *Global Strategy*.

Johansson states that there are four groups of variables that propel companies towards globalization, namely the categories of market, competition, cost, and government. They are sometimes referred to as the four major globalization drivers. Originally, Yip⁸ discusses and classifies the globalization drivers. For example, the market drivers consist of homogeneous needs, global customers, global channels, and transferable marketing. The cost drivers are categorized as economies of scale and scope, learning and experience, sourcing efficiencies, favourable logistics, differences in country costs and skills, and product development costs. The government drivers are classified as favourable trade policies, compatible technical standards, and common marketing regulations. Finally, the competitive drivers consist of the interdependence between countries and the competitors that globalize or might globalize.

Sheth⁹ argues that companies doing business in foreign markets probably do so owing to factors other than an emerging universality of consumer needs and wants. He points out three possible reasons for the emerging globalization of business activities in the early 1980s, namely the access to foreign markets, the increasing degree of international standardization of products and standards, and the increasing number of worldwide mergers, acquisitions, and joint ventures. Jeannet and Hennessey mention a number of reasons for the globalization of business activities such as globalizing for internal efficiency, globalizing to compete in homogeneous markets, and globalizing for added synergies. The indicators for the globalization of business activities are proposed to be at the customer level, at the market level, at the industry level, and at the competitor level. Furthermore, these indicators are independent of each other, which mean that different levels of globalization may be observed in each area. Dahringer and Mühlbacher state that a global approach allows companies to achieve concentration and coordination of activities, which stimulate the companies' efforts for the globalization of business activities.

2.5 Forces influencing business organizations become global

Why must most business organizations, nongovernmental organizations (NGOs), and many other institutions become global to survive? Moran and Riesenberger identify and describe 12 environmental forces impacting on organizations and influencing change¹⁰.

The proactive environmental forces are:

- (1) Global sourcing – organizations are seeking non-domestic sources of raw materials because of cost and quality.

- (2) New and evolving markets are providing new opportunities for growing business.
- (3) Economies of scale – today's marketplace requires new approaches resulting in competitive advantages in price and quality.
- (4) Movement towards homogeneous demand – globalization is resulting in similar products being required worldwide.
- (5) Lowered transport costs – the global transport costs of many products have fallen significantly since the 1960s.
- (6) Government tariffs and taxes – the protectionist tendencies of many governments is declining as evidenced by the North America Free Trade Agreement (NAFTA) and the European Union (EU).
- (7) Telecommunications – falling prices as a result of privatization and new technologies are impacting on globalization.
- (8) Homogeneous technical standards – the International Organization for Standardization (ISO) has been successful in developing global standards known as ISO 9000.

The reactive forces are:

- (9) Competition for non-domestic organizations – new competitive threats are experienced by organizations regularly.
- (10) Risk of volatile exchange rates – the constant fluctuation of exchange rates in many countries impacts on profits.
- (11) Customers are becoming more global consumers – globalization is impacting on customers in ways that "local content" in subsidiary produced goods is increasing.
- (12) Global technological change – technological improvements coming from many areas of the world are requiring organizations to adjust their strategies to survive.

2.6 Capabilities that should possess the transcultural leaders and managers

Transcultural leaders and managers should possess these capabilities:

- Thinking beyond local perceptions while transforming into more positive views of people and their differences.
- Preparing for new mindset shifts, while altering or updating old perceptions.
- Re-creating cultural assumptions, norms, and practices based on new experiences and insights.
- Re-programming one's mental maps and constructs.
- Adapting readily to new and unusual circumstances and lifestyles.

- Welcoming and learning from transitional experiences.
- Acquiring multicultural competencies and skills, including foreign languages.
- Creating cultural synergy whenever and wherever feasible.
- Operating effectively in multinational/multicultural situations.
- Envisioning transnational opportunities and enterprises.
- Creating optimistic and "doable" scenarios for the future.
- Utilizing human resource development to prepare global leaders to be students of worldwide human relations and values; comfortable with diversity with regard to people's cultures, genders, disciplines, or backgrounds; able to help newcomers to acculturate; able to collaborate in joint ventures, consortia, coalitions, or cross-cultural teams.

3. Global strategy

The issues of globalization of business activities and global strategies emerged in the 1980s and have been a popular topic since then. They have been used and applied among executives in international and multinational corporations, as well as among scholars in the field of international business. There is a continuum from the local adaptations of worldwide strategies on one side, and the universal or global strategies without adaptations on the other side. In an empirical context, the global strategy approach is more like a managerial utopia, though any kind of genuine or true global strategy will not be successfully implemented on a worldwide basis. A worldwide strategy has at least to be adapted to local conditions, characteristics, and circumstances to a certain extent. Nevertheless, it is a matter of thinking globally, but acting locally, i.e. acting and thinking "glocally". Apparently, in most areas it is not suitable to apply a genuine or true global strategy, since local adaptations of the business activities usually have to be taken into consideration in the marketplace.

3.1 The global strategy and the distinction between the multinational corporation and the global corporation

A company's global strategy is closely related to its corporate strategy. The corporate strategy guides the performance of a company's overall business activities and the allocations of resources to achieve established business goals. Yip provides a detailed framework for evaluating whether and how to globalize an individual company's corporate strategy. The framework emphasizes the potentials for achieving competitive benefits and provides illustrations of companies that have applied globalization issues in their corporate strategies. The formulation of a global strategy is a major challenge in itself, but its execution requires far-reaching changes to be made in corporate structures and procedures.

Levitt makes a distinction between the multinational corporation and the global corporation. The multinational corporation operates in a number of countries, and adjusts its products and practices in each, while the global corporation operates with resolute constancy, as if the entire world, or major regions of it, was a single entity. The global corporation sells the same things in the same way everywhere. Accordingly, Levitt states that the uniformity of global business activities should be applied on a worldwide basis without local adaptations. Keegan and Green¹¹ define a global strategy as:

... a design to create a winning offering on a global scale ...

Consequently, they also apply a worldwide approach to the term global strategy. Allio¹² states that global competitors exploit the similarities between countries to enhance the competitive advantage, while the multidomestic or multinational competitors exploit the differences between countries.

3.2 Global marketing strategies

The global marketing strategies and the globalization of marketing activities have been popular topics among scholars and practitioners for a couple of decades. They have been used and applied among executives in international and multinational corporations, as well as among scholars in the field of international business and international marketing. There is a continuum from the locally-related issues of worldwide strategies on the one side, and the globally-related issues on the other side. In an empirical context, the globalization of marketing activities is widespread. Global marketing is likely to be a managerial utopia, though any kind of global marketing strategy will be successfully implemented on a worldwide basis. A pure global marketing strategy will suffer from marketing myopia or, as Levitt states: "Obviously the company has to do what survival demands. It has to adapt to the requirement of the market, and has to do it sooner than later". At best, global marketing activities may exist on a strategic level, while on an operative level and a tactical level they are less appropriate, if at all realistic and possible to implement. Therefore, on a strategic level, general marketing policies may be considered, but when it comes to operative and tactical levels specific marketing activities have to be addressed and considered.

Local and domestic marketing strive exclusively to maximize adaptation, tailoring, differences, concentration, independence, flexibility, and separation of marketing activities within market frontiers. A local or domestic marketing strategy recognizes the necessity to consider locally-related issues in the performance of marketing activities in the marketplace. An international marketing strategy is a widening of the local and domestic marketing strategies of marketing activities that is applicable beyond the home market's frontiers, while a multinational marketing strategy refers to marketing activities

towards a wide selection of foreign markets targeted through the marketing activities.

The international and multinational marketing strategies also recognize the necessity for locally-related issues of marketing activities in the different markets targeted, but worldwide diffusion is the ultimate goal. This means that international and multinational marketing strategies across markets strive primarily to maximize standardization, homogenization, similarity, concentration, dependence, synchronization, and integration of marketing activities. Secondly, international and multinational marketing acknowledge the potential necessity for adaptation, tailoring, difference, diffusion, independence, flexibility, and separation of marketing activities across markets.

The global marketing strategy strives exclusively to maximize standardization, homogenization, similarity, concentration, dependence, synchronization, and integration of marketing activities across markets. The global marketing strategy has an emphasis on the uniform marketing activities across existing markets in the world, while international and multinational strategies in some aspects strive to achieve uniform marketing activities and in other aspects apply disparate marketing activities due to unique conditions, characteristics, and circumstances in different markets.

3.3 Benefits and advantages by the globalization of business organizations and by the global strategy

The global strategy approach and the globalization of business activities are encouraged by a number of perceived potential benefits and advantages. Yip mentions four drivers of globalization. The global strategy approach may improve the access to market drivers such as common customer needs, global customers, global channels, transferable marketing, and leading markets. In addition companies are stimulated by cost drivers such as economies of scale, economies of scope (i.e. the gains from spreading activities across multiple product lines or businesses), sourcing advantages, and duplication across countries. An example of government drivers is the introduction of ISO9000, which is a global standard of quality certification. Finally, companies who go global provide a strong incentive for other firms to follow. Levitt states that companies:

... benefit from enormous economies of scale in production, distribution, marketing, and management ...

Keegan and Green and Simon-Miller also argue that the global strategy approach and the globalization of business activities may lead to substantial competitive advantages in the marketplace.

Segal-Horn¹³ mentions other potential benefits of a global strategy approach and the globalization of business activities such as the cost savings/reductions and the restructuring of international logistic operations. Furthermore, the advantages may

influence the design, purchasing, manufacturing operations, packaging, distribution, marketing, advertising, customer service, software development, making of standardized facilities, methodologies, and procedures across locations. Yip, too, mentions a list of benefits that may be achieved through the globalization drivers such as cost reductions, improved quality of products and programs, enhanced customer preference, and increased competitive leverage. He also mentions some major drawbacks such as reduction of responsiveness to local needs, distance activities from the customer, increased currency risk, reduction of adaptation to local customer behavior and the marketing environment, and local competitiveness, all of which may be sacrificed.

Jeannet and Hennessey argue that there are various factors limiting the global strategy approach and the globalization of business activities. For example, they refer to market characteristics, industrial conditions, marketing institutions, and legal restrictions. Keegan mentions two motives for the globalization of business activities. One is to take the advantage of opportunities for growth and expansion and the other is survival. Companies that fail to pursue global opportunities will eventually lose their domestic markets, since they may be pushed aside by stronger and more competitive global competitors. Dahringer and Mühlbacher argue that two major advantages may be obtained in the implementation of the global strategy approach and the globalization of business activities, namely the concentration and the coordination of business activities. Concentration means centralized decision making which is normally combined with a high degree of standardization of business activities. The experience curve may also be improved through the coordination of business activities. Lamont writes that the global strategy approach encourages initiatives to find new markets, new segments, new niches, the developing of new buying and selling opportunities, and marketing across international boundaries. The global strategy approach includes specific tasks such as the organizing of worldwide efforts, the research of domestic and foreign markets, the finding of new partners, the purchasing of comprehensive support services, and the managing of the costs of international transactions. Allio argues that a global strategy becomes critical when the need for local adaptation is low and the benefits from global systems are high, either as a result of economies of scale or economies of scope.

Yip and Coundouriotis conclude that the use of a global strategy approach can potentially achieve one or more of four major categories of benefits, namely reduced costs, improved quality, enhanced customer preference, and combined global resources. For example, reduced costs may be achieved through gaining economies of scale from pooling production and other business activities, moving to lower cost countries, exploiting the flexibility of a global network, and enhancing bargaining power with governments, unions, and suppliers. Improved quality may be achieved through focusing resources on a smaller number of products and programs. Enhanced customer preferences may be obtained through increasing global availability, serviceability, and recognition. Finally, the combining of global resources and using more locations for

attack and counter-attack may lead to an increased competitive leverage. Kogut identifies a set of global opportunities, such as arbitrage opportunities (i.e. production shifting, tax minimization, financial markets, and information arbitrage), leverage opportunities (i.e. global coordination and political risk), and creating compatible incentives, all of which emphasize adaptations of the global strategy approach and its related business activities.

Accordingly, the global strategy approach and the globalization of business activities assume the achievement of benefits and advantages. The ultimate outcome of these potential benefits and advantages is dependent upon the extent to which they are theoretical potentials and influenced by obstacles in the global business environment.

4. Global marketing

The idea of the globalization of marketing activities is a well known phenomenon. It is also widespread among marketing scholars and marketing practitioners. The concept of global marketing is used in different contexts, but it is often applied with a variety of meanings. It is used as an etiquette or jargon to represent a diversity of marketing phenomena or marketing applications. At times it is almost used as a prefix. There is an evident disagreement on the meaning and the appropriate usage of the concept of global marketing among marketing scholars and marketing practitioners. The multiple meanings and use of the concept of global marketing is therefore ambiguous. It is widely used to represent different meanings depending very much upon the user's personal perception or conviction. The concept of global marketing appears to have become a cliché adopted both by marketing scholars and by marketing practitioners, and others as well.

There is a discrepancy between the term "global marketing" and the "globalization" of marketing activities. There is a need to explore and describe the gap or vacuum that may contribute to advance the use of these terms related to marketing activities beyond present boundaries.

4.1 Concept of global marketing

Many scholars use the concept of global marketing. It is usually applied to represent different meanings:

... marketing activities coordinated and integrated across multiple country markets.¹⁴

...global marketing focuses its resources on global market opportunities and threats.¹⁵

... global marketing does not necessarily mean standardization of products, promotion, pricing, and distribution worldwide.¹⁶

... a business view of selling products to customers around the world ...¹⁷

Global marketing is the process of focusing the resources and objectives of a company on global market opportunities ...¹⁸

In some global strategies marketing should play the role of tailoring and not standardizing to support an overall strategic position.¹⁹

4.2 Globalization of marketing activities

Mühlbacher write that a global approach to international marketing occurs when a company's managers concentrate on product markets, i.e. groups of customers seeking shared benefits or demanding to be served with the same technology, emphasizing their similarities regardless of the geographical areas in which they are located, rather than focus on country markets, i.e. differences due to the physical location of the customer groups. In addition, Mooij states that there are a number of paradoxes in global marketing and advertising. For example, paradoxical values are found within cultures and between cultures. Every culture has its opposing values. Markets are people, not products. There may be global products, but there are not global people. There may be global brands but there are no global motivations for buying those brands. Jeannet and Hennessey argue that global marketing is not just a new concept for an old phenomenon, but that there are real differences between international and global marketing. In addition, they argue that there has been a stepwise development in the process of marketing, from domestic marketing through export and international marketing, multinational and multiregional marketing, to global marketing. Although they argue that there are some differences, most scholars and practitioners still use the concepts of international, multinational, and global marketing interchangeably or at whim.

Kotler states that there are circumstances where a multinational company can gain benefits through increased standardization of its marketing mix. There are also circumstances where this strategy would hurt the company. For example, he writes that the issue can be framed in the following way: under what circumstances can a company in Country X sell its product in Country Y without changing the product, promotion, price, or place and still earn a good return. Wind introduces an approach of thinking globally and acting locally. This suggests that the overall design follows a worldwide perspective, but that every detail of the strategy takes into account the country's characteristics and cultural differences. Wind writes that by following the strategy of "thinking globally, acting locally", then changes in the world force us to move away from thinking domestically, at the same time avoiding the pitfalls of global standardization: more emphatically, to employ a marketing-oriented approach and take advantage of our understanding of the local conditions in each of the world markets. Mooij writes that thinking and acting are influenced by culture. Someone who thinks globally is still a product of his or her culture. Global thinking by a person of one culture may easily be interpreted wrongly by people of another culture.

4.3 Origin and reason of the globalization of marketing

McCloughry and James use the concept of global strategy in the 1950s in their book entitled *Global Strategy* in terms of war strategies, but emphasize that the importance of localizing the war and preventing it from becoming a general world struggle " ... thereby not only achieves the maximum concentration of force upon his immediate object, but affords himself the best chance of a peace, if only temporary, which will leave him in possession of what he has gained ... ".²⁰ The topic of globalization of marketing activities emerged in earnest in literature in the early 1980s. Levitt recognizes the trend towards the globalization of marketing activities and states that companies must learn to operate as if the world were one large market - ignoring superficial regional and national differences. In addition, he argues that the companies that do not adapt to the new global realities will become the victims of those that do. Kotler regards Levitt's approach as going back to a sales approach, which is a step backwards in terms of marketing, one which recognizes local conditions, characteristics, and circumstances.

Johansson states that there are four factors that influence companies to strive towards the globalization of marketing activities, namely the categories of market, competition, cost, and government. These factors are often referred to as the four major globalization drivers. Originally, Yip discusses and classifies the globalization drivers thus:

- market drivers consisting of homogeneous needs, global customers, global channels, and transferable marketing;
- cost drivers categorized as economies of scale and scope, learning and experience, sourcing efficiencies, favorable logistics, differences in country costs and skills, and product development costs;
- competitive drivers consisting of the interdependence between countries and the competitors that globalize or might globalize; and
- government drivers classified as favorable trade policies, compatible technical standards, and common marketing regulations.

Sheth argues that companies doing business in foreign markets are probably doing so due to factors other than an emerging universality of consumer needs and wants. He points out three possible reasons for the emerging globalization of marketing activities in the early 1980s, namely: access to foreign markets; increasing degree of international standardization of products and standards, and; increasing number of worldwide mergers, acquisitions, and joint ventures. Hollensen lists proactive and reactive motives of internationalization. Proactive motives may be profit and growth goals, managerial urge, technology competence/unique product, foreign market opportunities, economies of scale, and tax benefits. Reactive motives may be competitive pressures, a small and saturated domestic market, an overproduction/excess capacity, unsolicited foreign orders, extended sales of seasonal products, and a proximity to international customers/psychological distance.

Jeannet and Hennessey also mention a number of reasons for the globalization of marketing activities such as globalizing for internal efficiency; globalizing to compete in homogeneous markets; globalizing for added synergies. The indicators for the globalization of marketing activities are proposed to be at the customer level, at the market level, at the industry level, and at the competitor level.

Furthermore, these indicators are independent of each other, which mean that different levels of globalization may be observed in each area. For a manufacturer and distributor the assets are mostly tangible and there is a preference for achieving economy of scale, low margins, and these firms strive to achieve cost efficiency. There is a preference for mass markets instead of separated markets. Traditionally, value has been created by owning physical assets, but now there is a shift to the means of value creation, in creating value from a more local focus.

Accordingly, the roots of the concept of global may be traced principally to the early 1980s due to a number of globalization trends that emerged, such as a focus on standardization, homogenization, similarity, concentration, dependence, synchronization, and integration of marketing activities on a worldwide basis.

5. The definition of globalization and its stages

Globalization, a major current buzzword, constitutes one of the most significant and dominating developments of the post-Second World War era. As yet, however, there apparently is no agreed on consensus-conception of globalization appearing in the literature. The lack of conceptual clarification in turn obfuscates questions to be raised, problems to be addressed, and from this policy and resolution. Consequently, the multiplicity of differing conceptions that are offered in the basic literature is also manifest in an ambiguity of analysis and theory.

Evidence in support of this lack of consensus is readily revealed in the many alternative conceptions of globalization which appear in the literature. "The definitional nature, empirical character and ultimate significance of interdependence and globalisation are all matters of considerable controversy and confusion".²¹ As a general viewpoint, interpretations as to what globalization entails appear as a basic polarity in the literature. On the one hand: "globalization is seen negatively and at times almost demonically, as the dominance of Western economic and cultural interests over the rest of the world ... the perpetuation of inequality between the rich and poor countries and regions". On the other hand another view offered is of: "globalization as a triumphalist light, as the penetration of capitalism into every corner of the world, bringing with it the possibility for all of the world's population to participate in the fruits of the international division of labour and market economy".

But there are, in addition, many attempts at specific definitions of globalization

interrelated to integration, interdependence, internationalization, and on. One conception relates to globalization, "... understood as the phenomenon by which markets and production in different countries are becoming increasingly interdependent due to the dynamics of trade in goods and services and the flows of capital and technology".²² While such a market-oriented conceptualization appears relevant, it does not go far enough to include the social and cultural variables impacted by the globalization process. It also conceals the dynamics of structural transformation which have taken place over time in the evolution of what might be called a global economy. The global economy has evolved over time, and that evolution is predicated on structural transformation.

One approach toward a conceptual clarification is to draw a distinction between two ideal types depicted as an international economy on the one hand versus a globalized economy on the other. In these two diverse models, Hirst and Thompson put forward the view that globalization constitutes a juggernaut of uncontrollable free-market forces. In *Globalization in Question* they argue that this conception of globalization constitutes a myth, not reality and that it "... robs us of hope ..." and amelioration from market failures, in terms of governance at the national level. A more relevant model is to depict the current global economy as an international economy "... in which the principle [*sic*] entities are national economies" and still consequently capable of control and governance.²³

It is however still arguable that the global economy is none the less currently in a state of transition toward a new structure of international interdependence led by MNC dominance and control. And as such this process of globalization, so dominated, constitutes a potential to unleash the inexorable force of free markets superseding national control. If this view is correct, the current global economy is evolving toward the polarity of what might be called not simply globalization but rather corporate globalization. Also, that the locus of sovereignty might be conceivably shifting from the nation state to MNCs, however, is not to assume that the process is irreversible and beyond the capacity for national control and governance. But this does not deny the fact that currently MNC power, policy and values are increasingly coming to dominate the global economy.

Internationalization of national economies into what legitimately might be called a global network of trade refers to a long-term process going back to the mid nineteenth century. This first stage took place in the context of nation-state sovereignty and control. It refers to an interconnection of relatively distinct national economies in which sovereignty was still predominantly relegated to the nation state. But a second stage manifest in a different structure is evolving, something new is taking place. "Globalization in its radical sense should be taken to mean the development of a new economic structure, and not just conjectural change toward greater international trade and investment within an existing set of economic relations".

While it is arguable that an overall consensus-conception of the globalization now

taking place still eludes us, there are still some specific aspects of globalization that might be agreed upon. One aspect of apparent agreement relates to the fact that the phenomenon entails a great complexity. Globalization entails not simply the economic process and free markets in relation to trade and competitiveness. Globalization is also related and relevant to jobs, the quality of life, ecological concerns, MNC power, nation-state sovereignty and survival, human rights and needs, and on.

Such a complexity embraces not simply the economic but also relates to the so-called "noneconomic" in terms of social, political and cultural dimensions. Consequently, relevant analysis and theory obviously require an interdisciplinary conception of the globalization process. The scientific conception which deals with such a complexity of interrelated disciplines, resides in the anthropological conception of culture better known as "that complex whole". It is the anthropological conception of culture which serves as an interdisciplinary blender. Globalization constitutes a current manifestation of the ongoing dynamics of general culture diffusion. This evolutionary process appears over time in a variety of forms and structures. In this context, international trade as an agency of this dynamic serves as an "umbilical cord of culture diffusion".

Globalization encompasses a spread of the complex dynamics of general culture evolution and diffusion on a global scale. But relevant to culture evolution, economics and the processes of globalization, what is meant by a dynamic process? Dynamic economic analysis entails a metamorphosis as a process of structural transformation. But transformation and changes of what? "The major preoccupation of dynamic economics is the study of changes in social phenomenon..." and which is basically related to "... the technological elements in the economic system". This conception of a dynamic economic analysis coincides with Myrdal's²⁴ conception of economic development as the "... movement upward of the entire social system". And again, it is culture as "that complex whole" which conceptually comprises the entire social system. Culture evolves in a dynamic mold of structural transformation, as a sequential process, in which one "S" curve is superimposed on the next as a series of "logistic surges". The growth process relates to quantitative increases within a given structure. Development as an evolutionary process relates to the dynamics of structural transformation in a sequential pattern of "S" curves and/or as "logistic surges", as one structure gives rise to the next.

From a very long-term perspective, trade even on a multilateral basis has impacted various parts of the world and promoted culture diffusion. Primitive cultures (civilizations) of antiquity, the city states of the past, the Vikings, and on, all spread and diffused culture via a trading process. But globalization as an integrated network involving "... the trade balances of almost all countries so as to constitute a world wide orbit, is a formation of only about three generations old".

Our concern relates to the epoch of modern economic growth which has experienced two major stages in the evolving network of global trade. The first stage had its origins during the 1870s and the second during the post-Second World War era. In the early stages

of economic evolution and development, the scope for trade was limited. Trade in the early stages of cultural evolution affected local or regional areas. International trade as trade among nation states could not have taken place, in that nation states were nonexistent. The nation state as such, and relevant to international trade, came into being during the stage known as the Commercial Revolution (1350-1750).

And while ships did roam and trade globally, and served as pre-conditions in the evolution of capitalism and modern economic growth, the trade which took place during the period of mercantilism obviously did not constitute an integrated or interdependent global network. The internationalization of national economies on a multilateral and global basis awaited the advent of the Industrial Revolution and had its origins during the 1870s. The multilateral trading which evolved during the nineteenth century, took place during the "scientific epoch", which Kuznets called industrialism or an industrial system, as the dynamics of modern economic growth, "... a concept used to designate a wide application of knowledge, based on empirical science to the problem of economic and social technology ... the industrial system dates from one and a half to two centuries ago".²⁵ And it was during this period, delineated as the "great divide", that "The Genesis of the Current Global Economic System" took place.

The two basic stages which internationalized nations into a global economy took place during the stage of economic development known as modern economic growth. The first structure or stage was in the form of a multilateral trading system which had its origins circa 1870s, and the second marked by the Bretton Woods era. An empirical study, *The Network of World Trade*, delineated the global economy in terms of a multilateral trading system. And while trilateral or multilateral trade as such "... is likely to have existed from the time when trade advanced beyond the stage of barter ..." such trade did not constitute a global network.²⁶

However, a multilateral trading system embracing the global economy, and as international trade embracing nation states, had its origins in the late nineteenth century during the 1870s. A multilateral system of balances, nurturing global interdependence, evolved on a regional and national basis. The USA had a deficit with the tropics, which were covered with surpluses elsewhere. The UK (non-continental Europe) had a surplus with the tropics which in turn covered deficits elsewhere. And in this manner trade balances were interconnected functioning overall as a global multilateral trading system.

Analogous to the "unfolding of a fan" as time passed more and more nations became a part of the overall system. The center or hub of the evolving wheel of interdependence resided in Europe the World's Banker 1870-1914. And in this center the UK assumed a hegemonic role, especially in the context of the international gold standard. The international gold standard provided the financial glue which held it all together.

That glue turned to water when trade and capital flows deteriorated between the UK and the tropics. This development which "short-circuited" the system took place during the early 1930s. With the demise of the international gold standard in 1931, the system

"disintegrated".²⁷ Hardly any aspect of a modern economy would not be affected by the ensuing collapse of such an interdependent network of trade, all of which interconnected to the Great Depression.

The next stage of internationalization took place during the post-Second World War era. In the immediate post-Second World War period, Bretton Woods served to rejuvenate and reconstruct the collapsed nineteenth century system of global trade. The institutional adjustments which took place appeared as a trilogy in the forms of the IMF, GATT and the IBRD. Again the system was to be predicated on nation states as the basic building blocks of the new system, though taking account of Article XXIV of GATT of Europe's needs for regional integration. And GATT in turn was transformed into the WTO which now comprises the global trading organization of the current period.

The statistics appear to indicate the success of the current stage of globalization now taking place. Economic growth has increased during the period. But trade increased at faster rates and private foreign direct investment increased at rates even faster than both economic growth and trade.

5.1 Consumers and economical globalization

Globalization refers to the processes by which the world is being made into a single place with systemic properties. Yet, it is often said without evidence that globalization has resulted in homogenization in buying behavior across the countries. Massive waves to deregulation and free trade have created a new environment for consumers all over the globe wherein the purchase of a foreign product becomes easier than ever before. On the other hand, a counter argument has emerged to the globalization in culture of consumption. For instance, Belk argues that the growing globalism has energized debate as well as resistance including localism, ethnogenesis, and neo-nationalism.

While globalization is sometimes perceived as a word synonymous with the integration of the world economy, it generally means the long-term effort to integrate the global dimensions of life into each nation's economics, politics, and cultural systems. Economic globalization, the first step of globalization, leads to political and cultural globalization, and finally involves a psychological process, a spiritual process, a process of deepening consciousness and increasing sensitivity to other people and cultures. Thus, people globalized to the full extent may be open to other cultures. They may be interested in other cultures, aware of much knowledge about individual nations, sensitive to different points of view based on other cultures. People's globalized mind-sets are the consequences of successful globalization processes in a culture. That is, consumers' cultivated openness to foreign cultures (globalized mind-sets) is incorporated in the model as indirectly affecting reluctance to buy foreign products by decreasing the level of their ethnocentric tendencies.

Given that global consumers are considered to be individuals whose cultural and

national differences do not affect their buying behavior, it is reasonable to assume that as the level of importance that an individual attaches to ethnocentric tendencies decreases, the more that individual could be viewed as a globally open consumer.²⁸ However, the results from previous empirical studies are not consistent. While Sharma found that "cultural openness" was negatively related to consumer ethnocentric tendencies, and Crawford and Lamb also found that "worldmindedness" positively affected professional buyers' willingness to buy foreign products, other recent studies failed to generally support the concept of the global consumer.

The conflicting results may be due to the following two reasons. First, globalization processes affecting global mind-sets of consumers vary culture by culture. The unique culture and psychology of a particular country may determine the distinctive characteristics of the processes and consequences of globalization of the country. As a result, global mind-sets of consumers are in a sense independent from the level of economic globalization. For example, in Korea where globalization has been mainly achieved through the government's intervention and coordination in a collectivist manner, consumers' global mind-sets might be less effective in making consumers open to foreign-made products although their self-conscious level of globalization would be relatively high. On the other hand, US consumers who have been globalized mainly through their own experiences and self-awakening in an individualistic way may show decreased ethnocentric tendencies for foreign products. Internationalism does not appear to have an impact on consumer ethnocentrism either in the two developing nations: Turkey or the Czech Republic. Second, a measurement issue matters in the various results. An instrument that can validly measure a global mind-set cultivated by globalization needs to be developed to prove the presence of global-minded consumers and the reason for their emergence. It might be distinctive from the traditional ones measuring either a "psychological predisposition" with which consumers are open to foreign cultures or a "political worldview" favoring internationalism with or without the impact of globalization.

Reflecting these discussions so as to go forward from the conflicting results of the previous studies, the present study adopts "global openness", the construct incorporating the impact of globalization and thus reflecting a self-conscious level of globalization as a process of deepening consciousness and increasing sensitivity to other people and cultures. Based on this measure, presented is a set of hypotheses based on the argument that the trend of "global homogenization" resulting from globalization and the trend of "local ethnocentrism", old or new, will compete with each other and make the dynamics in modern consumers' buying behavior in a particular cultural and social environment.

6. Conclusion

Transformation into a global organization offers many challenges and issues for the leadership. Globalization is changing everything from lifestyles and management practices to consumer patterns and workforce composition. The arguments both for and against globalization have appeared. The expectation is that increased globalization will reduce the income gaps between rich and poor nations and their peoples; will encourage more knowledge job formation; will build on local culture and needs in sharing power and control. Yet a world of free trade should benefit both humanity and nature.

Globalization calls for leadership in both the renewal of cultures and institutions. Thus, the global organization seeks better information distribution and knowledge management within the context of greater diversity and synergy. To serve the global marketplace better, its leaders need to adopt a macro view of its activities, possess cross-cultural skills, and be competent in strategic planning.

In the new world order, competition for markets has intensified. Long-term firm success and lasting superiority in the market is requiring more than a single competitive advantage of cost, quality or delivery. Future performance of a firm or even survival is not assured by either current size or performance. What seems necessary in the new globalized business environment is forward looking dynamism, swift strategic responses, operational flexibility, sustained effort, high level of energy, and continuous renewal. Hence, in the new world order, businesses have to develop and manage people who can think, lead and act from a broader or "global" perspective. This global perspective or mindset creates a capacity in the managerial ranks to turn threats into opportunities; to motivate people not just to survive, but to excel, to take innovations to the market place at an increasingly faster pace; to operate through use of teams; and to take advantage of diversity within and without.

To sum up, economic globalization and financial integration can and must represent a great opportunity to produce positive effects, in particular for the reduction of the gap between the rich and the poor, so long as we persevere in ensuring that within the context of institutional, supranational rules, economic bodies, and markets are free to move autonomously for the effective development of each human person and of the whole human person.

Notes

- ¹ Johanson, J. and Mattsson, L.G. (1988), Internationalisation in industrial systems network approach, in Hood, N. and Vahlne, J.E. (Eds), *Strategies in Global Competition*, Croom-Helm, New York, NY, p. 287-314.
- ² Blomstermo, A., Erikson, K., Johanson, J. and Sharmna, D.D. (2001), The usefulness of network relationship experience in internationalisation of the firm, in Hakansson, H. and Johanson, J. (Eds), *Business Network Learning*, Pergamon, Amsterdam, p. 127-45.
- ³ Mattsson, L.G. (1998), Dynamics of overlapping networks and strategic actions by the international firm, in Chandler, A. Jr, Hagstrom, P. and Solvell, O. (Eds), *The Dynamic Firm*, Oxford University Press, Oxford, NY, p. 242-59.
- ⁴ Johnston, W. B., "Global work force 2000: the new world Labor market", *Harvard Business Review*, Vol. 69 No. 2, 1991, p.115-27.
- ⁵ Gerrity, R.M., (1991), Globalization: its impact on world trade, American agriculture and you, *Vital Speeches*, Vol. 58 No. 2, p.52-8.
- ⁶ Rhinesmith, S.H., An agenda for globalization, *Training and Development Journal*, Vol. 45 No. 2, 1991, p. 22-9.
- ⁷ Levitt, T. (1983), The globalization of markets, *Harvard Business Review*, p. 92
- ⁸ Yip, G.S. (1989), Global strategy in a world of nations, *Sloan Management review*, Fall, p.29-41
- ⁹ Sheth, J. (1986), Global markets or global competition, *The Journal of Consumer Marketing*, Vol. 3 No. 2, Spring, p 9-11
- ¹⁰ Moran, R.T. and Riesenberger, J.R., *The Global Challenge: Building the New Worldwide Enterprise*, McGraw-Hill, London, 1994, p52
- ¹¹ Keegan, W.J. and Green, M.S. (2000), *Global marketing*, Upper Saddle River, NJ, p.26
- ¹² Allio, R.J. (1989), Formulating global strategy, *Planning review*, pp. 22-7
- ¹³ Segal-Horn, S. (1996), The limits of a global strategy, *Strategy & Leadership*, November/December, p.12-17
- ¹⁴ Johansson, J.K. (2000), *Global marketing: Foreign entry, Local marketing & global management*, Boston, p.6
- ¹⁵ Keegan, W.J. and Green, M.S. (2000), *Global marketing*, Upper Saddle River, NJ, p.2

16. Kotabe, M. and Helsen, K. (1998), *Global marketing Management*, New York, p13
17. Dahringer, L.D. and Muhlbacher, H. (1991), *International Marketing: A global perspective*, Addison-Wesley Publishing, p. 5
18. Keegan, W.J. (1989), *Global marketing Management*, Prentice-Hall, Eaglewood Cliffs, NJ, p.11
19. Porter, M.E. (1986), *The strategic role of international marketing*, *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 3 No. 2, p.17
20. McCloughry, K. and James, E. (1957), *Global strategy*, Cape, p.54
21. Jones, R.J.B. (1995), *Globalization and Interdependence in the international Political economy*, Pinter Publishers, London, p.219
22. OECD, (1993), *Intra-firm Trade*, OECD, Paris, p. 7
23. Hirst, P. and Thompson, G., (1996), *Globalization in question*, Blackwell Publishers, Oxford, p. 2, 6, 8
24. Myrdal, G. (1974), *What is development*, *Journal of Economic Issues*, Vol.8, p. 729
25. Kuznets, S., (1954), *Economic change*, William Heineman, London, p. 238-9
26. League of Nations Secretariat (1942), *The network of world trade*, Geneva, p. 84
27. Hilgerdt, F. (1943), *The case for multilateral trade*, *American Economic Review*, Vol.33, p. 400-4
28. Keilor, B., *Global consumer tendencies*, *Psychology and Marketing*, Vol.18, p.8

References

- Harris, P.R. and Moran, R.T. (2000), *Managing Cultural Differences: Leadership Strategies for a New World of Business*, 5th ad., Butterworth-Heinemann, Woburn, MA.
- Floyd, D. (2001), Globalization or Europeanisation of business activity? Exploring the critical issues, *European Business Review*, Vol. 13 No. 2
- Friedman M. (1999), The lexus and the olive tress, *The New York Times Magazine*
- Turner, M.A. (2001), Can globalization be the currency of international peace, San Diego
- Morosini, P. (1998), *Managing Cultural Differences: Effective Strategy and Execution Across Cultures in Global Corporate Alliances*, Pergamon Press, Oxford, NY.
- Forsgren, M. (1989), *Managing the Internationalisation Process: The Swedish Case*, Routledge, London
- Hall, S. (1999), *Identiteetti, Vastapaino, Tampere*
- Kantola, A. (2000), *Maaillman tila ja suomi*, Gaudeamus, Helsinki.
- Dowling, P.J., Welch, D.E. and Schuler, R.S. (1999), *International human resource management. Managing people in a multinational context*, South-western college publishing, Cincinnati, OH.
- Wheeler, M.L. (1995), *Diversity: Business rationale and strategies*, Conference Boar, New York.
- Nwankwo, S. and Lindridge, A. (1998), *Marketing to ethnic minorities in Britain*, *Journal of Marketing Practice: Applied marketing science*.
- McCloughry, K. and James, E. (1957), *Global strategy*, Cape
- Johansson, J.K. (2000), *Global marketing: Foreign entry, Local marketing & global management*, Boston
- Jeannet, J.P. and Hennessey, H.D. (1992), *Global marketing strategies*, Boston
- Dahringer, L.D. and Muhlbacher, H. (1991), *International Marketing: A global perspective* Addison-Wesley Publishing, Reading
- Simons, G., Vasquez, G. and Harris, P. (1993), *Transcultural Leadreship*, Woburn
- Yip, G.S. (1989), *Global strategy in a world of nations*, *Sloan Management review*
- Yip, G.S. (1992), *Total global strategy: managing for worldwide competitive advantage*, Eaglewood Cliffs, NJ
- Simon-Miller, F. (1986), *world marketing: Going global or acting local? Five expert viewpoints*, *Journal of Consume Marketing* Vol. 3 No. 2
- Lamont, D. (1996), *Global marketing*, Cambridge, MA.

- Yip, G.S. and Coundouriotis, G.A. (1991), diagnosing global strategy potential: The world chocolate confectionery industry, Planning review
- Mooij, M. (1998), Global marketing and advertising: Understanding cultural paradoxes, Thousand Oaks, CA
- Wind, Y. (1986), the myth of globalization, Journal of Consume Marketing
- Hollensen, S. (1998), Global marketing: A market-responsive approach, London
- Roberson, r. and Lechner, F. (1985), Modernization, globalization and the problem of culture in world-system theory, Theory, Culture & Society, Vol. 2 No. 3
- Belk, R. (1996), Hyperreality and globalization: culture in thw age of Ronald McDonald, Journal of International Consumer Marketing, Vol. 8 Nos 3 and 4
- Sharma, S., Shimp, T. and Shin, J. (1995), Consumer ethnocentrism: a test of antecedents and moderators, Journal of the Academy of Marketing Science, Vol.23
- Crawford, J. and Lamb, C. (1982), The effect of worldmindedness among professional buyers upon their willingness to buy foreign products, Psychological Reports, Vol.50

Οι επιπτώσεις μιας πιθανής ενσωμάτωσης των αγορών αγροτικών προϊόντων της Τουρκίας στην ΚΟΑ

*Δρ. Γιάννης Μαντζάρας
Οικονομολόγος
Καθηγητής Τ.Ε.Ι. Σερρών
Τμήμα Λογιστικής
Διεθνούς Σ.Δ.Ο.*

*Ελισάβετ Μαντζάρα
Πτυχιούχος Παν/μίου Μακεδονίας
Τμ. Οργάνωσης & Διοίκησης Επιχ.
Bsc., MSc. Accounting, University
of Essex and Phd Candidate
Portsmouth Business School*

Περίληψη

Ο δρόμος για την πιθανή ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ θα είναι μακρύς και δύσβατος. Τα μεγαλύτερα εμπόδια (πέρα από τα πολιτικο-κοινωνικά) στη στόχευση αυτή τα θέτει ο αγροτικός της τομέας. Παρά τη μακρά σχέση της χώρας αυτής με την ΕΕ, η πρόοδος των διαπραγματεύσεων για μια πιθανή ένταξη είναι ελάχιστη και άρχισε ουσιαστικά τέλη του 2005. Με την εργασία αυτή θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε τις επιπτώσεις μιας πιθανής ενσωμάτωσης των αγροτικών αγορών και προϊόντων της χώρας αυτής στην ΕΕ, καθώς και τις εναλλακτικές δυνατότητες που προσφέρονται στην αγροτική πολιτική της Τουρκίας στη κατεύθυνση αυτή κάνοντας χρήση ενός μοντέλου προσομοίωσης. Το μοντέλο αυτό συγκρίνει τα σενάρια από τις επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα και την ΚΑΠ πριν και μετά την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ. Αποτελεί απειλή στα θεμέλια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος μια τέτοια ενσωμάτωση; Τι επιπτώσεις θα προκύψουν στην ΚΟΑ και την προβληματική χρηματοδότηση της ΚΑΠ από αυτή την ένταξη;

Λέξεις Κλειδιά: *Ευρωπαϊκή Ένωση, Τουρκία, Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Κοινή Οργάνωση της Αγοράς, Κοινή Αγροτική Πολιτική.*

Abstract

The path towards potential accession of Turkey into the EU will be long and rough. The biggest obstacles (apart from socio-political) for Turkey's accession are associated with the country's agricultural sector. Despite its long relation with the EU, the progress of the negotiations for a potential accession has been minimal, and it was substantially initiated at the end of 2005. This paper intends to trace the effects of the potential incorporation of the country's agricultural markets and products into the EU, as well as, the alternative possibilities that are offered to Turkey's agricultural policy towards that direction, using a simulation model. The model compares scenarios of the effects between the agricultural sector and the CAP before and after the accession of Turkey into the EU. Is this incorporation a threat to the fundamental construction of the Europe? What will the consequences to the CAP and the problematic financing of CMO as a result of Turkey's accession?

Key Words: *EU, Turkey, European Integration, Common Market Organisation, Common Agricultural Policy.*

Jel Classification: R0, R10, R11

1. Εισαγωγή

Ο κόσμος στον οποίο ζούμε δομείται και διαμορφώνεται από πολλά και διάφορα δυναμικά. Η γαιοστρατηγική θέση, ο πληθυσμός, ο βαθμός κορεσμού της αγοράς κτλ. αποτελούν για χώρες ή συνασπισμούς χωρών σημαντικά στοιχεία «ισχύος» τους στην παγκόσμια σκακιέρα.¹ Η έντονη συζήτηση για την πορεία της Τουρκίας στην ΕΕ στηρίχτηκε ακριβώς στην αξιοποίηση αυτών των γεωπολιτικών χαρακτηριστικών της εκ μέρους της ΕΕ. Ταυτόχρονα όμως, τόσο στο επίπεδο Ηγεσίας της ΕΕ, όσο και στο επίπεδο των πολιτών προέκυψαν αντιρρήσεις και επιφυλάξεις για τη δυνατότητα ενσωμάτωσης μιας τέτοιας χώρας από την ΕΕ, ιδιαίτερα μετά το τολμηρό εγχείρημα της ένταξης των 10 ΧΚΑΕ. Αν και η σχέση της Τουρκίας με την ΕΕ ξεκινά από το 1959 και την υπογραφή το 1964 της συμφωνίας της Άγκυρας, αυτή διακόπηκε πολλές φορές λόγω της συνεχούς πολιτικής αστάθειας στη χώρα αυτή. Από 01.01.1996 μεταξύ Ευρω-

παϊκής Ένωσης (ΕΕ) και Τουρκίας ισχύει η τελωνιακή ένωση και από το 1999 θεωρήθηκε επίσημα ως υποψήφια προς ένταξη χώρα, χωρίς όμως συγκεκριμένη χρονική δέσμευση. Η τελωνιακή ένωση περιλαμβάνει τα κυριότερα προϊόντα του δευτερογενή τομέα, αλλά και κάποια λίγα αγροτικά. Στοχεύει στο άνοιγμα καταρχάς των πυλών της τουρκικής αγοράς στα ευρωπαϊκά προϊόντα και δεύτερον, στη διαμόρφωση συνθηκών προσέγγισης προς μια χώρα, η οποία ίσως αποτελέσει γέφυρα της ΕΕ με τις άλλες μουσουλμανικές. Αν και η τελωνιακή ένωση διακρίνεται από σχετική «χαλαρότητα» όσον αφορά τις εκατέρωθεν δεσμεύσεις, είχε ως αποτέλεσμα την εκκίνηση κάποιων διεργασιών για αλλαγές στο τουρκικό καθεστώς εισαγωγών, καθώς επήλθε σημαντική μείωση των δασμών σε πολλά προϊόντα. Αυτό συνέβαλε στο προοδευτικό άνοιγμα της τουρκικής αγοράς και οικονομίας, κάτι που ίσως διαμορφώσει και καλύτερες συνθήκες πολιτικής προσέγγισης. Η τελωνιακή ένωση δε συμπεριλάμβανε τη μεγάλη πλειονοψηφία των αγροτικών προϊόντων. Τα περισσότερα από αυτά (και κύρια αυτά που ενδιέφεραν την Τουρκία), υπόκεινται σε καθεστάτα ιδιαίτερων προτιμησιακών εμπορικών συμφωνιών.

Στη συμφωνία για την εφαρμογή της τελωνιακής ένωσης² εμπεριέχονται μόνο γενικές διατυπώσεις προθέσεων, όσον αφορά τη φιλελευθεροποίηση του αγροτικού εμπορίου μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας. Έτσι π.χ. αναφέρεται: «Η ΕΕ και η Τουρκία θα βελτιώσουν σταδιακά για το κοινό τους συμφέρον τους προτιμησιακούς κανόνες στις συναλλαγές των αγροτικών προϊόντων» (άρθρο 26). Για την υλοποίηση αυτής της διαδικασίας δεν τέθηκαν συγκεκριμένες καταληκτικές ημερομηνίες, παρά τονίστηκε, ότι η Τουρκία θα πρέπει να επεκτείνει την τελωνιακή της ένωση και στα υπόλοιπα 10 μέλη της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου. Με βάση τη συνθήκη αυτή η Τουρκία υποχρεούται να αποδεχθεί όλες τις αρχές και τους κανόνες της ΚΑΠ (Κοινής Αγροτικής Πολιτικής) και να λάβει συγκεκριμένα μέτρα, που είναι απαραίτητα για την ελεύθερη διακίνηση των αγροτικών προϊόντων (άρθρο 25:1). Όμως ακόμη και στην περίπτωση αυτή, δεν αναφέρονται επακριβώς ποια είναι αυτά τα «συγκεκριμένα» μέτρα. Επιπρόσθετα η «δέσμευση» εκ μέρους των δυο πλευρών δεν είναι τόσο πειστική, κάτι που φανερώνει τη χαλαρότητα και το μακροχρόνιο χαρακτήρα της σχέσης.

Καθίσταται συνεπώς εμφανές, ότι από τα κείμενα των συμφωνιών δεν υπάρχει πειστική ανάγκη για την Τουρκία να εφαρμόσει συγκεκριμένα μέτρα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Τίθεται συνεπώς το ερώτημα, πώς και με πόση εμμονή μπορεί η Τουρκία να ωθήσει την αγροτική της πολιτική στην κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης που επιβάλλει η ΚΑΠ; Πηγή πληροφόρησης για απάντηση αυτών των ερωτημάτων θα αποτελέσει η ανάλυση των επιπτώσεων μιας πιθανής ενσωμάτωσης των αγορών των τουρκικών αγροτικών προϊόντων στην ΚΟΑ. Με την εργασία αυτή θα διερευνηθούν οι επιπτώσεις της πιθανής ενσωμάτωσης των αγροτικών αγορών της Τουρκίας στην ΚΟΑ και τις επιπτώσεις, όσον αφορά αφενός τους Τούρκους παραγωγούς αγροτικών προϊόντων και τους καταναλωτές, και αφετέρου τις επιπτώσεις της ενσωμάτωσης αυτής στον τουρκικό κρατικό προϋπολογισμό.

Η προσέγγιση που θα επιχειρηθεί θα διαφέρει από αυτή της πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ.³ Αυτό είναι αυτονόητο, αφού στην περίπτωση της πλήρους ένταξης, το μεγαλύτερο μέρος του κόστους της τουρκικής αγροτικής πολιτικής θα επιβάρισε τον κοινοτικό προϋπολογισμό. Επίσης σε πλήρη ένταξη η Τουρκία θα ήταν υποχρεωμένη να αποδεχθεί το σύνολο των κανόνων της ΚΑΠ. Δεδομένου ότι η Τουρκία, λόγω του χαμηλού ΑΕΠ της θα συνέβαλλε ελάχιστα στον κοινοτικό προϋπολογισμό, σε σχέση με τις εισροές που θα απολάμβανε από την ΚΑΠ, θα αποτελούσε το μεγαλύτερο καθαρό αποδέκτη κοινοτικών πόρων.⁴ Η πλήρης ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ δε θεωρείται μεσοπρόθεσμα πιθανή.⁵ Για να καταστεί κάποια χώρα μέλος της ΕΕ θα πρέπει να ανοίξουν και να κλείσουν με επιτυχία 33 κεφάλαια διαπραγματεύσεων, που άπτονται όλων των σημαντικών θεμάτων: ανθρώπινα δικαιώματα, ελευθερία στην διακίνηση αγαθών, υπηρεσιών, ανθρώπων, προστασία του περιβάλλοντος, οικονομική σταθερότητα και να αποδεχτεί η χώρα αυτή το κοινοτικό κεκτημένο.⁶

Με την απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 17.12.2004 τέθηκε ως ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία η 03.10.2005. Αυτή τηρήθηκε και είχε θετική κατάληξη μόνο κάτω από την πίεση του Ηνωμένου Βασιλείου και την παρέμβαση των ΗΠΑ. Αυτό όμως δε σημαίνει καθόλου, ότι οι διαπραγματεύσεις θα οδηγήσουν σε θετική κατάληξη, ιδιαίτερα μετά τις δηλώσεις ευρωπαϊών πολιτικών Ηγετών (Γαλλίας, Αυστρίας, Γερμανίας κτλ.). Οι λόγοι της επιφυλακτικότητας των Ευρωπαίων για μια πιθανή ένταξη της Τουρκίας δεν περιορίζονται αποκλειστικά στον αγροτικό τομέα. Οι αιτίες είναι κύρια πολιτικές. Τα σημαντικότερα Υπέρ και Κατά, όπως αυτά διατυπώθηκαν από κύκλους της Ε.Ε. παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα.⁷

Πίνακας 1: Υπέρ και Κατά μιας πιθανής ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ

ΥΠΕΡ	ΚΑΤΑ
<ul style="list-style-type: none"> • Διαμόρφωση νέας δυναμικής στην οικονομική ενοποίηση • Επέκταση της εσωτερικής αγοράς • Εκδημοκρατισμός του Ισλάμ • Επέκταση της ταυτότητας της Ε.Ε. • Ενίσχυση των πιθανοτήτων για ειρήνη στην Μέση Ανατολή και τον Καύκασο • Ενίσχυση της ενσωμάτωσης στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα των Τούρκων και Μουσουλμάνων που ζουν στην ΕΕ. 	<ul style="list-style-type: none"> • Πιθανότητα για μεγάλη μετακίνηση εργατικού δυναμικού προς την ΕΕ • Υψηλή συμμετοχή στα ευρωπαϊκά όργανα • Υψηλά κόστη προσαρμογής ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα • Ανάπτυξη του Φουνταμενταλισμού • Κρίση ταυτότητας της ΕΕ • Πόλεμος Πολιτισμών • Κίνδυνος για την ασφάλεια της ΕΕ με την ανάμειξη της στο Μεσανατολικό πρόβλημα και σε περιοχές υψηλού κινδύνου • Ανοιχτά πολιτικά και άλλα θέματα με τους γείτονές της (Ελλάδα, Κύπρο)

Παρατηρούμε ότι τα Κατά μιας πιθανής ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ είναι ισχυρότερα. Ιδιαίτερα μετά το μεγάλο εγχείρημα της διεύρυνσης της ΕΕ κατά 10 νέα κράτη μέλη, την ένταξη της Βουλγαρίας και Ρουμανίας το 2007, αλλά και τη μη ψήφιση της συνταγματικής συνθήκης, οι επιφυλάξεις αυτές γίνονται εντονότερες.⁸

Εάν παρατηρήσει κανείς την ταχύτητα των αλλαγών της ΚΑΠ από την αρχή της δεκαετίας του 1990, δηλ. από την προσπάθεια μεταρρυθμίσεων του MacSharry⁹ έως την εφαρμογή του Mid-Term-Review¹⁰ θα διαπιστώσει, ότι η ανάλυση των επιπτώσεων μιας μελλοντικής ένταξης του αγροτικού τομέα της Τουρκίας στην ΕΕ παρουσιάζει περισσότερο θεωρητικό χαρακτήρα και ενδιαφέρον, παρά πρακτικό. Έως την πιθανή ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ, η ΚΑΠ δε θα ομοιάζει καθόλου ή πολύ λίγο με αυτήν που ισχύει σήμερα. Εξ' αυτού του λόγου η ανάλυση των επιπτώσεων θα περιοριστεί μόνο στα πλαίσια υλοποίησης της τελωνειακής ένωσης. Οι αγροτικές πολιτικές θα εναρμονίζονται μέχρι του σημείου που επιτρέπει και απαιτεί η τεχνική-λειτουργική δυνατότητα μιας τελωνειακής ένωσης. Η χρηματοδότηση της τουρκικής αγροτικής πολιτικής στην περίοδο ισχύος της τελωνειακής ένωσης είναι προφανές, ότι θα επιβαρύνει μόνο τον τουρκικό προϋπολογισμό.

Βάση ανάλυσης των επιπτώσεων της τελωνειακής ένωσης αποτελεί ο όσο το δυνατόν ακριβής προσδιορισμός των δεδομένων στο σημείο εκκίνησης. Για το λόγο αυτό, στα τμήματα 2. και 3. της εργασίας θα συγκριθούν, τόσο οι αγροτικοί τομείς και πολιτικές της Τουρκίας και της ΕΕ, όσο και το επίπεδο ανταλλαγών αγροτικών προϊόντων των δυο μερών. Στο τμήμα 4. θα αναφερθούμε στις εμπορικές σχέσεις Ελλάδος και Τουρκίας. Στο τμήμα 5. θα αναλυθεί η μεθοδολογία προσέγγισης της ανάλυσης του αγροτικού τομέα της Τουρκίας, καθώς και η διατύπωση διαφόρων εκδοχών προσομοίωσης πριν και μετά την ένταξη. Στο τμήμα 6. θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της ανάλυσης. Στηριγμένοι σε αυτή τη μεθοδολογία θεωρητικής προσέγγισης, στο τμήμα 7. θα διατυπώσουμε ορισμένα κρίσιμα και χρήσιμα συμπεράσματα για το εγχείρημα αυτό της ΕΕ.

2. Σύγκριση των αγροτικών τομέων και πολιτικών της ΕΕ και Τουρκίας

Η οικονομία της Τουρκίας, παρά τους σημαντικούς ρυθμούς ανάπτυξης που γνώρισε στο διάστημα 1996-1999, έζησε μια σημαντική οικονομική κρίση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Το 2001 η οικονομία της έφτασε στα πρόθυρα της κατάρρευσης λόγω της κρίσης του τραπεζικού της συστήματος (διαφθορά, ξέπλυμα βρώμικου χρήματος κτλ.). Εκτοτε γνωρίζει σημαντική αλλαγή, που αποτυπώνεται και στους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης τα τελευταία χρόνια (αύξηση κατά 10,1% του ΑΕΠ μεταξύ 1^{ου} τριμήνου 2004/2003).¹¹ Παρά τη σημαντική αύξηση του ΑΕΠ, η ανεργία καλπάζει (14% στο πρώτο τρίμηνο του 2004) ως αποτέλεσμα της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού. Η μέση ετήσια αύξηση του πληθυσμού ανέρχεται σε 1,83%. Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας αυξάνει

κατά 400.000-450.000 άτομα ετησίως. Η κρίση του 2001 είχε ως αποτέλεσμα πάνω από 1 εκατ. άνθρωποι να χάσουν τις εργασίες τους. Αποτέλεσμα του υψηλού πληθωρισμού και των υψηλών επιτοκίων είναι ο κρατικός και ιδιωτικός τομέας να είναι υπερχρεωμένοι. Υψηλός πληθωρισμός και υψηλά επιτόκια (σε αυτό συμβάλλει και η αυξημένη ζήτηση κεφαλαίων εκ μέρους του κράτους), επιδρούν ανασταλτικά στο επίπεδο των επενδύσεων. Οι τράπεζες δανείζουν ευκολότερα κεφάλαια προς το κράτος παρά προς τις επιχειρήσεις, λόγω της υψηλής απόδοσης και του χαμηλού ρίσκου των κρατικών ομολόγων.

Σημαντικότερες είναι και οι περιφερειακές ανισότητες στη χώρα αυτή. Μόνο οι 10 από τις 81 περιφέρειες μπορούν να στηριχθούν σε «ίδιες» δυνάμεις, ενώ οι υπόλοιπες 71 «επιζούν» λόγω κρατικών επιδοτήσεων.¹² Οι πλουσιότερες περιφέρειες είναι της Κωνσταντινούπολης, της Άγκυρας, της Σμύρνης και της Προύσας, που καλύπτουν το 70% των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού. Οι περιοχές της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας συμμετέχουν κατά 26% στη διαμόρφωση του ΑΕΠ της Τουρκίας. Η φτωχότερη περιφέρεια της χώρας είναι η Hakkari στην Ανατολία, ακολουθούμενη από τις Bingol, Bitlis, Diyarbakir, Kars και Mus. Οι μεγάλες περιφερειακές ανισότητες δεν επηρεάζουν μόνο τη μεγάλη αστυφιλία (προς Κωνσταντινούπολη και τα παράλια της Μ. Ασίας), αλλά και τα μεταναστευτικά κύματα προς την ΕΕ σε περίπτωση πλήρους ένταξης. Ο αγροτικός τομέας στην Τουρκία έχει πολύ διαφορετική οικονομική σημασία απ' ό τι στην ΕΕ. Παρακάτω παρουσιάζουμε ορισμένα τομεακά στοιχεία.

Πίνακας 1: Σύγκριση των αγροτικών τομέων ΕΕ-25 και Τουρκίας, 2002

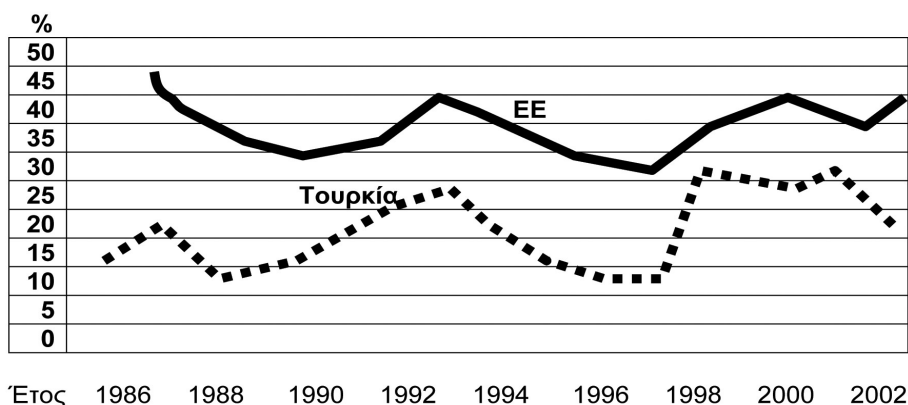
	Ε.Ε.	Τουρκία	Τουρκία/ ΕΕ %
Πληθυσμός, 2001/2 (Μιο)	453,2	69,8	15,4
Καλλιεργούμενη έκταση (Μιο ha)	135,9	29,9	22,1
ΑΕΠ, 2002/03 (Μrd ΕΥΡΩ)	9.669,3	213,3	2,2
ΑΕΠ Αγροτικού τομέα, 2002/03 (Μrd ΕΥΡΩ)	282,8	25,6	13,2
Μερίδιο φυτικής %	52,0	72,0	
Μερίδιο ζωικής %	48,0	28,0	
ΑΕΠ Αγροτ. τομέα ως % του συνολικού ΑΕΠ	2,0	14,8	
Απασχολούμενη στον αγροτ. Τομέα (ΕΕ 2002, Τουρκία 02/03) %	5,4	34,4	
Αγροτικές εξαγωγές (01/02) ΕΕ χωρίς ενδοκοινοτικό εμπόριο	60,7	3,0	4,9
Σε σχέση με την αγροτική Παραγωγή %	21,1	11,7	
Αγροτικές Εισαγωγές (01/02) ΕΕ χωρίς ενδοκοινοτικό Εμπόριο	56,5	4,1	7,3
Σε σχέση με την αγροτική παραγωγή %	19,6	16,0	
Ισοζύγιο Αγροτικού Εμπορίου (01/02). Ε.Ε. μόνο ΕΕ-15	-4,2	1,1	
Σε σχέση με την Αγροτ. Παραγωγή %	-1,5	3,4	

Πηγή: Μαντζάρης Γιάν.-Μαντζάρη Ελ., Οι επιπτώσεις ..., όπ.π., σ. 530-535, FAO:
<http://faostat.fao.org/faostat/collection?subset=agriculture>, 2.11.04, EU-Commission,
 στο: http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2003/table_de/index.htm της 3.11.04.

Ο πίνακας 1 δείχνει, ότι η Τουρκία καταλαμβάνει το 15,4% του πληθυσμού και το 13,2% του ΑΕΠ_{αγροστ. τομέα} της ΕΕ. Πρόκειται δηλ. για μεγάλη χώρα σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΕ. Βέβαια το ΑΕΠ της Τουρκίας ως δείκτης του μεγέθους της συνολικής οικονομίας της καλύπτει μόνο το 2,2% του ΑΕΠ της ΕΕ. Πάνω από το 35% των αγροτικών εκμεταλλεύσεων έχει έκταση μικρότερη από 2 ha. Ο χαμηλός βαθμός εκμηχάνισης της τουρκικής αγροτικής οικονομίας, το μικρό μέγεθος του αγροτικών εκμεταλλεύσεων καθώς και πολυτεμαχισμός τους, αντικατοπτρίζονται στο επίπεδο απασχόλησης, που πλησιάζει το 35%. Είναι επταπλάσιο του μ.ο. της ΕΕ, υπερδιπλάσιο της Ελλάδος (16%) και μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτό της Ρουμανίας (42,8%).¹³ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη χαμηλή παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής και την ανάγκη μεγάλης κρατικής στήριξης του τομέα. Λόγω του ότι η αγροτική οικονομία σε εκτεταμένες περιοχές της Ανατολίας έχει εντατικοποιημένη μορφή, με ταυτόχρονα μικρή συμμετοχή κεφαλαίου, καθιστά αναγκαία την εφαρμογή διαρθρωτικών βελτιωτικών πολιτικών, αν η χώρα αυτή επιθυμεί να ανταγωνιστεί την κοινοτική γεωργία. Όμως η υψηλή υποκατάσταση αγροτικής εργασίας από κεφάλαιο θα απελευθέρωνε εργατικό δυναμικό, κάτι που θα ενίσχυε παραπέρα την πίεση στην αγορά εργασίας των αστικών κέντρων της χώρας (μεγαλύτερη ανεργία) και το μεταναστευτικό ρεύμα προς την ΕΕ.¹⁴

Τόσο στην Τουρκία, όσο και στην ΕΕ ο αγροτικός τομέας προστατεύεται και επιδοτείται με μια σειρά υποστηρικτικών πολιτικών. Στο διάγραμμα 1 παρουσιάζεται ο βαθμός στήριξης του αγροτικού τομέα εκ μέρους της ΕΕ και του τουρκικού κράτους, ως ποσοστό του παραγόμενου αγροτικού προϊόντος (ποσοστιαίο PSE, Producer Support Estimate).

Διάγραμμα 1: Ποσοστό PSE στην Τουρκία και την ΕΕ, 1986-2002

Πηγή: OECD, *Agricultural Databases*, CD-ROM καθώς και OECD, 1986-2002 PSE, στο:

<http://www.oecd.org/document/23/0,2340,en>.

Στην ΕΕ ο αγροτικός τομέας αποτελεί τον κατ' εξοχήν προστατευόμενο τομέα και απορροφά περίπου το 85% του κοινοτικού προϋπολογισμού. Από το 1986 η συνολική στήριξη του αγροτικού τομέα κατελάμβανε ποσοστό μεταξύ 30-45% της αξίας της παραγωγής. Στην Τουρκία το ίδιο διάστημα το PSE παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις και κυμαίνεται σε ποσοστό μεταξύ 10-25%, σαφώς κατώτερο αυτού της ΕΕ.

Η διεύρυνση της υφιστάμενης τελωνειακής ένωσης, όσον αφορά τα αγροτικά προϊόντα, θα είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη κατάργηση των υφιστάμενων περιορισμών στις συναλλαγές των αγροτικών προϊόντων μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας. Αυτό θα οδηγούσε σε τάση εξίσωσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων στην Τουρκία και την ΕΕ για τα προϊόντα, στα οποία υφίστανται ακόμη περιορισμοί κατ' αξία ή ποσότητα. Τυχόν διαφορές στις τιμές θα δικαιολογούνταν μόνο λόγω διαφορών στο κόστος μεταφοράς ή/και διαφοροποίησης της ποιότητας. Για να έχουμε μια πρώτη εκτίμηση στις προσδοκώμενες διαφορές τιμών και τις αναγκαίες διαφοροποιήσεις των πολιτικών στην περίπτωση της τελωνειακής ένωσης, θα πρέπει να συγκρίνουμε τα επίπεδα τιμών και τα επίπεδα προστατευτισμού για μερικές σημαντικές ομάδες αγροτικών προϊόντων. Ο πίνακας 2 παρουσιάζει συγκρίσεις μεταξύ των μέσων τιμών παραγωγού για ορισμένα σημαντικά αροτριάια προϊόντα των τριών τελευταίων διαθέσιμων ετών.

Πίνακας 2: Τιμές παραγωγού αροτριάιων καλλιεργειών στην Τουρκία και την ΕΕ-15, ΕΥΡΩ/τ

Προϊόν και έτος	Τουρκία	ΕΕ	Τουρκία/ΕΕ, σε %
Σιτηρά			
Σιτάρι (1999-2001)	164,0	120,3	136
Κριθάρι (1998-2000)	134,0	105,7	127
Καλαμπόκι (1999-2001)	149,7	135,0	111
Άλλα προϊόντα			
Ηλιόσπορος (1998-2000)	373,7	244,3	153
Καπνός (1998-2000)	3.253,7	2.102,0	155
Ζάχαρη (1999-2001)	599,3	632,0	95

Πηγή: OECD, [http://www.oecd.org/document/23/0.2340.en](http://www.oecd.org/document/23/0,2340,en,SIS), SIS (State Institute of Statistics), στο: <http://www.die.gov.tr/english/SONIST/GSMH/gsmh.html> διάφορα έτη, καθώς επίσης και European Commission, The 2003 Agriculture-1Year, στο: <http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2003/table.de/index.htm>.

Η ΕΕ θέλοντας να αυξήσει τον ανταγωνισμό και να προσανατολιστεί σε συνθήκες παγκοσμιοποιημένης αγοράς, μείωσε σταδιακά, αλλά σημαντικά το κοινοτικό επίπεδο τιμών στα σιτηρά. Η σημερινή τιμή παρέμβασης ανέρχεται στα 101 ΕΥΡΩ/τόνο.¹⁵ Οι τιμές αγοράς στα σιτηρά ανερχόταν στην Τουρκία κατά τα έτη 1999-2001 πάνω από το μέσο κοινοτικό επίπεδο. Το επίπεδο αυτό των τιμών επετεύχθη μόνο λόγω υψηλών δασμών και ενός συστήματος τιμών παρέμβασης, που είναι σαφώς υψηλότερες αυτών της ΕΕ (για το σιτάρι π.χ. το 2002 ήταν 145 ΕΥΡΩ/τόνο).¹⁶ Στην περίπτωση όμως της τε-

λωνειακής ένωσης δε θα μπορούσε η Τουρκία να διατηρήσει το σύστημα παρέμβασης με τιμές υψηλότερες αυτών της ΕΕ.

Για τον ηλιόσπορο, όπως και για άλλους επίσης ελαιούχους σπόρους η ΕΕ δεν παρέχει κανενός είδους προστασία στην παραγωγή.¹⁷ Απεναντίας η Τουρκία επιβάλλει εισαγωγικούς δασμούς για να προστατεύσει το εγχώριο επίπεδο τιμών από τις χαμηλότερες τιμές της διεθνούς αγοράς. Αλλά και το επίπεδο τιμών στον καπνό (από τα σημαντικά προϊόντα της χώρας), ευρίσκεται στην Τουρκία πολύ πάνω από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές τιμές. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω υψηλών επιδοτήσεων στις εξαγωγές, που γίνονται από κρατικές επιχειρήσεις, των οποίων τα ελλείμματα καλύπτονται από τον κρατικό προϋπολογισμό. Τόσο η Τουρκία, όσο και η ΕΕ διαθέτουν για τη ζάχαρη σύστημα παρεμβατικών τιμών και ποσοτώσεων παραγωγής. Οι εγχώριες τιμές ήταν και για τις δυο πλευρές στο διάστημα 1999-2001 περίπου τριπλάσιες των διεθνών τιμών. Και εδώ όμως η ΕΕ μειώνει δραστικά τις επιδοτήσεις στην παραγωγή μέχρι το 2010.

Δε θα αναφερθούμε στα φρούτα και κηπευτικά, λόγω των μεγάλων ποιοτικών διαφοροποιήσεων. Πρέπει να τονίσουμε, ότι τα περισσότερα φρούτα και κηπευτικά της Τουρκίας εισάγονται στην ΕΕ αδασμολόγητα. Εξαιρέση αποτελούν μερικές εποχικές επιβαρύνσεις επί της αξίας των τουρκικών εισαγωγών, οι οποίες σε συγκεκριμένες περιόδους κυμαίνονται μεταξύ 10-20%, καθώς και υψηλοί ειδικοί δασμοί για το ελαιόλαδο. Επειδή η Τουρκία σε όλα αυτά τα προϊόντα είναι καθαρός εξαγωγέας, η κατάργηση των δασμών θα οδηγούσε σε αύξηση του επιπέδου τιμών στην Τουρκία. Είναι δύσκολο να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις της κατάργησης των ελάχιστων τιμών εισαγωγής, την οποία επιβάλλει η ΕΕ για την εισαγωγή ορισμένων φρούτων και κηπευτικών.¹⁸ Τούρκοι εξαγωγείς επιβεβαιώνουν, ότι λόγω των υψηλών εγχώριων τιμών για υψηλής ποιότητας φρούτα και κηπευτικά, δε θα έχουν σημαντικές δυσκολίες με το υφιστάμενο σύστημα. Η κατάργηση των δασμών θα έχει μικρές επιπτώσεις στις εξαγωγές. Στον πίνακα 3 γίνεται σύγκριση των τιμών των προϊόντων ζωικής προέλευσης μεταξύ Τουρκίας και ΕΕ.

Πίνακας 3: Τιμές ζωικών προϊόντων στην Τουρκία και την ΕΕ-15, ΕΥΡΩ/τ

Προϊόν και έτος	Τουρκία	ΕΕ	Τουρκία/ΕΕ, σε %
Κρέας (Τιμές παραγωγού, 1999-2001)			
Μοσχαρίσιο κρέας	3.328	2.208	151
Πρόβειο κρέας	3.327	3.663	91
Κρέας πουλερικών	1.235	976	127
Προϊόντα Γάλακτος			
Τιμές παραγωγού στο Γάλα (1999-2001)	268	308	87
Βούτυρο (Χονδρεμπόριο/Παρέμβαση, 1998-2000)	6.280	3.282	191
Σκόνη γάλακτος (Χονδρεμπόριο / Παρέμβαση, 1998-2000)	4.300	2.055	209
Αυγά (1999-2001)	1.253	716	175

Το μοσχαρίσιο κρέας προστατεύεται στο διάστημα 1999-2001 πολύ περισσότερο στην Τουρκία απ' ό,τι στην ΕΕ, αφού η ΕΕ μείωσε σημαντικά το επίπεδο τιμών της στη δεκαετία του 1990. Επίσης και στο κρέας πουλερικών η Τουρκία προσφέρει σημαντικότερη και υψηλότερη προστασία απ' ό,τι η ΕΕ. Θα πρέπει να τονίσουμε, ότι η υψηλή εγχώρια τιμή για πολλές ζωοτροφές αποδυναμώνει σε μεγάλο βαθμό αυτό το σημαντικό αποτέλεσμα.¹⁹ Η τιμή για το πρόβειο κρέας ευρίσκεται στην Τουρκία περίπου 10% κάτω από το επίπεδο της ΕΕ. Η τιμή παραγωγού για το γάλα ευρίσκεται στην Τουρκία επίσης κάτω από αυτές της ΕΕ, απεναντίας οι τιμές για τα μεταποιημένα γαλακτοκομικά προϊόντα είναι διπλάσιες από αυτές της ΕΕ. Αυτό καθιστά ενδιαφέρον το ερώτημα, πώς δικαιολογείται η τόσο μεγάλη διαφορά τιμών παραγωγού και καταναλωτή;²⁰ Παρόμοιες συνθήκες επικρατούν και στην Ελλάδα για πολλά αγροτικά προϊόντα. Η αιτιολογία είναι, ότι οι αγορές αγροτικών προϊόντων δεν ελέγχονται από τους φυσικούς παραγωγούς και διακινητές, αλλά από ενδιάμεσους που κερδοσκοπούν εις βάρος των παραγωγών και των καταναλωτών. Δεδομένου ότι στην περίπτωση της τελωνειακής ένωσης θα έχουμε όξυνση του ανταγωνισμού σε επίπεδο μεταποιημένων προϊόντων, εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί κατά πάσα πιθανότητα τάση μείωσης των τιμών στα μεταποιημένα γαλακτοκομικά προϊόντα στην Τουρκία.

Συμπερασματικά θα πρέπει να διαπιστώσουμε, ότι το επίπεδο τιμών στην Τουρκία κατά τα τελευταία έτη και για τα περισσότερα αγροτικά προϊόντα ευρίσκεται υψηλότερα από αυτό της ΕΕ. Το γεγονός ότι ποσοστιαία το PSE στην ΕΕ είναι παρά ταύτα εμφανώς υψηλότερο από αυτό της Τουρκίας, εξηγείται από το υψηλότερο ποσοστό προστασίας των τιμών και της στήριξης που παρέχει το τουρκικό κράτος.

3. Εμπορικές ανταλλαγές αγροτικών προϊόντων μεταξύ Τουρκίας και ΕΕ

Η ΕΕ αποτελεί το σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της Τουρκίας και το σημαντικότερο εισαγωγέα τουρκικών αγροτικών προϊόντων. Μόνο στη Γερμανία το 2000 και 2001 προσανατολίστηκε περίπου το 58% των αγροτικών εξαγωγών της Τουρκίας.²¹ Περισσότερο από το 70% των εξαγωγών ήταν φρούτα και κηπευτικά. Στο ίδιο διάστημα από την ΕΕ εισήχθησαν μόνο το 26% των αγροτικών εισαγωγών της Τουρκίας.²² Σήμερα η ΕΕ παρέχει στην Τουρκία εκτεταμένες μειώσεις δασμών σε αρκετά μεγάλο αριθμό αγροτικών προϊόντων. Το 2001 το 7% των τουρκικών εξαγωγών αγροτικών προϊόντων δεν υπόκειτο σε κανενός είδους δασμό ή άλλο περιορισμό στην αγορά της ΕΕ (ελαιούχοι σπόροι, βαμβάκι). Το 54% των τουρκικών αγροτικών εξαγωγών στην ΕΕ δεν επιβαρύνεται από δασμούς λόγω των διμερών προτιμησιακών συμφωνιών.²³ Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει τα περισσότερα νωπά και μεταποιημένα φρούτα και κηπευτικά. Για άλλο 36% των τουρκικών αγροτικών εξαγωγών στην ΕΕ χορηγήθηκε τμηματική ελάφρυνση δασμών. Παραμένει η επιβάρυνση σε ορισμένα προϊόντα (π.χ. στο

ελαιόλαδο) και/ή ύπαρξη της ελάχιστης τιμής κατά την εισαγωγή σε διάφορα φρούτα και κηπευτικά. Τέλος για το υπόλοιπο 2% των αγροτικών προϊόντων η Τουρκία καταβάλλει για τις εξαγωγές της στην ΕΕ δασμούς, που καταβάλλουν οι τρίτες χώρες. Σε ανταπόδοση αυτών η Τουρκία προσφέρει προς την ΕΕ προτιμησησική πρόσβαση στην αγορά για τα σιτηρά, τους ελαιούχους σπόρους και τα έλαια, το κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα.²⁴

Τα παραπάνω καταδεικνύουν, ότι η Τουρκία αποκομίζει σημαντικά οφέλη από την προτιμησησική αντιμετώπισή της με την ΕΕ. Με βάση όμως τα παραπάνω δε μπορεί να τεκμηριωθεί καμία θέση για το μέγεθος των δυνητικών αγροτικών εξαγωγών, που εμποδίζονται λόγω των υπαρχόντων περιορισμών στις συναλλαγές. Για να αναλύσουμε τις δυνατότητες αυτές στο διμερές εμπόριο αγροτικών προϊόντων, λόγω της πλήρους κατάργησης των δασμών ή άλλων περιορισμών από την τελωνειακή ένωση, θα χρησιμοποιήσουμε ένα μοντέλο, το οποίο παρουσιάζουμε παρακάτω.

4. Εμπορικές σχέσεις Ελλάδος και Τουρκίας

Ελλάδα και Τουρκία έχουν ιστορικά σημαντικές διαφορές. Οι σχέσεις τους πέρασαν και περνούν στιγμές μεγάλης έντασης, πότε τεχνητής και πότε πραγματικής. Παρά τη συγκατοίκηση σε πολλούς μεγάλους Οργανισμούς, οι σχέσεις τους συνεχώς δοκιμάζονται από πολιτικές οξύνσεις. Τα τελευταία 15 όμως χρόνια διαπιστώνεται προσπάθεια προσέγγισης, η οποία είχε πέρα από την πολιτική διάσταση και θετικά οικονομικά τουλάχιστον αποτελέσματα. Η πρώτη προσπάθεια προσέγγισης έγινε τον Ιανουάριο του 1988 με τη συνθήκη του Davos στην Ελβετία με τη συνάντηση του Α. Παπανδρέου και του Turgut Ozal.²⁵ Στα πλαίσια της κίνησης για προσέγγιση, Έλληνες και Τούρκοι επιχειρηματίες που εκπροσωπούσαν 91 επιχειρήσεις, ίδρυσαν το Συμβούλιο Ελληνο-Τουρκικής Επιχειρηματικής Συνεργασίας (ΣΕΤΕΣ), με στόχο την εμπορική φιλία και την ανάπτυξη δράσεων επωφελών και για τα δυο μέρη. Ακολούθησαν το δρόμο της εμπορικής και επιχειρηματικής διπλωματίας, κάνοντας χρήση της ρήσης του Abraham Lincoln ότι: «...Σύνορα που δεν τα διαβαίνουν αγαθά, μπορεί να τα διαβούν στρατεύματα...». Πράγματι παρά τις πολιτικές εντάσεις και το γεγονός, ότι οι οικονομίες των δύο χωρών είναι περισσότερο ανταγωνιστικές παρά συμπληρωματικές, διαπιστώθηκε εντυπωσιακή αύξηση στις εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δυο χωρών τα προηγούμενα 15 χρόνια. Ενώ οι εμπορικές ανταλλαγές το 1988 ήταν μόλις 100 εκατ. US-Dollar, το 1994 ξεπέρασαν τα 270 εκατ. US-Dollar²⁶) με συνεχή αυξητική τάση, όπως φαίνεται από την παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 4: Εξέλιξη εμπορικών ανταλλαγών Ελλάδος και Τουρκίας, 1994-2004, σε εκατ. US-Dollar

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004*
Εξαγωγές Ελλάδος	105	201	284	430	320	335	544	395	347	523	482
Εισαγωγές Ελλάδος	168	210	236	299	369	363	388	492	592	870	858
Όγκος Εμπορίου	273	411	520	729	689	698	932	887	939	1393	1330
Ισοζύγιο	-63	-9	+48	+131	-49	-28	+156	-97	-245	-347	-376

* 9-μηνο

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστικές Εξωτερικού Εμπορίου Ελλάδος, διάφορα έτη, δικοί μας υπολογισμοί.

Διαπιστώνουμε σημαντική αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών μεταξύ των δυο κρατών στο διάστημα 1994-2004. Το σύνολο των εμπορικών ανταλλαγών αυξήθηκε κατά 390%. Οι εξαγωγές της Ελλάδας προς την Τουρκία αυξήθηκαν κατά 360%, ενώ οι αντίστοιχες εξαγωγές της Τουρκίας προς την Ελλάδα κατά 411%. Διαπιστώνουμε δηλ. επιδείνωση στο εμπορικό μας Ισοζύγιο με την Τουρκία. Με βάση τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, οι ελληνικές εξαγωγές προς την Τουρκία το 2004 (εννεάμηνο) απαρτίζονται από πρώτες και ενδιάμεσες α' ύλης και αφορούν κύρια τρεις κατηγορίες προϊόντων:²⁷ καύσιμα 46,8%, βαμβάκι 18,5% και πλαστικά 15,7%. Άλλες άξιες λόγω εξαγωγές της Ελλάδας προς την Τουρκία είναι: ηλεκτρικές μηχανές ήχου 3,9%, χαρτί 2,6% και δέρματα 2,3%.

Από την αντίθετη πλευρά, το εύρος των προϊόντων που εξάγει η Τουρκία προς την Ελλάδα κατά το 2004 (εννεάμηνο) είναι μεγαλύτερο, και συντίθεται από αρκετά μεταποιημένα/βιομηχανικά προϊόντα, κυριότερα των οποίων είναι:²⁸ σίδηρος 15,3%, οχήματα 10,3%, μηχανές-λέβητες 7,6%, ηλεκτρικές μηχανές ήχου 6,6%, ενδύματα 6,1%, τεχνουργήματα σιδήρου 5,3%, έπιπλα 3,2%, λαχανικά 3%, πλαστικά 2,9% και βαμβάκι 2,8%.

Το 2004 η Τουρκία αποτελεί τον 6ο σημαντικότερο αποδέκτη ελληνικών προϊόντων και 2ο μετά τη Βουλγαρία, εξαιρουμένων των αναπτυγμένων βιομηχανικά ευρωπαϊκών χωρών, με μερίδιο 4,5% στο σύνολο των ελληνικών εξαγωγών. Ενδεικτικά αναφέρουμε, ότι το 2004 οι εξαγωγές της Ελλάδος προς τη Γαλλία αντιπροσώπευαν το 4,3% του συνόλου των εξαγωγών της χώρας, προς την Ολλανδία το 2,7%, προς την Ισπανία 3,4%, τις ΗΠΑ το 5,4%, και το σύνολο των χωρών της πρώην ΕΣΣΔ το 5,1% (με τη Ρωσία να καταλαμβάνει το 2,1%). Αντίθετα η Ελλάδα ευρίσκεται στην 15η θέση των αποδεκτών τουρκικών εξαγωγών με μερίδιο περίπου 2%.²⁹

Ενώ μέχρι το 2000 είχαμε σχετικά ισόρροπη εξέλιξη στο Ισοζύγιο Εμπορικών Ανταλλαγών, η υπόθεση Otsalan (1999) διαμόρφωσε σταδιακά αρνητικό κλίμα στις Ελληνο-Τουρκικές σχέσεις με χαρακτηριστικό στοιχείο το μπουϊκοτάζ των ελληνικών

προϊόντων,³⁰ κάτι που αποτυπώθηκε στο επίπεδο των εξαγωγών ελληνικών προϊόντων προς τη γείτονα χώρα. Οι εξελίξεις των πολιτικών σχέσεων μεταξύ των δυο χωρών επηρεάζουν και τις εμπορικές ανταλλαγές. Η διαμόρφωση σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης θα συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση των εμπορικών ανταλλαγών. Η Ελλάδα μπορεί να αξιοποιήσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτει έναντι της Τουρκίας και να αυξήσει τις εξαγωγές της σε αυτή (μεγαλύτερη παραγωγικότητα στον πρωτογενή τομέα, μεγαλύτερη εμπειρία στη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων, καλύτερες συνθήκες οργάνωσης στον τομέα της διαχείρισης και προώθησης αγροτικών προϊόντων κτλ.). Η πιθανή ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ θα συμβάλει στην περαιτέρω βελτίωση των σχέσεων και στην ανάπτυξη επωφελών εμπορικών ανταλλαγών.³¹

5. Μεθοδολογία ανάλυσης της ενσωμάτωσης της τουρκικής αγοράς στην ΚΟΑ

Η ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ για το άμεσο μέλλον θεωρείται μη πιθανό σενάριο. Η είσοδος των 10 ΧΚΑΕ δημιούργησε νέα δεδομένα και διαφοροποιήσεις στην κατεύθυνση της διεύρυνσης της ΕΕ, και έθεσε σημαντικά ερωτηματικά για τη δυνατότητα ενσωμάτωσης εκ μέρους της Ένωσης χωρών του μεγέθους της Τουρκίας. Εξ' αυτού του γεγονότος η συστηματική θεωρητική προσέγγιση και διάλογος για τις επιπτώσεις μιας πιθανής ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ ευρίσκεται σε πρώιμο στάδιο. Και αυτό είναι λογικό δεδομένου ότι:³²

- Η οικονομική κατάσταση και θέση της τουρκικής οικονομίας θα διαφοροποιηθεί μέχρι τη στιγμή της μελλοντικής της ένταξης, και
- Υπάρχουν πολλές και έντονες (πολιτικές) διαφοροποιήσεις στο θέμα αυτό από την πλευρά των λαών και ηγεσιών των χωρών της ΕΕ-25.

Ο διάλογος που ξεκίνησε σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ προσεγγίζει το θέμα πολύπλευρα. Καταρχάς εξετάζονται σενάρια για τις επιπτώσεις που θα έχει η ένταξη του μεγάλου αγροτικού τομέα της Τουρκίας στην ΚΟΑ και την ΚΑΠ. Τονίζονται οι κίνδυνοι για την ισορροπία στην αγορά εργασίας των χωρών της ΕΕ από την πιθανή εισροή Τούρκων οικονομικών μεταναστών, μέχρι και φόβοι για δομικές ανακατατάξεις στα όργανα της ΕΕ.³³ Από μελέτες Κόστους-Οφέλους που είδαν το φως της δημοσιότητας το τελευταίο διάστημα,³⁴ η ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ και η πιθανή μετακίνηση εργαζομένων δε θα δημιουργήσει σημαντικές απειλές στην ισορροπία της αγοράς εργασίας. Αυτό θα εξαρτηθεί βέβαια από τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων μεταξύ των δυο μερών και του βαθμού απελευθέρωσης των αγορών που θα συμφωνηθεί. Είναι πολύ πιθανό και λογικό, οι Τούρκοι οικονομικοί μετανάστες να έχουν την ίδια μεταχείριση με αυτή που έτυχαν οι πολίτες των 10 ΧΚΑΕ. Για τους τελευταίους υπάρχει μια 7ετής μεταβατική περίοδος (2+3+2 έτη), όσον αφορά την ελευθερία με-

τακίνησής τους για λόγους εργασίας, έτσι που είναι δύσκολο να εφαρμοστούν στρατηγικές μισθολογικού Dumping. Συνεπώς αν υποθεθεί, ότι η ένταξη της Τουρκίας πιθανολογείται κατά το 2017, οι Τούρκοι οικονομικοί μετανάστες με βάση το πιθανότερο σενάριο μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα προς την ΕΕ μετά το 2024. Εκτιμάται,³⁵ ότι με τις δημογραφικές εξελίξεις στην ΕΕ και το χαμηλό δείκτη γεννητικότητας, θα δημιουργηθούν την περίοδο εκείνη κενά στην αγορά εργασίας. Επίσης και η πιθανή σύγκλιση των εισοδημάτων των Τούρκων εργαζομένων προς αυτά της ΕΕ θα αποτρέψει μια πιθανή μετακίνηση στις χώρες της ΕΕ, και μάλιστα τις αναπτυγμένες βιομηχανικά.

Η τελωνειακή ένωση ενεργοποίησε στην Τουρκία προσαρμοστικές διαδικασίες στις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Η χώρα βρίσκεται σε κατάσταση υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, ιδιαίτερα μετά την εφαρμογή του προγράμματος ανασυγκρότησης του 2001. Προκειμένου να αναλύσουμε τις επιπτώσεις αυτών των προσαρμογών και διαφοροποιήσεων στο επίπεδο τιμών παραγωγής, κατανάλωσης και κρατικού προϋπολογισμού στην Τουρκία, θα κάνουμε χρήση ενός συγκριτικού-στατικού τμηματικού μοντέλου ισορροπίας του τουρκικού αγροτικού τομέα (το λεγ. Turksim).³⁶ Το Turksim παρουσιάζει τη συμπεριφορά της προσφοράς των αγροτικών εκμεταλλεύσεων για 34 προϊόντα, τα οποία αποτελούν περισσότερο από το 85% της αξίας της αγροτικής παραγωγής στην Τουρκία. Παραπέρα θα παρουσιαστεί η αντίδραση των ελαιούχων σπόρων, η ζήτηση για ζωοτροφές καθώς και η ανθρώπινη τελική ζήτηση για 36 αγροτικά προϊόντα.

Λόγω του σχετικά μικρού μεγέθους της τουρκικής αγροτικής παραγωγής σε σχέση με την παγκόσμια αγορά, οι διεθνείς τιμές, όπως και οι τιμές της ΕΕ θα θεωρηθούν για την Τουρκία ως εξωγενείς. Βέβαια οι τιμές στην Τουρκία δεν είναι σαφώς δεδομένες και διαμορφωμένες από το επίπεδο των διεθνών τιμών, μπορούν όμως να εξαρτηθούν και να επηρεασθούν: **α)** από τις τιμές των εισαγωγών, **β)** από τις τιμές εξαγωγών και **γ)** σε περίπτωση μιας κατάστασης χωρίς εξωτερικό εμπόριο, από μια μορφή ενδογενούς διαμόρφωσης λόγω της δυνατότητάς τους για αυτόνομη διείσδυση στην αγορά. Μεταξύ των εγχώριων τιμών που προσδιορίζονται με βάση τις εισαγωγές και εξαγωγές, υπάρχει μια μερικώς σημαντική διαφοροποίησή τους, η οποία προσδιορίζεται 1: από τη διαφορά CIF-FOB τιμών, 2: το κόστος μεταφοράς στο εσωτερικό και 3: από τις διαφορετικές πολιτικές που υπάρχουν στην αγορά από την πλευρά των εισαγωγών και των εξαγωγών.

Στο υπόδειγμα η πλευρά της προσφοράς χωρίζεται σε εννέα παραγωγικές ζώνες. Αυτό καθιστά ευκολότερη και καλύτερη την προσαρμογή των επιλεγμένων παραμέτρων στις πολύ ετερογενείς περιφερειακά συνθήκες καθώς και την περιφερειακή διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων, όσον αφορά το επίπεδο παραγωγής. Στο υπόδειγμα η ζήτηση, η επεξεργασία και η διαμόρφωση τιμών σχηματίζονται σε εθνικό επίπεδο. Η ζήτηση των νοικοκυριών διαμορφώνεται με βάση κλίμακες εισοδήματος για να μπορέσουν να αποτυπωθούν οι επιπτώσεις στην κατανομή διαφόρων σεναρίων πολιτικής.

Οι χρησιμοποιούμενες από το υπόδειγμα πολιτικές αναφέρονται σε δασμούς, εξαγωγικές ενισχύσεις, ενισχύσεις στην παραγωγή και ποσοτώσεις επί της παραγωγής.

Όλες οι συναρτήσεις συμπεριφοράς έχουν την log-linear (λογαριθμική-γραμμική) μορφή. Οι παράμετροι συμπεριφοράς προέρχονται από διαφορετικές πηγές και προσδιορίζονται «συνθετικά». Λόγω της υψηλής τους σημασίας για ένα σχεδιαστικό υπόδειγμα χρησιμοποιήθηκαν οικονομετρικά μερικές κεντρικές εισοδηματικές ελαστικότητες για τη ζητούμενη ποσότητα, δεδομένου ότι δεν υπάρχει αξιόλογη βιβλιογραφία. Υποθέσεις και εκτιμήσεις των συστημάτων ζήτησης στηρίζονται συχνά σε μέσους όρους τιμών. Έτσι οι εξαρτημένες μεταβλητές είναι περισσότερο ολικό ή/και μερικό αποτελέσματα των επιμέρους ομάδων ειδών διατροφής. Οι εισοδηματικές ελαστικότητες που διαμορφώνονται εμπεριέχουν πέρα από την ποσοτική (π.χ. περισσότερο βόειο κρέας σε αυξανόμενο εισόδημα), και μια ποιοτική συνισταμένη (φιλέτο αντί κιμά σε αυξανόμενο εισόδημα). Σε ένα προσομοιωτικό υπόδειγμα όπως αυτό, στο οποίο παρουσιάζονται μόνο ποσότητες και όχι ποιότητες, δε μπορούν να αποτυπωθούν όπως είναι προφανές τα αποτελέσματα των εισοδηματικών ελαστικοτήτων ή αυτά υπερεκτιμώνται. Σε σχετικά μακρά περίοδο προστατευτισμού και με προσδοκώμενη μεγάλη αύξηση του εισοδήματος, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά λάθη εκτίμησης. Προκειμένου να παρακαμφθεί το πρόβλημα χρησιμοποιήθηκαν εισοδηματικές ελαστικότητες σε ενοποιημένη βάση μέσων τιμών σε επίπεδα ποσοτικής ζήτησης από τον τουρκικό προϋπολογισμό.³⁷ Άλλες ελαστικότητες επελέγησαν από τη βιβλιογραφία ή βασίζονται σε υποθέσεις κατά περίπτωση ή εκτιμήσεις ειδικών. Για τη σύνθεση των ελαστικοτήτων προσφοράς και ζήτησης, χρησιμοποιήθηκε η αναγκαία συνθήκη από την οικονομική θεωρία της ομοιογένειας 0 βαθμού (στις τιμές εισροών και εκροών της προσφοράς, και στις τιμές και το εισόδημα από την πλευρά της ζήτησης). Ελήφθη υπόψη και η συμμετρία του σταθμισμένου αποτελέσματος των σταυροειδών τιμών.

Με περίοδο εκκίνησης το 1997-1999 προσομοιώθηκαν οι επιπτώσεις τριών διαφορετικών σεναρίων πολιτικής για το έτος 2006. Οι εξωγενείς διαφοροποιημένες παράμετροι, όπως εξέλιξη του πληθυσμού, μεγέθυνση του εισοδήματος, τεχνική πρόοδος και εισαγωγή επιπλέον ποτιστικών εδαφών στην καλλιέργεια στα νοτιο-ανατολικά της Τουρκίας, είναι οι ίδιες για όλα τα σενάρια. Επίσης το ίδιο ισχύει για όλα τα σενάρια, όσον αφορά τις εξωγενείς συνθήκες των διεθνών τιμών. Σε σχέση με την τουρκική αγροτική πολιτική, τα τρία σενάρια διαφοροποιούνται εμφανώς μεταξύ τους:

- Στο **Status-Quo-σενάριο** διαφοροποιούνται οι τουρκικές αγροτικές πολιτικές έναντι της περιόδου βάσης μόνο εκεί, όπου δε μπορούν να αποφευχθούν οι υποχρεώσεις της Τουρκίας έναντι του WTO.
- Στο **σενάριο φιλελευθεροποίησης** η Τουρκία απελευθερώνει απόλυτα το σύνολο της αγροτικής της πολιτικής συμπεριλαμβανομένων και των εμπορικών συναλλαγών.
- Στο **σενάριο της τελωνειακής ένωσης** υπεισέρχονται αγροτικά προϊόντα στην

τελωνειακή ένωση, που διακινούνται μεταξύ Τουρκίας και ΕΕ. Στο σενάριο αυτό για την Τουρκία οι σχετικές τιμές σχηματίζονται από εμπορικούς κανόνες εισαγωγών και εξαγωγών. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι τιμές αυτές είναι οι προσδιορισμένες από την ΚΟΑ (π.χ. οι τιμές παρέμβασης της ΕΕ για το αποβουτυρωμένο γάλα και το βούτυρο).³⁸ Σε άλλες περιπτώσεις οι τιμές εισαγωγών και εξαγωγών προσαρμόζονται μόνο τόσο, όσο επιτρέπει η διαφοροποίηση της πολιτικής εξωτερικού εμπορίου έναντι μιας κατάστασης χωρίς τελωνειακή ένωση. Έτσι π.χ. οι τιμές παραγωγού για τις τομάτες ευρίσκονταν στην Τουρκία κατά τη διάρκεια της περιόδου βάσης στο επίπεδο του 45% περίπου των κοινοτικών τιμών.³⁹ Αυτή η διαφορά τιμών οφείλεται όμως σε μικρό βαθμό στις επιδράσεις της ΚΑΠ. Ο κύριος λόγος ύπαρξης αυτής της διαφοράς οφείλεται κύρια στις ποιοτικές διαφορές των τουρκικών προϊόντων και στο μεταφορικό κόστος.

6. Αποτελέσματα έρευνας

Στον παρακάτω πίνακα 4 παρουσιάζονται οι επιπτώσεις των διαφόρων σεναρίων αγροτικών πολιτικών στις τιμές παραγωγού, στην παραγόμενη ποσότητα και στην αξία παραγωγής στην Τουρκία, πάντα σε σχέση με μια κατάσταση βάσης, όπου δεν υπάρχει διαφοροποίηση της αγροτικής πολιτικής.

Πίνακας 4: Τιμές παραγωγού, παραγόμενες ποσότητες και αξία, 2006 σε σχέση με το Status-Quo-σενάριο, σε %

Προϊόντα	Διαφορές τιμών (βαρύτητα στη ποσότητα)		Διαφορές τιμών (βαρύτητα στην τιμή)		Διαφορά αξίας	
	Ελεύθερο Εμπόριο 1	Τελωνειακή Ένωση 2	Ελεύθερο Εμπόριο 3	Τελωνειακή Ένωση 4	Ελεύθερο Εμπόριο 5	Τελωνειακή Ένωση 6
Σιτηρά	-12,2	-11,1	-4,5	-4,5	-16,0	-14,9
Άλλα αγροαία προϊόντα	- 7,2	2,0	-0,6	2,4	- 7,4	4,6
Φρούτα	- 4,1	0,0	- 1,1	0,5	- 4,3	1,6
Κηπευτικά	- 0,8	- 0,4	- 1,1	-0,3	- 1,9	- 0,6
Φυτικά προϊόντα	- 6,4	- 2,3	- 1,8	-0,4	- 7,7	- 2,1
Ζωικά Προϊόντα	-25,2	-10,6	-13,8	-4,4	-34,0	-13,7
Όλα τα προϊόντα	-11,8	- 4,7	- 5,2	-1,5	-15,2	- 5,4

Πηγή: Grethe, H., *Turkey's Accession to the EU: What Will the Common Agricultural Policy Cost?*, working paper, Humboldt Universität zu Berlin, Nr. 70/2004.

Από την στήλη 1 του πίνακα 4 καθίσταται εμφανές, ότι στο σενάριο της πλήρους φιλελευθεροποίησης, οι τιμές παραγωγού μειώνονται για όλες τις ομάδες προϊόντων. Στον τομέα της φυτικής παραγωγής και ιδιαίτερα στα σιτηρά, η τιμή μειώνεται εντονότερα, ενώ στα φρούτα και κηπευτικά μειώνεται λιγότερο. Λόγω του ότι οι εξαγωγές κηπευτικών της Τουρκίας ακόμη και στην περίοδο βάσης διενεργήθηκαν χωρίς εξαγωγικές επιδοτήσεις, η μείωση της τιμής τους είναι μόνο 4,1%. Η μείωση των τιμών προκύπτει σχεδόν αποκλειστικά από τη μεγάλη πτώση της τιμής του τσαγιού που συμπεριλαμβάνεται στην κατηγορία αυτή και ανέρχεται σχεδόν στο 65%. Κατά μέσο όρο έχουμε για τη φυτική παραγωγή (κύρια φρούτα και κηπευτικά) μείωση της τάξης του 6,4%.

Η μείωση των τιμών για τα προϊόντα ζωικής προέλευσης είναι αρκετά υψηλότερη και ευρίσκεται πάνω από το 25%. Αυτό αντικατοπτρίζει το υψηλό επίπεδο προστατευτισμού στην περίοδο βάσης. Λόγω του υψηλού κόστους μεταφοράς στο εσωτερικό για τα προϊόντα ζωικής προέλευσης, υπολογίστηκε και εκτιμήθηκε οικονομικά με βάση την ελαστικότητα μεταφοράς της τιμής διαφοροποίησης της εγχώριας από τη διεθνή τιμή της τάξης του 0,66 για το κρέας και 0,8 για το γάλα και τα αυγά. Εάν παρέβλεπε κανείς εντελώς την επίδραση αυτή της τιμής, τότε θα προέκυπτε μια ακόμη μεγαλύτερη πτώση της εγχώριας τιμής για τα προϊόντα ζωικής προέλευσης που θα ήταν περίπου 44%.⁴⁰ Η μείωση της τιμής με βάση το σενάριο της τελωνειακής ένωσης (στήλη 2), με το κατά μ.ο. ποσοστό του 1,8% για τα φυτικά και το 13,8% για τα ζωικής προέλευσης προϊόντα, είναι εμφανώς χαμηλότερη από αυτή της πλήρους φιλελευθεροποίησης. Η μεγάλη διαφορά του επιπέδου τιμών για την ομάδα των άλλων προϊόντων προκύπτει λόγω των σημαντικά υψηλότερων τιμών που θα διαμορφωθούν στην περίπτωση της ζάχαρης κατά την τελωνειακή ένωση.

Εάν παρατηρήσει κανείς την αντίδραση των ποσοτήτων θα διαπιστώσει ότι η μείωσή τους σε σχέση με τη μείωση των τιμών στα φυτικά προϊόντα είναι σχετικά μικρή. Με διαφοροποίηση 1,8%, ευρίσκεται κάτω από το σενάριο της πλήρους φιλελευθεροποίησης. Αυτό συσχετίζεται με βάση την τεχνική του υποδείγματος λόγω της υψηλής σταυροειδούς συσχέτισης μεταξύ των φυτικών προϊόντων. Δικαιώνει τις *a priori* προσδοκίες, διότι τα κόστη ευκαιρίας του εδάφους στις περισσότερες περιπτώσεις τείνουν στο 0. Παραπέρα παρατηρούμε, ότι η ισχυρή μείωση των τιμών για τα άλλα προϊόντα ευρίσκεται κάτω από το σενάριο φιλελευθεροποίησης και δεν επιδρά σημαντικά προς μια μείωση των παραγόμενων ποσοτήτων. Τα αίτια εντοπίζονται στην πολιτική της Τουρκίας όσον αφορά τη ζάχαρη. Η μείωση της τιμής της που φτάνει μέχρι του σημείου της κάλυψης της σκιώδους τιμής, δεν οδηγεί σε μείωση της παραγόμενης ποσότητας αλλά μόνο σε μείωση του επιπέδου των ποσοστάσεων. Με βάση επίσης την τελευταία απόφαση της βρετανικής προεδρίας (Νοέμβριος 2005) για σταδιακή μείωση της τιμής στήριξης της τευτλοκαλλιέργειας, θα έχουμε παραπέρα μειώσεις των τιμών της ζάχαρης σε περίπτωση ενσωμάτωσης.

Στον τομέα των ζωικών προϊόντων η μείωση της ποσότητας σε σχέση προς τη μεί-

ωση της τιμής είναι πολύ εντονότερη. Εξηγείται κύρια λόγω της υψηλότερης ελαστικότητας προσφοράς των προϊόντων αυτών. Εάν παρατηρήσει κανείς τη διαφοροποίηση της αξίας της παραγωγής, τότε θα διαπιστώσει ότι με το σενάριο της φιλελευθροποίησης αυτή παρουσιάζει μείωση της τάξης του 15,2%. Με το σενάριο της τελωνειακής ένωσης η μείωση της αξίας της παραγωγής περιορίζεται μόνο κατά 5,4%.

Λόγω της γεωγραφικής ετερογένειας και της φυσικής πολύ-ποικιλότητας της Τουρκίας και των επακόλουθων αυτής διαφοροποιήσεων στο παραγωγικό πρόγραμμά της, διαφοροποιούνται σημαντικά κατά περιφέρεια οι επιπτώσεις των διαφόρων σεναρίων πολιτικής. Στο πίνακα 5 παρουσιάζονται οι διαφοροποιήσεις της αξίας παραγωγής σε σχέση με το Status-Quo-σενάριο σε επιλεγμένες περιφέρειες.

Πίνακας 5: Διαφοροποιήσεις της αξίας παραγωγής σε επιλεγμένες περιφέρειες, 2000, σε %

	Φιλελευθροποίηση/Status Quo			Τελωνειακή ένωση/Status Quo		
	Φυτική	Ζωική	Σύνολο	Φυτική	Ζωική	Σύνολο
Εθνικός μ.ο.	-7,7	-34,0	-15,2	-2,1	-13,7	-5,4
Παράλια Αιγαίου	-4,0	-29,9	-11,4	-0,1	-12,3	-3,6
Βόρεια Ανατολία	-15,6	-43,7	-32,2	-6,2	-16,6	-12,4
Μαύρη Θάλασσα	-15,4	-40,5	-22,8	-11,1	-15,1	-12,3

Πηγή: Grethe, H., *Auswirkungen einer Integration der Agrarmärkte der Türkei in der EU-eine partielle Gleichgewichtsanalyse*, GeWiSoLa, Berlin, 2004, σ.10.

Ο πίνακας 5 αποτυπώνει, ότι η μείωση της αξίας παραγωγής π.χ. στην αιγιακή ζώνη είναι σαφώς μικρότερη από τον εθνικό μέσο όρο. Στον τομέα της ζωικής παραγωγής αυτό εξηγείται από το υψηλό μερίδιο του κρέατος των πουλερικών και της παραγωγής αυγών, για τα οποία η μείωση των τιμών είναι μικρότερη απ' αυτή για το κόκκινο κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η μείωση της αξίας παραγωγής στη βόρεια Ανατολία και στις περιοχές της μαύρης θάλασσας είναι εμφανώς εντονότερη. Στον τομέα της φυτικής παραγωγής, οι αιτίες εντοπίζονται για μεν τη βόρεια Ανατολία στο υψηλό μερίδιο της παραγωγής ζάχαρης, για δε τις περιοχές της μαύρης θάλασσας στο υψηλό μερίδιο της παραγωγής τσαγιού.⁴¹ Στα βόρειο-ανατολικά της Τουρκίας έχουμε επιπλέον το γεγονός, ότι η ζωική παραγωγή καταλαμβάνει ένα σχετικά υψηλό μερίδιο στην παραγόμενη αξία απ' ότι ο εθνικός μέσος όρος. Αυτό συμβάλλει στη συνολική μείωση της αξίας παραγωγής, που είναι υπερδιπλάσια από τον μέσο εθνικό όρο. Ο πίνακας 6 παρουσιάζει την σε αξία καθαρή εμπορική θέση της Τουρκίας στο σημείο εκκίνησης στα διάφορα σενάρια πολιτικής.

Πίνακας 6: Καθαρό εμπόριο στην θέση εκκίνησης και το έτος 2006, Μιο ΕΥΡΩ

	Εκκίνηση	Status-Quo	Φιλελευθεροποίηση	Τελωνειακή ένωση
Φυτική παραγωγή	1.377,2	807,2	217,8	715,9
Ζωική παραγωγή	-3,9	14,0	-1.520,9	-702,0

Πηγή: Grethe, Auswirkungen ..., όπ.π., σ.11

Ενώ η Τουρκία στην περίοδο εκκίνησης και στο Status-Quo-σενάριο αποτελεί έναν καθαρό εξαγωγέα ειδών διατροφής, στο σενάριο φιλελευθεροποίησης εξελίσσεται σε καθαρό εισαγωγέα και στο σενάριο της τελωνειακής ένωσης έχει περίπου ένα ισορροπημένο ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων.

Οι επιπτώσεις που θα προκύψουν στο επίπεδο ευημερίας από το σενάριο φιλελευθεροποίησης και τελωνειακής ένωσης σε σχέση με το Status-Quo-σενάριο, αποτυπώνονται στον πίνακα 7. Υπολογίστηκαν βάσει διαδοχικής εισαγωγής των διαφοροποιήσεων των τιμών, ως διορθωτικής μεταβλητής στην πλευρά της κατανάλωσης και ως διαφοροποιήσεις του πλεονάσματος παραγωγού.

Πίνακας 7: Διαφοροποιήσεις ευημερίας έναντι της κατάστασης χωρίς διαφοροποιήσεις της πολιτικής

	Φιλελευθεροποίηση (Μιο ΕΥΡΩ)	Τελωνειακή ένωση (Μιο ΕΥΡΩ)
Διαφοροποίηση της ευημερίας των παραγωγών	-2.749	-1.036
Διαφοροποίηση της ευημερίας των καταναλωτών	3.470	1.523
Κρατικά έσοδα	-54	-5
Καθαρή διαφοροποίηση ευημερίας	667	482

Πηγή: Grethe, H. , Auswirkungen, όπ.π., σ. 12.

Από τον πίνακα 7 διαπιστώνουμε ότι στην περίπτωση του σεναρίου φιλελευθεροποίησης οι παραγωγοί χάνουν εξ αιτίας της μείωσης των τιμών, ενώ επωφελούνται οι καταναλωτές. Οι παραγωγοί και στα δυο σενάρια έχουν αρνητικές επιπτώσεις. Επιπτώσεις προκύπτουν και στον κρατικό προϋπολογισμό από τις μειωμένες πληρωμές, τις αυξημένες επιδοτήσεις των εξαγωγών και τις απώλειες των εισαγωγικών δασμών. Διαμορφώνονται καθαρά κέρδη ευημερίας για την Τουρκία ύψους 667 Μιο ΕΥΡΩ. Στην περίπτωση της τελωνειακής ένωσης τα αποτελέσματα όπως αναμενόταν είναι λιγότερο ισχυρά και το καθαρό αποτέλεσμα ευημερίας είναι λιγότερο κατά 185 Μιο ΕΥΡΩ. Η καθαρή απώλεια σε ευημερία των 185 Μιο ΕΥΡΩ έναντι του σεναρίου φιλελευθεροποίησης, μπορεί να τμηματοποιηθεί κατά αιτία, όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 8.

Πίνακας 8: Συστατικά μέρη του καθαρού αποτελέσματος ευημερίας της τελωνειακής ένωσης σε σύγκριση με την κατάσταση ελεύθερου εμπορίου, σε Μίο ΕΥΡΩ

Είδος Πλεονεκτήματος (+) / Μειονεκτήματος (-)	Μίο ΕΥΡΩ
Πλεονέκτημα της Τουρκίας λόγω των υψηλότερων τιμών Εξαγωγών (Φρούτα, Κηπευτικά)	+58,8
Μειονέκτημα της Τουρκίας λόγω των υψηλότερων τιμών Εισαγωγών (Προϊόντα Γάλακτος)	- 47,7
Αποτέλεσμα στους Terms of Trade	+11,1
Αποτέλεσμα κατανομής	-196,1
Καθαρό αποτέλεσμα Ευημερίας	-185,0

Πηγή: Grethe H., *Auswirkungen, ... ό.π.*, σ. 13.

Με βάση τον παραπάνω πίνακα, η Τουρκία μπορεί αφενός στην περίπτωση μιας τελωνειακής ένωσης να εξάγει προϊόντα στην ΕΕ σε τιμές πάνω από το παγκόσμιο επίπεδο (πατάτες, προϊόντα τομάτας, ελαιόλαδο κ.α.), και αφετέρου στην περίπτωση μιας τελωνειακής ένωσης να μην εισάγει τα προϊόντα της από τη διεθνή αγορά, αλλά από την ΕΕ σε υψηλότερες τιμές. Στον πίνακα 8 τα παραπάνω δυο αποτελέσματα συμπυκνώνονται στο δείκτη «**Terms of Trade**» που ανέρχεται σε 11,1 Μίο ΕΥΡΩ. Επιπρόσθετα διαμορφώνονται και μειονεκτήματα λόγω του ότι οι παραγωγοί και οι καταναλωτές στην Τουρκία δεν προσανατολίζονται τις αποφάσεις τους με βάση τις σχετικές διεθνείς τιμές, αλλά τις σχετικές κοινοτικές τιμές και δεν κάνουν απόλυτη χρήση των δυνητικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων από το διεθνές εμπόριο. Το αρνητικό αυτό αποτέλεσμα συμπυκνώνεται στον πίνακα 8 στο δείκτη «**αποτέλεσμα κατανομής**». Αποδίδει την καθαρή απώλεια ευημερίας, η οποία θα προέκυπτε έναντι της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, εάν η Τουρκία μπορούσε να αντικαταστήσει το επίπεδο τιμών στην περίπτωση της τελωνειακής ένωσης με μονομερείς πολιτικές (επιβολή δασμών, εξαγωγικών επιδοτήσεων κτλ.), χωρίς βέβαια να «δεσμεύσει» τον αγροτικό τομέα της στην τελωνειακή ένωση.

7. Συμπεράσματα

Η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας μέχρι σήμερα ήταν ασταθής και βασανιστική. Στο μικρο-οικονομικό τομέα καταγράφονται σημαντικές προόδους. Κατά τα επόμενα χρόνια υπάρχουν πολλές πιθανότητες δημιουργίας συνθηκών οικονομικής ανάπτυξης, κάνοντας χρήση των σημαντικών δυναμικών που διαθέτει (δημογραφικές εξελίξεις, αγροτικός τομέας, ανθρώπινο κεφάλαιο κτλ.). Αυτές με τη σειρά τους θα βοηθήσουν και στην εκπλήρωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης. Το μεγάλο στοίχημα για

τη χώρα αυτή είναι η θέση σε εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στον υπέρομο μεγάλο αγροτικό της τομέα.⁴²

Επειδή η ενσωμάτωση των αγροτικών προϊόντων αποτελεί για την Τουρκία σημαντικό βήμα στην κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης της αγοράς αγροτικών προϊόντων, η χώρα θα πρέπει να απαντήσει και να πείσει την ΕΕ σε δυο κυρίαρχα ερωτήματα: **Πρώτον**, εάν υπάρχει διάθεση για εφαρμογή αρχών φιλελευθεροποίησης των αγορών της και **Δεύτερον**, εάν αυτή η φιλελευθεροποίηση μπορεί να επιτευχθεί εντός ή εκτός των πλαισίων μιας τελωνειακής ένωσης. Επίσης θα πρέπει να εξεταστεί και το σενάριο της «αντοχής» του κοινοτικού προϋπολογισμού σε πιθανή πλήρη ένταξη της Τουρκίας, αφού οι δαπάνες του για το διάστημα μέχρι το 2013 θα παραμείνουν σταθερές κάτω από το 1,27% του ΑΕΠ της ΕΕ.⁴³

Η φιλελευθεροποίηση του σχετικά υψηλά προστατευμένου αγροτικού τομέα της Τουρκίας θα οδηγούσε σε σημαντικά συγκριτικά-στατικά καθαρά κέρδη σε ευημερία, περίπου στο 2,3% της αξίας της αγροτικής παραγωγής.⁴⁴ Επιπρόσθετα θα υπήρχαν και θετικά γενικά αποτελέσματα ισορροπίας παραγωγής καθώς και αύξηση της αποτελεσματικότητάς της λόγω της αυξημένης πίεσης του διεθνούς ανταγωνισμού. Προσομοιώσεις με το Turksim έδειξαν, ότι μια μείωση κατά 10% του περιθωρίου Marketing (μεταξύ τιμών παραγωγού και χονδρικού εμπορίου) λόγω της βελτίωσης της αποτελεσματικότητας θα οδηγούσε σε ένα επιπλέον καθαρό κέρδος ευημερίας της τάξεως των 700 περίπου Μίο ΕΥΡΩ.

Λόγω του σχετικά μεγαλύτερου μεριδίου των δαπανών για είδη διατροφής των νοικοκυριών με χαμηλότερο εισόδημα (όπως αυτό της Τουρκίας), θα αναμέναμε μείωση των τιμών των αγροτικών προϊόντων ακόμη και εάν παρέμενε σταθερή η κατανομή του πραγματικού εισοδήματος των καταναλωτών. Βέβαια υπάρχει και ο κίνδυνος της ανακατανομής των εισοδημάτων από τα αγροτικά (παραγωγικά) κέντρα προς τα αστικά (καταναλωτικά) κέντρα. Για το λόγο αυτό προωθούνται εκ μέρους της ΕΕ αρκετά μέτρα βελτίωσης της υστέρησης στον αγροτικό χώρο και στήριξης των αγροτικών εισοδημάτων και προϊόντων.⁴⁵ Εκείνο που θα πρέπει να βελτιώσει η ΚΑΠ και η ΚΟΑ είναι η αποτελεσματικότητα των παρεχόμενων πόρων στα μέλη της.

Η ένταξη στην ΕΕ αποτελεί για την Τουρκία στόχο υψηλής προτεραιότητας. Η μονομερής φιλελευθεροποίηση της αγροτικής πολιτικής θα επέτρεπε υψηλότερα κέρδη ευημερίας. Θα διαμορφώσει για την Τουρκία περισσότερη ευελιξία σε εθνικές ιδιαιτερότητες κατά τη φάση προσαρμογής της αγροτικής της πολιτικής. Στον τομέα των εξαγωγών φρούτων και κηπευτικών η προοπτική λειτουργεί υπέρ της Τουρκίας, λόγω της εισόδου των ΧΚΑΕ (Χώρες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης), αλλά και της Βουλγαρίας και Ρουμανίας το 2007.⁴⁶ Λόγω της ευνοϊκής γεωγραφικής θέσης της Τουρκίας η τελωνειακή ένωση θα μπορούσε να αποτελέσει μια επωφελή και πλεονεκτικότερη συγκυρία από τη σημερινή.⁴⁷ Αυτό, διότι τα κόστη μεταφοράς προς τις αγορές των ΧΚΑΕ είναι χαμηλότερα από αυτά των ανταγωνιστών της όπως Ισπανίας, Πορτογαλίας, Ιταλίας αλλά και των χωρών της Β. Αφρικής. Τέλος θα μπορούσε η ενσωμάτωση του

αγροτικού τομέα με την τελωνειακή ένωση να είναι για την Τουρκία ακόμη ένας επιπλέον αποτελεσματικός τρόπος για την «αυτοσύνδεση», δεδομένου ότι θα επέτρεπε στις τουρκικές αγροτικές πολιτικές να απελευθερώσουν σταδιακά τις αγροτικές αγορές με γνώμονα την πλήρη ένταξη, όταν αυτή προκύψει. Το μεγάλο ερώτημα είναι η «αντοχή» του κοινοτικού προϋπολογισμού στη χρηματοδότηση του τουρκικού αγροτικού τομέα σε περίπτωση πλήρους ένταξης. Κατά τους υπολογισμούς της Ευρ. Επιτροπής το ύψος της απορρόφησης του αγροτικού τομέα της Τουρκίας θα ανέλθει σε περίπου 22 δις ΕΥΡΩ ετησίως, ποσό που δεν αντέχει ο κοινοτικός προϋπολογισμός.⁴⁸

Για την Ελλάδα η πιθανή ενσωμάτωση της Τουρκίας στην ΕΕ, πέρα από τις γενικότερες επιπτώσεις που θα δημιουργήσει στη χρηματοδότηση του αγροτικού τομέα (οι επιπτώσεις αυτές φαίνονται και με την ένταξη των 10 ΧΚΑΕ),⁴⁹ μπορεί να αποτελέσει πρόκληση για μεγαλύτερη διάθεση στην αγορά μεταποιημένων και υψηλής προστιθέμενης αξίας αγροτικών προϊόντων. Η Ελλάδα πρέπει να κάνει χρήση της τεχνολογικής υπεροχής που διαθέτει έναντι της Τουρκίας στον αγροτικό τομέα και να στηριχθεί στην παραγωγή προϊόντων υψηλής ποιότητας και υπεραξίας.⁵⁰ Θα πρέπει να δώσει βαρύτητα στη βελτίωση των οργανωσιακών και άλλων υποδομών στους τομείς παραγωγής, μεταποίησης και διάθεσης αγροτικών προϊόντων και να βελτιώσει την παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Βιβλιογραφία και Αναφορές

1. Μάλιστα με βάση αυτά τα δυναμικά, ορισμένοι συγγραφείς τμηματοποιούν τον κόσμο κατά ζώνες στρατηγικού ενδιαφέροντος. Βλ. Huntington, S., *The clash of civilizations?* Foreign Affairs, 72, New York 1993.
2. Απόφαση Nr. 1/95 του Συμβουλίου Σύνδεσης της 22.12.95, Επίσημη Εφημερίδα των ΕΕ, L 35/1996.
3. Αυτό διότι πιστεύουμε ότι η διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της γείτονας χώρας θα είναι μεγάλη και δύσκολη. Οποιαδήποτε ακριβής χρονική πρόβλεψη για πλήρη ένταξη δε μπορεί να γίνει σήμερα. Αυτό σημαίνει ότι η ΚΑΠ την εποχή εκείνη θα είναι πολύ διαφορετική από τη σημερινή.
4. Μετά την αίτηση προσχώρησης της Τουρκίας τον Απρίλιο του 1987 υπάρχουν μια σειρά από μελέτες, οι οποίες διερευνούν τις επιπτώσεις μιας πλήρους ένταξης της Τουρκίας στον κοινοτικό προϋπολογισμό και τις πιθανές επιδράσεις στον αγροτικό τομέα. Καταλήγουν σε ανάλογα επιχειρήματα όπως αυτά που παραθέτουμε. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα κέρδη της Τουρκίας θα είναι σημαντικά από μια πλήρη ένταξη στην Ε.Ε. (βλ. Dervis K., Gros D., Öztrak F., Isik Z., *Turkey and the EU Budget. Prospects and Issues.* Centre for European Policy Studies, EU-Turkey Working Papers No 6, Brussels, August 2004 στο: http://shop.ceps.be/BookDetail.php?item_id=1148.
5. Βλ. Μούσης Ν., *Εγχειρίδιο Ευρωπαϊκής Πολιτικής*, Β' Έκδοση, Αθήνα 2002, ιδιαίτερα τις σελίδες 419-441.
6. Αναφέρονται και ως κριτήρια της Κοπεγχάγης, διότι συμφωνήθηκαν στη Κοπεγχάγη στις 21. και 22 Ιουνίου 1993 επί προεδρίας της Δανίας. Βλ. <http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/de/ec/72924.pdf> 14.10.2005.
7. Η θέση της χώρας μας είναι θετική για ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ, υπό τον όρο βέβαια της επίλυσης του κυπριακού ζητήματος και του σεβασμού εκ μέρους της Τουρκίας των αρχών τους διεθνούς δικαίου στο Αιγαίο.
8. Βλ. Μαντζάρης Ιωάν./Μαντζάρη Ελισ., *Οι επιπτώσεις στο αγροτικό τομέα από την προς ανατολάς διεύρυνση της ΕΕ*, 2^ο ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Πρέβεζα 3-4 Ιουνίου 2004, σ. 526-546.
9. Οι άμεσες πληρωμές ισχύουν από το 1992 στα πλαίσια της λεγόμενης «Μεταρρύθμισης του MacSherry» και εισήχθησαν ως αντιστάθμιση στη σταδιακή μείωση των ενισχύσεων επί των τιμών των διαφόρων αγροτικών προϊόντων. Βλ. Münch, W.: *Effects of EU Enlargement to the CEC on Agri-cultural Markets.* Center for Globalisation and Europeanization of the Economy, Band 4, Peter Lang Verlag,

- Frankfur/Main 2002 καθώς επίσης και Weise Ch., Bode W., Lippert B., Nölle F./Tangermann S.: Die Finanzierung der EU-Osterweiterung, Baden-Baden 2002.
10. Βλ. Leggewie Kl.: Die Türkei und Europa, Frankfurt a.M. 2004, σ. 126 επ.
  11. Βλ. Gumpel, W.: Wirtschaftliche und soziale Überforderung der EU? Στο: www.semverteilung.vwl.uni-muenchen.de/emeriti/deu/gumpel_lit_deu.html-23k
  12. Όπ.π., 13-10-2005.
  13. Βλ. Μαντζάρος Ιωάν./Μαντζάροη Ελισ.: Οι επιπτώσεις ..., όπ.π., σ. 535.
  14. Βλ. Stiftung Zentrum für Türkei Studien, Türkei Jahrbuch 2004-2005, Münster 2004, σ.14 επ.
  15. Βλ. European Communities, Agricultural Prices-Price Indices and Absolute Prices, CD ROM έκδοση, 2002.
  16. Όπ.π., καθώς και Eurostat, New Cronos Database στο: <http://europa.eu.int /comm/eurostat/newcronos/queen/display.de>, 10-11-05.
  17. Για μια εκτενή αναφορά των επιπτώσεων της εφαρμογής της ΚΟΑ στα Φρούτα και τα Κηπευτικά βλ. Grethe H./Tangermann S.: The EU Import Regime for Fresh Fruit and Vegetables after Implementation of the Results of the Uruguay Round. Diskussionsbeitrag 9901 des Instituts für Agrarökonomie, Uni-Göttingen, 1999.
  18. Για μια εκτενή αναφορά και παρουσίαση των υφιστάμενων εμπορικών προτιμησιακών σχέσεων βλ. Grethe, H./Tangermann S.: The EU Import Regime ..., όπ.π., σ. 57-72.
  19. Βλ. Grethe, H./Uzmay, A.: Entwicklung und gegenwärtiger Stand der Agrarprotektion in der Türkei und in der EU am Beispiel ausgewählter Produkte, Verband deutsch-türkischer Agrar-und Naturwissenschaftler e.V (Hrsg.), 6. Symposium, 27.09-02.10.1999, Verlag Ulrich E. Grauer, Stuttgart.
  20. Βλ. Grethe, H.: Effects of Including Agricultural Products in the Customs Union between Turkey and the EU. A Partial Equilibrium Analysis for Turkey. Στο: <http://webdoc.sub.gwdg.de/diss/2004/grethe/index.html>.
  21. Βλ. SIS (State Institute of Statistics), <http://www.die.gov.tr/english/sonist/gsmh/html/22-09-05>.
  22. European Commission, The 2003 Agricultural Year, στο: http://europa.eu.int/com/agriculture/agrista/2003/table_en/index.htm/22-09-05.
  23. Quaiser, W., / Reppegather, A : EU-Beitrittsreife der Türkei und Konsequenzen einer EU-Mitgliedschaft. Working Paper Nr. 252, Osteuropa Institut München, 2004.
  24. Όπ.π., σ. 35.
  25. Βλ. Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Αγορά χωρίς σύνορα, τόμος 7, Τεύχος 1-2, Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 2001.
  26. Βλ. Συνέντευξη του τέως Έλληνα Προέδρου του ΣΕΤΕΣ κ. Παπαλεξόπουλου, Αθήνα 28.01.1999.
  27. Τα 12 πρώτα κατ' αξία εξαγόμενα προϊόντα της Ελλάδος προς την Τουρκία με τους κωδικούς (Διεθνής Στατιστική Ονοματολογία): 27 (ορυκτά καύσιμα κτλ.), 52

- (Βαμβάκι), 39 (Πλαστικές ύλες κτλ.), 84 (Ηλεκτρικές μηχανές κτλ.), 48 (χαρτί κτλ.), 41 (δέρματα), 76 (αργίλιο κτλ.), 44 (ξυλεία κτλ.), 85 (ηλεκτρικές συσκευές ήχου κτλ.), 15 (λίπη και έλαια ζωικής και φυτικής προέλευσης), 38 (χημικά προϊόντα κτλ.), και 32 (δεψικά και βαφικά εκχυλίσματα, χρωστικά και τανίνες) ανέρχονται 331,9 εκατ. ΕΥΡΩ σε σύνολο εξαγωγών 391,8 εκατ. ΕΥΡΩ και καταλαμβάνουν το 84,7% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών προς την χώρα αυτή. Πηγή :ΕΣΥΕ, Στατιστική Εξωτερικού Εμπορίου, 2004, αδημοσίευτα στοιχεία και δικόι μας υπολογισμοί.
28. Τα 12 πρώτα κατ' αξία εισαγόμενα προϊόντα της Ελλάδος από την Τουρκία με τους κωδικούς (Διεθνής Στατιστική Ονοματολογία): 72 (χυτοσίδηρος, σίδηρος και χάλυβας), 87 (αυτοκίνητα, ελκυστήρες, ποδήλατα για χειραίε μεταφορές κτλ.), 84 (πυρηνικοί αντιδραστήρες, λέβητες, μηχανές και μηχανικές επινοήσεις κτλ.), 85 (ηλεκτρικές μηχανές και ηλεκτρικά υλικά κτλ.), 73 (τεχνουργήματα από σίδηρο, χυτοσίδηρο και χάλυβα), 62 (ενδύματα και συμπληρώματα ενδύματος άλλα από πλεκτά), 94 (έπιπλα, έπιπλα ιατροχειρουργικά, είδη κλινοστρώμνης κτλ.), 07 (λαχανικά, φυτά, ρίζες και κόνδυλοι, βρώσιμα), 39 (πλαστικές ύλες και τεχνουργήματα από αυτές), 52 (βαμβάκι), 61 (ενδύματα και συμπληρώματα αυτού, πλεκτά) και 63 (άλλα έτοιμα υφαντουργικά είδη, μεταχειρισμένα είδη και ράκη) ανέρχονται σε 282,8 εκατ. ΕΥΡΩ και καταλαμβάνουν το 40,3% του συνόλου των εισαγωγών από την χώρα αυτή. Στο παραπάνω εννεάμηνο του 2004 τα αγροτικά προϊόντα που εισήχθησαν από την Τουρκία στην Ελλάδα ήταν: 07 (21,1 εκατ. ΕΥΡΩ, το 3% των εισαγωγών από την Τουρκία), 52 (20,2 εκατ. ΕΥΡΩ, το 2,8% των εισαγωγών από την Τουρκία). Πηγή: ΕΣΥΕ, όπ.π., δικόι μας υπολογισμοί.
29. Βλ. Κέντρο Εξαγωγικών Ερευνών και Μελετών (ΚΕΕΜ), Οι ελληνικές εξαγωγές κατά χώρες και γεωγραφικές περιοχές, στο : www.hepo.gr/15.11.05.
30. Βλ. Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, όπ. π., καθώς και Μαγούλιος Γ.: Ο ρόλος της Θεσσαλονίκης στη διαβαλκανική συνεργασία, University Studio Press, Θεσ-νίκη 2000, ιδιαίτερα τις σ. 132-142.
31. Τις απόψεις αυτές στηρίζουν ανεπιφύλακτα οι επίσημες πλευρές τόσο στην χώρας μας όσο και στην Τουρκία. Είναι γεγονός ότι πολλές φορές η οικονομική διπλωματία και οι Σύνδεσμοι Ελληνο-Τουρκικής Φιλίας χρησιμοποιήθηκαν ως το δόρυ για το «σπάσιμο» του πάγου στις πολιτικές σχέσεις. Βλ. Τσαρδανίδης Χ.: Οι Ελληνο-Τουρκικές οικονομικές σχέσεις, ανασκόπηση αμυντικής και εξωτερικής πολιτικής, Αθήνα 2000.
32. Βλ. Belke, A., Terzibas N., Wirtschaftliche Aspekte eines Beitritts der Türkei zur Europäischen Union, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, 2005.
33. Βλ. Flamm, H., Turkey and the EU-Politics and Economics of Accession. CESifo Working Paper 893, München 2003.
34. Βλ. Lejour, A., Mooij R. De, Turkish Delight – Does Turkey' Accession to the EU Bring Economic Benefits? *Kyklos* 58(1), 2005:87-120.

35. Βλ. Esfahani, H. S., Fatal Attraction: Turkey's Troubled Relationship with the EU. *The Quarterly Review of Economics and Finance* 43 (5):807-826.
36. Το μοντέλο αυτό αναπτύχθηκε από τον Grethe, Harald του Humboldt Universität zu Berlin, στοιχεία του οποίου θα κάνουμε χρήση. Βλ. Grethe, H., Turkey's Accession to the EU: What Will the Common Agricultural Policy Cost?, Working Paper, Humboldt Universität zu Berlin, Nr.70-2004.
37. Όπ.π., σ. 133-153.
38. Βλ. Koc Ali / Smith B./Füller F./Fabiosa J.: The Turkish Agricultural Policy Analysis Model, Technical Report 98-TR-42. Centre for Agricultural Price Policies, 1998, σ. 154.
39. Βλ. European Commission, The Agricultural Situation in the EU, 2000 Re-port, Brussels-Luxemburg 2002, σ. T84-T85.
40. Βλ. Bayaner A./Hallam D., The Effects of Macroeconomic Changes on Turkish Agriculture. Discussion Paper 4/96, University of Reading, UK.
41. Βλ. Fernandez R./Portes J.: Return to Regionalism: An Analysis of Non-traditional Gains from Regional Trade Agreements, στο: *The World Bank Economic Review* 12 (2), σ. 197-220.
42. Βλ. Yilmaz, B., Turkey's Competitiveness in the EU: A Comparison with Five Candidate Countries – Bulgaria, The Czech Republic, Hungary, Poland, Romania – and the EU-15. Ezoneplus Working Paper 12, Februar, Berlin 2003.
43. Βλ. Weidenfeld W / Wessels W. (Hrsg.), Europa von A-Z, Taschenbuch der europäischen Integration, Bonn 2002, σ. 56 επ.
44. Βλ. Heineman F.: Die Reformperspektive der EU-Finanzverfassung nach den Beschlüssen zur Agenda 2000. Στο: Caesar R./Scharrer H.- E. (Hrsg.): Die Zukunft Europas im Lichte der Agenda 2000, Baden-Baden 2000, σ. 91-106.
45. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι άμεσες και έμμεσες ενισχύσεις των διαφόρων κοινωνικών και αγροτικών ταμείων της Ε.Ε. (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ κτλ.).
46. Βλ. Yilmaz, B., Turkey's ..., όπ.π.
47. Βλ. Grethe H.: Entwicklung, gegenwärtige Situation und Zukunft der landwirtschaftlichen Direktzahlungen in der EU ein Model für die Türkei? Verband deutsch-türkischer Agrar- und Naturwissenschaftler e.V. (Hrsg), Deutsch-Türkische Agrarforschung, 7. Symposium, 23-29.03.2003, Ankara.
48. Βλ. Εφημερίδα: Die Welt, Τετάρτη 05-10-2005.
49. Οι συνολικές δαπάνες του κοινοτικού προϋπολογισμού ως ποσοστό του ΑΕΠ της κοινότητας μειώθηκαν από το 1,13% το 2000 στο 1,09% το 2006 και δεν πρόκειται να υπερβαίνουν μαζί με τις κρατικές επιδοτήσεις το 1,27 του ΑΕΠ. Υπολογισμένα από: Weidenfeld, W. / Wessels W. (Hrsg.): Europa von A-Z, Taschenbuch der europäischen Integration, Bonn 2002, σ. 56.
50. Βλ. Βερεβρίδου Μ.: Η Ελληνοτουρκική οικονομική συνεργασία: Προβλήματα και προοπτικές, στο: Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Αγροά χωρίς σύνορα στο: www.seve.gr/documents/meleteserevnes/H%20ελληνοτουρκική%20οικονομική%20συνε., 14-12-05.

Επιχειρησιακά Σχέδια Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης. Η περίπτωση του Δήμου Θερμαϊκού

*Μαγούλιος Γεώργιος
Επίκουρος Καθηγητής
Τ.Ε.Ι. Σερρών*

Περίληψη

Στο πλαίσιο του Γ΄ Κ.Π.Σ. (2000-2006) και ειδικότερα του Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας συγχρηματοδοτήθηκαν ολοκληρωμένες παρεμβάσεις αστικής ανάπτυξης σε τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας. Στο άρθρο αυτό εξετάζονται οι πολιτικές της Ε.Ε. για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και η σχετική βιβλιογραφία, παρουσιάζονται το περιεχόμενο και οι στόχοι του προαναφερόμενου προγράμματος του Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας και ειδικότερα του επιχειρησιακού σχεδίου ολοκληρωμένης αστικής ανάπτυξης της παραθαλάσσιας οικιστικής ζώνης του Δήμου Θερμαϊκού, το οποίο χρηματοδοτήθηκε και υλοποιήθηκε. Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι και οι μικροί Δήμοι, παρά τις ελλείψεις σε μέσα και ανθρώπινο δυναμικό, έχουν τη δυνατότητα, με την κατάλληλη χρηματοοικονομική και συμβουλευτική υποστήριξη, να σχεδιάζουν, να τεκμηριώνουν και να υλοποιούν σύνθετες και πολυ-τομεακές παρεμβάσεις ολοκληρωμένης ανάπτυξης, επιδιώκοντας τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων τους με όρους βιώσιμης ανάπτυξης.

Abstract

Within the common framework of the Third Community Support Programme (2000-2006) and the Regional Operational Programme (ROP) for Central Macedonia, several integrated interventions were co-financed for the urban development of small scale local zones. This article is an attempt to examine the policies of the EU for the urban

development and the related literature; it presents the context and the objectives of the above mentioned programme for Central Macedonia (ROP) and specifically focuses on the operational planning for sustainable urban development of the coastal residential zone in the Municipality of Thermaikos.

By the European Spatial Development Perspective (ESDP), the EU launched a coordinated long-term campaign for the promotion and implementation of sustainable development. The integrated strategies for development or reconstruction aim at the welfare and the development of employment in urban areas, the support of social integration, the protection of urban environment and ecosystems as well as human health, and finally put emphasis on an effort towards a more effective urban and district administration. Earlier scientific studies have claimed that the excessive increase in the size of urban areas contradicts the theory of '*optimal city size*', which suggests that the benefits of built-up suburban areas are devitalized as the physical or natural boundaries of an urban area extend and that the medium size cities can extend up to the point where their marginal benefits, which are related to their natural dimensions, exceed the marginal local costs. Consequently, the more the urban areas extend, the lower the level of environmental quality. However, more recent surveys suggest that, fortunately, a balance of the needs for economic development and the needs for conservation of the ecosystem is possible to achieve despite the existing dimension between economic and sustainable development.

During organizing the interventions for urban development on small scale local zones, which were actualized by Central Macedonia Operational Programmes (ROP) acting within the 3rd Community Support Framework (2000-2006), emphasis was put on small scale urban zones where the vicinity is particularly downgraded and there is an excessive agglomeration of disadvantaged social groups. For such areas which reflect an image of urban decay in terms of environmental, economic and social aspects, plans were promoted for a "*holistic*" approach towards their development aiming to ensure terms and conditions for "*sustainable urban development*".

The "Urban Development Planning for the coastal residential zone of Perea and Neoi Epivatates in the Municipality of Thermaikos" was planned and materialized within the framework of the above mentioned programme for Central Macedonia (ROP). The selected area for intervention apparently met the criteria and requirements to be included in the interventions organized by the Central Macedonia ROP as an area in a state of urban decadence as depicted by the urban satellite, showing significant lack of technical constructions, complete deficiency in social support patterns and absolute absence of structures for the support of the local entrepreneurship and the overall commercial activity for economic growth.

The methodology applied in advance included two primary surveys which were conducted on a sample of representative households and on the total of business and enterprises in the area of intervention as well as several dialogue processes with the

participation of every local part and all partners involved in this operation. The results and conclusions drawn following methodology contributed to an overall evaluation of the advisability for the operation, verifying the maturing of planning consideration and necessitating the implementation of the operational project.

The main objective of the project was the improvement of terms and conditions for the development of the area in four sectors: technical constructions, urban surface, city functional facilities, and manpower. A substantial effort was made to deal with most elements leading to former degrading situation most effectively with the combining of interventions through multi-sectoral actions. More particularly, goals to be accomplished were, to improve technical structures, to take advantage of the natural element of the sea front and exploit it to the local benefit including it in the city functions, to activate and motivate human resources for the expansion of local labour market and the improvement of the local conditions for financial viability and, last but not least, cope with phenomena of social exclusion. Materializing the project and while works were in progress, there were new workplaces offered and at the same time many people, mainly among the socially disadvantaged, benefited from social support actions of the operational plan. The ultimate conclusion drawn after the procedures and implementation of the operational plans was that, despite the lack of means and manpower, the small Municipalities have the ability and potentials to plan, substantiate and materialize complex, multi-sectoral interventions of integrated development in pursue of an improved quality of local life creating appropriate conditions for sustainable development. Additionally, the work done is asserted to have laid the foundations for an integrated urban development along the entire extent of the coastal zone in Municipality of Thermaikos, financed by ESPA 2007-2013 in the framework of a respective integrated project.

Λέξεις Κλειδιά: *αστική ανάπτυξη, επιχειρησιακά σχέδια, Δήμος Θερμαϊκού*

1. Εισαγωγή

Σε συνέχεια της Διάσκεψης του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο 1992), η Ε.Ε. ξεκίνησε μία μακροπρόθεσμη και συντονισμένη διαδικασία για την προώθηση και εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία κορυφώθηκε με τη διατύπωση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Βιώσιμης Ανάπτυξης, που εντάχθηκε στη Στρατηγική της Λισσαβόνας με το 6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον 2001-2010. Αρχικά, με την Πράσινη Βίβλο, το αστικό περιβάλλον ορίστηκε, με το 6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, ως ένας από τους επτά τομείς προτεραιότητας, για την ανάληψη

θεματικής στρατηγικής εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η θεματική στρατηγική για το αστικό περιβάλλον δεν προβλέπει υποχρεωτικές απαιτήσεις για τις ευρωπαϊκές πόλεις, αλλά αντίθετα αποσκοπεί στην υποστήριξη των κρατικών και τοπικών αρχών, προωθώντας βέλτιστες πρακτικές για το αστικό περιβάλλον και ενθαρρύνοντας τη δικτύωση και την ανταλλαγή εμπειριών μεταξύ των πόλεων (Zilans Andis, Abolina Kristine, 2009, p. 91).

Στην ανακοίνωση της Επιτροπής, της 1ης Ιουλίου 1999, με τίτλο «*Τα Διαρθρωτικά Ταμεία και ο συντονισμός τους με το Ταμείο Συνοχής: Γενικές κατευθύνσεις για τα προγράμματα της περιόδου 2000-2006*», αναφέρεται ότι οι διαρθρωτικές πολιτικές και η πολιτική συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν ως στόχο τη μείωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων στο έδαφος της Κοινότητας. Συνοδεύουν τις εθνικές και περιφερειακές πολιτικές στις περιφέρειες που αντιμετωπίζουν προβλήματα, καθώς και τη δράση τους στην αγορά και την απασχόληση. Οι αναπτυξιακές στρατηγικές και οι στρατηγικές ανασυγκρότησης θα ονομάζονται ολοκληρωμένες, υπό την έννοια ότι θα ακολουθήσουν ένα συνεκτικό όραμα και θα διαμορφώσουν μια εταιρική σχέση αποκεντρωμένη, αποτελεσματική και ευρεία, έτσι ώστε να συμμετάσχει ο μεγαλύτερος δυνατός αριθμός εθνικών, περιφερειακών και τοπικών φορέων. Οι αστικές περιοχές διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην ευρωπαϊκή οικονομία. Ειδικότερα, οι μεσαίου μεγέθους πόλεις ασκούν έντονη επιρροή στις αγροτικές ζώνες. Οι ολοκληρωμένες στρατηγικές ανάπτυξης ή περιφερειακής ανασυγκρότησης αποσκοπούν σε τέσσερις βασικούς στόχους: την ευημερία και την ανάπτυξη της απασχόλησης στις αστικές περιοχές, τη στήριξη της κοινωνικής ένταξης, την προστασία του αστικού περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων, καθώς και της υγείας των ανθρώπων και την προσπάθεια για την αποτελεσματικότερη αστική και τοπική διαχείριση (μεταφορές, ενέργεια, κατοικία) (COM, 1999, 344 - Επίσημη Εφημερίδα C 267 της 22.9.1999).

Σχεδόν το 80% του ευρωπαϊκού πληθυσμού είναι σήμερα αστικός πληθυσμός, γεγονός που καθιστά την Ευρωπαϊκή Ένωση την πλέον αστικοποιημένη περιοχή του κόσμου. Εκτός από ορισμένες μεγάλες αστικές περιοχές, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποτελεί ένα πυκνότατο δίκτυο μικρών και μεσαίων πόλεων. Το 20% περίπου του πληθυσμού της Ε.Ε. ζει σε μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα άνω των 250.000 κατοίκων, ένα άλλο 20% ζει σε πόλεις μεσαίου μεγέθους 50.000 έως 250.000 κατοίκους και το 40% του πληθυσμού ζει σε μικρότερα αστικά κέντρα με 10.000 έως 50.000 κατοίκους. Τα αστικά κέντρα αναδιαρθρώνονται ή αναδύονται, δημιουργούνται δίκτυα πόλεων τα οποία ενίοτε συνεργάζονται και πέραν των συνόρων. Επίσης, έχει καταστεί αναγκαία μία νέα σχέση πόλης/υπαίθρου ώστε να υπάρξει ανταπόκριση στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι τοπικές κοινωνίες. Οι Ευρωπαίοι έχουν ανάγκη από περισσότερο χώρο. Η κατά κεφαλή κατανάλωση γης αυξάνεται: λιγότεροι ένοικοι ανά οικία σημαίνει περισσότερα σπίτια, μεγαλύτερη κινητικότητα σημαίνει περισσότερες υποδομές, περισσότερος πλούτος σημαίνει περισσότερη ιδιοκτησία. Στην περιφέρεια των πόλεων, οι τιμές της γης είναι πιο χαμηλές, η διαμονή είναι πιο ευχάριστη και η οδική

πρόσβαση από τις οικιστικές περιοχές και σε άλλες πόλεις είναι ευκολότερη. Οι πόλεις και τα χωριά συνεχίζουν λοιπόν να επεκτείνονται, συχνά με σχετικά ανεξέλεγκτο τρόπο. Αυτή η αστική διάχυση αυξάνει το κόστος των αστικών υποδομών, την κυκλοφορία στις αστικές περιοχές, την κατανάλωση ενέργειας και έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα της υπαίθρου και του περιβάλλοντος. Έρχεται δε σε πλήρη αντίθεση με το πρότυπο της αειφόρου πόλης. Όσον αφορά στην καλή ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος, η οποία αποτελεί την τελευταία από τις προϋποθέσεις για την αειφόρο αστική ανάπτυξη, οι τάσεις δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικές στις πόλεις της Ευρώπης. Παρά τα ποικίλα μέτρα που έχουν ληφθεί σε όλες τις μεγάλες αστικές περιοχές, τα βασικά περιβαλλοντικά προβλήματα (θόρυβος, ατμοσφαιρική ρύπανση, ρύπανση των υδάτων, κυκλοφοριακή συμφόρηση, παραγωγή αποβλήτων, κατανάλωση ύδατος) δεν αυξάνονται πλέον αλλά ούτε και μειώνονται επαρκώς, ώστε να εξασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη αειφόρος αστική ανάπτυξη. Οι αρνητικές επιπτώσεις αυτών των τάσεων δεν επηρεάζουν μόνον την ποιότητα ζωής και υγείας του ανθρώπου, αλλά επίσης την οικονομία, εφόσον μειώνουν τα επίπεδα των κινητών επενδύσεων, τις δυνατότητες απασχόλησης και τους δημοτικούς χρηματοοικονομικούς πόρους (ΥΠΕΧΩΔΕ, Σ.Α.Κ.Χ.).

Το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (Σ.Α.Κ.Χ.) είναι το αποτέλεσμα μιας εντατικής διαδικασίας συζητήσεων. Οι πρώτες προτάσεις που αφορούσαν στη χωροταξική ανάπτυξη χρονολογούνται από τις δεκαετίες του 1960-70, και ιδίως από το «Ευρωπαϊκό σχέδιο χωροταξίας» του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Τα έγγραφα «Ευρώπη 2000» [COM (94) 544] και «Ευρώπη 2000+» [COM (94) 354], της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, έδωσαν την αποφασιστική ώθηση για την εγκαθίδρυση μιας συνεννοημένης πολιτικής. Το Συμβούλιο της Λιέγης του 1993 απετέλεσε την αφετηρία της επεξεργασίας του Σχεδίου Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου καθεαυτού. Από τότε, οι διαδοχικές προεδρίες, επικουρούμενες από την επιτροπή χωροταξικής ανάπτυξης, έχουν επεξεργασθεί διάφορα σχέδια μέχρι την τελική έγκριση του Σ.Α.Κ.Χ. στο Potsdam το Μάιο του 1999. Το Σ.Α.Κ.Χ. περιλαμβάνει δύο μέρη: α. τη συμβολή στην πολιτική χωροταξικής ανάπτυξης ως νέας διαστάσεως της ευρωπαϊκής πολιτικής και β. τις διαγραφόμενες τάσεις, προοπτικές και προκλήσεις στο χώρο της Ένωσης. Για να παρέχουν τη δυνατότητα βιώσιμης ανάπτυξης, οι ολοκληρωμένες αναπτυξιακές στρατηγικές για τις πόλεις και τις αστικές περιοχές πρέπει να δίνουν απαντήσεις σε αρκετές σημαντικές προκλήσεις, όπως: α. Να ενισχυθεί ο στρατηγικός ρόλος των μητροπολιτικών περιοχών και των «πόλεων-εισόδων», οι οποίες παρέχουν πρόσβαση στο έδαφος της Ένωσης (μεγάλα λιμάνια, διηπειρωτικά αεροδρόμια, πόλεις που διοργανώνουν διεθνείς εκθέσεις, πολιτιστικά κέντρα παγκόσμιας φήμης), αποδίδοντας ιδιαίτερη προσοχή στις περιφερειακές ζώνες. β. Να ελέγχεται η αστική επέκταση με βάση την έννοια της «συνεκτικής πόλης» (πόλη μικρών εσωτερικών αποστάσεων), ιδιαίτερα στις παράκτιες περιοχές. γ. Να βελτιωθεί η οικονομική βάση με αξιοποίηση των ειδικών δυνατοτήτων της κάθε περιοχής και με την εγκατάσταση σ' αυτή καινοτόμων, διαφορο-

ποιημένων και άλλων δραστηριοτήτων που δημιουργούν θέσεις απασχόλησης. δ. Να ευνοείται ο μικτός χαρακτήρας των δραστηριοτήτων και η ανάμειξη των κοινωνικών ομάδων, ιδίως στις μητροπόλεις, με σκοπό την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, την αναδιαρρύθμιση και αναβάθμιση των συνοικιών που αντιμετωπίζουν κρίση, καθώς και των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών περιοχών. ε. Να γίνεται έξυπνη διαχείριση των πόρων, όπως των υδάτων, του εδάφους, της ενέργειας και των απορριμμάτων, να διαφυλάσσεται η φύση και η πολιτιστική κληρονομιά, να επεκτείνονται οι φυσικοί χώροι. στ. Να βελτιώνεται η πρόσβαση στις διάφορες ζώνες με αποτελεσματικά μεταφορικά μέσα που δεν ρυπαίνουν το περιβάλλον.

Με την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της 13ης Ιουλίου 2006, «*Πολιτική συνοχής και πόλεις: Η συμβολή των πόλεων και των πολεοδομικών συγκροτημάτων στην ανάπτυξη και την απασχόληση στις περιφέρειες*», προσδιορίστηκαν οι κοινοτικές στρατηγικές κατευθύνσεις της Κοινότητας για τη συνοχή (2007-2013), που αποσκοπούν στην ενίσχυση της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Οι εν λόγω κοινοτικές στρατηγικές κατευθύνσεις ορίζουν τους σημαντικότερους τομείς παρέμβασης στο πλαίσιο των επιχειρησιακών προγραμμάτων 2007-2013, με έμφαση τόσο στις ιδιαίτερες ανάγκες ορισμένων περιοχών, όπως οι αστικές, όσο και στους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς στόχους. Η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη στις πόλεις θα πρέπει να συνοδεύεται από ορισμένα μέτρα για τον περιορισμό της φτώχειας, του αποκλεισμού και των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Τα εν λόγω μέτρα χωρίζονται στα εξής έξι κεφάλαια: η αύξηση της ελκυστικότητας των πόλεων, η υποστήριξη της καινοτομίας, του επιχειρηματικού πνεύματος και της οικονομίας της γνώσης, η δημιουργία περισσότερων και υψηλότερης ποιότητας θέσεων εργασίας, η διευθέτηση των ενδοαστικών ανισοτήτων, η διακυβέρνηση και η χρηματοδότηση της πολεοδομικής ανάπτυξης. Προκειμένου να μπορέσουν οι πόλεις να αντιμετωπίσουν όλες αυτές τις προκλήσεις και να γίνουν ελκυστικότερες, θα πρέπει να προσελκύσουν περισσότερες επενδύσεις και να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. Γι' αυτόν το σκοπό, υπάρχουν τέσσερα βασικά σημεία που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη: Η κινητικότητα και η προσβασιμότητα των μέσων μαζικής μεταφοράς. Η πρόσβαση σε υποδομές καθώς και σε σύγχρονες, αποτελεσματικές και προσιτές υπηρεσίες. Το φυσικό περιβάλλον και ο πολιτιστικός τομέας που θα βασίζεται στην προσφορά υποδομής [COM (2006) 385].

Στην ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Δελτίο Ε.Ε. 11/12/2002, COM 2002, 709) – «*ένα πλαίσιο για τις τριμερείς στοχοθετημένες συμβάσεις μεταξύ της Κοινότητας, των κρατών και των αρχών περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης*»- επισημαίνεται ο ολοένα σπουδαιότερος ρόλος των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης τόσο στο σχεδιασμό όσο, κυρίως, στην εκτέλεση των κοινοτικών πολιτικών. Επί πλέον στο Λευκό Βιβλίο για την ευρωπαϊκή διακυβέρνηση (Δελτίο Ε.Ε. 7/8/2001), προβάλλεται η ιδέα καθιέρωσης συμβατικών εργαλείων μεταξύ των κρατών μελών, των αρχών περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Μεταξύ

των συμβατικών αυτών εργαλείων, προβλέπονται και τριμερείς στοχοθετημένες συμφωνίες μεταξύ της Επιτροπής, ενός κράτους μέλους και των τοπικών και περιφερειακών αρχών και προσδιορίζονται τα γενικά χαρακτηριστικά τους.

Ιδιαίτερα στη νέα ευρωπαϊκή γεωγραφία οι πόλεις και τα μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα αποκτούν καθοριστική σημασία στις διαδικασίες της ανάπτυξης και της συνεργασίας. Η τάση για διεθνοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας συνυπάρχει με την ανάδειξη περιοχών, περιφερειών και χωρών, που διαθέτουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και διευκολύνουν την ανάπτυξη αυτών των οικονομικών δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσονται δικτυώσεις (Clusters), ως γεωγραφικές συγκεντρώσεις επιχειρήσεων, φορέων και θεσμών που συνδέονται με αυτές (Καλογήρου Γ., 2000, σελ. 141).

Από έρευνες υποστηρίζεται ότι παρά την υπαρκτή διάσταση ανάμεσα στην οικονομική και την αειφόρο ανάπτυξη, μπορεί να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ των αναγκών της οικονομικής ανάπτυξης και της ανάγκης διαφύλαξης του λεπτού οικοσυστήματος. Η λέξη ισορροπία είναι το κλειδί, αφού η προσπάθεια διαφύλαξης του περιβάλλοντος, αγνοώντας την οικονομική ανάπτυξη, είναι δυστυχώς μία ουτοπία, όσο αυξάνεται ο πληθυσμός και η επιδίωξη μιας καλύτερης ζωής που απαιτούν περισσότερους πόρους στον κόσμο, κυρίως στην Ινδονησία, το Μεξικό και τη Βραζιλία. Το μυστικό βρίσκεται στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης με τέτοιο τρόπο που η οικολογία θα είναι διατηρήσιμη. Αυτό συνεπάγεται την εξέταση του κύκλου ζωής ενός έργου με τέτοιο τρόπο, ώστε να μειωθούν οι επιπτώσεις στο περιβάλλον, με πολιτικές ανακύκλωσης, βελτίωσης των βιομηχανιών για να έχουν πιο αποδοτική χρήση νερού, ενέργειας και πρώτων υλών και μείωσης της παραγωγής αποβλήτων, ανασχεδιασμού των διαδικασιών, αύξησης της επαναχρησιμοποίησης υλικών, καλύτερες πρακτικές αναδάσωσης, χαμηλότερης κατανάλωσης πρώτων υλών, ορθολογικής χρήσης της γης, ειδικά στις πόλεις, με κατάλληλες κατευθύνσεις όσον αφορά στην πυκνότητα και πιο αυστηρές ρυθμίσεις για τα καυσαέρια των οχημάτων κ.λπ. (Munier Nolberto, 2006, p. 441).

Από τη διερεύνηση των συστατικών της ποιότητας ζωής και του αστικού μεγέθους, προέκυψε ότι τα οφέλη και οι ανέσεις που απολαμβάνουν οι κάτοικοι των μεγαλύτερων πόλεων επηρεάζονται αρνητικά, καθώς όσο αυξάνεται το μέγεθός τους, μεταξύ των άλλων, υποβαθμίζεται η ποιότητα του περιβάλλοντος και αυξάνεται η συμφόρηση. Μία ισορροπία μεταξύ ωφέλειας και κόστους σημαίνει ότι υπάρχει ένα βέλτιστο αστικό μέγεθος. Η αύξηση του μεγέθους των πόλεων είναι σε αντίθεση με τη θεωρία του «βέλτιστου μεγέθους της πόλης», η οποία υποστηρίζει ότι τα πλεονεκτήματα των οικισμών αποδυναμώνονται καθώς επεκτείνονται οι φυσικές διαστάσεις της πόλης. Σύμφωνα με την ίδια θεωρία, οι μεσαίου μεγέθους πόλεις μπορεί να επεκτείνονται μέχρις ότου τα πλεονεκτήματά τους, συσχετιζόμενα με τις φυσικές διαστάσεις τους, είναι ακόμη μεγαλύτερα από τα τοπικά κόσθη (Royuela Vicente, Surinach Jordi, 2005, p. 550).

Σε άλλη έρευνα διατυπώνεται η άποψη ότι η ανθρώπινη ευημερία επηρεάζεται όταν

οι πολιτιστικές υπηρεσίες, όπως η έννοια του χώρου ή η πολιτιστική κληρονομιά, απομειώνονται μέσω της αστικής ανάπτυξης, καθώς επίσης και ότι η ποιότητα ζωής επηρεάζεται δυσμενώς από την ταχεία και ανεπιθύμητη ανάπτυξη. Σημειώνεται ότι η επιστήμη πρέπει να ανταποκριθεί ή να προσαρμοστεί σε ένα ευρύτερο σχεδιασμό του χώρου, που θα περιλαμβάνει τα ανθρώπινα συναισθήματα και τη γνωστική λειτουργία. Η τελική επιτυχία αυτών των σχεδίων θα εξαρτηθεί από τα συστατικά δεκτικότητάς τους εκ μέρους των ομάδων (Johnson Cassandra, Zipperer Wayne, 2007, p. 471).

Επί πλέον, από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι έχουν διερευνηθεί οι κοινωνικές διαστάσεις της χρήσης γης, της διαχείρισης, της ιστορίας και η πολυπλοκότητα στα αστικά οικοσυστήματα (Dow Kirstin, 2000, p. 272), οι συνέπειες της οικονομικής και ιδεολογικής παγκοσμιοποίησης στην αστική ανάπτυξη της παγκόσμιας περιφέρειας (Chakravorty Sanjoy, 2003, p. 366), η αξιολόγηση του περιβαλλοντικού σχεδιασμού των αστικών πάρκων στις Μεσογειακές πόλεις, σύμφωνα με το παράδειγμα της μητροπολιτικής περιφέρειας της Βαρθελώνης (Pares-Franzi Marc et. al., 2006, p. 756), η αξιολόγηση του μοντέλου της ολοκληρωμένης ωφέλειας για την εκμετάλλευση και χρήση των αστικών υδατικών πόρων (Xiaoqin Wang, 2008), καθώς και η αξιολόγηση των επιπτώσεων της νεοφιλελεύθερης αστικής πολιτικής στην αναζωογόνηση της γειτονιάς μέσω της συνεργασίας (Elwood Sarah, 2002, p. 129).

Το επιστημονικά χρήσιμο της εργασίας αυτής συνίσταται στη μεθοδολογία επιλογής και τεκμηρίωσης της αναγκαιότητας και της σκοπιμότητας του Επιχειρησιακού Προγράμματος, στην ολοκληρωμένη και πολυ-τομεακή διάρθρωσή, του αλλά και της δυνατότητας υλοποίησης ολοκληρωμένων παρεμβάσεων αστικής ανάπτυξης σε τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας από μικρού μεγέθους Δήμους, όπως η περίπτωση του Δήμου Θεσσαλονίκης.

2. Οι Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις αστικής ανάπτυξης στο Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας (2000-2006)

Στο πλαίσιο του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (Π.Ε.Π.) Κ. Μακεδονίας (Γ΄ ΚΠΣ 2000-2006) και στα Μέτρα 3.8 «*Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις αστικής ανάπτυξης σε τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας-Ε.Τ.Π.Α.*» και 3.9 «*Ολοκληρωμένη αστική ανάπτυξης-Ε.Κ.Τ.*», ύψους 52,3 εκατ. ευρώ δημόσιας δαπάνης, δίνεται έμφαση στις αστικές ζώνες μικρής κλίμακας όπου το αστικό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένο και όπου υπάρχει αυξημένη συγκέντρωση μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων. Για την αξιοποίηση των αστικών κέντρων στην αναπτυξιακή διαδικασία, απαιτείται ο σαφής προσδιορισμός του αναπτυξιακού τους ρόλου, η ενίσχυση των επιχειρηματικών και των αναπτυξιακών υποδομών τους, καθώς και η ενίσχυση των αστικών υπερδομών και υποδομών, που αφορούν στην επισήμανση της ταυτότητας της πόλης, στην ποιότητα κατοικίας, στην προστασία και στην αναβάθμιση του περιβάλλο-

ντος, στην κυκλοφορία και στη στάθμευση των οχημάτων, στην ανάπλαση και ανάδειξη αστικών περιοχών, ιστορικών κέντρων κ.λπ., στις υπηρεσίες εκπαίδευσης - υγείας - πρόνοιας, και στην προώθηση της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης (Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας 2000-2006).

Η ανάπτυξη των αστικών κέντρων με τις ανεπάρκειες στον πολεοδομικό σχεδιασμό και τη χωροταξική οργάνωση, με την αλόγιστη χρήση των υψηλών συντελεστών δόμησης, καθώς και με περιοχές άναρχης επέκτασης, έχει δημιουργήσει αστικές συγκεντρώσεις «σύνθετης προβληματικότητας», όπου παρατηρείται συσσώρευση προβλημάτων στα γεωμετρικά χαρακτηριστικά του χώρου, στις τεχνικές υποδομές, ελλείψεις και ανεπάρκειες στον κοινωνικό εξοπλισμό, ένταση στην περιβαλλοντική επιβάρυνση του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος και συγκρουόμενες χρήσεις γης. Οι περιοχές αυτές επιβαρύνονται και από οξυμμένα κοινωνικά προβλήματα (συγκέντρωση μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων, υψηλά ποσοστά ανεργίας, φτώχειας και φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού), τα οποία αλλού προϋπήρχαν και είτε συντηρούνται είτε επιδεινώνονται, και αλλού έχουν κάνει την εμφάνισή τους, λόγω κυρίως δύο παραγόντων: της προ-αστικοποίησης (φυγής του πληθυσμού των κεντρικών περιοχών προς τα προάστια) και της συγκέντρωσης οικονομικών μεταναστών σε αυτές.

Το Μέτρο 3.8 (συμπληρωματικά με το μέτρο 3.9) στοχεύει στην υποστήριξη σχεδίων «ολιστικής» προσέγγισης με χαρακτηριστικά «ολοκληρωμένων παρεμβάσεων αστικής ανάπτυξης σε τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας», δηλαδή στο σχεδιασμό και υλοποίηση ολοκληρωμένων σχεδίων ανάπτυξης αστικών περιοχών, οι οποίες συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά αστικής, περιβαλλοντικής, οικονομικής και κοινωνικής παρακμής. Στόχος είναι η εξασφάλιση όρων «βιώσιμης αστικής ανάπτυξης», όπως αυτή καταγράφεται στο πλαίσιο δράσης για την αειφόρο αστική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και περιλαμβάνει δράσεις που αναφέρονται :

α. Στη χωρική διάσταση, για την ανάκτηση του ελέγχου του αστικού χώρου, μέσα από το χωροταξικό σχεδιασμό, την πολεοδομική οργάνωση και την ορθολογική ανάπτυξη των υποδομών. β. Στην οικονομική διάσταση, με την αύξηση της τοπικής ικανότητας για δημιουργία θέσεων απασχόλησης και την ενεργοποίηση του ενδογενούς δυναμικού και πόρων. γ. Στην κοινωνική διάσταση, με την ήπια διαχείριση φαινομένων φτώχειας, πολιτισμικού και κοινωνικού αποκλεισμού, ρατσισμού, εγκληματικότητας, και τη δημιουργία των αναγκαίων κοινωνικών υποδομών (υγείας, πρόνοιας, εκπαίδευσης, παιδικής προστασίας). δ. Στην περιβαλλοντική διάσταση, για την αντιμετώπιση της ανεξέλεγκτης εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων της πόλης (αέρας, νερό, έδαφος, ζωτικός χώρος), την επίλυση φαινομένων σύγκρουσης χρήσεων και δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων (μόλυνση, ηχορύπανση, οπτική ρύπανση κ.λπ.), την περιβαλλοντική αποκατάσταση υποβαθμισμένων περιοχών και την αναστροφή των φαινομένων κορεσμού του δομημένου περιβάλλοντος. ε. Στην πολιτιστική διάσταση, με τη δημιουργία πολιτιστικής ταυτότητας, ως στοιχείο της νέας φυσιογνωμίας του αστικού χώρου.

Ως επιλέξιμες περιοχές παρέμβασης θεωρούνται συνεκτικές αστικές ζώνες – ή ενότητες αστικών θυλάκων με ομοειδή κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται μέσα σε ευρύτερες αστικές περιοχές - γεωγραφικά και πληθυσμιακά προσδιορισμένες, που αποτελούν διακριτές πολεοδομικές ενότητες με ενιαία κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και οι οποίες ορίζονται στη βάση τεσσάρων θεμελιωδών κριτηρίων: α. Υποβαθμισμένο αστικό περιβάλλον. β. Υψηλοί δείκτες ανεργίας (ιδιαίτερα μακροχρόνιας) και ύπαρξη φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού για μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες (με έμφαση στους πρόσφυγες, παλιννοστούντες ή μετανάστες). γ. Χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού (κάτω από τον εθνικό μέσο όρο). δ. Ύπαρξη προϋποθέσεων για την ενεργοποίηση του τοπικού δυναμικού και αξιοποίηση τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων για την οικονομική μεγέθυνση των τοπικών αγορών εργασίας.

Οι προτεραιότητες του Μέρους βρίσκονται σε αρμονία με τις στόχους, όπως διατυπώνονται στο πλαίσιο δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 1998 για την «*αιετόφορο αστική ανάπτυξη*».

Ειδικότερα, επιλέξιμες είναι οι περιοχές που ανήκουν στις παρακάτω κατηγορίες αστικής τυπολογίας: α. Περιοχές αυθαίρετης δόμησης που εντάχθηκαν στα σχέδια πόλεων χωρίς τις απαραίτητες ενέργειες αστικής ολοκλήρωσης. β. Περιοχές αστικής απαξίωσης ως αποτέλεσμα περιβαλλοντικής υποβάθμισης ή/και φθίνουσας βιομηχανικής δραστηριότητας. γ. Περιοχές απότομης αλλαγής των χρήσεων λόγω οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών. δ. Περιοχές δημιουργίας νέου αστικού χώρου, που προήλθε από τις επεκτάσεις των σχεδίων πόλεων με υπερεκμετάλλευση των συντελεστών δόμησης, χωρίς την πρόβλεψη των αναγκαίων υποδομών και του απαραίτητου κοινωνικού εξοπλισμού. ε. Σε αστικούς «*δορυφόρους*» (κυρίως περί το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης), που δημιουργούν νέο αστικό χώρο αποκοιμημένο από το αστικό κέντρο αναφοράς, αλλά και εξαρτώμενο ταυτόχρονα από αυτό οικονομικά και κοινωνικά. στ. Σε ιστορικά κέντρα πόλεων, στα οποία παρατηρείται συσσώρευση λειτουργιών και αντιφατικά φαινόμενα οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων.

Τελικοί δικαιούχοι του Μέρους, ανάλογα με τη φύση και το είδος της πράξης, είναι οι παρακάτω: Δημόσιες υπηρεσίες και ΝΠΔΔ, Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης Α΄ και Β΄ βαθμού και τα ΝΠΙΔ που προβλέπονται από το Δημοτικό και Νομαρχιακό Κώδικα, Οργανισμοί εποπτευόμενοι από το ελληνικό δημόσιο, Προνοιακοί Οργανισμοί ΝΠΔΔ ή ΝΠΙΔ (εποπτευόμενοι από το ελληνικό δημόσιο), οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων, σύλλογοι και σωματεία, Αστικές μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες τοπικής βάσης, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ενδιαμέσοι φορείς για τις ιδιωτικές επενδύσεις (Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος 2000-2006 Κεντρικής Μακεδονίας).

3. Τεκμηρίωση της αναγκαιότητας του Επιχειρησιακού Σχεδίου του Δήμου Θερμαϊκού.

Μεθοδολογικά για τη διαμόρφωση και τεκμηρίωση του επιχειρησιακού σχεδίου πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή παρέμβασης δύο πρωτογενείς έρευνες με δομημένο ερωτηματολόγιο, μία σε αντιπροσωπευτικό δείγμα των νοικοκυριών και μία στο σύνολο των επιχειρήσεων. Επί πλέον, έγιναν διαδικασίες διαλόγου με όλους τους εμπλεκόμενους κοινωνικούς, επαγγελματικούς και πολιτιστικούς φορείς της περιοχής, καθώς και με τους συμμετέχοντες στο εταιρικό σχήμα φορείς, κατά τις οποίες κατατέθηκαν οι προτάσεις των και τελικά το Δημοτικό Συμβούλιο με απόφασή του προσδιόρισε τα έργα και τις δράσεις του επιχειρησιακού σχεδίου. Συγκροτήθηκε συντονιστική επιτροπή από τους εκπροσώπους του εταιρικού σχήματος, η οποία παρακολουθούσε την πορεία υλοποίησης του επιχειρησιακού σχεδίου και παρενέβαινε διορθωτικά στις περιπτώσεις που έκρινε σκόπιμο. Διαδικασίες διαλόγου και κοινωνικής συμμετοχής εφαρμόστηκαν και κατά τη διάρκεια υλοποίησης του σχεδίου.

3.1 Τα χαρακτηριστικά του Δήμου Θερμαϊκού

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ο πληθυσμός του Δήμου Θερμαϊκού ανήλθε σε 20.070 άτομα, σημειώνοντας αύξηση 245,8% σε σχέση με το 1991, που ο πληθυσμός ήταν 5.803 άτομα (ΕΣΥΕ). Συνολικά η ανατολική περιοχή του Θερμαϊκού και με ιδιαίτερη έμφαση ο Δήμος Θερμαϊκού παρουσιάζουν ραγδαία πληθυσμιακή και οικιστική ανάπτυξη, λειτουργώντας ως χώρος υποδοχής της οικιστικής πίεσης του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης (Π.Σ.Θ.). Κατά ένα μέρος η αύξηση αυτή, και ιδιαίτερα στο Δήμο Θερμαϊκού, οφείλεται και στην εγκατάσταση παλιννοστούντων ελληνοπόντιων και οικονομικών μεταναστών στην περιοχή. Συγκεκριμένα, στο Δήμο Θερμαϊκού, κατά τη διαδικασία νομιμοποίησης, μέσω της έκδοσης πράσινης κάρτας, (μέχρι 10/04/02) είχαν καταγραφεί 1.053 άτομα.

Παράλληλα, ο Δήμος Θερμαϊκού λειτουργεί ως χώρος υποδοχής, όχι μόνο της οικιστικής πίεσης του Π.Σ.Θ., αλλά και της παραθεριστικής κίνησης των κατοίκων και των επισκεπτών της Θεσσαλονίκης. Αυτός είναι και ο λόγος που κατά τους θερινούς μήνες υπερδιπλασιάζεται ο πληθυσμός του.

Η αστικοποίηση της περιοχής προκαλεί και αλλαγές στη διάρθρωση και στα χαρακτηριστικά των οικονομικών δραστηριοτήτων. Ο γεωργικός τομέας και οι απασχολούμενοι σε αυτόν υποχωρούν, ενώ αναπτύσσεται πρωτίστως ο τομέας των υπηρεσιών και ιδιαίτερα των τουριστικών και δευτερευόντως ο δευτερογενής τομέας. Οι γεωργικές καλλιέργειες έχουν περιοριστεί. Η γεωργική γη καλύπτει μόλις 8.820 στρέμματα (Διεύθυνση Γεωργίας Π.Κ.Μ., 2000). Η μεταποιητική δραστηριότητα αναπτύσσεται κυρίως στους κλάδους των τροφίμων-ποτών, ένδυσης-υπόδησης και επίπλου. Σύμφωνα με το μητρώο μελών του Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης (1^{ος} 2002), στο

Δήμο Θερμαϊκού υπάρχουν 158 μεταποιητικές επιχειρήσεις. Ο τομέας των υπηρεσιών, που αναπτύσσονται στην περιοχή, περιλαμβάνει τον τουρισμό, τις υπηρεσίες εστίασης και διασκέδασης, που έχουν ως βάση τον εσωτερικό και εξωτερικό τουρισμό, και το λιανικό εμπόριο. Από το μητρώο μελών του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης (1^{ος} 2002), προκύπτει ότι στο Δήμο Θερμαϊκού υπάρχουν 577 επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο εμπόριο και στις υπηρεσίες. Τα κύρια χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων της περιοχής συνίστανται στο ότι αυτές είναι πολύ μικρές έως μικρές, με μικρό αριθμό απασχολουμένων και χαμηλό δείκτη απασχόλησης κεφαλαίων. Τα χαρακτηριστικά αυτά δημιουργούν από τη μια δυσκολίες στον αναγκαίο εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων, προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες του σύγχρονου ανταγωνιστικού περιβάλλοντος, και από την άλλη προσδίδουν σε αυτές την αναγκαία ευελιξία για να τολμήσουν μια τέτοια προσπάθεια και να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της αγοράς. Στο τέλος του 2001 καταγράφονται στο Δήμο Θερμαϊκού 14 τουριστικές μονάδες, που διαθέτουν 499 δωμάτια και 935 κλίνες (Διεύθυνση Τουρισμού Π.Κ.Μ.). Οι υφιστάμενες τουριστικές μονάδες στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι μικρές και χαμηλής κατηγορίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά επηρεάζουν αρνητικά την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και επόμενα την τουριστική κίνηση της περιοχής και ιδιαίτερα των αλλοδαπών τουριστών. Η τουριστική κίνηση διαμορφώνεται από τις επισκέψεις-διανυκτερεύσεις ημεδαπών και αλλοδαπών, οι οποίες είναι βραχείας διάρκειας. Το στοιχείο αυτό δηλώνει ότι η περιοχή αξιοποιείται είτε ως προσωρινή διαμονή, πέρασμα, κυρίως από τους αλλοδαπούς, προκειμένου να προωθηθούν σε άλλους τουριστικούς προορισμούς, (π.χ. Χαλκιδική), είτε ως χώρος υποδοχής επιχειρηματικού, εκθεσιακού και συνεδριακού τουρισμού. Το γεγονός ότι η δυναμικότητα των μονάδων αξιοποιείται περίπου κατά 50%, δείχνει ότι στο Δήμο Θερμαϊκού η τουριστική κίνηση συγκεντρώνεται κατά τους θερινούς μήνες και έχει όλα τα χαρακτηριστικά του μαζικού τουρισμού, που ισχύουν συνολικά για τον τουρισμό της χώρας. Ταυτόχρονα η περιοχή εξακολουθεί να λειτουργεί ως χώρος υποδοχής παραθεριστών από το Π.Σ.Θ. και επισκεπτών για αναψυχή και διασκέδαση, σε ημερήσια βάση.

Συνοψίζοντας την αξιολόγηση των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών της περιοχής του Δήμου Θερμαϊκού, των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της, διαπιστώνεται ότι: Τα πλεονεκτήματα της περιοχής είναι, το αξιόλογο φυσικό περιβάλλον, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την ύπαρξη του θαλάσσιου μετώπου, η γειννιάσή της με το Π.Σ.Θ., που εκτός των άλλων, διευκολύνει τη διάχυση και στην περιοχή των αποτελεσμάτων της ανάδειξης της Θεσσαλονίκης σε οικονομικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, η γειννιάσή της με το αεροδρόμιο Μακεδονία και τον οδικό άξονα προς Χαλκιδική. Στα μειονεκτήματα της περιοχής συμπεριλαμβάνονται, η έλλειψη των αναγκαίων αστικών και τουριστικών υποδομών, η επιβάρυνση του περιβάλλοντος από τη γρήγορη και απότομη οικιστική ανάπτυξη και το γεγονός ότι αντικειμενικά λειτουργεί συμπληρωματικά προς το Π.Σ.Θ., όσον αφορά στις οικονομικές δραστηριότητες, και προς τη Χαλκιδική, όσον αφορά στον τουρισμό.

Με βάση τα χαρακτηριστικά και τα δεδομένα αυτά ο αναπτυξιακός σχεδιασμός της περιοχής προσανατολίζεται κατά προτεραιότητα στους τομείς του τουρισμού, του πολιτισμού και αθλητισμού, των υπηρεσιών εστίασης και ψυχαγωγίας, των νέων τεχνολογιών και του εμπορίου, παράλληλα με την ανάπτυξη μεταποιητικών δραστηριοτήτων χαμηλής όχλησης. Στον προσανατολισμό αυτόν φαίνεται να συμπίπτουν και οι απόψεις των τοπικών φορέων, όπως κατά καιρούς έχει αναδειχτεί μέσα από τις διαδικασίες του κοινωνικού διαλόγου και του δημοκρατικού προγραμματισμού (Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα, αναπτυξιακές μελέτες κ.λπ.), αλλά και οι απόψεις των φορέων που εμπλέκονται στο γενικότερο οικιστικό και αναπτυξιακό σχεδιασμό της περιοχής (Οργανισμός Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης, Ε.Ο.Τ. κ.λπ.).

3.2 Βασικά χωροταξικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της περιοχής παρέμβασης του επιχειρησιακού σχεδίου.

Η περιοχή παρέμβασης του επιχειρησιακού σχεδίου «*Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης της παραθαλάσσιας οικιστικής ζώνης Περαίας – Νέων Επιβατών*» (Μαγούλιος Γιώργος, 2002), αποτελεί την παραλιακή ζώνη Περαίας-Ν. Επιβατών του Δήμου Θερμαϊκού, η οποία περικλείεται μεταξύ των πλατειών Ιστορικής Μνήμης και Ν. Επιβατών και των οδών Θερμαϊκού και Ακτής-Κουντουριώτη. Η επιλεγείσα περιοχή παρέμβασης, αποτελεί περιοχή αστικής απαξίωσης, στο πλαίσιο του αστικού δορυφώρου, τα βασικά χαρακτηριστικά της οποίας παρατίθενται στη συνέχεια.

Η ύπαρξη σοβαρών πολεοδομικών προβλημάτων που έχουν σχέση με παραβιάσεις των όρων δόμησης, την παλαιότητα των κατασκευών και τη μη συντήρησή τους, την έλλειψη δικτύου αποχέτευσης και το πεπαλαιωμένο δίκτυο ύδρευσης. Στην περιοχή προκαλούνται έντονα κυκλοφοριακά προβλήματα από τον μεγάλο αριθμό επισκεπτών, την έλλειψη χώρων στάθμευσης και την απουσία κυκλοφοριακής οργάνωσης. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τη μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα, επιβαρύνουν το περιβάλλον και υποβαθμίζουν την αρχιτεκτονική και πολεοδομική φυσιογνωμία της παραθαλάσσιας αυτής ζώνης.

Ως προς τα οικονομικά χαρακτηριστικά της περιοχής παρέμβασης, οι βασικοί κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας είναι ο τουρισμός, οι υπηρεσίες εστίασης-ψυχαγωγίας και το λιανεμπόριο. Από τις 100 επιχειρήσεις που είναι εγκαταστημένες στην περιοχή παρέμβασης, το 45% είναι τουριστικά καταλύματα, ξενοδοχεία και επιχειρήσεις στους τομείς εστίασης και ψυχαγωγίας, 41% ανήκουν στον κλάδο του λιανεμπορίου και το 14% στις λοιπές υπηρεσίες. Συνολικά το 96% των επιχειρήσεων δραστηριοποιούνται στον τριτογενή τομέα και το 4% στο δευτερογενή. Ως προς τη νομική μορφή, το 84% είναι ατομικές επιχειρήσεις, το 13% προσωπικές εταιρείες (Ο.Ε., Ε.Ε.), 1% Α.Ε. και 2% συνεταιρισμοί. Στο 32% των επιχειρήσεων απασχολείται μόνον ο ιδιοκτήτης, το 55% απασχολεί 2-5 εργαζόμενους, το 9% 6-10, το 3% 11-20 και το 1% απασχολεί 21-40 εργαζόμενους (πρωτογενής έρευνα, 2001).

Στην περιοχή παρέμβασης υπολογίζεται ότι κατοικούν περίπου 7.500 άτομα, περίπου το 1/3 του συνολικού πληθυσμού του Δήμου Θερμαϊκού. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας στα νοικοκυριά (2001), το 25,8% των κατοίκων είναι παλιννοστούντες και το 12,59% οικονομικοί μετανάστες, οι οποίοι εγκαθίστανται στην περιοχή λόγω του χαμηλού κόστους των ενοικίων, που προκύπτει από την παλαιότητα των κτιρίων και της μετατροπής των από παραθεριστικές σε μόνιμες κατοικίες. Ως προς την απασχόληση, το 73,8% των κατοίκων είναι μισθωτοί και ημερομίσθιοι, το 15,9% εργοδότες, το 4% αυτοαπασχολούμενοι και το 6,3% συμβοηθούντα μέλη. Από τους απασχολούμενους, το 75,4% έχει μόνιμη απασχόληση, το 19,8% περιστασιακή και το 4,8% εποχιακή. Οι άνεργοι αποτελούν το 5,6% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν το 69,2% των ανέργων, οι παλιννοστούντες το 46,2% και οι οικονομικοί μετανάστες το 38,5%. Το 41,7% των ανέργων είναι άνεργοι 1-2 έτη και το 33,3% περισσότερο από 2 έτη. Όσον αφορά στις άλλες ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, οι υπερήλικες αποτελούν το 13,27% του πληθυσμού, τα άτομα με αναπηρίες το 3,8% και οι μονογονεϊκές οικογένειες το 3% του συνόλου των οικογενειών.

Ως προς τις κοινωνικές υποδομές, στην περιοχή παρέμβασης δεν υπάρχει καμιά υποδομή για την παιδεία, την υγεία, τον πολιτισμό, τον αθλητισμό και τη στήριξη των ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Συνολικά η περιοχή παρέμβασης θεωρείται η πλέον υποβαθμισμένη του Δήμου Θερμαϊκού με έντονα οικιστικά, οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα και σε σύγκριση με άλλες περιοχές και με το μέσο όρο του Δήμου.

Για την αντιμετώπιση της παραπάνω κατάστασης, κρίνεται παραπάνω από αναγκαία η υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου σχεδίου ανάπτυξης της περιοχής, μέσω του οποίου θα διευκολυνθεί ταυτόχρονα η οικιστική και κοινωνική ένταξή της στον ευρύτερο αστικό χώρο του Δήμου Θερμαϊκού. Στις ανάγκες αυτές έρχεται να απαντήσει το Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης, με την εξασφάλιση των αναγκαίων πόρων για την υλοποίησή του.

Όσον αφορά στην τυπολογία της περιοχής, από τη δεκαετία του 1980 και με μεγαλύτερη και αυξανόμενη ένταση από την δεκαετία του 1990, μετεξελίσσεται από περιοχή παραθεριστικής κατοικίας σε αστική περιοχή μόνιμης κατοικίας, υποδεχόμενη την οικιστική πίεση του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης. Η εξέλιξη αυτή συνιστά απότομη αλλαγή χρήσης και συμβάλλει στη μετεξέλιξη του Δήμου Θερμαϊκού σε Αστικό Δορυφόρο του Π.Σ. Θεσσαλονίκης.

4. Η σκοπιμότητα του Επιχειρησιακού Σχεδίου σε σχέση με τις ανάγκες της περιοχής παρέμβασης.

Η προτεινόμενη περιοχή παρέμβασης αποτελεί ιδιόμορφη περίπτωση υποβαθμι-

σμένον αστικού χώρου, γεγονός που εξηγείται από τους όρους δημιουργίας της. Πρόκειται για περιοχή μετασχηματισμού από χώρο παραθεριστικής κατοικίας σε αστικό χώρο. Η παρακμή της περιοχής ως παραθεριστικής, προήλθε από την τουριστική έκρηξη της Χαλκιδικής στις δεκαετίες του '70 και '80, που είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη, σε μεγάλο βαθμό, της περιοχής της ανατολικής ακτής του Θερμαϊκού κόλπου ως τουριστικής επιλογής εκ μέρους των κατοίκων της Θεσσαλονίκης. Την ίδια περίοδο εμφανίζεται έντονη υποβάθμιση του θαλάσσιου στοιχείου και γενικότερα του οικοσυστήματος του Θερμαϊκού κόλπου, γεγονός που εντείνει την τουριστική υποβάθμιση της περιοχής, απομακρύνοντας περαιτέρω τους παραδοσιακούς Θεσσαλονικείς παραθεριστές. Η εξέλιξη αυτή είχε αρνητικά αποτελέσματα στο τοπικό εισόδημα, εφόσον αποστερεί από τους κατοίκους ένα σημαντικό οικονομικό πόρο και απαξιώνει τις όποιες επενδύσεις είχαν γίνει σε τουριστική υποδομή και ιδιαίτερα στον τομέα της κατοικίας, ως επιχειρηματικής δραστηριότητας με τη μορφή των ενοικιαζόμενων δωματίων. Το στοιχείο αυτό, της ύπαρξης δηλαδή ενός οικιστικού αποθέματος τέτοιου τύπου, ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό και τους λόγους της υποβάθμισης. Λόγω του χαρακτήρα του και της χρήσης του ως παραθεριστικής κατοικίας, πρόκειται για οικιστικό απόθεμα μέτριας κατασκευαστικής ποιότητας και μικρών διαμερισμάτων. Ταυτόχρονα η περιορισμένη χρονικά χρήση του δεν επέβαλε πληρότητα υποδομών, με αποτέλεσμα την έλλειψη βασικών τεχνικών υποδομών. Η απαξίωση του οικιστικού αποθέματος οδήγησε στην εγκατάλειψή του και άρα στην περαιτέρω υποβάθμισή του.

Τη δεκαετία του 1990, η Περαία κυρίως, αλλά και οι Νέοι Επιβάτες και η Αγία Τριάδα δευτερευόντως, με τις επεκτάσεις των σχεδίων πόλεως, αλλά και λόγω της ασφυκτικής πίεσης του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης για επεκτάσεις, όχι τόσο σε γραμμική συνέχεια, αλλά με τη μορφή αστικών δορυφόρων, που θα χρησιμοποιούσαν ως αρχικούς πυρήνες δημιουργίας τους, τους ήδη υπάρχοντες περιαστικούς οικισμούς, όπως επέβαλε το Ρυθμιστικό Σχέδιο, παρουσιάζουν οικιστική έκρηξη, με την ταχύτατη κατασκευή νέου οικιστικού αποθέματος με τη μέθοδο της αντιπαροχής. Το γεγονός αυτό προκαλεί μεγαλύτερη υποβάθμιση στη ζώνη του παραδοσιακού οικισμού της Περαίας και των Νέων Επιβατών, διότι καθιστά το ήδη προβληματικό οικιστικό απόθεμα μη ανταγωνιστικό στην αγορά κατοικίας. Έτσι η περιοχή αποτελεί πλέον στα μέσα της δεκαετίας του '90, περιοχή φτηνής κατοικίας και άρα πόλο έλξης νοικοκυριών χαμηλών εισοδημάτων σε μεγάλο βαθμό, δηλαδή παλιννοστούντων ελληνικής καταγωγής Ποντίων από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής ένωσης, αλλά και άλλων οικονομικών μεταναστών από την Αλβανία και άλλες ανατολικές χώρες.

Ο καθαρισμός σε μεγάλο βαθμό του Θερμαϊκού κόλπου, με τη λειτουργία του βιολογικού καθαρισμού της Θεσσαλονίκης, ο κορεσμός της Χαλκιδικής, η δημιουργία νέου οδικού δικτύου σύνδεσης της Θεσσαλονίκης με την ανατολική ακτή Θερμαϊκού, αλλά και η Καποδιστριακή ενοποίηση των Κοινοτήτων και η μετατροπή τους σε Δήμο, δημιούργησαν προϋποθέσεις ανάκαμψης της περιοχής και μετεξέλιξής της σε περιοχή τουριστικής δραστηριότητας με διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά.

Η εξέλιξη της περιοχής παρέμβασης σε κλασσικό αστικό χώρο που διατηρεί οριακά την ισορροπία του με το φυσικό περιβάλλον, με σημαντικές ελλείψεις στις αναγκαίες και ανελαστικές τεχνικές υποδομές, η πλήρης απουσία δομών κοινωνικής στήριξης, η παντελής έλλειψη δομών υποστήριξης της επιχειρηματικότητας και γενικότερα της οικονομικής δραστηριότητας, καθιστούν αναγκαία το σχεδιασμό και εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου σχεδίου τοπικής δράσης, που θα αντιμετωπίζει τα σημερινά προβλήματα και θα προλαμβάνει τη δημιουργία άλλων στο μέλλον. Σε αυτήν τη λογική συγκροτείται το «Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης της παραθαλάσσιας οικιστικής ζώνης Περαίας – Νέων Επιβατών», το οποίο ανταποκρίνεται με πληρότητα στη στοχοθεσία των Προγραμμάτων Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης, εφόσον: α. Αντιμετωπίζει ταυτόχρονα όλες τις όψεις της υποβάθμισης της προτεινόμενης περιοχής παρέμβασης, δηλαδή του φυσικού περιβάλλοντος, του αστικού χώρου, του κοινωνικού σώματος και της οικονομικής δραστηριότητας. β. Αποτελεί σχέδιο με συνεκτικότητα στόχων, εσωτερική συνέργεια και αλληλουχία. γ. Αξιοποιεί τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής και ιδιαίτερα εντάσσει με ήπιο τρόπο τους φυσικούς πόρους (κυρίως την παράκτια θαλάσσια ζώνη) στις αστικές λειτουργίες. δ. Δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την αποτροπή μελλοντικών κινδύνων περαιτέρω υποβάθμισης και άλλων επιβαρύνσεων στην περιοχή. ε. Ενεργοποιεί την τοπική κοινωνία. στ. Αποβλέπει σε άμεσα και ορατά αποτελέσματα, που έχουν θετικές επιπτώσεις στην καθημερινότητα του πολίτη και βελτιώνουν την ποιότητα ζωής.

Το συνολικό σχέδιο αποσκοπεί ταυτόχρονα:

1. Στο επίπεδο των τεχνικών υποδομών:

- α. στη δημιουργία αστικών υποδομών ύδρευσης, αποχέτευσης, οδοποιίας,
- β. στη βελτίωση των συγκοινωνιακών συστημάτων,
- γ. σε πρότυπες κυκλοφοριακές ρυθμίσεις και συστήματα σήμανσης του αστικού χώρου και
- δ. στη βελτίωση της οδοποιίας και στη δημιουργία πεζοδρομίων, οδών μικτής χρήσης και ποδηλατοδρόμου.

2. Στο επίπεδο των υποδομών περιβάλλοντος:

- α. στις διαμορφώσεις του αστικού χώρου,
- β. στις αναπλάσεις των όψεων των κτιρίων της παραλιακής ζώνης για τη βελτίωση της αισθητικής του χώρου και
- γ. στην προστασία της παράκτιας ζώνης με ήπιες παρεμβάσεις περιβαλλοντικής προστασίας.

3. Στο επίπεδο των υποδομών αθλητισμού:

- α. στη δημιουργία εγκαταστάσεων αθλητικών δραστηριοτήτων με την αξιοποίηση του θαλάσσιου και παράκτιου χώρου.

4. Στο επίπεδο των κοινωνικών δομών:

- α. στην ίδρυση δομών παιδικής προστασίας,
- β. στη λειτουργία υπηρεσιών πληροφόρησης και υποστήριξης της γυναίκας και της οικογένειας,
- γ. στη λειτουργία ειδικών υπηρεσιών υποστήριξης των παλιννοστούτων, των οικονομικών μεταναστών και γενικότερα μειονεκτούντων ομάδων ή ατόμων.

5. Στο επίπεδο των δομών στήριξης της οικονομικής δραστηριότητας:

- α. στη στήριξη επιχειρηματιών και
- β. στη στήριξη ανέργων.

Με βάση την παραπάνω στοχοθεσία αναδεικνύεται η σκοπιμότητα του Σχεδίου, που στοχεύει στην άρση των όρων αστικής υποβάθμισης, στην ήπια οικολογική διαχείριση των φυσικών πόρων, στη θετική διαχείριση κοινωνικών αντιθέσεων, στην οικονομική και επιχειρηματική στήριξη του τοπικού δυναμικού.

5. Το Επιχειρησιακό Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης του Δήμου Θερμαϊκού.

Κεντρικός στόχος της συνολικής παρέμβασης είναι η επικέντρωση της αναπτυξιακής προοπτικής στην περιοχή της παραθαλάσσιας αστικής οικιστικής ζώνης του Δήμου Θερμαϊκού, από την Περαία έως τους Ν. Επιβάτες. Το Σχέδιο αποβλέπει στην ταυτόχρονη βελτίωση των όρων ανάπτυξης της περιοχής στα τέσσερα επίπεδά της: την τεχνική υποδομή, την αστική επιφάνεια, τις αστικές λειτουργίες και το ανθρώπινο δυναμικό.

5.1 Τα έργα και οι δράσεις – σύνθεση ανά Μέτρο και τομέα

Στο Επιχειρησιακό Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης του Δήμου Θερμαϊκού περιλαμβάνονται συνολικά 29 έργα και δράσεις συνολικού προϋπολογισμού 4.479.270,10 ευρώ (Πίνακας 11), που κατανέμονται τα 19 στο Μέτρο 3.8 (70,26% του συνολικού προϋπολογισμού) και τα 10 στο Μέτρο 3.9 (29,74% του συνολικού προϋπολογισμού), ως εξής:

Μέτρο 3.8 (συγχρηματοδοτούμενο από το Ε.Τ.Π.Α.) (Πίνακες 1-6):

Υποδομές Αστικής Ανάπλασης 8 έργα (32,51% του συνολικού προϋπολογισμού).

Υποδομές Μεταφορών 3 έργα (21,32% του συνολικού προϋπολογισμού).

Υποδομές Περιβάλλοντος 2 έργα (3,82% του συνολικού προϋπολογισμού).

Υποδομές και δράσεις Τεχνολογικής Ανάπτυξης 1 έργο (2,18% του συνολικού προϋπολογισμού).

Υποδομές και δράσεις Επιχειρηματικής Ανάπτυξης 2 έργα (6,43% του συνολικού προϋπολογισμού).

Υποδομές Πολιτισμού 3 έργα (4% του συνολικού προϋπολογισμού).

Μέτρο 3.9 (συγχρηματοδοτούμενο από το Ε.Κ.Τ.) (Πίνακες 7-10):

Συμβουλευτικές Υπηρεσίες 3 δράσεις (14,63% του συνολικού προϋπολογισμού).

Προκατάρτιση – Κατάρτιση 4 δράσεις (4,57% του συνολικού προϋπολογισμού).

Προώθηση στην Απασχόληση και Αυτοαπασχόληση 2 δράσεις (8,93% του συνολικού προϋπολογισμού).

Ενέργειες Πληροφόρησης και Ευαισθητοποίησης 1 δράση (1,61% του συνολικού προϋπολογισμού).

5.2 Οι συμμετέχοντες φορείς του Εταιρικού Σχήματος.

Στο εταιρικό σχήμα που δημιουργήθηκε για την υλοποίηση του Σχεδίου συμμετείχαν οι φορείς:

1. Δήμος Θερμαϊκού (Συντονιστής Φορέας)
2. Δημοτική Επιχείρηση Τοπικής Ανάπτυξης Θερμαϊκού (Δ.Ε.Τ.Α.Θ.)
3. Ανατολική Α.Ε.
4. Εμπορικός Σύλλογος Δήμου Θερμαϊκού
5. Οργανισμός Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης
6. Ε.Υ.Α.Θ. Α.Ε.
7. Κέντρο «ΕΡΓΑΝΗ»
8. ΟΤΕ
9. ΔΕΗ
10. ΟΑΕΔ
11. ΚΑΠΗ Δήμου Θερμαϊκού
12. Πολιτιστικός Οικολογικός Σύλλογος Περαίας
13. Πολιτιστικός Σύλλογος Ν. Επιβατών
14. Σύλλογος Ποντίων Περαίας «Νέα Ζωή»
15. Σύλλογος Ποντίων Ν. Επιβατών «Τραντέλληνες»
16. Σύλλογος Γυναικών η «Αγάπη».

Συγκροτήθηκε Συντονιστική Επιτροπή με τη συμμετοχή εκπροσώπων όλων των φορέων του εταιρικού σχήματος και συντονιστή φορέα το Δήμο Θερμαϊκού, η οποία παρακολουθούσε την πορεία υλοποίησης του σχεδίου.

Το Επιχειρησιακό Σχέδιο υποβλήθηκε στο Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας το 2002 (Ιανου-

άριος), εγκρίθηκε το 2003 (Απρίλιος), οπότε άρχισε η υλοποίησή και ολοκληρώθηκε στο τέλος του 2008.

6. Τα αποτελέσματα από την υλοποίηση του Επιχειρησιακού Σχεδίου

Οι συνδυασμένες παρεμβάσεις με πολυ-τομεακές πράξεις και δράσεις αποβλέπουν στην αντιμετώπιση των στοιχείων υποβάθμισης της περιοχής, και ειδικότερα: α. στη βελτίωση των τεχνικών υποδομών και στην ολοκλήρωσή τους όπου υπάρχουν ελλείψεις, β. στην αξιοποίηση του φυσικού στοιχείου του θαλάσσιου μετώπου και στην ένταξή του στις λειτουργίες της πόλης, γ. στην ενεργοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα για τη μεγέθυνση της τοπικής αγοράς εργασίας και των όρων βιωσιμότητας της τοπικής οικονομίας και δ. στην αντιμετώπιση των φαινομένων κοινωνικής κρίσης και κοινωνικού αποκλεισμού, ή ακόμη και στην έγκαιρη πρόληψή τους.

Γενικά το Σχέδιο στοχεύει στην ανάδειξη της υπεραξίας της περιοχής μέσα από την ενεργοποίηση των συγκριτικών της πλεονεκτημάτων, προς όφελος της ίδιας της περιοχής και των κατοίκων της. Το σημαντικό στοιχείο όμως είναι ότι το Σχέδιο δημιουργεί τις προϋποθέσεις και τις εγγυήσεις του μελλοντικού μοντέλου ανάπτυξης της παραθαλάσσιας οικιστικής ζώνης, που κάτω από συνθήκες απουσίας ολοκληρωμένου σχεδιασμού και παρέμβασης, κινδυνεύει να υποβαθμιστεί περισσότερο από την υπερκεμετάλλευση του φυσικού κυρίως πόρου, δηλαδή της θαλάσσιας ζώνης, που σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη και την παρακμή του οικιστικού αποθέματος θα οδηγήσουν σε μαρασμό την περιοχή. Το Σχέδιο δημιουργεί τις υλικές προϋποθέσεις και τα κίνητρα για πολλαπλασιασμό των επενδύσεων ήπιας κλίμακας, με έμφαση στις υπηρεσίες ποιότητας τόσο προς όφελος των μόνιμων κατοίκων όσο και προς όφελος των επισκεπτών. Το Σχέδιο μέσα από τις παρεμβάσεις του ανταποκρίνεται με ακρίβεια και πολλαπλασιαστικότητα στις επτά κατηγορίες αποτελέσματος, που ορίζονται στον Οδηγό του Προγράμματος, όπως: α. Αύξηση της ασφάλειας διαβίωσης, με τα έργα πεζοδρομήσεων, κυκλοφοριακών ρυθμίσεων, δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης, που εξασφαλίζουν την ποιότητα αστικών υποδομών. β. Βελτίωση της ποιότητας διαβίωσης, με τη δημιουργία ζωνικού χώρου δραστηριοτήτων αναψυχής, πολιτισμού, άθλησης και κοινωνικών λειτουργιών. γ. Αύξηση των ευκαιριών απασχόλησης, με την ανάπτυξη άμεσων και έμμεσων δράσεων για την ενίσχυση της απασχόλησης, με έμφαση στις ενεργητικές μορφές υποστήριξης της απασχόλησης, με την υποστήριξη του οικονομικού και επιχειρηματικού δυναμικού. δ. Άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, με την ανάπτυξη ειδικών υπηρεσιών και δράσεων προς όφελος μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων και κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων. ε. Αύξηση της προσπελασιμότητας στα κοινωνικά αγαθά, με τη διεύρυνση της δυνατότητας πρόσβασης των πολιτών στην πληροφόρηση, στον ελεύθερο χρόνο, στον πολιτισμό και με τη δημιουργία κοινωνικών υποδομών που βελτιώνουν το επίπεδο διαβίωσης των κατοίκων. στ. Μείωση των κάθε

είδους κινδύνων, με την αντιμετώπιση των πιθανών πηγών πρόκλησης κινδύνων, τεχνητών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών. ζ. Δικαιότερη κατανομή των αστικών λειτουργιών, με τη βελτίωση των όρων οργάνωσης του αστικού χώρου, τη δημιουργία υποδομής για την αναδιοργάνωση της κυκλοφορίας πεζών και οχημάτων και των συστημάτων συγκοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση το συνολικό αναμενόμενο αποτέλεσμα αναφέρεται στη δημιουργία μίας αστικής περιοχής που μπορεί να αναστρέψει το παρελθόν, να διαχειρίζεται το παρόν και να προλαμβάνει το μέλλον, μέσα από την ανάπτυξη πρότυπων λειτουργιών στο τεχνητό, το φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον.

Με την υλοποίηση των προβλεπόμενων έργων και στη διάρκεια της κατασκευής των, σύμφωνα με τα Τεχνικά Δελτία Έργων, στόχος ήταν η δημιουργία 82 νέων θέσεων εργασίας (ισοδύναμα ανθρωπο-έτη 12μηνης διάρκειας), επί πλέον 252 άτομα ωφελήθηκαν από τις δράσεις του Μέρους 3.9 (ΕΚΤ) ως εξής:

- α. «Εκπαίδευση γυναικών επιχειρηματιών σε θέματα σχεδιασμού και ανάπτυξης επιχειρηματικών σχεδίων», καταρτισθέντες 10.
- β. «Προκατάρτιση – διδασκαλία ελληνικής γλώσσας και ορολογίας παλιννοστούτων και οικονομικών μεταναστών σε πιστοποιημένα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.), προσαρμογή στην ελληνική διοικητική πραγματικότητα», καταρτισθέντες 11.
- γ. «Επαγγελματική κατάρτιση ανέργων σε έργα τεχνικών αναπλάσεων», καταρτισθέντες 12.
- δ. «Λειτουργία Κέντρου Υποστήριξης της Τοπικής Οικονομίας: υπηρεσία υποστήριξης παλιννοστούτων, ανέργων γυναικών, οικονομικών μεταναστών και ευπαθών ομάδων», (ΕΡΓΑΝΗ): 69 γυναίκες ολοκλήρωσαν τη διαδικασία της συμβουλευτικής, από τις οποίες οι 61 ήταν άνεργες και οι 8 επιχειρηματίες, 6 ωφελούμενες προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας με το πρόγραμμα Stage, 9 ωφελούμενες άνοιξαν επιχείρηση εκμεταλλεόμενες το πρόγραμμα Νέων Ελευθέρων Επαγγελματιών (Ν.Ε.Ε.), 13 άνεργες γυναίκες προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας εκτός προγραμμάτων του Ο.Α.Ε.Δ., 7 άνεργες γυναίκες δημιούργησαν τη δική τους επιχείρηση εκτός προγραμμάτων του Ο.Α.Ε.Δ., 4 ωφελούμενες προωθήθηκαν σε επιδοτούμενη προκατάρτιση, 6 ωφελούμενες προωθήθηκαν σε επιδοτούμενη κατάρτιση, 20 ωφελούμενες αναζητούν ακόμη εργασία.
- ε. «Λειτουργία Κέντρου Υποστήριξης της Τοπικής Οικονομίας: υπηρεσία υποστήριξης παλιννοστούτων, οικονομικών μεταναστών και ευπαθών ομάδων» (ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ): 150 άνεργοι (άνδρες και γυναίκες) ολοκλήρωσαν τη δράση της Συμβουλευτικής, 6 ωφελούμενοι προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας με το πρόγραμμα Νέων Θέσεων Εργασίας, 14 ωφελούμενοι προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας με το πρόγραμμα Ν.Ε.Ε., 2 ωφελούμενοι προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας με το πρόγραμμα Stage, εκτός προγραμμάτων επιδότησης της απασχόλησης 54 άτομα επιπλέον εντάχθηκαν στην απασχόληση με μεγαλύτερο ποσοστό ένταξης στην ετεροαπασχόληση.

7. Συμπεράσματα

1. Η Ε.Ε. με το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (Σ.Α.Κ.Χ.) ξεκίνησε μία μακροπρόθεσμη και συντονισμένη διαδικασία για την προώθηση και εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης. Οι ολοκληρωμένες στρατηγικές ανάπτυξης ή περιφερειακής ανασυγκρότησης αποσκοπούν στην ευημερία και στην ανάπτυξη της απασχόλησης στις αστικές περιοχές, στη στήριξη της κοινωνικής ένταξης, στην προστασία του αστικού περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων, καθώς και της υγείας των ανθρώπων και στην προσπάθεια για την αποτελεσματικότερη αστική και τοπική διαχείριση. Από έρευνες υποστηρίζεται ότι παρά την υπαρκτή διάσταση ανάμεσα στην οικονομική και την αειφόρο ανάπτυξη, μπορεί να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ των αναγκών της οικονομικής ανάπτυξης και της ανάγκης διαφύλαξης του λεπτού οικοσυστήματος. Όσο αυξάνεται το μέγεθος των πόλεων υποβαθμίζεται η ποιότητα του περιβάλλοντος. Η αύξηση του μεγέθους των πόλεων είναι σε αντίθεση με τη θεωρία του «βέλτιστου μεγέθους της πόλης», η οποία υποστηρίζει ότι τα πλεονεκτήματα των οικισμών αποδυναμώνονται, καθώς επεκτείνονται οι φυσικές διαστάσεις της πόλης και ότι οι μεσαίου μεγέθους πόλεις μπορεί να επεκτείνονται μέχρις ότου τα πλεονεκτήματά τους, συσχετιζόμενα με τις φυσικές διαστάσεις τους, είναι ακόμη μεγαλύτερα από τα τοπικά κόστη.

2. Με τις ολοκληρωμένες παρεμβάσεις αστικής ανάπτυξης σε τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας του Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας (Γ΄ Κ.Π.Σ. 2000-2006), δόθηκε έμφαση στις αστικές ζώνες μικρής κλίμακας, όπου το αστικό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένο και όπου υπάρχει αυξημένη συγκέντρωση μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων. Προωθήθηκαν σχέδια «ολιστικής» προσέγγισης της ανάπτυξης αστικών περιοχών, οι οποίες συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά αστικής, περιβαλλοντικής, οικονομικής και κοινωνικής παρακμής, με στόχο την εξασφάλιση όρων «βιώσιμης αστικής ανάπτυξης».

3. Στο πλαίσιο του προαναφερόμενου προγράμματος του Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε το «Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης της παραθαλάσσιας οικιστικής ζώνης Περαίας και Νέων Επιβατών του Δήμου Θεομαϊκού». Η επιλεγείσα περιοχή παρέμβασης, ως περιοχή αστικής απαξίωσης, στο πλαίσιο του αστικού δορυφόρου, με σημαντικές ελλείψεις στις τεχνικές υποδομές, πλήρη απουσία δομών κοινωνικής στήριξης, παντελή έλλειψη δομών υποστήριξης της επιχειρηματικότητας και γενικότερα της οικονομικής δραστηριότητας, κάλυπτε σε μεγάλο βαθμό τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις για την ένταξή της στις ολοκληρωμένες παρεμβάσεις του Π.Ε.Π. Κ. Μακεδονίας.

Η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε, όπως η διεξαγωγή στην περιοχή παρέμβασης δύο πρωτογενών ερευνών σε αντιπροσωπευτικό δείγμα των νοικοκυριών και στο σύνολο των επιχειρήσεων και οι συμμετοχικές διαδικασίες διαλόγου με όλους τους εμπλεκόμενους κοινωνικούς φορείς της περιοχής, συνέβαλαν στην ολοκληρωμένη τεκμηρίωση

της αναγκαιότητας και της σκοπιμότητας, καθώς και στον υψηλό βαθμό ωρίμανσης του επιχειρησιακού σχεδίου.

Στόχος του Σχεδίου ήταν η ταυτόχρονη βελτίωση των όρων ανάπτυξης της περιοχής στα τέσσερα επίπεδά της: την τεχνική υποδομή, την αστική επιφάνεια, τις αστικές λειτουργίες και το ανθρώπινο δυναμικό. Με τις συνδυασμένες παρεμβάσεις μέσα από πολυ-τομεακές πράξεις και δράσεις επιδιώχθηκε η αντιμετώπιση των στοιχείων υποβάθμισης, και ειδικότερα: η βελτίωση των τεχνικών υποδομών, η αξιοποίηση του φυσικού στοιχείου του θαλάσσιου μετώπου και η ένταξή του στις λειτουργίες της πόλης, η ενεργοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα για τη μεγέθυνση της τοπικής αγοράς εργασίας και των όρων βιωσιμότητας της τοπικής οικονομίας και η αντιμετώπιση των φαινομένων κοινωνικής κρίσης και κοινωνικού αποκλεισμού. Με την υλοποίηση των έργων και στη διάρκεια της κατασκευής των δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας, ενώ επί πλέον άτομα κυρίως των μειονεκτούντων κοινωνικών ομάδων ωφελήθηκαν από τις υποστηρικτικές κοινωνικές δράσεις του επιχειρησιακού σχεδίου.

4. Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι και οι μικροί Δήμοι, παρά τις ελλείψεις σε μέσα και ανθρώπινο δυναμικό, έχουν τη δυνατότητα, με την κατάλληλη χρηματοοικονομική και συμβουλευτική υποστήριξη, να σχεδιάζουν, να τεκμηριώνουν και να υλοποιούν σύνθετες και πολυ-τομεακές παρεμβάσεις ολοκληρωμένης ανάπτυξης, επιδιώκοντας τη βελτίωση της ποιότητας ζωής με όρους βιώσιμης ανάπτυξης. Επί πλέον ετέθησαν οι βάσεις για την ολοκληρωμένη αστική ανάπτυξη της παραθαλάσσιας ζώνης του Δήμου Θερμαϊκού σε όλη την έκτασή της, με τη χρηματοδότηση από το Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013 του αντίστοιχου ολοκληρωμένου σχεδίου.

Βιβλιογραφία

- Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης, Μητρώο Μελών, 2002.
- Chakravorty Sanjoy, 2003, "Urban development in the global periphery: The consequences of economic and ideological globalization", *Ann Reg Sci*, 37, p. 366.
- Δελτίο Ε.Ε. 11/12/2002, COM 2002, 709, www.europa.eu.int.
- Δελτίο Ε.Ε. 7/8/2001, www.europa.eu.int.
- Dow Kirstin, 2000, "Social dimensions Of gradients in urban ecosystems", *Urban Ecosystems*, 4, p. 272.
- Elwood Sarah, 2002, "Neighborhood revitalization trough ‘collaboration’: Assessing the implications of neoliberal urban policy at the grassroots", *GeoJournal* 58, p. 129.
- Επαγγελματικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης, Μητρώο Μελών, 2002.
- ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «*Τα Διαρθρωτικά Ταμεία και ο συντονισμός τους με το Ταμείο Συνοχής: Γενικές κατευθύνσεις για τα προγράμματα της περιόδου 2000-2006*», COM, 1999, 344 - Επίσημη Εφημερίδα C 267, 22.9.1999.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, "Ευρώπη 2000", [COM (94) 544], και "Ευρώπη 2000+" [COM (94) 354].
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «*Πολιτική συνοχής και πόλεις: Η συμβολή των πόλεων και των πολεοδομικών συγκροτημάτων στην ανάπτυξη και την απασχόληση στις περιφέρειες*», [COM (2006) 385].
- Zilans Andis, Abolina Kristine, 2009, "A methodology for assessing urban sustainability: Aalborg commitments baseline review for Riga, Latvia", *Environ Dev Sustain*, Vol. 11, p.91.
- Johnson Cassandra, Zipperer Wayne, 2007, "Culture, place and urban growth in the U.S. South", *Urban Ecosyst*, Vol. 10, p. 471.
- Καλογήρου Γιάννης, «*Νησίδες ταχείας ανάπτυξης στην προοπτική μιας νέας ευρωπαϊκής οικονομίας: η πρόκληση για τη Θεσσαλονίκη*», πρακτικά συνεδρίου «*Οικονομική ιστορία της Θεσσαλονίκης, ο ρόλος της ως περιφερειακό κέντρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*», σελ. 141, Έκδ. Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, 2000.
- Μαγούλιος Γιώργος, 2002, «*Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης της παραθαλάσσιας οικιστικής ζώνης Περαίας – Νέων Επιβατών του Δήμου Θερμαϊκού*», επιστημονικός υπεύθυνος και συντονιστής.

- Munier Nolberto, 2006, "Economic growth and sustainable development: Could multicriteria analysis be used to solve this dichotomy?", *Environment, Development and Sustainability*, p. 441.
- Pares-Franzi Marc et. al., 2006, "Evaluating the Environmental Performance of Urban Parks in Mediterranean Cities: An Example from the Barcelona Metropolitan Region", *Environ Manage*, 38, p. 756.
- Περιφέρεια Κ. Μακεδονίας, Διεύθυνση Γεωργίας, 2000.
- Περιφέρεια Κ. Μακεδονίας, Διεύθυνση Τουρισμού, 2001.
- ΠΕΠ Κ. Μακεδονίας (Γ΄ ΚΠΣ 2000-2006): Μέτρο 3.8 «Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις αστικής ανάπτυξης σε τοπικές ζώνες μικρής κλίμακας - ΕΤΠΑ» και Μέτρο 3.9 «Ολοκληρωμένη αστική ανάπτυξη - ΕΚΤ».
- Πρωτογενής έρευνα σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις της περιοχής παρέμβασης, 2001.
- Royuela Vicente, Surinach Jordi, 2005, "Constituents of Quality of Life and Urban Size", *Social Indicators Research*, Vol. 74, p. 550.
- Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος 2000 - 2006 Κεντρικής Μακεδονίας.
- ΥΠΕΧΩΔΕ, Σ.Α.Κ.Χ.
- Xiaoqin Wang, 2008, "A Proposal and Application of the Integrated Benefit Assessment Model for Urban Water Resources Exploitation and Utilization", *Water Resour Manage*, DOI 10.1007/s11269-008-9321-1.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακες

Επιχειρησιακό Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης Παραθαλάσσιας Ζώνης
Περαίας και Ν. Επιβατών - Έργα Μέτρου 3.8

Πίνακας 1: Υποδομές Αστικής Ανάπλασης

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Συντονισμός για την υλοποίηση του Σχεδίου	Δ.Ε.Τ.Α.Θ.	86911	29.347,00
2	Υπογειοποίηση και τακτοποίηση εμφανών καλωδίων του ΟΤΕ	Δήμος Θερμαϊκού	86935	85.492,00
3	Υπογειοποίηση δικτύων ΔΕΗ παραλιακής οδού Ακτής - Κουντουριώτη	Δήμος Θερμαϊκού	87076	146.735,00
4	Πεζοδρόμηση-ανάπλαση - δενδροφύτευση τοποθέτηση αστικό εξοπλισμού & κατασκευή ποδηλατόδρομου οδών Ακτής-Κουντουριώτη	Δήμος Θερμαϊκού	95083	553.306,33
5	Εγκατάσταση φωτιστικών σωμάτων στην περιοχή ανάπλασης (Ακτής – Κουντουριώτη)	Δήμος Θερμαϊκού	111476	248.499,32
6	Ανάπλαση όψεων κτιρίων παραλιακής οδού Ακτής – Κουντουριώτη	Δήμος Θερμαϊκού	105826	91.570,50
7	Διαμόρφωση πλατειών Σωκράτους και 28ης Οκτωβρίου & ανακαίνιση βασικών καθέτων οδών περιοχής παρέμβασης»	Δήμος Θερμαϊκού	109141	296.320,00
8	Κατασκευή τοποθέτηση νέων τηλεφωνικών θαλάμων προσαρμοσμένων στον περιβάλλοντα χώρο	Δήμος Θερμαϊκού	104143	4.914,00
	Σύνολο			1.456.184,10

* ΟΠΣ: Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα

Πίνακας 2: Υποδομές Μεταφορών

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Ανακατασκευή οδού Θερμαϊκού – κατασκευή πεζοδρομίων - δημιουργία δικτύου αποχέτευσης ομβρικών υδάτων στην περιοχή παρέμβασης (κεντρικοί συλλεκτήρες)*	Δήμος Θερμαϊκού	108742	919.275,00
2	Εκπόνηση μελέτης πρότυπων κυκλοφοριακών ρυθμίσεων και σήμανσης του οδικού δικτύου της περιοχής παρέμβασης	Ο.Ρ.Θ.	87065	23.478,00
3	Εφαρμογή μελέτης κυκλοφοριακών ρυθμίσεων	Δήμος Θερμαϊκού	104285	12.146,21
	Σύνολο			954.899,21

* Δεν ολοκληρώθηκε με ευθύνη του αναδόχου

Πίνακας 3: Υποδομές Περιβάλλοντος

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Αντικατάσταση πεπαλαιωμένου και ακατάλληλου δικτύου ύδρευσης στην περιοχή παρέμβασης	Δ.Ε.Υ.Α.Θ.	115910	156.087,64
2	Οριοθέτηση χώρου λουομένων μέσα στη θάλασσα	Δ.Ε.Τ.Α.Θ.	90239	14.514,89
	Σύνολο			170.602,53

Πίνακας 4: Υποδομές και δράσεις τεχνολογικής ανάπτυξης

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Δημόσια σημεία πρόσβασης στο διαδίκτυο και πληροφοριακό σύστημα παραγωγή λογισμικού πληροφόρησης πολιτών και επισκεπτών	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ	90737	97.785,71
	Υποέργο 1. Παραγωγή λογισμικού			10.115,00
	Υποέργο 2. Δημόσια σημεία πρόσβασης εσωτερικού χώρου			36.478,26
	Υποέργο 3. Δημόσια σημεία πρόσβασης εξωτερικού χώρου			51.192,45
	Σύνολο			97.785,71

Πίνακας 5: Υποδομές και δράσεις επιχειρηματικής ανάπτυξης

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Εγκατάσταση και εξοπλισμός Κέντρου Υποστήριξης της τοπικής οικονομίας (υπηρεσίες σε επιχειρήσεις – νέους επιχειρηματίες-γυναίκες – ανέργους)	ΕΡΓΑΝΗ	103394	82.914,97
	Υποέργο 1. Διαμόρφωση χώρων			41.848,70
	Υποέργο 2. Προμήθεια επίπλων γραφείου			10.032,26
	Υποέργο 3. Προμήθεια ηλεκτρονικού εξοπλισμού			31.034,01
2	Συγχρηματοδότηση επιχειρηματικών σχεδίων επιχειρήσεων τουρισμού - εστίασης - λιανικού εμπορίου	ΟΑΕΔ		205.100,00
	Σύνολο			288.014,97

Πίνακας 6: Υποδομές Μεταφορών

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Τοποθέτηση μνημείου στην πλατεία Ιστορικής Μνήμης	Δήμος Θερμαϊκού	87967	29.347,00
2	Λυόμενη κατασκευή υποδομής υπαίθριων πολιτιστικών εκδηλώσεων	Δήμος Θερμαϊκού	90239	109.039,08
3	Ελαφρά προκατασκευή - αθλητικές εγκαταστάσεις beach volley στους Ν. Επιβάτες	Δ.Ε.Τ.Α.Θ.	97169	40.937,67
	Σύνολο			179.323,75

Επιχειρησιακό Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης Παραθαλάσσιας Ζώνης Περαίας και Ν. Επιβατών - Έργα Μέτρου 3.9

Πίνακας 7: Συμβουλευτικές Υπηρεσίες

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Ίδρυση και λειτουργία παιδικού σταθμού	Δ.Ε.Τ.Α.Θ.	100000	277.332,00
2	Λειτουργία Κέντρου Υποστήριξης της Τοπικής Οικονομίας: υπηρεσία υποστήριξης παλιννοστούντων, ανέργων γυναικών, οικονομικών μεταναστών και ευπαθών ομάδων	ΕΡΓΑΝΗ	103094	121.098,00
3	Λειτουργία Κέντρου Υποστήριξης της Τοπικής Οικονομίας: υπηρεσία υποστήριξης παλιννοστούντων, οικονομικών μεταναστών και ευπαθών ομάδων	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ	101075	257.000,00
	Σύνολο			655.430,00

Πίνακας 8: Προκατάρτιση - Κατάρτιση

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Προκατάρτιση – διδασκαλία ελληνικής γλώσσας και ορολογίας παλιννοστούντων και οικονομικών μεταναστών σε πιστοποιημένα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ),προσαρμογή στην ελληνική διοικητική πραγματικότητα.	Δήμος Θερμαϊκού	108144	46.125,00
2	Επαγγελματική κατάρτιση ανέργων σε έργα τεχνικών αναπλάσεων	Δήμος Θερμαϊκού	86199	59.265,00
3	Εκπαίδευση γυναικών επιχειρηματιών σε θέματα σχεδιασμού και ανάπτυξης επιχειρηματικών σχεδίων	Δήμος Θερμαϊκού	108142	49.725,00
4	Εκπαίδευση επιχειρηματιών τουρισμού και εστίασης στην παροχή υπηρεσιών ποιότητας*	Δήμος Θερμαϊκού	108143	49.725,00
	Σύνολο			204.840,00

*Δεν ολοκληρώθηκε λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος των ωφελουμένων

Πίνακας 9: Προώθηση στην Απασχόληση και Αυτοαπασχόληση

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
1	Προώθηση ανέργων στην απασχόληση	ΟΑΕΔ		260.000,00
2	Επιχορήγηση για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας νέων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών και συνεταιρισμών	ΟΑΕΔ		140.000,00
	Σύνολο			400.000,00

Πίνακας 10: Ενέργειες Πληροφόρησης - Ευαισθητοποίησης

A/A	Έργο	Τελικός δικαιούχος	Κωδικός ΟΠΣ*	Προϋπ/σμός Σύμβασης (€)
	Έκδοση οδηγού τοπικών επιχειρήσεων αφίσας & υλικού διάδοσης - Διοργάνωση ημερίδων προώθησης & προβολής των επιχειρήσεων			
1	Υποέργο 1: Έκδοση οδηγού τοπικών επιχειρήσεων αφίσας & υλικού διάδοσης	Δ.Ε.Τ.Α.Θ.	91467	31.240,00
	Υποέργο 2: Διοργάνωση ημερίδων προώθησης & προβολής των επιχειρήσεων		91467	40.950,00
	Σύνολο			72.190,00

Πίνακας 11: Τομεακή σύνθεση έργων ανά Μέτρο και πηγή χρηματοδότησης

α/α	Τομεακή σύνθεση έργων	Προϋπο/σμός(€)	% συνολικού προϋπο/σμού
A.	Έργα Μέτρου 3.8 - ΕΤΠΑ	3.146.810,10	70,26
1	Υποδομές Αστικής Ανάπλασης	1.456.184,10	32,51
2	Υποδομές Μεταφορών	954.899,21	21,32
3	Υποδομές Περιβάλλοντος	170.602,53	3,82
4	Υποδομές και δράσεις τεχνολογικής ανάπτυξης	97.785,71	2,18
5	Υποδομές και δράσεις επιχειρηματικής ανάπτυξης	288.014,97	6,43
6	Υποδομές Πολιτισμού	179.323,75	4,00
B	Έργα Μέτρου 3.9 - ΕΚΤ	1.332.460,00	29,74
7	Συμβουλευτικές Υπηρεσίες	655.430	14,63
8	Προκατάρτιση - Κατάρτιση	204.840,00	4,57
9	Προώθηση στην Απασχόληση και Αυτοαπασχόληση	400.000,00	8,93
10	Ενέργειες Πληροφόρησης - Ευαισθητοποίησης	72.190,00	1,61
	Σύνολο A + B	4.479.270,10	100

Η Οργανωτική και διοικητική δομή του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος. Θεωρητική και κριτική διάσταση

*Δρ. Αναστάσιος Σταμ. Ντάνος
Μόνιμος Αναπληρωτής Καθηγητής
Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων
Τ.Ε.Ι. Πειραιά*

Περίληψη

Ο όρος *εκπαιδευτικό σύστημα* περιλαμβάνει ένα σύνολο οργανωτικών και διοικητικών δομών, διαδικασιών, μέσων και μεθόδων, που αξιοποιεί η συγκεκριμένη κοινωνία για να παρέχει στα μέλη της συστηματική εκπαίδευση, αποσκοπώντας στη διατήρηση των κοινωνικών δομών και αξιών, διασφαλίζοντας παράλληλα την κοινωνική συνέχεια και συνοχή. Με βάση τη θεώρηση-αντίληψη αυτή είναι δομημένο και το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα που αποτελείται από ένα σύνολο στοιχείων (εκπαιδευτικοί λειτουργοί, σχολικές μονάδες, προγράμματα διδασκαλίας κ.λ.π.), τα οποία ευρίσκονται σε μία διαρκή αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση με άλλα συστήματα (π.χ. οικονομικό) και υπερσυστήματα (π.χ. κοινωνικό και πολιτικό) για την επίτευξη των σκοπών της εκπαίδευσης.

Το Ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα όσον αφορά την οργανωτική και την διοικητική του δομή διέπεται από έντονο συγκεντρωτισμό και γραφειοκρατικό κλίμα που αποτελεί κακέκτυπο του γραφειοκρατικού συστήματος. Η προσήλωση και εμμονή σε γραφειοκρατικούς τύπους και κανόνες οδηγεί, τις περισσότερες φορές, στην εγκατάλειψη της ουσίας και σε περιορισμό του πεδίου δράσης και της πρωτοβουλίας του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος.

Η επιστημονική αυτή μελέτη στοχεύει να αναδείξει την θεωρητική και κριτική διάσταση της οργανωτικής και διοικητικής δομής του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος που πρέπει να διαπνέονται από παιδαγωγικό-ανθρωποκεντρικό όραμα, ευελιξία, και προσαρμογή και να συμπορεύονται με τις σύγχρονες κρατούσες ανάγκες και παραδοσιακές αξίες.

Abstract

The term educational system refers to a set of organizational and administrative structures, procedures, means and methods used by a given society to give its members a systematic education, to maintain the social structures and values which ensure social continuity and cohesion. The Greek public educational system is structured on such a conceptual basis. It consists of a set of elements such as teachers, school buildings, curricula etc. which continuously interact with other systems (e.g. the economy) and superstructures (e.g. social and political) for the implementation of the educational aims.

The organizational and administrative structure of the Greek public educational system is characterized by intense centralization and bureaucracy which is a just a bad reflection of the general bureaucratic system. Centralization and bureaucracy lead mainly to limitation of action and initiative of the public system and the abandonment of the educational objectives. This proposal shows the theoretical and critical aspect of the organizational and administrative structure of the Greek public educational system, which must be inspired by pedagogical and anthropocentric spirit, flexibility and adaptation in order to go along with the contemporary existing needs and traditional values.

Key Words: *ιεραρχική πυραμίδα, γραφειοκρατία, αποκέντρωση, μεταρρύθμιση, ανθρωποκεντρικό όραμα*

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη αναφέρεται στην οργανωτική και διοικητική δομή, του Ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος. Γίνεται προσπάθεια να αναδειχθεί η συμβολή των δομών αυτών, στην ιστορική διαδρομή αλλά και στις μέρες μας, στο παραπάνω εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ παράλληλα καταγράφονται οι δυσλειτουργίες του που οφείλονται κυρίως στον έντονο συγκεντρωτισμό και στο γραφειοκρατικό-γραφειοπαθολογικό κλίμα.

Κυρίαρχο ρόλο στο ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα διαδραματίζει η κρατική εξουσία που διαχωρίζεται από την άποψη των αρμοδιοτήτων αφενός στην κεντρική εξουσία, που εναρμονίζεται κατά κύριο λόγο με την πολιτική-κρατική εξουσία, που τοποθετείται στην κορυφή της ιεραρχικής κλίμακας του εκπαιδευτικού συστήματος και αφετέρου στις επιμέρους εξουσίες που τοποθετούνται στις δομές στοιχεία του εκπαιδευτικού συστήματος (Κωτσίκης, 1998: 74) που εντάσσονται στο ισχύον ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα.

Οι σχολικοί θεσμοί είναι ένα σύνολο στρατηγικών που αφορούν τόσο τη μετάδοση των γνώσεων (γνωστικό αντικείμενο, περιεχόμενο σπουδών, μέθοδο διδασκαλίας), όσο και την επιβολή εξουσίας (κανονισμοί, εγκύκλιοι, διαταγές, έλεγχος γνώσεων και συμπεριφοράς, κυρώσεις και ανταμοιβές). (Κουλουγλιώτης-Μιχαλακόπουλος, 1989: 170-171).

Οι παραπάνω στρατηγικές, στοχεύουν στην συνύπαρξη της γνώσης και της εξουσίας και συνδέονται με τις κρατούσες αξίες του εκάστοτε ισχύοντος κοινωνικού συστήματος, που υιοθετεί τα πρότυπα και τους κανόνες της κυρίαρχης ιδεολογίας για την κοινωνικοποίηση των εκπαιδευομένων (Κοντονής, 1997: 15-16).

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι ένα σύστημα που χαρακτηρίζεται ως πολύπλοκο, εξαιτίας του μεγέθους του αλλά και του πλήθους των δομών του και ανταποκρίνεται στα μηχανιστικά γραφειοκρατικά μοντέλα, με εξαίρεση ορισμένες ιδιομορφίες του (Ανδρέου και Παπακωνσταντίνου, 1994: 136-137).

Πιο συγκεκριμένα: το Ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζει ιεραρχικά δομημένη μορφή (γραμμική οργάνωση) που λαμβάνει το σχήμα της πυραμίδας. Στην κορυφή της πυραμίδας τοποθετείται ο εκάστοτε Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, που προΐσταται του υπουργείου Παιδείας, δηλαδή της κεντρικής διοίκησης και συγχρόνως και όλου του εκπαιδευτικού συστήματος. Στη βάση της πυραμίδας τοποθετείται το σύνολο των Δημοτικών Σχολείων και των Νηπιαγωγείων του Κράτους (Σαΐτης, 2007: 91-94).

Οι διοικητικές αρμοδιότητες στη δομή της πυραμίδας συγκεντρώνονται στην κορυφή της πυραμίδας και ελαττώνονται όσο κατερχόμεθα προς τη βάση, που έχει κυρίως εκτελεστικές αρμοδιότητες, με εξαίρεση τις ελάχιστες διοικητικές αρμοδιότητες που έχουν οι διοικούντες τις εκπαιδευτικές μονάδες όλων των βαθμίδων. Έτσι, η ιεραρχική πυραμίδα παρουσιάζει μεγάλη συγκέντρωση αρμοδιοτήτων στην κορυφή της κεντρικής διοίκησης.

Η παθολογία-παθολογία του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την έλλειψη της αποκέντρωσης της εξουσίας, δηλαδή την μεταφορά ουσιαστικών αρμοδιοτήτων στα υφιστάμενα όργανα από την κεντρική διοίκηση, προκειμένου να εμπλέκονται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στην ορθολογική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, με παράλληλη την επαύξηση της υπευθυνότητάς του, στην οργάνωση και τη διοίκηση της εκπαίδευσης.

2. Το ιστορικό πλαίσιο εξέλιξης του Ελληνικού δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος

Το Ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα έχει τις ρίζες του στην περίοδο της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους. Ο Κυβερνήτης Καποδίστριας το 1829 ίδρυσε το

Υπουργείο Δημοσίου Παιδείας και Εκκλησιαστικών πραγμάτων και στα πλαίσια της εκπαιδευτικής πολιτικής θεμελίωσε το ορφανοτροφείο της Αίγινας, που λειτούργησε ως πρότυπο Σχολείο για τους προχωρημένους μαθητές, που προορίζονταν να γίνουν δάσκαλοι στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ενώ παράλληλα ίδρυσε και το Κεντρικό Σχολείο, που θεωρείται το πρώτο ελληνικό Γυμνάσιο, που σκοπό είχε να προετοιμάσει μαθητές για το Πανεπιστήμιο και ταυτόχρονα θα εκπαίδευε δασκάλους για τα σχολεία της Ελλάδας (Κωτσίκης, 1998: 150).

Ο Κυβερνήτης Καποδίστριας επέδειξε εξαιρετική φροντίδα για την οργάνωση και λειτουργία της δημόσιας Εκπαίδευσης (Σβορώνος, 1992: 72), γιατί μέσα από την εκπαίδευση οραματιζόταν την αναγέννηση του Ελληνικού Έθνους. Στη Δ΄ Γενική Συνέλευση των αντιπροσώπων του Έθνους το 1829, παρουσίασε τα σχέδιά του για την εκπαίδευση και ζήτησε την άμεση συμπαράστασή τους για την οργάνωσή της. Η δολοφονία του Καποδίστρια το Σεπτέμβριο του 1831 ματαίωσε το μακρόπνοο εκπαιδευτικό του όραμα.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια η εκπαίδευση περιήλθε στην Αντιβασιλεία των Βαναρών, λόγω της ανηλικότητας του επιλεγέντος από τις προστάτιδες δυνάμεις, Βασιλιά της Ελλάδος Όθωνα. Η Αντιβασιλεία διόρισε μία επιτροπή λογίων (Χατζηστεφανίδης, 1986: 48) για να περιγράψει την κατάσταση στην εκπαίδευση και να καταθέσει προτάσεις για τη βελτίωσή της. Η Αντιβασιλεία, αγνόησε παντελώς τις προτάσεις της επιτροπής και εφήρμοσε ξένα πρότυπα εκπαίδευσης (Καραφύλλης, 2002: 35). Βασικά νομοθετήματά της είναι ο ν. 6/18 Φεβρουαρίου 1833 «Περί Δημοτικών Σχολείων» ο νόμος της 31 Δεκεμβρίου 1836/12 Ιανουαρίου 1937 «περί κανονισμού Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων».

Στη συνέχεια με το διάταγμα της 14/26 Απριλίου 1837 ιδρύθηκε Πανεπιστήμιο του Όθωνα, που το 1862 μετονομάστηκε σε εθνικό Πανεπιστήμιο και το 1922 σε εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο. Επίσης το 1837 ιδρύθηκε το πρώτο κρατικό «Τεχνικό Σχολείο» ή «Πολυτεχνικό σχολείο» που αργότερα εξελίχθηκε στο σημερινό «Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο».

Κατά την περίοδο 1833-1837 το Ελληνικό Εκπαιδευτικό σύστημα βρίσκεται υπό τον έλεγχο του Κράτους, διακρίνεται για το συγκεντρωτικό του χαρακτήρα και διαμορφώνει οριστικά τα θεωρητικά του πλαίσια και την οργανωτική και διοικητική του δομή, που χαρακτηρίζουν τη νεοελληνική εκπαίδευση μέχρι τις μέρες μας (Κωτσίκης, 1998: 153).

Ακολουθώς, ο νόμος ΒΤΜΘ/1895 «Περί στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαίδευσης» απετέλεσε μεταρρυθμιστική προσπάθεια, αντικατέστησε το νόμο του 1834 και ίσχυσε ως το 1929. Οι μεταρρυθμίσεις του 1913 και του 1917 αποτέλεσαν την πρώτη σοβαρή προσπάθεια εκπαιδευτικών τομών στα εκπαιδευτικά δρώμενα και στόχευαν στην προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Συνέχεια των παραπάνω μεταρρυθμίσεων αποτελεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, που το ενδιαφέρον της εστιάστηκε για πρώτη φορά στην Τεχνική Επαγγελ-

ματική Εκπαίδευση. Σημαντικές αλλαγές στην εκπαίδευση έλαβαν χώρα και με το Ν. 4653/1930 που μεταξύ των άλλων σημαντικών διατάξεων, προέβλεπε τη σύσταση Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

Με τους αναγκαστικούς νόμους 767/1937 και 2180/1940 διαφαίνεται η ιεραρχική δομή του Ελληνικού δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος και ο συγκεντρωτικός του χαρακτήρας, ενώ με τη μεταρρύθμιση του 1964 (Ν.Δ. 4379/1964) εισάγονται δύο σημαντικές καινοτομίες: η καθιέρωση της δωρεάν εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες και η θεσμοθέτηση της εννιάχρονης υποχρεωτικής φοίτησης, για πρώτη φορά στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1964 χαρακτηρίζεται ως η δυναμικότερη που έλαβε χώρα στην ιστορία του Ελληνικού δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος και συνδέθηκε με τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες της χώρας μας. Με τον Α.Ν. 129/19-6-1967 «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδευσεως» της Κυβέρνησης της δικτατορίας, καταργήθηκαν σχεδόν όλες οι διατάξεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964.

Ακολούθως, με τους νόμους 309/1976 και 576/1977 συνδέεται η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976/1977, κατά την οποία καταβλήθηκε σημαντική προσπάθεια για τον εκσυγχρονισμό του Ελληνικού δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος. Η μεταρρύθμιση αυτή αποτελεί συνέχεια της μεταρρύθμισης του 1964 και άλλαξε σχεδόν όλη τη δομή του Ελληνικού Εκπαιδευτικού συστήματος, έθεσε νέους σκοπούς σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης, καθιέρωσε την εννιάχρονη υποχρεωτική Εκπαίδευση και θεσμοθέτησε την Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση.

Στη συνέχεια επακολούθησε η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1982-1985. Οι κυριότεροι νόμοι της μεταρρύθμισης αυτής είναι ο ν. 1268/1982 «Για τη δομή και λειτουργία των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων», ο ν. 1566/1985 για τη «δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης», ο ν. 1404/1983 που καταργούσε τα ΚΑΤΕΕ και ίδρυε τα Τ.Ε.Ι., ο ν. 1304/1982 που κατάργησε το θεσμό του επιθεωρητή και προέβλεπε το θεσμό του σχολικού συμβούλου, το Π.Δ. 297/1982 που καθιέρωσε το μονοτονικό σύστημα. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1982-1985 παρότι θεωρείται μία από τις σημαντικότερες, χαρακτηρίζεται από τις παραλείψεις που αναφέρονται κυρίως στη μη έκδοση πολλών προεδρικών διαταγμάτων, που θα συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της, αλλά και από τις εξαγγελίες, όπως το Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας και τα Σχολικά Επαγγελματικά Κέντρα, που παρέμειναν μόνον στα σχέδια.

Τέλος, μετά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1982-1985 και μέχρι τις μέρες μας, η διάρθρωση και λειτουργία του Ελληνικού δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος προσδιορίζεται από ένα πλέγμα θεσμικών και άλλων νόμων, νομοθετικών και προεδρικών διαταγμάτων, καθώς επίσης υπουργικών αποφάσεων και εγκυκλίων, που διέπουν με κάθε λεπτομέρεια όλες τις πτυχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σημαντικά νομοθετήματα της περιόδου 1985 μέχρι τις μέρες μας είναι ο ν. 2009/1992 για την κατάργηση των Εκπαιδευτικών από τα περιφερειακά Εκπαιδευτικά Κέντρα, ο ν.

2525/1997 για την ίδρυση των Ολοήμερων Νηπιαγωγείων και Δημοτικών Σχολείων, τη θεσμοθέτηση ενός μόνου τύπου Λυκείου, του Ενιαίου που θα άρχιζε τη λειτουργία του από το σχολικό έτος 1997-98 και την τροποποίηση του συστήματος των εισαγωγικών εξετάσεων για την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τέλος ο ν. 2640/1998 για τη Δευτεροβάθμια Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση.

Καταλήγοντας, πρέπει να επισημάνουμε ότι μέχρι τις μέρες μας, δεν έπαψε να αποτυπώνεται η μεταρρυθμιστική προσπάθεια στο Ελληνικό δημόσιο Εκπαιδευτικό σύστημα προκειμένου να αντιμετωπίσει τα συσσωρευμένα προβλήματα της Ελληνικής Εκπαίδευσης, όπως οι σημαντικές ελλείψεις στην υλικοτεχνική υποδομή, στα σχολικά βιβλία, στα αναλυτικά προγράμματα, στον τρόπο διορισμού και αξιολόγησης των εκπαιδευτικών και στην εισαγωγή των αποφοίτων Λυκείου στην Ανωτάτη Εκπαίδευση (Καραφύλλης, 2002: 178-179).

3. Η Εννοιολογική Προσέγγιση της Οργανωτικής δομής

Η οργανωτική δομή αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα λειτουργίας κάθε οργανισμού και κατά συνέπεια και του σχολικού, συνίσταται μάλιστα από αρχές και κανόνες που προδιαγράφουν και καθορίζουν τις γραμμές εξουσίας και ευθύνης. Παράλληλα, προσανατολίζεται σε συγκεκριμένους στόχους που προκαθορίζονται από την ισχύουσα νομοθεσία (Σαΐτης, 1997: 32). Στους σχολικούς οργανισμούς πέραν από την τυπική οργάνωση που προσδιορίζεται από την οργανωτική δομή, διακρίνουμε και την άτυπη μορφή οργάνωσης, η οποία απορρέει από την αναγκαιότητα των ανθρώπων να ανήκουν σε ομάδες και να αναπτύσσουν παράλληλα κοινωνικές σχέσεις. Η άτυπη αυτή μορφή της οργάνωσης, σε αντίθεση με την τυπική, δεν αποτυπώνεται σε κανένα επίσημο έγγραφο, ούτε απεικονίζεται (Φλώρος, 1993: 223). Έτσι, τα στελέχη της εκπαίδευσης δεν πρέπει να εμμένουν μόνον στην τυπική άσκηση της διοίκησης που κινείται στα όρια της νόμιμης εξουσίας, αλλά και να υπεισέρχονται στις ανεπίσημες επιδιώξεις του προσωπικού του σχολικού οργανισμού που δημιουργούνται από τις άτυπες ομάδες οι οποίες, όπως αναφέραμε, δεν προβλέπονται από την επίσημη οργανωτική δομή (Χυτήρης, 1996: 189-193). Η οργανωτική δομή στους σχολικούς οργανισμούς αποσαφηνίζεται με τα οργανογράμματα τα οποία απεικονίζουν την οργανωτική (τυπική) διάρθρωσή της.

Τα οργανογράμματα είναι η σχηματική απεικόνιση της οργανωτικής δομής ενός οργανισμού, αποτελούν μία «στατική» θεώρηση και καθορίζουν τα διάφορα επίπεδα εξουσίας. Παράλληλα όμως εμπεριέχουν και τη δυναμική διάσταση, η οποία συνδέεται με τις κάθε είδους συγκρούσεις και προβλήματα τα οποία παρουσιάζονται στους οργανισμούς και δεν είναι δυνατόν να αποτυπωθούν από την τυπική οργάνωση. Τα οργανογράμματα παρουσιάζουν δύο μορφές: την οριζόντια και την κάθετη. Η οριζόντια μορφή απεικονίζει την κατανομή έργων-αρμοδιοτήτων, ενώ η κάθετη αντιπροσωπεύει

την ιεραρχική διαβάθμιση της εξουσίας (ιεραρχίας) και υποδηλώνει: ποιος είναι προϊστάμενος τίνος, ή αντίστροφα ποιος αναφέρεται σε ποιον.

Τα οργανογράμματα, κατά συνέπεια, θεωρούνται χάρτες οργάνωσης που απεικονίζουν τη γραφική της παράσταση και συμβάλλουν στην κατανόηση του οργανωτικού κλίματος, στην επικοινωνία και την εποπτεία των διαφόρων βαθμίδων της διοίκησης. Τα οργανογράμματα δείχνουν με πολύ εποπτικό τρόπο την οργανωτική δομή (διοικητικές ενότητες, ιεραρχική κατανομή και λειτουργική σχέση), δηλαδή αποτελούν μια απλουστευμένη γραφική απεικόνιση που εμφανίζουν όλους τους τομείς (ή υποσυστήματα) δράσης και τις γραμμές εξάρτησης και ευθύνης μεταξύ διαφόρων θέσεων (Κωτοίκης, 1998: 34-35).

Η Οργανωτική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος περιλαμβάνει την οργάνωση των σχολικών μονάδων όλων γενικά των βαθμίδων και προδιαγράφει τις σχέσεις που αναπτύσσονται στους σχολικούς οργανισμούς, καθώς επίσης και στα άτομα-μέλη των οργανισμών αυτών κατά τρόπον ώστε να υλοποιούνται οι σκοποί τόσο των εκπαιδευτικών μονάδων, όσο και του ίδιου του εκπαιδευτικού συστήματος.

Το Ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από γραφειοκρατική δομή. Η έννοια της γραφειοκρατίας, σύμφωνα με τον ακαδημαϊκό δάσκαλο Max Weber, θεωρείται ως μια ιδανική μορφή διοίκησης (Κανελλόπουλος, 1991: 20-22) που μεγιστοποιεί την απόδοση με κύρια χαρακτηριστικά: την ορθολογικότητα στη λήψη αποφάσεων, τη συγκέντρωση της εξουσίας, το απρόσωπο στο χώρο της εξουσίας και την οριοθέτηση ρόλων και αρμοδιοτήτων που θα στηρίζονται σε σαφώς καθορισμένους κανόνες (Κόντης, 2001: 433). Αντίθετα, στην εποχή μας η γραφειοκρατία σημαίνει την πολυπλοκότητα, την πολυνομία, την αδράνεια και την έλλειψη ευελιξίας της διοίκησης, καθώς επίσης και την τυπολατρική εφαρμογή της εξουσίας.

Έτσι, κύρια στοιχεία του γραφειοκρατισμού που διέπει το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα είναι: η ιεραρχία, οι κανόνες και κανονισμοί, ο απρόσωπος προσανατολισμός των σχέσεων, η εξειδίκευση και ο καταμερισμός της εργασίας και η υπαλληλική σχέση των στελεχών.

Η οργανωτική δομή, όπως διαφαίνεται, μπορεί να εξυπηρετεί παραδοσιακά το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, συγχρόνως όμως ευθύνεται και για τις ενδεχόμενες αρνητικές της επιπτώσεις, όπως είναι: η δυσλειτουργία, η διοικητική καχεξία, η γραφειοπαθολογία και η συγκεντρωτική της διάταξη.

4. Η εννοιολογική προσέγγιση της διοικητικής δομής

Η διοικητική δομή του Ελληνικού δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος αναφέρεται στη διοίκηση της εκπαίδευσης και διαλαμβάνει γενικότερα τον προγραμματισμό, την οργάνωση, το συντονισμό και τον έλεγχο όλων των παραγόντων της εκπαιδευτικής διαδικασίας, προκειμένου να φθάσει στο καλύτερο επιθυμητό αποτέλεσμα, που εί-

να η όσο το δυνατόν καλύτερη ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης (Ντάνος, 2002: 80). Η διοικητική δομή του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος βασίζεται στο γραμμικό ή ιεραρχικό μοντέλο, που παίρνει τη μορφή της πυραμίδας, στην κορυφή της οποίας ευρίσκεται ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (εθνικό επίπεδο), ενώ στη βάση οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, που ασκούν διοίκηση (επίπεδο σχολικής μονάδας)-(Σαΐτης, 2007: 79-81).

Η διοικητική δομή του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, για να θεωρείται ως αποτελεσματική δεν πρέπει να περιορίζεται μόνον στην πιστή τήρηση και εφαρμογή γραφειοκρατικών κανόνων-νόμων, αλλά παράλληλα να αναφέρεται-επικεντρώνεται στην εσωτερική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, σε σχέση πάντα με το περιβάλλον που συνεισφέρει τις εκπαιδευτικές του λειτουργίες.

Η διοικητική δομή, με τη μορφή της ιεραρχικής πυραμίδας, συγκεντρώνει όλη την ευθύνη της διοίκησης στην κορυφή και για το λόγο αυτό χαρακτηρίζεται από μεγάλη συγκέντρωση αρμοδιοτήτων στην κορυφή της κεντρικής διοίκησης (Αθανασούλα-Ρέππα, 1999: 40-41). Οι διοικητικές αρμοδιότητες μειώνονται όσο προχωρούμε προς τη βάση της πυραμίδας που περιλαμβάνει κυρίως εκτελεστικές αρμοδιότητες και ελάχιστη άσκηση εξουσίας, η οποία περιορίζεται στο επίπεδο μόνο του διευθυντή της εκπαιδευτικής μονάδας (Ανδρέου και Παπακωνσταντίνου, 1994: 137-151).

Πέραν από την παραπάνω διάθρωση της διοικητικής δομής του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, ανάλογα με το περιεχόμενο και το χώρο άσκησης των διοικητικών αρμοδιοτήτων θα μπορούσαμε να προβούμε και στην ακόλουθη διάκριση:

- α) σε κεντρικές υπηρεσίες που οι αρμοδιότητες άσκησης διοίκησης επεκτείνονται σε όλο το εθνικό επίπεδο.
- β) σε Περιφερειακές Υπηρεσίες που είναι επιφορτισμένες με διοικητικές αρμοδιότητες σε επίπεδο περιφέρειας (περιφερειακό και νομαρχιακό επίπεδο)
- γ) σε τοπικό επίπεδο, που η άσκηση διοίκησης εστιάζεται στα πλαίσια των επιμέρους εκπαιδευτικών μονάδων και
- δ) στα συμβούλια, που αποτελούν τμήμα της διοικητικής δομής και ασκούν διοικητικό έργο τόσο σε εθνικό, όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Έτσι, σύμφωνα με τα παραπάνω, συνοπτικά η διοικητική δομή του Ελληνικού δημοσίου εκπαιδευτικού συστήματος αναφέρεται σε τρία επίπεδα:

- α) Εθνικό
- β) Νομαρχιακό
- γ) Τοπικό ή σχολικής μονάδας

Ακόμη, το Εκπαιδευτικό σύστημα είναι εξαιρετικά συγκεντρωτικό, όπως προαναφέραμε, αφού η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ευρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχικής πυραμίδας και συγκεντρώνει τις εξουσίες διοίκησης και διαχείρισης (Σαΐτης, 1992: 201-205). Οι διοικητικές λειτουργίες στο σύνολο

λό τους αποτελούν ένα σύστημα αμιγώς συγκεντρωτικό και ιεραρχημένο που ο έλεγχος ασκείται προς μία μόνον κατεύθυνση, από την κορυφή της ιεραρχίας στη βάση και εξειδικεύεται στα διάφορα ενδιάμεσα πεδία της διοικητικής οργάνωσης. Η μονολιθικότητα της διοικητικής δομής του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος διασφαλίζει εσωτερική ενότητα και συνοχή και λειτουργεί ως μία ιεραρχία αρμοδιοτήτων, οι οποίες εκχωρούνται, εξουσιοδοτικά, από την εκάστοτε κεντρική διοίκηση (Ανδρέου και Παπακωνσταντίνου, 1990: 79-80).

Η διοικητική αποκέντρωση του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος καθίσταται άκρως αναγκαία προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητά του, που πέρα από τα παραπάνω επιβάλλεται και ένεκα της εκτεταμένης μορφής του. Ο βασικός στόχος της διοικητικής αποκέντρωσης πρέπει να είναι η επίλυση των προβλημάτων στο επίπεδο που δημιουργούνται, δηλαδή στην εκπαιδευτική μονάδα, στο επίπεδο Νομού και περιφέρειας, στο εθνικό επίπεδο. Αυτό όμως προϋποθέτει προσδιορισμό αλλά και εκχώρηση αρμοδιοτήτων στα επιμέρους προαναφερόμενα επίπεδα, κατάλληλη υποδομή, διάθεση πόρων, στελέχωση και κατάρτιση τόσο του εκπαιδευτικού, όσο και του διοικητικού προσωπικού.

5. Κριτική θεώρηση του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος

Το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα διέπεται από γραφειοκρατική δομή, η οποία ενώ σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Max Weber θεωρείται ως μία ιδανική μορφή διοίκησης, στην εποχή μας προσλαμβάνει αντίθετα τη μορφή της γραφειοπαθολογίας που παρουσιάζει τα συμπτώματα της πολυπλοκότητας, της πολυνομίας, της αδράνειας, της έλλειψης ευελιξίας στην άσκηση της διοίκησης, καθώς επίσης και της τυπολατρικής εφαρμογής της εξουσίας.

Η γραφειοκρατική οργάνωση του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, θεωρείται καθοριστικός παράγοντας της παιδαγωγικής εκπαιδευτικής διαδικασίας και είναι παράλληλα στενά συνδεδεμένη με τη σημερινή κοινωνική δομή, τη θέση και τις λειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος. Η τάση γραφειοκρατικοποίησης των σύγχρονων κοινωνιών και κατ' επέκταση και των εκπαιδευτικών συστημάτων αποτυπώνει και καταδεικνύει τον απρόσωπο και αλλοτριωτικό χαρακτήρα των ανθρωπίνων σχέσεων και ειδικότερα της διοίκησης, αφού σε καμία περίπτωση δεν συμβάλλει στη δημιουργική επικοινωνία, διδασκαλία, μάθηση και αγωγή, ενώ αντίθετα προωθεί την τυποποίηση και τη διεκπεραίωση προδιαγεγραμμένων διαδικασιών.

Το Ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα προσλαμβάνει την ιεραρχική και εξουσιαστική μορφή, που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ενδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας, με αντίστοιχη απουσία της εκπαιδευτικής διοικητικής αποκέντρωσης. Ως χαρακτηριστικά που συνηγορούν και συγκαταλέγονται στην υιοθέτηση και υλοποίηση ενός

τέτοιου συστήματος διοίκησης και εποπτείας της εκπαιδευτικής θεωρούνται τα ακόλουθα:

- α. Η ομοιόμορφη άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής
- β. Η νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας με αντίστοιχη μόνον συμβουλευτική και μειοψηφική συμμετοχή των εμπλεκόμενων κοινωνικών φορέων.
- γ. Η μονόδρομη διαδικασία που αποτυπώνεται με το ιεραρχικό σχήμα και τους εξουσιαστικούς θεσμούς, όπου όλες οι αποφάσεις κατευθύνονται από την κορυφή της διοικητικής πυραμίδας (κεντρική διοίκηση) προς τη βάση (εκπαιδευτικοί-μαθητές) και
- δ. Η αποτελεσματική εφαρμογή των αποφάσεων της κεντρικής εξουσίας.

Η γραφειοκρατική αυτή δομή (Μάρδας-Βαλκάνος, 2007: 38-40) του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος διασφαλίζει τη διατήρηση και διαίωνασή του και καθιστά δύσκολη έως αδύνατη την ενδεχόμενη δυναμική παρέμβαση για αλλαγές-μεταβολές (Ζαβλανός, 2003: 58), που θα συνέβαλαν στην εναρμόνιση του εκπαιδευτικού συστήματος με τις κρατούσες ανάγκες των καιρών μας (Ανδρέου-Παπακωνσταντίνου, 1990: 89-90).

Πολύτιμη συμβολή στο γραφειοκρατικό κλίμα, κακέκτυπο του γραφειοκρατικού συστήματος (Σαΐτης, 1994: 39-40), που ευρίσκεται σε εναγκαλισμό με το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, μπορεί να αποτελέσει η υιοθέτηση και εφαρμογή από το εκπαιδευτικό σύστημα των σύγχρονων αρχών του Management (Μιχαλόπουλος, 1996: 104-105).

Η αποδοχή των αρχών του σύγχρονου Management (Ζαβλανός, 1998: 17-47) από το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα δίνει αφενός προτεραιότητα στη λειτουργικότητα και την οργάνωση και αφετέρου παρέχει τη δυνατότητα ανάπτυξης δημιουργικών πρωτοβουλιών από τα εκπαιδευτικά στελέχη (Ζαβλανός, 1991: 115-121) με στόχο την αποτελεσματικότητα και την διακριτική ευχέρεια προκειμένου να βρίσκουν τρόπους αποδοτικότερης προσέγγισης, διαχείρισης και επίλυσης των διαφορών προβλημάτων (Κόντης, 2001: 293).

Ακολουθώς, πρέπει να επισημανθεί η ιδιαιτερότητα που διέπει το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, η οποία έγκειται στην παρατηρούμενη αδυναμία του να προσαρμοσθεί στις μεγάλες αλλαγές που έχουν λάβει χώρα στην αγορά εργασίας και στην Ελληνική Οικονομία (Πεσμαζόγλου: 1987).

Στις σημαντικές συνέπειες της καθυστέρησης που διέπουν το εκπαιδευτικό μας σύστημα, είναι οι ακόλουθες:

- α) η έλλειψη οικονομικών πόρων
- β) η παραμονή ελληνικού πνευματικού δυναμικού στην αλλοδαπή
- γ) η έλλειψη αντιστοιχίας των ειδικεύσεων που ζητούνται από την αγορά εργασίας και αυτών που προσφέρονται από τα Ιδρύματα Ανωτάτης Εκπαιδύσεως, με

αποτέλεσμα ένα μεγάλο ποσοστό πτυχιούχων να μαστίζεται από την ανεργία (Ανδρέου, 1999: 28). Παράλληλα με τις παραπάνω συνέπειες που συνθέτουν ένα προβληματικό εκπαιδευτικό σύστημα και το συνταγματικό πλαίσιο της παιδείας δεν είναι απαλλαγμένο από αντινομίες, αφού συχνά επιζητεί ισορροπίες στις ευαίσθητες σχέσεις που αναφέρονται ανάμεσα στο κράτος και στην εκπαίδευση (Σκουρής, 1995: 17).

Συνεπώς, το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να αποκτήσει εύκαμπτη οργανωτική και διοικητική δομή για να μπορεί να εναρμονίζεται εύκολα και γρήγορα στο δυναμικό χαρακτήρα της σημερινής κοινωνίας (Ζαβλανός, 1999: 338-342). Μια τέτοια μορφή του εκπαιδευτικού συστήματος αντιδιαστέλλεται με το συγκεντρωτικό του χαρακτήρα και με την αυστηρή ιεραρχική δομή που συντείνει στην ενδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας και στην ενθάρρυνση και ανάπτυξη του γραφειοκρατικού κλίματος (Ανδρέου-Παπακωνσταντίνου, 1994: 203-204).

6. Επίλογος-Συμπεράσματα

Το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα έχει μία πολύπλευρη αποστολή η οποία ενδεχόμενα μπορεί να αναδείξει πιο ευέλικτη και ευλύγιστη τόσο την οργανωτική, όσο και τη διοικητική του δομή με περαιτέρω επιδίωξη την αμοιβαία επιτυχία των στόχων του που θα συμβάλουν στην παραγωγικότητα και στην αποτελεσματικότητά του. Η πολύπλευρη αποστολή του επισκιαζεται από έντονο συγκεντρωτισμό και γραφειοκρατική δομή, που αποτελεί κακέκτυπο του γραφειοκρατικού συστήματος. Η προσήλωση και εμμονή σε διαδικαστικούς τύπους και κανόνες οδηγεί τις περισσότερες φορές στην εγκατάλειψη της ουσίας και σε περιορισμό της δράσης και της ανάπτυξης πρωτοβουλιών.

Επιπλέον, η αυστηρή ιεραρχική δομή του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος οδηγεί στη συγκέντρωση όλων των εξουσιών στην κεντρική διοίκηση. Η διοικητική αποκέντρωση αποτελεί άμεση αναγκαιότητα για το εκπαιδευτικό σύστημα και συνδέεται με την εκχώρηση και μεταφορά ουσιαστικών αρμοδιοτήτων σε επίπεδο περιφέρειας, νομού, εκπαιδευτικής μονάδας, αλλά και με τη διάθεση πόρων και την ανάλογη στελέχωση και κατάρτιση εκπαιδευτικού και διοικητικού προσωπικού. Επιπλέον, σε επίπεδο σχολικής μονάδας πρέπει να ληφθούν υπόψη οι σύγχρονες τάσεις-θεωρίες του management και ο διευθυντής της να διαδραματίζει ρόλο manager-ηγέτη.

Ακόμη, η πολυνομία, οι αντιφάσεις και επικαλύψεις της νομοθεσίας λόγω έλλειψης κωδικοποίησης, δημιουργούν μία χαοτική κατάσταση, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, στην εκπαιδευτική νομοθεσία που επιδρά άμεσα στην άσκηση της, ενώ παράλληλα συντελεί στη διατήρηση και ενίσχυση του συγκεντρωτισμού του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος. Η κωδικοποίηση κατά συνέπεια της εκπαιδευτικής νομο-

θεσίας θα μπορούσε να συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στην αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος.

Τέλος, η οργανωτική και διοικητική του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, πρέπει να παύσουν να χαρακτηρίζονται από έντονο συγκεντρωτισμό και γραφειοκρατικό-γραφειοπαθολογικό κλίμα που οδηγεί στην εγκατάλειψη της ουσίας και ενθάρρυνση της τυπολατρίας. Η άνθιση και αναβάθμιση του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος σχετίζεται άμεσα με τον επαναπροσδιορισμό των στόχων και σκοπών του, που θα οδηγήσουν στην απόκτηση οράματος και όχι να στοχεύουν σε περιστασιακές βελτιώσεις, προσαρμογές, αναπροσαρμογές, εμβληματικές λύσεις που μόνον ευκαιριακό χαρακτήρα έχουν.

Συμπερασματικά, το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να διαπνέεται από παιδαγωγικό-ανθρωποκεντρικό όραμα και να συμπορεύεται με τις σύγχρονες κρατούσες ανάγκες και τις παραδοσιακές αξίες.

Βιβλιογραφία

- Αθανασούλα-Ρέππα Α., (1999), Η Δευτεροβάθμια Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση και η περιφερειακή της διάσταση στην Ελλάδα (1980-1991), Εκδ. Έλλην, Αθήνα.
- Ανδρέου Α., Παπακωνσταντίνου Γ., (1990), Οργάνωση και διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Θεωρητική προσέγγιση και ιστορική επισκόπηση, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
- Ανδρέου Α., Παπακωνσταντίνου Γ., (1994), Εξουσία και οργάνωση-διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Εκδ. «Νέα Σύνορα» εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.
- Ανδρέου Α., (1999), Θέματα Οργάνωσης και Διοίκησης της Εκπαίδευσης και της σχολικής Μονάδας, Εκδ. «Νέα Σύνορα» εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.
- Ζαβλανός Μ., (1991), Οργάνωση και Διοίκηση, τόμ. Β΄, Εκδ. Έλλην, Αθήνα.
- Ζαβλανός Μ., (1998), Μάνατζμεντ, Εκδ. Έλλην, Αθήνα.
- Ζαβλανός Μ., (1999), Οργανωτική Συμπεριφορά, Εκδ. Έλλην, Αθήνα.
- Ζαβλανός Μ., (2003), Η Ολική ποιότητα στην Εκπαίδευση, Εκδ. Αθ. Σταμούλης, Αθήνα.
- Ζαβλανός Μ., (2006), Η ποιότητα στις Παρεχόμενες Υπηρεσίες και τα Προϊόντα, Εκδ. Αθ. Σταμούλης, Αθήνα.
- Κανελλόπουλος Χ., (1991), Οργανωτική Συμπεριφορά, 2^η Έκδοση, Αθήνα.
- Καραφύλλης Α., (2002), Νεοελληνική Εκπαίδευση. Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, Εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Κόντης Θ., (2001), Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, 3^η Έκδοση, Αθήνα.
- Κοντονής Α., (1997), Το Νεοελληνικό Σχολείο και ο Πολιτικός Ρόλος των Παιδαγωγικών Συστημάτων, Εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Κουλουγλιώτης Ν., Μιχαλακόπουλος Γ., (1989), Φιλοσοφικές και Κοινωνικές Αρχές της Εκπαίδευσης, Εκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα.
- Κωτσίκης Β., (1998), Εκπαιδευτικά Συστήματα. Οργάνωση και Διοίκηση. Συστημική Προσέγγιση, Εκδ. Έλλην, Αθήνα.
- Μάρδας Γ., Βαλκάνος Ε., (2007), Διοικητική-Οικονομική-Κοινωνική Οργανισμών και Επιχειρήσεων. Δημόσιος και Ιδιωτικός Τομέας. Κοινωνική, Πολιτική και θεσμικό Πλαίσιο φορέων, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Μιχαλόπουλος Α., (1996), Το Μοντέλο του Maslow στη Σχολική Οργάνωση. (Η ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών του προσωπικού της Σχολικής Εκπαίδευσης από την άσκηση του έργου τους. Εμπειρική Μελέτη, Αθήνα).

- Ντάνος Α., (2002), *Οργανωτικές και Διοικητικές Δομές της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα.*
- Πεσμαζόγλου Σ., (1987), *Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985. Το ασύμπτωτο μιας σχέσης, Αθήνα.*
- Σαΐτης Χ., (1992), *Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης. Θεωρία και Πράξη, Αθήνα.*
- Σαΐτης Χ., (1994), *Βασικά θέματα της Σχολικής Διοίκησης. Προσέγγιση στη Διοικητική σκέψη με τη Μέθοδο των case studies, Αθήνα.*
- Σαΐτης Χ., (2007), *Οργάνωση και Λειτουργία των Σχολικών Μονάδων, Αθήνα.*
- Σαΐτης Χ., (2007), *Ο Διευθυντής στο Σύγχρονο Σχολείο, Από τη θεωρία...στην πράξη, Αθήνα.*
- Σβορώνος Ν., (1992), *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.*
- Σκουρής Β., (1995), *Δίκαιο της Παιδείας, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.*
- Φλώρος Χ., (1993), *Σύγχρονη Διοικητική των Επιχειρήσεων. (Modern business management), Εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα.*
- Χατζηστεφανίδης Θ., (1986), *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986), Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.*
- Χυτήρης Λ., (1996), *Οργανωσιακή Συμπεριφορά. Η ανθρώπινη συμπεριφορά σε Οργανισμούς και Επιχειρήσεις, Εκδ. Interbooks, Αθήνα.*

Σκοπός και Στόχοι της Επιστημονικής Επετηρίδας

Η *Επιστημονική Επετηρίδα Εφαρμοσμένης Έρευνας (ΕΕΕΕ)*, αποτελεί την επίσημη Επιστημονική Επετηρίδα του ΤΕΙ Πειραιά στην οποία μπορούν να δημοσιεύονται πρωτότυπες ερευνητικές εργασίες μετά από αξιολόγηση (συνήθως, 2 κριτών) με θεματικό αντικείμενο σε μια από τις περιοχές των Μηχανικών Επιστημών και Τεχνολογίας, της Φυσικής, των Μαθηματικών, των Τεχνών, των Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών (Ιστορικά, Κοινωνικά, Νομικά) και την επιστήμη Διοίκησης και Οικονομίας. Στόχοι της ΕΕΕΕ είναι, αφενός η παρουσίαση νέων ερευνητικών αποτελεσμάτων, μεθόδων, ή (και) αναλύσεων, αφετέρου δε η δημιουργία μιας νέας πηγής επιστημονικής πληροφόρησης χρήσιμης στην εφαρμοσμένη, κυρίως, έρευνα. Η ΕΕΕΕ εκδίδεται σε δύο τεύχη, το τεύχος Ι περιλαμβάνει τις εργασίες στις θετικές επιστήμες και την τεχνολογία και το τεύχος ΙΙ εργασίες στις κοινωνικές, ανθρωπιστικές και οικονομικές επιστήμες.

Οδηγίες προς τους Συγγραφείς

Η ΕΕΕΕ δέχεται προς αξιολόγηση για δημοσίευση πρωτότυπες ερευνητικές εργασίες γραμμένες στην Ελληνική, ή στην Αγγλική, που δεν έχουν δημοσιευθεί ούτε βρίσκονται υπό κρίση σε άλλο μέσο. Μια πρωτότυπη εργασία είναι δημοσιεύσιμη στην ΕΕΕΕ εφόσον πρόκειται για εργασία που αποδειγμένα προσθέτει στην επιστημονική γνώση. Για τον λόγο αυτό η εργασία οφείλει να αναπτύσσει με πληρότητα την επιστημονική σκέψη και εξέλιξη του εξεταζόμενου θέματος, αναφερόμενη εισαγωγικά στην υπάρχουσα (κατά κύριο λόγο πρόσφατη) βιβλιογραφία, αλλά και σε άλλα αποδεικτικά στοιχεία.

Η υποβολή πρωτότυπων εργασιών προς δημοσίευση στην ΕΕΕΕ γίνεται σύμφωνα με τους εξής γενικούς κανόνες. Κάθε εργασία υποβάλλεται προς κρίση στη Γραμματεία της ΕΕΕΕ (Θηβών 250 & Π. Ράλλη, 12244 Αιγάλεω) σε **τρία (3) αντίγραφα**. Μετά την αξιολόγηση των κριτών, η εργασία που κρίνεται δημοσιεύσιμη επιστρέφεται μαζί με τις εκθέσεις των κριτών στον υπεύθυνο συγγραφέα ο οποίος, αφού προβεί στις υποδεικνυόμενες από τους κριτές σχετικές διορθώσεις ή αλλαγές, υποβάλλει μέσα σε χρονικό διάστημα **τριών (3) μηνών** από τη γνωστοποίηση προς αυτόν των εκθέσεων των κριτών, ξανά στη Γραμματεία της ΕΕΕΕ την εργασία στην τελική της μορφή, πάλι σε **τρία (3) αντίγραφα**, προς δημοσίευση. Στην τελική αυτή φάση ο συγγραφέας οφείλει να παραδώσει μαζί με τα 3 αντίγραφα όλης της εργασίας του (κάθε ένα αντίγραφο περιλαμβάνει Κείμενο, Πίνακες, Γραφικές Παραστάσεις, Φωτογραφίες, Λεζάντες Πινάκων, Λεζάντες Γραφικών Παραστάσεων, Λεζάντες Φωτογραφιών) και ένα CD-ROM, που περιέχει ένα ακριβές αντίγραφο της εργασίας του (σε αρχείο **Word97**, ή νεότερο) καθώς και όλα τα υπόλοιπα αρχεία χωριστά σε ηλεκτρονική μορφή (οι τύποι αρχείων δίνονται σε σχετική παράγραφο παρακάτω).

Υποχρεωτικά, κάθε εργασία που υποβάλλεται στην ΕΕΕΕ προς αξιολόγηση πρέπει να συνοδεύεται με επιστολή υπογεγραμμένη από τον υπεύθυνο συγγραφέα που δηλώνει, ότι **η εργασία με τίτλο «...», κατά το παρελθόν, δεν έχει δημοσιευθεί ούτε έχει υποβληθεί προς αξιολόγηση σε άλλο μέσο**. Απουσία σχετικής επιστολής έχει σαν αποτέλεσμα τη μη προώθηση για αξιολόγηση της συγκεκριμένης εργασίας.

Σημειωτέον, ότι κάθε υποβληθείσα προς κρίση εργασία δεν επιστρέφεται στον υπεύθυνο συγγραφέα, πλην της περιπτώσεως που σχετική αίτηση έχει κατατεθεί στη Γραμματεία κατά την αρχική υποβολή. Επίσης, για λόγους αρχειοθέτησης, καλούνται οι συγγραφείς όπως συνυποβάλλουν με την κατάθεση προς αξιολόγηση της εργασίας τους και σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα.

Διαμόρφωση περιεχομένου υποβαλλόμενης εργασίας

• **Δομή Κειμένου.** Το κείμενο να είναι γραμμένο, σε λευκό χαρτί A4 (στη μία πλευρά), διπλό διάστιχο, μονόστηλο, αφήνοντας αρκετό πλευρικό χώρο δεξιά και αριστερά της σελίδας για υποδείξεις από τους κριτές, κατά προτίμηση, με χαρακτηριστές Times New Roman 12 pts. (πλην του τίτλου, των ονομάτων και διευθύνσεων των συγγραφέων, της περίληψης και τέλος των γραμμάτων στις λέξεις κλειδιά και στις λεζάντες). Η εργασία δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 20 σελίδες στις οποίες συμπεριλαμβάνονται τα διαγράμματα, η βιβλιογραφία και οι πίνακες ενώ το κείμενο της εργασίας δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 6.500 λέξεις. Κατά την συγγραφή να ακολουθείται η εξής σειρά παρουσίασης των ενότητων της εργασίας: *Τίτλος, Συγγραφέας, Διεύθυνση συγγραφέα, Περίληψη, Λέξεις κλειδιά, Κύριο κείμενο εργασίας, Ευχαριστίες (π.χ. προς χορηγούς), Παραρτήματα, Βιβλιογραφία, Περίληψη στα Αγγλικά, Διαγράμματα-Εικόνες και Πίνακες, Λεζάντες Διαγραμμάτων-Εικόνων και Πινάκων.*

• **Σύστημα Μονάδων, Μαθηματικά Σύμβολα και τύποι.** Κατά την παρουσίαση μεγεθών που εκφράζονται με διαστάσεις και γενικά σε τεχνικά θέματα οι συγγραφείς οφείλουν να χρησιμοποιούν το **Διεθνές Σύστημα Μονάδων (S.I.)**.

Είναι όμως δυνατόν, εφόσον έχει επικρατήσει ή συνηθίζεται διαφορετικά, να παραθέτονται επιπροσθέτως, μέσα σε παρενθέσεις, οι τιμές μεγεθών εκφρασμένες σε μονάδες άλλου Συστήματος Μονάδων. Κλασματικές παραστάσεις πρέπει να αποδίδονται χωρίς τη γραμμή του κλάσματος, αλλά με τον αριθμητή, μετά διάστημα και στη συνέχεια τον παρανομαστή υψωμένο στην (-1) δύναμη). Έτσι γράφεται: $m\ s^{-1}$ και όχι m/s , ή ms^{-1} . Ρίζες παραστάσεων ή αριθμών πρέπει να αποδίδονται ως εξής: Κλείνεται η παράσταση μέσα σε παρενθέσεις και στην συνέχεια υψώνεται στη (θετική ή αρνητική, μορφής δεκαδικού αριθμού) δύναμη που αποδίδει τη ρίζα. Προκειμένου για ρίζες αριθμών δεν είναι υποχρεωτικό να χρησιμοποιηθούν παρενθέσεις. Όλοι οι μαθηματικοί χαρακτήρες ή σύμβολα που χρησιμοποιούνται σε μια εργασία πρέπει να ερμηνεύονται μέσα στο κείμενο υποχρεωτικά. Όλα τα έχοντα διαστάσεις μεγέθη που εμφανίζονται σε μαθηματικές εξισώσεις, ή ξέχωρα, πρέπει να αποδίδονται στις σωστές τους διαστάσεις.

• **Τίτλος Εργασίας, Όνομα, Θέση και Διεύθυνση κάθε Συγγραφέα.** Ο τίτλος της εργασίας πρέπει να είναι βραχύς και εννοιολογικά να αποδίδει πιστά το θέμα της εργασίας. Χημικές ενώσεις, ή μαθηματικοί τύποι δεν πρέπει να εμφανίζονται στον τίτλο. Στην περίπτωση που η εργασία αφορά συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, πρέπει να αναγράφεται (στον τίτλο) το όνομα της περιοχής. Εκτός του ονόματος, της θέσης και της διεύθυνσης, στοιχεία που αφορούν κάθε μέλος της επιστημονικής ομάδας, θα πρέπει να αναγράφεται, υποχρεωτικά, η τηλεφωνική και ηλεκτρονική διεύθυνση του υπεύθυνου συγγραφέα (το άτομο που εμφανίζεται να εκπροσωπεί την επιστημονική ομάδα), αν βέβαια διαθέτει fax και e-mail. Τα ονόματα των μελών μιας επιστημονικής ομάδας παραθέτονται αριθμημένα με τη σειρά που εμφανίζονται στην εργασία, με διαδοχικούς αριθμούς στο τέλος του επωνύμου. Για παράδειγμα, Jones⁽¹⁾ K.L., Petridis⁽²⁾, P.R. Επιπλέον, για να ξεχωρίζει, το επώνυμο του υπεύθυνου συγγραφέα φέρει υπογράμμιση.

• **Περίληψη.** Η ύπαρξη Περίληψης στην αρχή κάθε εργασίας είναι υποχρεωτική. Η Περίληψη, που δεν πρέπει να ξεπερνά τις **250 λέξεις**, είναι μια σύντομη αλλά πλήρης παρουσίαση των βασικών σημείων/μεθόδων/αποτελεσμάτων που προκύπτουν ή αποδίδουν κάθε εργασία. Στην Περίληψη δεν πρέπει να υπάρχουν βιβλιογραφικές αναφορές, ή επανάληψη του τίτλου. Κάθε εργασία γραμμένη στα Ελληνικά, πρέπει να συνοδεύεται από μια **Περίληψη** 100-150 λέξεων, γραμμένη στα Αγγλικά, επιπλέον της κανονικής Περίληψης στα Ελληνικά. Η Περίληψη αυτή τοποθετείται αμέσως μετά τη Βιβλιογραφία.

• **Λέξεις Κλειδιά.** Επιλέξτε 5-6 λέξεις που στοιχειοθετούν, αναφέρονται ή και εκφράζουν εννοιολογικά τμήματα της εργασίας, εξαιρουμένων αυτών του τίτλου.

• **Κείμενο.** Το κείμενο (γραμμένο με **Word97**, ή νεότερη έκδοση) κάθε εργασίας χωρίζεται σε ενότητες και κάθε ενότητα σε υπο-ενότητες, όλες με **έντονους** τίτλους αριθμημένους διαδοχικά και φερόμενους σε μια γραμμή, που χωρίζεται με διάστημα από την αμέσως επόμενη παράγραφο. Η Εισαγωγή αποτελεί την πρώτη ενότητα του κυρίως κειμένου, έτσι, σημειώνεται: **1. Εισαγωγή.** Στην Εισαγωγή παραθέτονται: (α) Αναφορές στη (πρόσφατη κυρίως) βιβλιογραφία, που καλύπτουν πλήρως το υπάρχον επιστημονικό υπόβαθρο το σχετιζόμενο με το γνωστικό αντικείμενο της προς δημοσίευση εργασίας. (β) Οι λόγοι που υποστηρίζουν και αναδεικνύουν το επιστημονικά «χρήσιμο», «πρωτότυπο», ή «καινοτόμο» της εργασίας, πάντοτε σε σχέση με τις προηγούμενες προσπάθειες. Οι υπο-ενότητες, εφόσον υπάρχουν, αριθμούνται διαδοχικά με πρώτο τον αριθμό της ενότητας, τελεία και στη συνέχεια τον αριθμό της υπο-ενότητας. Σε κάθε εργασία, πρέπει να συμπεριλαμβάνεται μια τελευταία ενότητα στην οποία να αναφέρονται τα συμπεράσματα από τα προκύπτοντα αποτελέσματα, καθώς και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα και ανάπτυξη με στόχο τη βελτίωση των μεγεθών. Όταν στο κείμενο γίνεται παρουσίαση μαθηματικών εξισώσεων ή τύπων, θα πρέπει να χρησιμοποιείται ο MS Equation Editor (διαθέσιμος σε όλες τις εκδόσεις του προγράμματος γραφής κειμένου **Word**).

• **Ευχαριστίες.** Στη θέση αυτή αναφέρονται όσοι συνεισέφεραν, με κάθε τρόπο, στην πραγμάτωση του ερευνητικού έργου, αποτέλεσμα του οποίου είναι η προς δημοσίευση εργασία.

• **Παραρτήματα.** Μακροσκελείς μαθηματικές αποδείξεις, αναλύσεις που ενδιαφέρουν αποκλειστικά τους πλέον ειδικούς ή αναλυτικό υλικό υποστήριξης θέσεων στο κείμενο κάθε εργασίας πρέπει να τοποθετείται με τη μορφή Παραρτήματος, ενός ή και περισσότερων, με διαδοχική ονομασία, π.χ. Παράρτημα Α, Παράρτημα Β, κ.ο.κ. Εξισώσεις, εικόνες, γραφήματα, πίνακες κλπ στοιχεία αριθμούνται διαδοχικά, φέροντας το γράμμα του παραρτήματος στο οποίο έχουν ενσωματωθεί. Πίνακας Α.1, Πίνακας Α.2, Εικόνα Β.1, κ.ο.κ..

• **Βιβλιογραφία ή Κατάλογος Βιβλιογραφικών Αναφορών.** Όλες οι βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον αυτές που υπάρχουν στο κείμενο κάθε εργασίας, πρέπει να καταχωρούνται αλφαβητικά, με βάση το επώνυμο του πρώτου συγγραφέα σε κατάλογο υπό τον τίτλο **Βιβλιογραφία**, που καταχωρείται μετά τα Παραρτήματα αν υπάρχουν, διαφορετικά αμέσως μετά την τελευταία ενότητα του κειμένου. Πριν την υποβολή προς αξιολόγηση, κάθε εργασία πρέπει να ελέγχεται για την ορθότητα εμφάνισης της κάθε αναφοράς, τόσο ως προς τα ονόματα των συγγραφέων και του έτους δημοσίευσης, όσο και ως προς την παρουσίαση στην Βιβλιογραφία. Για την ορθή αναφορά με σύντμηση του τίτλου προκειμένου περί διεθνών επιστημονικών περιοδικών, υπάρχει σχετικός πίνακας με τα ονόματα των περιοδικών στο *World List of Scientific Periodicals, 4th Edition*. Όλες οι εργασίες που υποβάλλονται προς αξιολόγηση στην ΕΕΕΕ πρέπει να ακολουθούν τους εξής κανόνες συγγραφής για αναφορές στη βιβλιογραφία:

Παραδείγματα περιπτώσεων αναφορών γενομένων μέσα στο κείμενο

- Thompson (1990), ή (Thompson, 1990), αν είναι ένας μόνο συγγραφέας.
- Thompson and Clog (1996), ή (Thompson and Clog, 1996), αν είναι δύο οι συγγραφείς.
- Thompson et al. (1997), ή (Thompson et al., 1997), αν είναι πάνω από δύο οι συγγραφείς.
- Thompson, 1990; Thompson and Clog, 1996; Thompson et al., 1997), αν γίνονται αναφορές σε πάνω από δύο εργασίες.
- (Thompson, 1990a; 1990b), αν αναφέρονται δύο ή περισσότερες εργασίες του ίδιου συγγραφέα.

Παραδείγματα δομής παρουσίασης καταχωρημένων στο Βιβλιογραφικό Κατάλογο αναφορών.

- **Δημοσίευση σε Επιστημονικό Περιοδικό.** Επώνυμο και αρχικά κάθε συγγραφέα, έτος δημοσίευσης, τίτλος εργασίας, *Πλήρης τίτλος του περιοδικού*, **αριθμός τόμου/αριθμός τεύχους**, σελίδες (από-μέχρι) στο τεύχος δημοσίευσης.

Για παράδειγμα:

Thompson D.C., Clog R., and Batman A.Q. (1997). Global and diffuse solar irradiance models. *Solar Energy*, **23/5**, 208-216.

- **Από σελίδες βιβλίου.** Επώνυμο, και αρχικά κάθε συγγραφέα, έτος έκδοσης, Τίτλος βιβλίου, σελίδες στο βιβλίο (από-μέχρι), Αριθμός Έκδοσης, Όνομα και πόλη εκδοτικού οίκου.

Για παράδειγμα:

Duffie J.A., and Beckman W.A. (1991), *Solar Engineering of Thermal Processes*, pp. 68-83, 2nd Edition, Wiley Interscience, N.Y.

- **Ανακοίνωση σε Συνέδριο.** Όνομα, και αρχικά κάθε συγγραφέα, (έτος Συνεδρίου), Τίτλος ανακοίνωσης, Τίτλος τόμου Πρακτικών, Όνομα αυτού (-ών) που είχε την επιμέλεια της έκδοσης του τόμου των Πρακτικών (από-μέχρι), μέρος που έλαβε χώρα το Συνέδριο.

Για παράδειγμα:

Marble D.G. (1987). UV-B induced human tissue disorders. In *Proceedings of Solar Energy World Congress*, Homsted H. and Elbow K. (Eds), pp. 1256-1265, Ithaki, Greece.

- **Εικόνες, Γραφήματα, Πίνακες.** Κάθε εικόνα, γράφημα ή πίνακας που υπάρχει στην εργασία, πρέπει υποχρεωτικά, να αναφέρεται και μέσα στο κείμενο. Οι εικόνες, τα γραφήματα και οι πίνακες που αναφέρονται στην εργασία παροδίδονται κατά το στάδιο της αξιολόγησης σε **δύο μορφές**:

(α) **Εκτυπωμένα** σε ανάλογο άριστης ποιότητας χαρτί (κάθε περίπτωση σε ξεχωριστή σελίδα, με τη λεξάντα στο κάτω μέρος της σελίδας) και τοποθετούμενα σε κάθε αντίγραφο της εργασίας, διαδοχικά, αμέσως μετά τη Βιβλιογραφία.

(β) **Σε μορφή ηλεκτρονικών αρχείων**, ένα αρχείο για κάθε γράφημα, εικόνα ή πίνακα (**μόνον αρχεία pcx, jpg, cif, xls, tif, org, cdr γίνονται δεκτά**).

Το μέγεθος και οι φυσικές διαστάσεις των εικόνων, γραφημάτων και πινάκων πρέπει να είναι κατάλληλο και ανάλογο του μεγέθους των γραμμάτων/αριθμών που έχουν χρησιμοποιηθεί σ' αυτά. Επιπλέον, οφείλουν να είναι ευανάγνωστα και μετά την σμίξρυνση (περίπου 50%) που θα υποστούν κατά την εκτύπωση στην ΕΕΕΕ. Όλα τα γραφήματα, κλπ. πρέπει να αριθμούνται κατά κατηγορία, με τη σειρά εμφάνισης και παρουσίασης στο κείμενο, συνοδευόμενα από τη σχετική λεξάντα.

- **Λεξάντες.** Κάθε γράφημα, εικόνα, πίνακας συνοδεύεται από μια επεξηγηματική λεξάντα, που συνοδεύει το εκτυπωμένο αντίγραφο του γραφήματος κλπ., τοποθετούμενη στο κάτω μέρος της σελίδας. Επιπροσθέτως, παραδίδεται ένα CD-ROM με όλες τις λεξάντες αριθμημένες κατά σειρά εμφάνισης στο κείμενο για κάθε κατηγορία ξεχωριστά (π.χ. κατηγορία εικόνες, κατηγορία γραφήματα, κατηγορία πίνακες), σε μορφή ηλεκτρονικού αρχείου *.doc (**Word97** ή νεότερο). Έτσι, σε κάθε περίπτωση εμφανίζονται: Σύντμηση ονομασίας κατηγορίας, τελεία, αριθμός, τελεία και στη συνέχεια η αντίστοιχη λεξάντα. Για παράδειγμα: Fig. 1. Model simulation results vs. measurements of daily diffuse solar irradiance. Πίνακας 1. Ένταση διάχυτης ηλιακής ακτινοβολίας για κάθε ώρα και ημέρα κατά το μήνα Ιούλιο 1999, σε $W m^{-2}$.

- **Λοιπά Συνοδευτικά Στοιχεία Υποστήριξης.** Εργασίες που πραγματεύονται εξειδικευμένες περιπτώσεις ή μεγάλης έκτασης αναλύσεις, που αποτελούν συνέχεια άλλων, θα πρέπει να συνοδεύονται, κατά το πρώτο στάδιο της υποβολής τους στην ΕΕΕΕ, με κατάλληλου περιεχομένου υλικό υποστήριξης (π.χ. αντίγραφα εσωτερικών δημοσιεύσεων, αναφορών, εργασιών, άρθρων υπό δημοσίευση, κλπ.) που δεν είναι εύκολα διαθέσιμο στον ευρύτερο επιστημονικό χώρο. Το υλικό αυτό θα βοηθήσει τους αξιολογητές στην κρίση της εργασίας.

• **Διαδικασία Υποβολής Θετικά Αξιολογημένης Εργασίας (τελική φάση).** Μέσα σε χρονικό διάστημα **τριών (3) μηνών** από την παραλαβή της έκθεσης αξιολόγησης των κριτών, ο υπεύθυνος συγγραφέας, αφού προβεί στις σχετικές αλλαγές ή και αναθεωρήσεις που προτείνονται (αν προτείνονται) από τους κριτές, οφείλει να παραδώσει ή να στείλει επί αποδείξει στην Γραμματεία της ΕΕΕΕ τα εξής:

1. **Τρία (3) πλήρη αντίγραφα** της αναθεωρημένης εργασίας, πάντα σύμφωνα με τις υποδείξεις των κριτών. Όλες οι αλλαγές ή και αναθεωρήσεις, πρέπει να σημειώνονται και να υποδεικνύονται μέσα στο κείμενο, όπου έχουν γίνει, σε όλα τα αντίγραφα. Κάθε αντίγραφο πρέπει να συνοδεύεται και από μία εκτενή περίληψη 1000-1500 λέξεων στα Αγγλικά.
2. **Ένα CD-ROM** με όλα τα σχετικά αρχεία (κειμένων και γραφικών), σύμφωνα με τις οδηγίες συγγραφής.
3. **Υπογεγραμμένη** (από τον υπεύθυνο συγγραφέα) **Επιστολή**, στην οποία να δηλώνεται η αποδοχή της αξιολόγησης των κριτών, καθώς και ότι η τελική αναμόρφωση της υποβαλλόμενης αναθεωρημένης εργασίας έγινε σύμφωνα προς όλες τις γενόμενες από τους κριτές υποδείξεις. Σε περίπτωση που η αξιολόγηση κριτή δεν γίνεται αποδεκτή από τον υπεύθυνο συγγραφέα κρινόμενης εργασίας, αυτός (ο συγγραφέας) οφείλει όπως προσκομίσει (εντός του προβλεπόμενου διαστήματος των τριών μηνών από την κοινοποίηση της σχετικής έκθεσης) κατάλληλα και αναγνωρισμένου κύρους αποδεικτικά στοιχεία, με τα οποία ουσιαστικά αναιρούνται ή αντικρούονται ως αβάσιμες, οι υποδεικνυόμενες στην αξιολόγησή του κριτή ενέργειες.

Υποβολή εργασίας εκτός της ανωτέρω διαδικασίας δεν γίνεται δεκτή, ενώ αυτομάτως παύει η προώθηση της εν λόγω εργασίας προς δημοσίευση.

Aims and Scope of the Scientific Journal

Journal of Applied Research Review (JARR), the official journal of the Technological Education Institute of Piraeus, is devoted to the presentation of properly judged (two referees, usually) original papers. Papers in the areas of Engineering, Physics, Mathematics, Arts, Social Sciences and Humanities handling in any way administrative, economic, historical, and political aspects are welcome. Main aims of JARR are to provide a scientific understanding of novel results or analysis, and to serve as a source of information on research and development in these fields. The JARR is published in two volumes, Volume I includes papers from Sciences and Technology in the area of Engineering and Volume II includes papers in the area of Economics, Business Social Sciences and Education.

Instructions for Authors

JARR welcomes manuscripts, not previously published in any other journal, written in Greek, or English (authors of articles written in English whose native tongue is not English are advised to have their manuscripts edited by someone skilled in English prior to submission). An acceptable manuscript must reflect a thorough knowledge and review of the relevant literature indicated by references to prior publications, or presentations.

Manuscripts must be submitted in the format outlined below. Originally, **Three (3) copies must be delivered to the Editorial Office** (Journal of Applied Research, TEI of Piraeus, 250 Thion & P. Ralli Avenue, 12244 Aegaleo, Greece). After approval and **within a 3month period** from official notification of acceptance, **three (3) revised copies are delivered to the Editorial Office** accompanied by a CD-ROM containing an identical copy of the manuscript (**Word97** or later), as well as all illustration and caption files. Note that unless requested at submission, the Editorial Office will not return the original manuscripts, or disks to the authors at any stage of the process. Every submitted manuscript must be accompanied by a covering letter stating that the manuscript neither has been published in nor submitted to a journal previously. In addition, a short C.V. of the authors involved is welcome at submission.

Manuscript Format

• **Manuscript Layout.** All copies of the manuscript must be **double-spaced, single-column**, on one side of A4 white sheets of paper, leaving ample left and right margins, preferably using 12 pts Times New Roman characters on main text (smaller size for **Affiliation, Abstract, key words** and **captions**, accordingly). Maximum manuscript length should be kept at less than 20 pages (all pages numbered consecutively) including diagrams, references and tables, with text not exceeding 6500 words. The structure of typed manuscript must follow the order: *Title, Authors (s), Affiliations, Abstract, Key words, Text, Acknowledgements, Appendix, References, Illustrations, Captions.*

• **Units of Measure, Mathematical symbols and Formulae.** Authors of technical papers are strongly advised to use S.I. units throughout their work, providing alternate units in parentheses for convenience, when necessary. When writing fractions, please use negative exponents rather than the fraction sign/ and leave space between symbols, e.g. $m\ s^{-1}$, not ms^{-1} or m/s . Where showing roots, the radical sign should be avoided. To indicate roots, use positive (or negative) exponents, accordingly. Formulae should be composed carefully and with the utmost economy. Numbers that identify equations should be placed at the right-hand margin in parentheses. All symbols used (mathematical, or otherwise) are to be explained in the text. In equations, all (dimensional) figures are to be given with units.

• **Title, Author's names and Affiliation.** Title should be informative, short and precise in describing the full article. Avoid chemical formulae in title. If the paper covers a specific location, this should usually be mentioned in the title. The affiliation should be as concise as possible, including complete mailing address, corresponding author's telephone and fax numbers, and e-mail address (if available). When more than one affiliation (co-authors), please use superscript ⁽¹⁾, ⁽²⁾, etc after each co-author's name. In addition, the corresponding author's name is to be identified by underlining the surname.

• **Abstract.** An abstract not exceeding **250 words** is required at the beginning of each paper. Abstracts should be complete in themselves giving all main points of the paper, without repeating title, or making reference citations, but summarizing conclusions/ results obtained, or method(s) used.

• **Key words.** Include five or six key words (avoid words used in the title) illustrating substantial points or features in the work.

• **Text.** Text in the manuscript is to be divided into sections, each section with a separate heading **bold typed** on a line of its own, numbered consecutively. The first section should be an Introduction. **Introduction** offers a scientific **background** by going through the literature review, and indicating the reasons for making the paper by explaining and (or) defending how the particular work is an advance on previous effects. Subsections, when needed, should bear the section number followed by the consecutive subsection number, the two separated by a dot. A final section title **Conclusions** (or **Concluding Remarks**) must be included at the end of the text. When writing in electronic form, only **Word97** files (or later versions) are acceptable. Mathematical equations, in the proper character size and appearance, should be written using the MS Equation Editor (available to all **Word** versions).

• **Acknowledgements.** Any provisional funding, and or help granted, if there are any, should be mentioned in this separate paragraph placed right after the main text.

• **Appendixes.** Lengthy mathematical analyses, items of interest only to specialists, model formulations, or other material that are subordinate to the main theme of the article should normally be put into one or more appendixes titled accordingly A, B, etc. Equations, Figures, and Tables in the appendix A are labeled and numbered consecutively, (i. e. Eq. (A4), Fig. A1, Table A, etc.).

• **References.** All articles cited in the text should be presented in a list of references following the **Appendix** (if there is one), or otherwise right after the main text of the manuscript. References shown in the **References List** should be arranged alphabetically by author's last name. Before submitting their manuscript, authors should compare text citations with bibliographic listings shown under the "References List" section to ensure completeness. Also, manuscript should be carefully checked to ensure that the spelling of author's names and dates are correct and in agreement in the text as well as in the References List. Journal title abbreviations given in the References List must follow those given in the *World List of Scientific Periodicals*, 4th Edition. In general, references should be given in the following form:

Where cited in the text

- Thompson (1990), or (Thompson, 1990), if only one author.
- Thompson and Clog (1996), or (Thompson and Clog, 1996), if two authors.
- Thompson et al. (1997), or (Thompson et al., 1997), if more than two authors.
- Thompson, 1990; Thompson and Clog, 1996; Thompson et al., 1997), if two or more references are cited together.
- (Thompson, 1990a; 1990b), if two (or more) same author articles published the same year are cited together.

Where listed in the References List

- 1. Journal article.** Author's name(s), initials, (year of publication), title, *full periodical title name*, **volume number**/issue number, and inclusive page numbers. For example:
Thompson D.C., Clog R., and Batman A.Q., (1997). Global and diffuse solar irradiance models. *Solar Energy*, **23/5**, 208-216.
  - 2. Book.** Author's name(s), initials, (year of publication), *Title*, inclusive page numbers, Edition, publisher's name and location. For example:
Duffie J.A., and Beckman W.A. (1991), *Solar Engineering of Thermal Processes*, pp. 68-83, 2nd Edition, Wiley Interscience, N.Y.
  - 3. Conference article.** Author's name(s), initials, (year of Conference), *title*, volume of Proceedings, Editor(s), inclusive page numbers, location. For example:
Marble D.G. (1987). U.V.-B induced human tissue disorders. In *Proceedings of Solar Energy World Congress*, Homested H. and Elbow K. (Eds), pp. 1256-125, Ithaki, Greece.
- **Illustrations (Tables, Pictures, Figures, Drawings).** All illustrations shown **must** be referred to in the text. They are included in the text following the References List. Each illustration should be provided as a **separate electronic file** (in a floppy, or CD-ROM), and as a good quality print out hardcopy (one illustration per page A4) placed right after the References List. Only PCX, JPG, CIF, XLS, TIF, ORG, CDR electronic files for drawings, charts, or pictures can be accepted. Make sure that the physical dimensions of each illustration provided are appropriate for the dimensions of the JARR page. Illustrations should be numbered according to their sequence in the text using appropriate naming convention and must be accompanied by a suitable caption, e.g. Fig. 1. Model simulation results vs. measurements of daily diffuse solar irradiance.
  - **Captions.** Illustrations and Tables must have a caption. Captions are numbered consecutively for each category and they are placed in the manuscript following Illustrations. In addition, they are provided in electronic form in floppy disk, or a CD-ROM as separate (**Word97** or later) files.
  - **Initial Manuscript Submission Supporting Material.** Manuscripts presenting particular and (or) lengthy modeling studies should be accompanied at the refereeing stage (initial submission) by copies of relevant supporting material e.g. internal reports, items in press, etc.
  - **Revised Manuscript Submission Procedure.** Within a period of **three (3) months** after receiving referee notes regarding the submitted paper, followed by the necessary interventions (additions, cuts, alterations, corrections), authors are to turn in **three (3) copies** of the revised manuscript, plus a floppy disk (or CD-ROM) with all files. Highlight and indicate all interventions performed on the **3 submitted manuscripts**. Please, make sure that a brief **letter/note** is included and delivered with the rest of the package expressing corresponding author's response/conformation to the referee's comments.

